

9 771552 512004

#45/46 • Zagreb, 2024.
cijena 20,00 €

UP&UNDERGROUND

9 771552 512004

Zagreb, 2024.
broj 45/46
20,00€

UP & UNDERGROUND

CRITICALTHEORY DOSSIER BR: 45/46

August Cesarec: Argumenti za revoluciju

- 17. Subversive Film Festival: Živjeti bez kapitalizma
- Retrospektiva: Revolucija do pobjede – Palestinska kinematografija 1960-ih - 1970-ih
- Nagrada za životno djelo Wild Dreamer: Ulrike Ottinger
- Međunarodna konferencija
- Alterekonomski forum: Novi ekonomski modeli i društvene transformacije
- Subversive Forum
- Balkan Forum
- Škola Suvremene humanistike: Antikapitalistički seminar
- Izložba: Dušan Gačić – Robovi, zemlja je zvijezda
- Kinematografije otpora: Milica Rakić – Crvena, da te nema trebalo bi te izmisliti
- Trodnevni simpozij August Cesarec: Argumenti za revoluciju

ISSN 1322-5124

BROJ/NUMBER: 45/46

OSNOVAN/ESTABLISHED: 1995.

ZA NAKLADNIKA/FOR THE PUBLISHER:

Nikola Devčić

NAKLADNIK/PUBLISHER:

Udruga Bijeli val, Ilica 203a, 10000 Zagreb, Hrvatska
nikoladevcic@inet.hr

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK/CHIEF EDITOR:

Nikola Devčić

UREDNIK OVOGA IZDANJA/SPECIAL ISSUE EDITOR: Nenad Rizvanović

PREVODITELJI/_CE/TRANSLATORS:

AUTORI/_CE/AUTHORS: Snježana Banović, Vlaho Bogišić, Matija Bošnjak, Zrinka Božić, Aleksandar Flaker, Milka Car, Ivana Hanaček, Branimir Janković, Martina Jurišić, Anita Marin, Suzana Marjanić, Dragan Markovina, Alena Matijaca, Stjepan Matković, Žarko Paić, Luka Pejić, Ivana Peruško, Aleksandra Petrović, Ana Rajković Pejić, Vahidin Preljević, Nenad Rizvanović, Dubravka Zima, Zdravko Zima

FOTOGRAFIJA/PHOTO: Arhiv Up&Undergrounda

LEKTURA I REDAKTURA/PROOF-READING: Petra Košutar

GRAFIČKI UREDNIK/GRAPHICS: Ruta

TISAK/PRINTED BY: Sveučilišna tiskara d.o.o.

NAKLADA/PRINT RUN: 300

Pisma i rukopise slati na adresu nakladnika.

ZAHVALE/ACKNOWLEDGEMENTS:

- Gradski ured za kulturu i civilno društvo
- Zaklada Kultura nova
- Hrvatski državni arhiv
- Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu

www.up-underground.com

www.subversivefilmfestival.com

SADRŽAJ

- 6 Rizvanović, Nenad:** Uvod / Auđust Cesarec: Komunistički domovine sin
- 10 Zima, Dubravka:** Mi se dižemo i svima vam vičemo u lice: Auđust Cesarec i đaćki štrajk
- 24 Pejić, Luka:** *Dolje s povlasticama: o anarhizmu Auđusta Cesareca*
- 34 Lalatović, Jelena:** *Od Đaćkođ pokreta do Zaštite čovjeka – o poreklu političko-poetskođ imaćinarija jednođ revolucionara*
- 42 Marjanić, Suzana:** Anarhističko druđarstvo + revolucionarna ljubav: Cesarec u dnevnićkim zapisima Miroslava Krleže i Marije Vinski
- 58 Car, Milka:** *Revolucionarno i postimperijalno u Carevoj kraljevini*
- 72 Petrović, Aleksandra:** Auđust Cesarec i Zofka Kveder: arđumenti za revoluciju i protiv nje
- 80 Božić, Zrinka:** Roman s tezom ili politički roman? / Čitanje Cesarčeve *Careve kraljevine*
- 90 Janković, Branimir:** *Protuarđumenti za revoluciju: Auđust Cesarec u mreži intelektualnih protuodnosa*
- 100 Paić, Žarko:** *Odlasci i povratci iz obećane zemlje – četiri slućaja (André Gide, Walter Benjamin, Miroslav Krleža i Auđust Cesarec)*
- 112 Peruško, Ivana:** *Današnja Rusija Auđusta Cesareca: problem subjektivne rekonstrukcije ne-činjenica jednoe epohe*
- 122 Rajković Pejić, Ana:** *Cesarčeva Zemlja čudesas kao ishodište ideoloških borbi unutar juđoslavenskođ radnićkođ pokreta u međuratnom razdoblju*
- 130 Hanaček, Ivana:** *Cesarec o avangardi: prilozi istraživajuju umjetnosti kolektiva Udruženja umjetnika Zemlja*

- 138 **Preljević, Vahidin:** Slijepi putnici svjetske revolucije
Manès Sperber i August Cesarec
- 148 **Banović, Snježana:** Cesareva drama *Sin domovine* u
HNK-u A.D. 1940.
- 156 **Jurišić, Martina, Marin, Anita, Matijaca, Alena:**
Bibliografija monografskih izdanja Augusta Cesareca do
1990. godine
-

- 164 **Flaker, Aleksandar:** Cesarec i ruska likovna avangarda
- 172 **Flaker, Aleksandar:** Cesarec i Mejerhold
- 178 **Bošnjak, Matija:** Avangarda u potrazi za *orijentacijom*
- 184 **Matković, Stjepan:** August Cesarec, Kvaternik i *pravaštvo*
- 192 **Zima, Zdravko:** Joyce i Cesarec ili jedna *nemoćna*
paralela
- 198 **Boğišić, Vlaho:** August Cesarec: hrvatski argonaut
Crvenog oktobra
- 204 **Markovina, Drađan:** Cesareca je bilo najlakše skinuti
-

- 210 **Glođolja, Nada:** August Cesarec, biografija
- 216 **Cesarec, August:** Autobiografija
- 221 **Kronologija:** August Cesarec (1895–1941)

AUGUST

CESAREC:

ARGUMENTI ZA

REVOLUCIJU

Krstni list.

Nadbiskup.:

Archidiece:

zagrebačka

zagrabiensis

Županija:

Comitatus:

Kraljevina:

Regnum:

Hrvatska, Testimonium Baptismi.
(Croatia)

U matici krštenih rimo-katoličke župe sv. Marka u Zagrebu

svez. III. str. 180 br. 1002 ubilježeno je ovo:

Matriculae Baptisatorum Parochiae romano-catholicae S. Martini - Zagrabiae

tomo III pag. 120 d. 1002. inscriptum est:

Godina:

Mjesto:

1893. 4/12

rodjen:

na dan:

dana: četvrtoga

die:

kršten je: baptisatus est:

a godine: 1893 dana: 10. prosinca

a no vero:

Krstenika Baptizandi	Ime Nomen:	August,
	zakoniti ili nezakoniti: legitimus vel illegitimus:	Zakoniti
Roditelji Parentes	ime, prezime i stališ nomen, cognomen, conditio:	August Cesarac Cesarac stari
	ime, prezime i stališ nomen, cognomen, conditio: matke: matris:	Krunjaca Krunjaca stari
Stan: Domicilium:		Zagreb - Jlica, 24.
Kumova ime, prezime i stališ: Patrinorum nomen, cognomen, conditio:		Jaroslavčić Jaroslavčić stari
Krstitelja ime, prezime i služba: Baptisantis nomen, cognomen et officium:		Petar Murarić, kapelan.
Opazka: Observatio:		

U Zagrebu, dana 24. mjeseca prosinca godine 1904.

Datum

die

mensis

anno

1904.

Ležuffina
Petar Murarić

RIZVANOVIĆ, NENAD

Uvod

August Cesarec: Komunistički domovine sin

Prije gotovo šezdeset godina u tadašnjem Institutu za historiju radničkog pokreta održano je „naučno zasjedanje posvećeno životu i djelu Augusta Cesareca“ povodom sedamdesete godišnjice njegova rođenja.

„Zasjedanje je“ – piše Stanko Lasić (1965: 4) u svom izvještaju s ovog skupa u časopisu *Forum* – „bila samo završna tačka u nizu priredbi i manifestacija održanih u cijeloj zemlji, posebno u Hrvatskoj, s ciljem da se djelo istaknutog revolucionara i književnika uklopi u suvremene tokove našeg duhovnog života i samim tim kritički revalorizira.“

Konferencija održana 22. i 23. ožujka 1965. okupila je primjeren broj znanstvenika, poput Ive Frangeša, Aleksandra Flakera, Dalibora Brozovića, Davora Kapetanića, Miroslava Vaupotića, Slavka Batušića, Zdenka Lešića, Vice Zaninovića, Marina Franičevića, Brune Popovića ili Stanka Koraća, „a sva 24 referata što su ih podnijeli naučni i javni radnici iz osam gradova u Jugoslaviji i jedan gost iz inozemstva bila saslušana aktivno“ – piše nadalje Lasić i dodaje da će „završnu kritičku ocjenu biti moguće dati tek nakon što svi radovi budu tiskani“ što se nije dogodilo jer je u Radu JAZU posvećenom Cesarecu (8/1965) objavljeno samo pet integralnih tekstova s te konferencije.

U Institutu za književnost u Opatičkoj 18 dan prije konferencije otvorena je prigodna izložba „Djelo Augusta Cesareca“ koju su priredili Davor Kapetanić i Edo Kovačević, a na čijem su otvorenju govorili predsjednik JAZU-a Grga Novak i Marijan Matković, tajnik Akademijina odjela za suvremenu književnost, dok je sam znanstveni skup otvorio direktor Instituta za historiju radničkog pokreta Franjo Tuđman koji je, kako veli Stanko Lasić, „rekao dvije tri riječi“ i potom predložio radno predsjedništvo u sastavu Ivo Frangeš, Dragutin Tadijanović i Franjo Tuđman.

Šezdeset godina poslije u zagrebačkom KIC-u od 8. do 10. svibnja u sklopu 17. Subversive festivala održana je druga konferencija o Augustu Cesarecu pod naslovom *Argumenti za revoluciju*. Kao i onaj od prije šezdeset godina, i ovaj će događaj biti višemedijalan: osim izložbe *Moj brat August – persona non grata*, u KIC-u su studenti treće godine ADU-a (mentor Borna Baletić) odigrali nekoliko fragmenata iz *Careve kraljevine*.

Potom je u naredna dva dana u KIC-u dvadeset znanstvenica i znanstvenika iz Zagreba, Sarajeva, Beo-

grada i Osijeka javno govorilo o književnom djelu Augusta Cesarca.

No što se sve događalo s Augustom Cesarcem u posljednjih šezdeset godina? Prvo, danas je jasno da sâm Cesarec nije imao neke koristi od naizgled povlaštena statusa u ondašnjoj književnoj javnosti. Filmovi i kazališne predstave po njegovim djelima događale su se sporadično, a možda i slučajno, i bilo je očito da iza njih nije stajala partijska narudžba ili intervencija. Malu i internu polemiku izazvao je 1980. godine Vladimir Gerić konstatiravši da je Cesarec zapostavljen, i zapravo je bio u pravu: o Cesarcu se već tada pisalo malo i uglavnom površno. Gerić je u to vrijeme radio na dramatizaciji romana *Zlatni mladić* – istoimenu predstavu po tom predlošku iste je godine režirao Joško Juvančić u zagrebačkom HNK-u, što je ujedno bilo predzadnje gostovanje Cesarca u nacionalnom teatru.

Samo su naizgled godine 1982. stizali demantiji: najprije značajna znanstvenoistraživačka studija Zorice Stipetić *Argumenti za revoluciju* (Zagreb, 1982) u kojoj je autorica lako i spisateljski moćno obuhvatila i nadmašila sve što je dotada napisano o Augustu Cesarcu i zapravo napisala izvanrednu kulturološku historiju hrvatske ljevice 20. stoljeća do 1941. godine.

Te iste 1982. godine izlaze i *Sabrana djela Augusta Cesarca* u dvadeset knjiga u izdanju Mladosti koje je značaki priredio uglavnom Vice Zaninović, što je kako se kasnije ispostavilo zapravo početak kraja – od tada se o Cesarcu piše rijetko ili s puno hinjena respekta, slabo umotane netrpeljivosti ili lakonskih zaključaka. „Po čistoći zanosa i jasnoći opredjeljenja, po dosljednosti djelovanja i tragičnoj koherentnosti života i smrti, Cesarec je jedan od najreprezentativnijih likova hrvatske književnosti“ piše Ivo Frangeš u svojoj *Povijesti hrvatske književnosti* (1988). Krešimir Nemeć u drugom nastavku svoje *Povijesti hrvatskog romana* (1998) Augustu Cesarcu velikodušno daruje središnje mjesto u „okviru međuratnog pokreta socijalne literature“ i dodaje „da su u Cesarčevu djelu ideologija i politička akcija na osebujan način određivali kurs umjetničke prakse, često očito na uštrb estetskog učinka“. Slobodan Prosperov Novak u trećem svesku svoje *Povijesti hrvatske književnosti* (2004) misli da je Cesarec „bio više publicist nego književnik, agitator više nego umjetnik“, ali da je „uza sve životne nedaće i u poeziji a poslije u romanu i drami ostavio vrlo zamjetan trag.“

Negdje već sredinom 1980-ih Cesarec dakle lebdi u nekoj vrsti slobodnog pada, a to će se stanje dramatično pogoršati 1990-ih i kasnije kad se iz ovog pisca prazni sav živi književni i revolucionarni sadržaj. August Cesarec na čudnovat se način briše iz društvene svijesti i javnog kulturnog života – on naprosto blijedi, hlapi i nestaje kao javna i živa književna činjenica: novih izdanja uglavnom nema, a kad ih ima, izgledaju kao da su priređena za osjetljive oči glasača HDZ-a, HDSSB-a ili DP-a. Nema naravno novih filmova i kazališnih predstava po njegovim tekstovima i, naposljetku, jedino što od Cesarca ostaje jest neki čudnovati brend „August Cesarec“ ispražnjen od svakog sadržaja, prigodan kao privjesak za naslove mjesnih odbora, osnovnih škola, gradskih knjižnica i kulturnih centara na periferiji. U strogom centru Zagreba, istina, jedna lijepa uličica nosi ime „August Cesarec“, no čini se da bi se ta ulica isto tako mogla zvati ulica Ivana Cesarca ili Antuna Cesarca, a da nitko ne bi uočio neku bitnu razliku. U javnoj svijesti današnji je „August Cesarec“ anonimac bez prepoznatljive biografije i opusa, pripitomljen građanin sveden na neku hrvatsku malograđansku mjeru. U tom „Augustu Cesarcu“ nitko ne prepoznaje zapaljiv ili provokativan sadržaj, a najmanje ne revolucionaran i komunistički.

Stvarni August Cesarec bio je naravno nešto sasvim drugo. August Cesarec (1893–1941) bio je najprogonjeniji hrvatski pisac 20. stoljeća: buntovnik i revolucionar!

Nemilosrdno su ga gonili austro-ugarski, jugoslavenski i ustaški režim koji ga je naposljetku i ustrijelio na Dotršćini.

Istina da je August Cesarec bio prilično nemiran već u Kaptolskoj gimnaziji gdje je sudjelovao u organizaciji đačkoga generalnog štrajka i demonstracijama protiv bana Cuvaja i pod pseudonimom Budislav Mirković objavio brošuru Đački pokret, u kojoj je vješto polemizirao s režimskim tumačenjima đačkih političkih ciljeva. Nakon atentata na bana Cuvaja, režim ga još istog dana (8. lipnja 1912) hapsi kao sudionika u atentatu i suđi na pet godina robije. Iz Srijemske Mitrovice puštaju ga iscrpljenog i tuberkuloznog nakon dvadeset mjeseci i odmah kao regruta šalju u Kruševac (Srbija). U Zagreb se vraća tek nakon završetka rata. Austro-Ugarska mu je dakle ukupno otela šest godina mladenačkog života – jedan Cesarec nije stigao ni maturirati, a to je bio tek počeo-

tak. No tek mu novi jugoslavenski režim nije dao mira. U novoj državi hapšen je bezbroj puta (1922, 1923, 1928, 1929, 1933, 1938), a hapsili bi ga i maltretirali i češće da nije bježao u Beč, Prag, SSSR, Španjolsku i Francusku.

August Cesarec – blage čudi, miran, pomirljiv, nekonfliktnan – postao je državni neprijatelj broj jedan još od kad se 1918. uključio u rad prvih ilegalnih komunističkih organizacija i pripreme vukovarskog kongresa KPJ-a. Širok je i šaren popis političkih neprijatelja koje je stekao zbog svog političkog i spisateljskog rada. Psovali su ga, prijetili mu i proganjali hrvatski, srpski i jugoslavenski nacionalisti, katolički intelektualci, kršćanski socijalisti, socijaldemokrati, seljaci, frankovci i naravno ustaše. August Cesarec živi tegobno proleterski na rubu bijede, ali se nikada ne žali i nije ogorčen čovjek. Puno piše nefikcijske tekstove, a njegov interes uključuje marksizam, politiku, povijest, likovnu umjetnost, teatar, filozofiju, psihologiju i psihoanalizu. Zajedno s Miroslavom Krležom uređuje čuveni časopis *Plamen*, a kasnije Cesarec samostalno uređuje još i časopise *Komunista*, *Zaštita čovjeka* i *Glas Trešnjevke*. Rado prevodi (Maksima Gorkog, Victora Hugoa, Jaroslava Haška, Uptona Sinclaira itd.), no glavni mu je fokus ipak na literaturi. Važna djela su mu romani *Careva kraljevina* (1925), *Zlatni mladić i njegove žrtve* (1928), *Tonkina jedna ljubav* (1931) i *Bjegunci* (1934).

Kad je u Zagrebu, čitav se politički i kulturni život vrti oko njega, no režim ga tjera u emigraciju. U SSSR putuje u dva navrata – prvi put u listopadu 1922. sudjeluje na Četvrtom kongresu Kominterne. Drugi put odlazi 1934. i ostaje tri godine, o čemu je i napisao četiri knjige putopisa. Potom odlazi u Francusku i Španjolsku i slučajno postaje najpoznatiji intelektualac iz Hrvatske i Jugoslavije koji je sudjelovao u Španjolskom građanskom ratu, a svoje je španjolske dojmove sabrao u knjizi *Španjolski susreti* (1938). Ipak, Rakovačka buna i sudbina Eugena Kvaternika njegova je životna tema koju je istraživao u Rusiji i Francuskoj. Drama *Sin domovine* najuspjelije je njegovo književno djelo za koju je 1940. godine dobio i Demetrovu nagradu. Na pozornici HNK-a u Zagrebu postavio ju je Branko Gavella, no izvedena je samo pet puta jer su je Mačekove banske vlasti brzo skinule s repertoara. August Cesarec uhićen je već 15. travnja 1941. Najprije boravi u zatvoru u Petrinjskoj pa u Savskoj, a od 22. svibnja u Kerestincu.

Kao i drugi brojni hrvatskih komunisti, i August Cesarec nastradao je nakon neuspješnog bijega iz Kerestince. Strijeljan je 17. ili 18. srpnja 1941. i pokopan najvjerojatnije na Dotrščini.

A. Cesarec u zatvoru Sudbenog stola u Zagrebu nakon Jukićevog atentata na Slavka Cuvaja, 17. X. 1912.

Optuženici zbog sudjelovanja u atentatu na komesara Slavka Cuvaja iz 1912. A. Cesarec gore lijevo.

RO-AC-35-VII/1

Gjački pokret.

Preporodom škole — k preporodu naroda!

Napisao: Budislav Mirković.

August Cesarec i drugovi

ZAGREB
TISKARA V. NOVOTNI
1912.

ZIMA, DUBRAVKA

Mi se dižemo i svima vam
vičemo u lice: **August Cesarec**
i **đački štrajk**

ZIMA, DUBRAVKA

**Mi se dižemo i svima vam
vičemo u lice: August Cesarec
i đački štrajk**

Mladi August Cesarec prve je svoje revolucionarne korake napravio kao tinejdžer: imao je nepunih 16 godina kad je objavio prve pripovijetke u adolescentskom časopisu *Pobratim*, a s 18 je godina bio jedan od pokretača i organizatora đačkoga štrajka. Cesarčeva revolucionarna „mladost“ simbolički završava sudskim procesom nakon atentata na Slavka Cuvaja, odnosno odlaskom na odsluženje zatvorske kazne u Staru Gradišku nakon osuđujuće presude. U radu će se istražiti Cesarčevi revolucionarni počeci u razdoblju od prvih objavljenih tekstova (1909. godine, u dobi od 15 godina) pa do završetka đačkoga štrajka u travnju 1912. Đački štrajk zbivao se u Osijeku, Bakru, na Sušaku, u Senju, Gospiću, Varaždinu, Požegi, Vinkovcima, Vukovaru, Zagrebu, Petrinji, Sisku, Bjelovaru i u drugim gradovima Banske Hrvatske tijekom veljače, ožujka i početkom travnja 1912. godine, te je, prema Josipu Horvatu (2006: 120), bio prvi zabilježeni takav slučaj učeničkog, dakle srednjoškolskog bunta uopće. August Cesarec, u vrijeme štrajka učenik završnoga gimnazijskog razreda u zagrebačkoj realnoj gimnaziji, bio je u srcu đačkog organiziranja te je – pod pseudonimom Budislav Mirković – objavio pamflet *Đački pokret: preporodom škole k preporodu naroda!* u kojem objašnjava učeničku radikalnu poziciju i inzistira na političkoj dimenziji revolucionarnog đačkog pokreta.

Najranije Cesarčevo javljanje na književnom planu zbiva se u okrilju adolescentske periodike, točnije u časopisu *Pobratim*, u rujanskom broju godišta 1909/1910. Kako navodi Vice Zaninović (1964: 23), Cesarec (rođen u prosincu 1893. u Zagrebu) upisao je 1904. godine 1. razred Kraljevske realne gimnazije⁰¹ u Zagrebu, što se ujedno podudara s periodom postupnog jačanja političkog angažmana srednjoškolske mladeži; kako navodi Zorica Stipetić (1982: 16), pokret napredne omladine, koji korijene vuče još od kraja 19. stoljeća odnosno od 1897. kada se u okrilju Stranke prava osniva istoimeni pokret, u prvom se desetljeću novoga stoljeća politički radikalizira i počinje, uz studentsku, aktivirati i srednjoškolsku populaciju, što će zahvatiti i Cesarca. Prema zaključcima Vice Zaninovića (1964: 16–17) i Zorice Stipetić (1982: 22–28), Cesarčevo političko sazrijevanje i radikalizacija već za vrijeme školovanja uvjetovano je s jedne strane očevim političkim utjecajem (otac je, kako formulira Zaninović (1964:13), „pristajao još u mladim danima uz načela socijaldemokratske partije, u vremenu koje je pretho-

dilo radničkom organiziranju“) i nepovoljnim obiteljskim društvenim i ekonomskim položajem, a s druge strane radikalizacijom mladih u okviru gimnazijskih pokreta i političkog kooptiranja gimnazijalaca u radikalni politički aktivizam.

Prema prvim objavljenim Cesarčevim književnim tekstovima nije još posve jasno da će put kojim će krenuti biti revolucionaran, no prateći razvoj njegovih mladenačkih književnih interesa, od razmjerno konzervativnog, pedagoški impostiranog adolescentskog časopisa *Pobratim* u kojem je objavio prve tekstove kao učenik trećeg razreda gimnazije do glasila Socijaldemokratske stranke *Slobodna riječ* u kojem objavljuje pripovijetku u nastavcima krajem 1910, uočava se u najmanju ruku tematski, a potom i retorički zaokret koji kulminira pripovijetkom *Bezbožni sin* koja tijekom 1911. godine izlazi u drugom, trećem i četvrtom broju časopisa *Val* koji je objavljivala jugoslavenski orijentirana revolucionarna omladina.

Kao svoju prvu platformu za književni nastup Cesarac odabire *Pobratim*, razmjerno konzervativan časopis s naglašenom pedagoškom intonacijom, usmjeren adolescentskoj populaciji, koji već naslovom povlašćuje mušku adolescenciju kao svoju primarnu ciljnu publiku i koji izlazi od 1891. s učiteljskim uredništvom⁰² i u nakladi Ignjata Granitza. Cesarac svoje prve priloge u *Pobratimu* objavljuje u dvadesetom godištu časopisa koji izlazi u listopadu 1909. godine, potpisane svojim imenom i tematski okrenute dječjačkoj svakodnevi. Pripovijetke *Prvi put na selu* i *Iz prijateljeva dnevnika*, objavljene u brojevima 14. i 15. (u školskoj godini 1909/1910), artikuliraju pripovjedača u prvom licu odnosno zapisivača u pseudodnevničkoj formi. I dok je *Prvi put na selu* čak i u uredničkoj bilješci,⁰³ a potom i u rijetkim interpretacijama⁰⁴ opisana kao početnička, druga je pripovijetka u nekoliko zanimljivija, ponajprije u domeni motiva samo-realizacije i samoaktualizacije. „Prijatelj“ čije dnevničke zapise simulira pripovijedanje, autorov je vršnjak i u dnevniku bilježi neosvijestjen ali zanimljiv proces samoemancipacije u odnosu prema roditeljskoj generaciji. Ključne su koordinate rudimentarne fabule koja se razvija u pseudodijarističkom rasporedu problematizacija autoriteta odraslih nad djetetom odnosno predadolescentom. Emocionalni okvir uspostavlja dominantna emocija straha od škole artikulirana u instinktivnom negiranju školskog/učiteljskog autoriteta i u samoovla-

šćivanju, što su motivi koje Ladislav Žimbek, pišući o Cesarčevim ranim radovima, interpretira u (auto)biografskom ključu: „Pričanja Cesarčeve majke, sestara i braće o mladom Cesarcu poklapaju se gotovo u cijelosti s dnevnikom, o kojem je riječ u tome sastavku. Tu su podaci o tome, kako se Cesarac bojavao prvi put poći u školu, što je čitao, već u desetoj godini Sienkiewicza (‘Križare’), o malom kazalištu s papirnatim ljudima, koje je Cesarac bio podigao u svojem dvorištu, o tamburaškom literarnom društvu, u kojem je Cesarac počeo svirati tamburicu i literarno raditi itd“ (Žimbek 1951: 385). Semantička se pripovjedna kulminacija i istovremena katarza zbivaju u motivu emocionalne i intelektualne emancipacije dječaka-protagonista usredištene u motivu kazališta, pri čemu je ovdje izrazito zanimljivo uputiti na podudaran, gotovo identičan emocijski motiv u Krljezinu ranom proznom tekstu *Fragmenti* (1914) u kojem dječjački protagonist na vrlo sličan način artikulira vlastiti emocionalni profil u odnosu prema figurama odraslog autoriteta i u odnosu prema kazalištu kao mjestu snažne emocionalne identifikacije (Zima 2014).

U sljedećem godištu *Pobratima* (21. godište, broj 5, studeni 1910. godine) Cesarac objavljuje tematski bitno različitu crticu *Lovačke zgode i nezgode* pod pseudonimom Guta Plemenščanski koji apostrofira, kako tumači Ladislav Žimbek (1951: 385), mjesto rođenja autorova oca (Donja Plemenščina u Hrvatskom zagorju), pri čemu i drugi pseudonim (Augusto Augustov) kojim potpisuje nekoliko drugih sitnih priloga (pošalice i zagonetke) u istom godištu *Pobratima* i pripovijetku u *Valu*, također signalizira u najmanju ruku povezanost, ako ne i utjecaj oca (Augusta Cesarca starijeg). *Lovačke zgode i nezgode*, premda tematski nimalo radikalne – riječ je o donekle satiričkom pripovijedanju o neuspješnom lovu jedne zagorske (post)plemenitaške skupine – razlikuju se od prvih Cesarčevih tekstova ponajprije po perspektivi (satirički pogled na odrasle), a potom i po neizravnoj, ali jasnoj društvenoj kritici bogataške klase – nesposobne, nespretna i parazitske. Ipak, prava se tematska i ideološka promjena u Cesarčevu ranom razdoblju najjasnije vidi u koraku kojom se autor kao šesnaestogodišnjak odvojio od srednjoškolske periodike i okrenuo medijskim platformama odraslih objavivši u drugoj polovici 1910. godine u devet nastavaka pripovijest *Iz svijeta potlačenih* u *Slobodnoj riječi*, glasilu Socijaldemokratske stranke. Upravo ovu pripovijest i Vice Zaninović (1964:

- 01 Riječ je o školi koja je od osnivanja 1854. više puta mijenjala ime i ustroj, a u vrijeme Cesarčeva školovanja nalazila se na današnjem Roosveltovu trgu, v. <https://www.daz.hr/vodic/site/article/hr-dazg-109-i-muska-realna-gimnazija-u-zagrebu>.
- 02 Prvi je urednik časopisa Josip Vitanović, učitelj zagrebačke realke. U vrijeme kad Cesarac objavljuje svoje priloge urednik časopisa je Ferdo Ž. Miller, gimnazijski profesor, v. Batinić 2004: 47.
- 03 Urednička je bilješka Cesarčevu crticu eufemistički označila kao „mladalačku“: „Ovo je prvi pokušaj zaista još malodobnog ‘pisca’, al’ se vidi da u njega ima što se od pisca traži: budno oko i budna duša, osjećaja mekanih i humora; a treba da mu pohvalimo i očitu spretnost u pripovijedaju“ (prema Zaninović 1964: 25).
- 04 Crticu Vice Zaninović locira kao početničku s vidljivim utjecajem lektire: „U tim radovima, koje je objavio kad je imao petnaest-šesnaest godina, još se u velikoj mjeri razabiru utjecaji škole (u izboru teme, npr.) i školske lektire (A. Šenoa, A. Kovačića, npr.), ali se mogu uočiti i izvjesni elementi koji pobudju opravdane nade“ (Zaninović 1964: 25). Zorica Stipetić nešto je oštija, zaključujući da „ti sastavci ne nadilaze razinu dačkih radova i utjecaja školske lektire“ (Stipetić 1982: 23). Ladislav Žimbek, s druge strane, i u tim početničkim radovima smatra da „nagovještavaju budućeg novelista i romanopisca“ (Žimbek 1951: 385).

05 Od nabrojanih suradnika Ivo Sporčić, koji je u časopisu objavio nekoliko priloga, član je Socijaldemokratske stranke od 1910. godine (Stipetić 1982: 15).

26–27) i Zorica Stipetić (1982: 24) vide kao prekretnicu u Cesarčevu književnom sazrijevanju, i to ne samo s obzirom na sadržaj i rakurs pripovijedanja, nego i u kontekstu signifikantnog istupa dječaka – srednjoškolca u socijaldemokratskom glasilu, odnosno u mediju odraslih. Oboje pripovijetku vide kao strukturno i kompozicijski labavu, no tematski adekvatno profiliranu: okretanje naslovno apostrofiranom „svijetu potlačenih“ jasan je indikator budućeg Cesarčeva rada, književnog i političkog. Pripovijetka je organizirana oko svojevrsnog inicijacijskog procesa dječaka koji neopremljen i nepripremljen prelazi sa sela u grad čime se preslikava više–manje uobičajen fabularni i aktancijalni slijed hrvatske književnosti ne samo realizma nego i esteticizma, pa i socijalne literature između dvaju ratova. Cesarčeva protagonista, međutim, smislio je, oblikovao, napisao i potom plasirao u političkom časopisu srednjoškolac, pa se u fabularnom luku što ga prolazi protagonist ove pripovijetke ogleda ne samo autorova postupna politička radikalizacija i optiranje za političku borbu koja može potlačenima donijeti barem promjenu, ako ne i oslobođenje, nego i hrabar istup mladog autora koji svoj snažni srednjoškolski bunt uspijeva fabularno ukrotiti i prikladno artikulirati za nesrednjoškolsku publiku. Među signale dijalektike neodraslosti i odraslosti aktivne u ovom tekstu svakako ubrajam motive dječakoga suočavanja s fenomenom seksualnosti, kao i fabularni i strukturni naglasak na procesu odrastanja u obliku otkrivanja svjesnosti: dječak protagonist označen je kao neupućen i nesposoban na početku teksta, no tijekom pripovijedanja – u kojem se tematizira njegov odlazak sa sela u grad, potraga za poslom, zapošljavanje u krčmi u kojoj gazdarica ne eksploatira vrlo grubo i bezobzirno samo njega nego i druge nesretnike – postupno osvještuje svoj nepovoljni društveni položaj i pokušava poduzeti nešto protiv toga, makar i na razini retorike. Posebno se to ogleda u završnom borbenom/revolucionarnom zazivu u kojem se poziva na klasni rat („Rat naroda s narodom je ludorija. Ali rat naroda s vlastodršcima, sirotinje s gospodom, opravdan je“ Cesarec 1951: 240), što je ujedno i posredna referencija na anarhistički pokret koji će se nešto jasnije profilirati kao idejno atraktivan u njegovoj suradnji u *Valu*, ali i u zapisima i bilješkama iz toga perioda (Stipetić 1982: 34).

Časopis *Val*, pokrenut u jesen 1911. godine kao izravan rezultat sastanka revolucionarne, jugoslavenski

orijentirane napredne omladine u Splitu u proljeće iste godine (Stipetić 1982: 17–19, 26), izlazio je u Zagrebu u samo četiri broja prije zabrane – dva broja u listopadu i dva broja u studenom – i jedan je od najzanimljivijih kulturnih i političkih fenomena u okviru hrvatske povijesti mladosti, i to ne samo u svojem vremenu. Vrlo kratak period izlaženja, kao i okolnosti pokretanja, recepcije, cenzure i naposljetku gašenja čine se naglašeno referentnim u kontekstu snažnog istupa mladih i najmladih u socijalni, politički i kulturni okoliš odraslih. Časopis su uređivali Vladimir Čerina, Oskar Tartaglia i Matej Koščina, redom dalmatinski studenti u Zagrebu, no kao vlasnik i izdavač „figurirao je stariji naprednjak i poznati kritičar moderne Milan Marjanović, a kao odgovorni urednik, pisac i advokat, jedan iz vodstva SDS HiS Mijo Radošević“ (Stipetić 1982: 17). Josip Horvat u krugu oko *Vala* navodi Rudolfa Hercega, Stevu Galogažu, Krešimira Kovačića, Augusta Cesarca, Ivu Sporčića, Luku Smodlaku, Jerolima Mišea, Antuna Linića i pogrešno imenovanog Mateja Koščinu⁰⁵, određujući ih kao „radikalne jugoslavenske nacionaliste“ za koje su „hrvatsko–srpski antagonizmi svršena prošlost“ (Horvat 2006: 112). U suradnike *Vala* ubraja se i Davorin Trstenjak, a članke u četiri objavljena broja potpisuju još i Vladimir Čerina, Oskar Tartaglia, Ivo Sporčić i drugi. Osnovni je ton časopisa unekoliko sadržan u odrednicama drskosti i radikalnosti, politizaciji i mitizaciji mladosti, no jasno je vidljiva i svojevrsna militantna drskost mladih koji i na retoričkom i na sadržajnom planu osporavaju aktualni poredak, a posebice kompetencije i autoritet odraslih. Zorica Stipetić (1982: 17) *Valu* pripisuje efekt „razbudi–vanja“ politički „uspavanog“ Zagreba, interpretirajući sadržaj časopisa u kontekstu „formulacije hrvatsko–srpske unitarističke ideje na kulturnom području“, dok se na političkom planu „posredno izražava potreba za odlučnom, revolucionarnom politikom, premda je očito da još nisu raščišćene dileme što se sve pod tim podrazumijeva“ (ibid.: 18). Stipetić podcrtava izrazitu političnost časopisnog diskursa, naglašavajući time radikalnost najmladih s obzirom na suradnju srednjoškolaca u *Valu*, ali i s obzirom na velik utjecaj časopisa na srednjoškolsku populaciju. No, autorica upozorava i na nejedinstvo *valaša* oko pitanja jugoslavenske nacije i načina njezina oblikovanja i strukturiranja: „Općenito u tadašnjoj političkoj misli pitanje nacionalne strukture nije dokraja objašnjeno. Tako je Marjanovićeve sintagma ‘narod

koji nastaje' izražavala uvjerenje pretežnog dijela naprednjačke omladine, dok je dio omladine oko *Vala* smatrao da je jugoslavenska nacija već izgrađena“ (ibid.: 19). Uz jugoslavensku političku orijentaciju, *Val* obilježava izraziti – ili, njihovim riječima – borbeni antiklerikalizam i negiranje religije, kao i interes za socijalne teme odnosno probleme društvene nejednakosti. Sadržaj časopisa upućuje i na simpatije, možda čak ponegdje i optiranje prema anarhizmu, a Stipetić naglašava i snažan, vidljiv utjecaj literature koju čitaju okupljeni oko časopisa: „Bio je to posljednji naraštaj koji se tako snažno izgrađivao posredstvom literature, i to ponajviše svjetske.“⁰⁶ Jer, u evropskoj duhovnoj baštini već su postojala kritička istraživanja i odgovori na pitanja koja su mučila najmlađu pobunjenu generaciju u Hrvatskoj. (...) Osim ruskih narodnjaka – Černiševskog, Hercena, Stepnjakova, L. Andrejeva, Gorkog – mnogo su se čitali Mazzini, Herder, Ibsen, Strindberg, Hamsun, France, Maeterlinck, Schopenhauer, Stirner, Nietzsche, Feuerbach, Renan, Sorel, J. M. Guy, M. Barres... Osobito je imponirao suvremeni talijanski sociolog Scipio Sighele svojom definicijom novog sadržaja nacionalizma kao 'energetičkog patriotizma'“ (ibid.: 20–22).

Stipetić jasno upućuje na vezu *Vala* i prevratničkih zbivanja koja će uslijediti burne 1912. godine. Josip Horvat, pak, *Val* još izravnije povezuje s inspiracijom za „terorizam“: „(...) Čerina je s *Valom* – govornicom najmlađih godišta – iz kojeg niču teroristi-atentatori, navijestio borbu svemu što je bilo staro“ (Horvat 2006: 112). Slično smatra i Tihana Luetić, tvrdeći da je časopis „svojim idejama i programom [...] prelazio okvire radikalnog naprednjaštva i u njemu se već jasno iščitavaju stavovi nacionalističke omladine, pa i ne čudi što je bio zapljenjivan i obustavljen“ (Luetić 2015: 150).

Cesarec je u tri broja *Vala* (2, 3. i 4. broju) objavio pripovijest *Bezbožni sin*, čiji je završetak ostao u rukopisu s obzirom na to da je časopis zabranjen nakon četvrtog broja. Pripovijetka za koju Stipetić (1982: 26) navodi, prema svjedočenju Krešimira Kovačića, da se Vladimiru Čerini izrazito svidjela („Čerina je pripoviješću bio oduševljen, ocjenjujući je kao najznačajniji prilog *Vala*“), već naslovom indicira svoju tematsku zaokupljenost religioznošću i njezinim odbacivanjem. Naslovni bezbožni sin Oskar Danella nakon traumatičnih obiteljskih iskustava – očeva bankrota i napuštanja obitelji, te postupnoga gubljenja povjerenja

u majčino tumačenje svijeta i udaljavanja od sestre koja otvoreno prezire mladog protagonista – gubi povjerenje u sustav, a potom i vjeru. Sukob s autoritetom – utjelovljenim u školskom sustavu i pedagoškim figurama – metonimijski se impostira kao odbacivanje i svjetovnog i božanskog autoriteta, a potom i kidanje obiteljskih veza. „Nije mogao, a da prvom prilikom ne rekne katiketi, da ne vjeruje u ništa ... Boga nema ... Marije djevice takodjer ... Svuci – to su samo fiks ideja. A kršćanstvo je samo filozofija, kako su i sve ostale filozofijske nauke. – Vjerujete li u Krista? ... zapitao je katiketa drščući od jada ... U Krista ... Spasitelja?! – U Krista! ... poviknuo je Oskar zatežući. Nešto ga je poticalo: Ujedaj, ujedaj. Taj pop je prvi, koji te mrzi ... Ujedaj! I žurno, smiješeći se, on je ponovio: U Krista? Da. On je živio. Dapače bio je prvi socijalista na svijetu. Čovjek velikih ideja ... Velik čovjek, nema sumnje. To je upalilo. Katiketa – ljut kao ris. Ostavio je razred. Povratio se s ravnateljem“ (Cesarec 1911: 29). Nakon što školski autoritet zaprijeti izbacivanjem iz škole, Oskarova majka nastoji nagovoriti sina da opozove što je rekao, no dječak ne popušta. Aktancijski raspored pripovijetke – sam, pojedinac, mladac protiv svih – predstavlja svojevrсни razvoj narativa o dječaku koji sazrijeva započet od prvih Cesarčevih objavljenih tekstova, pri čemu je i naslovom i narativnim osvjetljenjem i fabularnim razvojem nemirnoga, hipersenzibilnog ali postojanog momka, uspostavljen snažan refleksiivni luk s književnošću i likom tada nedavno preminulog Janka Polića Kamova, *bezbožnog sina* hrvatske književnosti, čiji je javni lik Cesarec višekratno isticao kao jednu od najvažnijih pojava hrvatske kulture: kako napominje Zorica Stipetić, „Polić je prvi autentično izrazio novu osjećajnost u kojoj se prepoznavala generacija oko *Vala*, tražeći da se distancira od 'očeva' i njihovog lažnog morala, da se 'dovinu do ponoće slobodnog života' (...)“ (Stipetić 1982: 26).

Val je, u neku ruku očekivano, zabranjen nakon 4 objavljena broja ostavljajući tako radikalnu omladinu bez vlastite platforme. Nakon zabrane *Vala*, u siječnju 1912. godine mladi se Cesarec javlja još jednom u *Slobodnoj riječi* objavivši kratak (anonimni)⁰⁷ osvrt na omladinski pokret pod naslovom *Omladina na raskršću* (*Slobodna riječ*, br. 4, siječanj 1912), u kojem u izvješću o zboru hrvatsko-srpske napredne omladine održanom 28. prosinca 1911. u Splitu predlaže socijalizam kao rješenje nacionalnih, socijalnih i kulturnih kompleksa s kojima

06 Čini se, ipak, da nije riječ o „posljednjem naraštaju“ koji se formirao posredstvom literature; kako navode, primjerice, Aleksandar Flaker u drugom izdanju *Proze u trapericama* (1983) u poglavlju „Naknadno o prethodnosti“ u kojem evocira vlastito gimnazijsko školovanje i lektiru atraktivnu srednjoškolicima tijekom tridesetih godina 20. stoljeća i Maja Bošković-Stulli u memoarskoj knjizi *Priče iz moje davnine* (2007) i međuratna revolucionarna mladež, srednjoškolci koji su gimnaziju polazili krajem tridesetih godina i koji već tada ili početkom rata pristupaju Komunističkoj partiji, u velikoj su mjeri formirani upravo temeljem vlastite literature.

07 Ovaj tekst Marin Franičević (1965: 13) pripisuje Augustu Cesarecu, ne navodeći referenciju za taj podatak. Tekst je, kao i većina priloga u *Slobodnoj riječi*, nepotpisan, no Zorica Stipetić (1982: 26) navodi tvrdnje člana Socijaldemokratske stranke i urednika u *Slobodnoj riječi* Vladimira Bornemisse, da je Cesarec mnogo objavljivao u *Slobodnoj riječi* od 1910. do 1912. usp. „Bornemissa je kasnije tvrdio da je Cesarčeva suradnja u legalnim i ilegalnim SD glasilima od 1910. bila trajna, obilna i raznovrsna, a najčešće da se sastojala od kratkih komentara iz kulture i dnevnoga političkog života. Međutim, u tim su listovima svi prilozima, izuzev umjetničkih, bili anonimni. (...) Tu tvrdnju nisam mogla sa sigurnošću provjeriti studirajući Slobodnu riječ i Crvenu Hrvatsku, jer Cesarec tada još nije imao osobni stil koji bi ga karakterizirao u takvim bilješkama ili kraćim komentarima. Cesarec nigdje ne spominje takvu suradnju. To ipak ne isključuje mogućnost da je podatak vjerodostojan, iako Bornemissino sjećanje, kazivano u dubokoj starosti, u ponečemu nije posve pouzdano“ (Stipetić 1982: 26–27).

P r e p i s .

Z a p i s n i k

Ministarstvo
Kraljevine Srbije
Zagreb - Arhiv

od 11. marta 1922.

spisan u uredu kr. redarstvenog ravnateljstva u Zagrebu.

P. P.

Predveden iz redar. uza August Cesarec, r. g. 1893. u Zagrebu, zavičajan u Plemenšćini, kotar Pregrada, neoženjen, književnik i novinar, st. Nova Ves kbr. 70.

Nakon što mu je prijava Jerka Anzulovića redar. detektiva pročitana izkazuje:

Ja sam na dan pogreba dne 8. marta 1922. Alije Aliagića stajao pri jami Aliagićevoj za vrijeme pogreba u društvu njegovog stričevića Talirevića. -

Ne sjećam se, prije ili poslije, kako su lijes položili u grob, primjerio je Talirević :, U namku /što bi imalo značiti jama/ trebao bi netko drugi.... Drugo ništa nije Talirević rekao.

Ja sam mu odgovorio: „Trebao bi biti prisutan gospodin Svetozār” gdje sam mislio ministra Svetozara Pribičevića. -

Nipošto ne stoji, da je Talirević rekao onako, kako je to u prijavi navedeno: „Alija ode, mogao bi ga netko zamjeniti, platit će netko za njega”, a ja sam mu odgovorio: „Naš Svetozar, to njega ide”. -

Pokraj nas je stajao dr. Politeo, ali držim, da on taj razgovor nije mogao čuti, jer su primjetbe pale poluglasno, jer se je baš kako se naknadno sjećam - održavalo klanjanje.

Nemam ništa drugo reći.

August Cesarec v. r.

Zaključeno i potpisano.

Horvat v. r.

vlad. prevodja.

./.

Zapisnik sa saslušanja A. Cesarca
(u vezi pogreba Alije Alijagića) u
uredu Kr. redarstvenog ravnatelj-
stva od 11. III. 1922. god., 1. list

./.

Suočen Jerko Anzulović, redar, detektiv sa Augustom Cesarecem ostaje u cijelosti kod svoje prijave, naročito ističe, da je sasna dobro čuo cijeli razgovor između Cesareca i rođjaka Alijagićevog, jer je stajao u neposrednoj blizini obadvojice, okrenut leđjima prema njima, a lice prema raki.-

August Cesarec i nakon ovog iskaza detektiva Anzulovića ostaje kod svog gornjeg izkaza i dodaje, da je prijavitelj bezuvjetno krivo čuo razgovor i sasna krivo označio mjesto razgovora, jer nije stajao lijevo groba, nego desno, dok prijavitelj ističe, da ~~je~~ stajao lijevo groba, a ne desno.

Jerko Anzulović v.r.

detektiv

August Cesarec v.r.

Horvat v.r.

kr.vlad.perovodja.

se suočava razjedinjena napredna omladina: „Nadamo se, da će od ovakove omladine nastajati bolja inteligencija, a najbolji njeni elementi da će povući i posljednju konzekvencu iz svojega stanovišta i prikloniti se socijalizmu. Do toga će sigurno doći i mora doći“ (Cesarec 1912: 1). Mladi će autor vrlo brzo, gotovo istovremeno s ovim člankom, dobiti priliku uživo preispitati svoje postavke o „boljoj inteligenciji“ i „najboljim elementima omladine“: u siječnju 1912, imenovanjem Slavka Cuvaja na mjesto hrvatskog bana, započinju događaji koji će kulminirati đačkim štrajkom i potom atentatom na Cuvaja u lipnju, a u kojima je jednu od glavnih uloga imao upravo Cesarec.

Đački štrajk, koji je u različitim intenzitetima i u različitim oblicima zahvatio Bansku Hrvatsku od kraja veljače do početka travnja 1912. godine, jedan je od najuzbudljivijih političkih događaja te političkim zbivanjima vrlo plodne godine, stoga je iznenađujuće što je historiografski zahvat u taj fenomen oskudan i nedostatan. O artikulacijama đačkoga nezadovoljstva i konkretnim realizacijama štrajka u pojedinim gradskim sredinama tek odnedavno postoji nekoliko tekstova (Despot 2012, Luetić 2015, Zima 2016, Filipović 2017, Roknić Bežanić i Plišić 2023), uz interpretaciju Josipa Horvata u *Pobuni omladine* i kratak prikaz Cesarčeva sudjelovanja u štrajku Zorice Stipetić i Vice Zaninovića. O štrajku u kojem je prilično aktivno sudjelovala u svojem posthumno objavljenom i uređivanom djevojačkom dnevniku piše Zora Ruklić (usp. Zima 2016), dok Josip Horvat, osim iz publicističko-historiografske, o štrajku piše i iz memoarske perspektive u knjizi *Živjeti u Hrvatskoj: zapisci iz nepovrata 1900.–1941.* (Horvat 1984), pri čemu je dijelu događaja oko štrajka svjedočio kao učenik zagrebačke Trgovačke akademije, a u nekima i sudjelovao. Horvatova interpretacija razvoja zbivanja i povoda za štrajk u tome se smislu donekle razlikuje od drugih i ponešto čvršće veže srednjoškolske štrajkaše, pa i Cesarčevo sudjelovanje u štrajku, uz problematiziranje autoriteta odraslih nad neodrslima, a ne samo uz pitanje političkog djelovanja i (samo)opredjeljenja. Horvat, naime, koji je u vrijeme đačkoga štrajka srednjoškolac i pohađa Trgovačku akademiju u Zagrebu, događajima oko štrajka dodaje perspektivu i kontekst koje historiografija ne spominje i ne prepoznaje povezanost s političkim okolnostima izbijanja i manifestiranja štrajka: riječ je o samoubojstvu učenika Trgovačke akademije Milivoja Šćerbaka

u studenom 1911. godine. Šćerbak se ubio hicem iz pištolja u prostoru škole, za vrijeme školskog „zatvora“ („karcera“), koji je morao odslužiti zbog sukoba s profesorom Filipom Lukasom i povrede discipline. Kako navodi Horvat (2006: 100): „Đak Trgovačke akademije Milivoj Šćerbak, sin pravozastupnika iz Koprivnice, počinio je 25. studenog 1911. u zavodu za vrijeme ‘karcera’ nešto nalik atentatu na dežurnog nadzornog nastavnika dr. Artura Schneidera, bez ciljanja ispalivši hitac prema katedri, a zatim ustrijelio sebe, dok su zbunjeni i zaplašeni studenti bježali iz prostorije.“ Učenici Trgovačke akademije na ovaj su događaj reagirali štrajkom, prekinuvši nastavu i odbivši se vratiti u školu dok profesor Lukas, kojega su smatrali krivcem za cijeli slučaj, ne bude smijenjen. Štrajk je, kako navodi Horvat, trajao tri dana i bio je događaj bez presedana za koji vlasti, ni političke ni školske, nisu bile spremne niti su znale kako reagirati. Premda Lukas nije bio smijenjen, nakon tri dana situacija se donekle primirila i učenici su se vratili u školu bez posljedica: „Vlast je popustila. I održala zadanu riječ. Nitko nije bio kažnjen. Čak ni u klasifikaciji o ponašanju. Međutim, buntovno raspoloženje omladine nije se stišalo. Bila je pripravna da prvom zgodom ponovo istupi“ (ibid.: 104–105).

Već je spomenuto da srednjoškolska mladež od početka 20. stoljeća postupno počinje intenzivnije sudjelovati u političkom životu, pri čemu Horvat (2006, ali i 1984) taj fenomen interpretativno kontekstualizira u okviru dijalektike mladosti i starosti, „čitajući“ djelovanje, utjecaj i posljedice političke radikalizacije mladeži u širem okviru društvenih i društveno-psiholoških promjena koji se tiču hrvatskog državno-pravnog položaja, političke realnosti dekadentne monarhije, konceptualizacije i osporavanja autoriteta, i to osobito autoriteta odraslih nad neodrslima pod utjecajem politika klasne emancipacije, pa i anarhizma. Snažniji društveni, pa potom i politički angažman srednjoškolaca nije samo posljedica nego i refleksi tih procesa, što se posebno jasno vidi u moralnoj panici, zgražanju i naposljetku strahu figura institucijskog, lokalnog i državnog autoriteta u suočavanju s javnim i vrlo jasnim gnjevom mladih srednjoškolskih štrajkaša u proljeće 1912. Josip Horvat aktivnosti gimnazijske mladeži ujedno interpretira i u širem kontekstu obrazovnog procesa i vrlo konzervativno strukturiranog srednjoškolskog obrazovanja u okviru kojega je strogo reguliran, discipliniran, pa i penaliziran

gotovo svaki segment života srednjoškolaca, uključujući način odijevanja, hodanja ulicom, provođenja slobodnog vremena, obraćanja starijima i učiteljskim figurama i sadržaj samostalne književne lektire.

Đački štrajk naziv je za pobunu srednjoškolske mladeži koja u proljeće 1912. godine uspijeva mobilizirati veliki dio srednjoškolske populacije u Hrvatskoj – i ženske i muške – na politički motivirane demonstracije, prekid pohađanja školske nastave, marševe po gradskim ulicama, te artikuliranje vlastitih političkih zahtjeva koji se tiču zaustavljanja policijskog nasilja i, implicitno, pridruživanja demonstracijama. Širi, općenitiji uzrok štrajku nedvojbeno je snažno političko nezadovoljstvo velikog dijela hrvatskog političkog tijela političkim potezima centralne monarhijske vlasti u Hrvatskoj nakon odlaska Károlyja Khuen-Héderváryja s banske stolice. Višemjesečne demonstracije u proljeće 1903. godine nakon kojih je Khuen-Héderváry napokon imenovan premijerom mađarske vlade i povučen s položaja hrvatskog bana već su pokazale prevratničku snagu mladosti, s obzirom na to da je glavnina prosvjednika koji su razbijali table s mađarskim natpisima i tjednima nasilno prosvjedovali bila studentska populacija (Matijević i dr. 2005). Razdoblje upravljačke nestabilnosti i trajno tinjajućeg nezadovoljstva potrajalo je praktički do početka Prvog svjetskog rata (Horvat 2006), s periodima istaknutijih ili snažnije artikuliranih nasilnih erupcija kao odgovora na poteze monarhijske vlasti.

Hrvatskim banom 20. siječnja 1912. imenovan je Slavko Cuvaj, čije imenovanje i prvi potez raspuštanja Sabora 28. siječnja Horvat (2006: 92) smatra reinstaliranjem satrapske vladavine na način Khuen-Héderváryja, dok ga Stipetić (1982: 35) čak vidi kao ponavljanje Bachova apsolutizma. Studentska mladež, kao i 1903, prva ponovno započinje prosvjedovanje protiv banovih apsolutističkih poteza, i to već 1. veljače na zagrebačkom sveučilištu (Horvat 2006: 105). Događaji koji su uslijedili i koji će nekoliko tjedana poslije dovesti do mobilizacije srednjoškolaca, na više su mjesta opisani (v. Horvat 1984, 2006; Zaninović 1964; Stipetić 1982; Despot 2012; Zima 2016) i povezuju, s različitim naglascima u nabrojanim tekstovima, demonstracije u Zagrebu 1. veljače 1912, suradnju napredne (jugoslavenski orijentirane) omladine i Hrvatsko-srpske koalicije s planiranim i organiziranim raspirivanjem nezadovoljstva izvan Zagre-

ba,⁰⁸ sve do Sarajeva, u kojem je Luka Jukić (budući atentator na Cuvaja) zajedno s Gavrilom Principom⁰⁹ vodio demonstracije od 11. do 21. veljače, zahtijevajući Cuvajevo odstupanje. Tijekom demonstracija, dok je okupljene demonstrante vojska pokušavala silom rastjerati, 18. veljače policijskim je metkom¹⁰ ranjen sarajevski srednjoškolac Salih Šahinagić, no vijest o tom incidentu do Hrvatske je stigla hiperbolizirana, izvještavajući da je dječak preminuo (Filipović 2017: 245). Kratku vijest o njegovoj smrti donose režimske *Narodne novine* 19. veljače (*Narodne novine*, 19. veljače 1912, br. 40, str. 5), a prenose ga i druge tiskovine, primjerice 20. veljače osječka *Narodna obrana* (Filipović 2017: 245). Premda je vijest demantirana već idućega dana (ibid.), srednjoškolska je srdžba već bila raspaljena i srednjoškolska mladež, pod utjecajem te vijesti, krajem veljače započinje svoje demonstracije u znak solidarnosti s ranjenim Šahinagićem i zahtijevajući prestanak policijskog nasilja, i, posredno, Cuvajevu smjenu.

Štrajk se zbiva mahom u gradovima od kraja veljače 1912. do 6. travnja iste godine. Prvi su se na noge digli osječki srednjoškolci koji izlaze iz škole na ulicu već 24. veljače u znak protesta protiv policijskog nasilja i u znak potpore ranjenom sarajevskom gimnazijalcu (Filipović 2017: 245), nakon njih izlaze sušački gimnazijalci i učenici Više trgovačke škole 3. ožujka, i to protestirajući dijelom zbog Šahinagića, ali i zbog zabranjene skupštine đačkoga društva, potom 5. ožujka izlaze iz škole senjski gimnazijalci i srednjoškolci solidarizirajući se s već pokrenutim vršnjacima (Glavičić 1979: 73), sutradan učenici Nautičke škole u Bakru (Roknić Bežanić i Plišić 2023: 42), a nakon toga 8. i 9. ožujka kreću zagrebački srednjoškolci (anon. 1912), i to prvo učenici Gornjogradske gimnazije i realne gimnazije (koju pohađa Cesarec), potom učenici Trgovačke akademije kojima to nije prvi put da izlaze iz učionice na prosvjede, kao što je to opisao Horvat povodom Šcerbakova samoubojstva. Sljedećeg dana (10. ožujka) pridružuju se učenicima Privremenog ženskog liceja i učenice Više djevojačke škole, te gimnazijalci iz Vinkovaca. U danima koji slijede štrajku se pridružuju srednjoškolke i srednjoškolci iz Koprivnice (Despot 2012), a vinkovačke novine *Svjetlost* u broju od 18. ožujka 1912. navode da su se štrajku pridružile gimnazije iz Gospića, Varaždina, Petrinje, Bjelovara, Požege i Vukovara (*Svjetlost*, 18. ožujka 1912, br. 12, str. 2). Prema drugim izvorima, štrajkalo se i u

- 08 Prema Horvatu (2006), vodstvo Srpske samostalne stranke i Hrvatske napredne stranke poticalo je studente na pobunu i raspirivalo nemire, premda Horvat tumači njihove poteze kao političku nezrelost, oportunitizam i nekompetenciju. No, „Vodstvo omladine prihvatilo je plan koalicije. Međutim, omladina ga nije shvatila kao politički stranački manevar, barem je njezino vodstvo priželjkivalo istinski revolucionarni pokret, koji će ona započeti, a narod prihvatiti i poduprijeti“ (Horvat 2006: 106). Predstavnici napredne omladine oputovali su u Istru, Sloveniju, Dalmaciju, Bosnu i Hercegovinu gdje su namjeravali poticati nemire i demonstracije.
- 09 Prema Stipetić (1982: 26). Horvat u svojoj interpretaciji ne spominje Principa.
- 10 Usp. vijest „U Sarajevu prolive na krv“ (*Slobodna riječ*, 19. veljače 1912, br. 40, str. 3) i članak objavljen u *Slobodnoj riječi* 20. veljače 1912: „Krvave demonstracije u Sarajevu protiv tiranstva u Hrvatskoj“, *Slobodna riječ*, 20. veljače, br. 41, str. 2.

19

ZIMA, DUBRAVKA

Mi se dižemo i svima vam
vičemo u lice: August Cesarec
i đački štrajk

UP&UNDERGROUND

Prosinac 2024.

- 11 Protestne povorke imaju u tom periodu već zamjetnu tradiciju u hrvatskim okvirima o čemu vidi Zima 2021.
- 12 O đlačkom štrajku u svojem naknadno uređivanom i posthumno objavljenom djevojačkom dnevniku piše Zora Ruklić, u vrijeme štrajka petnaestogodišnja učenica Više djevojačke škole u Zagrebu koja je sa svojim suučenicama i prijateljicama iz razreda sudjelovala u štrajku i posredstvom jedne od kolegica, Alice Cvijić, upozнала njezinoga brata Đuku Cvijića, Augusta Cesarca i druge organizatore štrajka. Prema njezinim zapisima, štrajk se provodi u ophodnjama, javnim sastancima pred kazališnom zgradom, đlačkim sastancima u užem krugu organizatora i na sastancima na kojima se pjevaju pjesme ili izvode recitacije (usp. Ruklić 1983: 366–374). Zanimljivo je da Ruklić spominje veliki đlački sastanak pred zagrebačkim kazalištem u nažalost nedatiranom zapisu, koji je, prema vlastitom svjedočanstvu, otvorila upravo ona: „Kad smo došle pred kazalište, dočekala nas je grupa mladića. Guta nas je upoznao s njima: ‘Evo ih, došli su, braća iz Srbije.’ Rukovanje je bilo presrdačno. Jaro je rekao: ‘Od naših najmlađih ‘revolucionara’ najjači je ženski VIII b iz najljepše naše škole.’ Neki drug iz Srbije reče: ‘Neka jedna od njih otvori taj naš velebni sastanak.’ (Trg se već sav napunio omladinom i građanstvom.) Izabrali su – mene. Osjećala sam kako sam se sva zarumenjela i jedva sam promucala: ‘Ja imam slab glas, nitko me neće čuti.’ Glavno da te vide, seko mala’, reče visok crni mladić iz Srbije. Drugovi su me podigli uvis. Pozdravila sam to silno mnoštvo i otvorila sastanak. Jasno, čuli su me tek najbliži, a daleko se nije vidjela ni moja lijepa maramica oko vrata, ni moja mornarska kapica. (Kakva sreća da sam se taj dan tako svečano obukla!) Poklici i pljesak prolamali su se trgom. Bila

Splitu (Ruklić 1983: 369), Pazinu, Karlovcu (Demonstracija u Karlovcu, *Slobodna riječ*, 1. ožujka 1912, br. 50, str. 2), Zemunu (*Slobodna riječ*, 13. ožujka 1912, br. 60, str. 2).

Štrajk se realizira u obliku masovnih protesta i protestnih povorki koje hodaju gradom,¹¹ potom đlačkih skupština i sastanaka na kojima se dogovaraju daljnje štrajkaške taktike i glasa se o idućim potezima štrajkaša ili različito potpiruje đlački žar,¹² štrajkaških straža koje brane pojedincima ulazak u škole i zavode za vrijeme trajanja općeg štrajka, te objavljivanja dvije brošure u kojima artikuliraju vlastite pozicije i zahtjeve.

Štrajk je već 9. ožujka, prema anonimnom autoru¹³ brošure *Đlački štrajk*, postao opći, odnosno generalni štrajk srednoškolaca u Banskoj Hrvatskoj koji odbijaju ići na nastavu dok se ne ispune njihovi zahtjevi – povlačenje svih disciplinskih mjera koje su izrečene pojedinim srednoškolcima i promjena strogog i zastarjelog disciplinskog reda – na što vlasti reaguju prvo zahtjevom da se do 14. ožujka đlaci vrate na nastavu, a potom prijetnjom o zatvaranju svih srednjih škola u Hrvatskoj, što se i realiziralo 16. ožujka. Razdoblje od 8. do 16. ožujka, odnosno od početka masovnije agitacije zagrebačkih srednoškolaca pa do zatvaranja svih srednjih škola u Hrvatskoj vrhunac je štrajka i ujedno razdoblje postupnog shvaćanja političkih struktura – i onih na vlasti i opozicijskih političara – da se mladost ne može tako lako obuzdati i da srednoškolci predstavljaju političku snagu siroviju, revolucionarniju i subverzivniju od studentskog tijela. Škole su ostale zatvorene do 6. travnja, nakon čega se srednoškolci vraćaju u razrede, no u međuvremenu su se političke prilike zaoštrile suspenzivanjem Ustava 31. ožujka i imenovanjem Cuvaja kraljevskim komesarom, čiji je prvi potez već 3. travnja bio uvođenje stroge cenzure tiska i obustava zakonodavstva i pripreme za izbore. Povratak đlaka u škole u tome je smislu i pobjeda i poraz, no usprkos pojedinim tvrdnjama da za srednoškolce nije bilo posljedica, Filipović (2017: 249), kao i Roknić Bežanić i Plišić (2023: 45) spominju više primjera isključivanja iz škola pojedinaca koji su se istaknuli u štrajku ili otvoreno sudjelovali u njegovoj organizaciji i agitaciji.

Srednoškolska pobuna oslanja se na nekoliko ključnih ideoloških i organizacijskih uporišta, koje se odnose na samoorganizaciju, suradnju srednoškolaca iz različitih sredina, masovnu mobilizaciju, neposredno odlučivanje, smjelost, borbenost i upornost đlačkih ma-

sa, ali i izrazito zanimljivu dijalektiku politike i (auto)-didaktike koju iščitavam iz udjela Augusta Cesarca u cijelom procesu.

August Cesarec bio je autor brošure objavljene pod pseudonimom Budislav Mirković i naslovljene *Gjački pokret: preporodom škole – k preporodu naroda!* koja je objavljena vjerojatno 19. ili 20. ožujka. Cesarčevo je autorstvo potvrđeno u sudskom procesu protiv Cuvajeva atentatora Luke Jukića i ostalih urotnika, među kojima i Cesarca (Stipetić 1982: 29). Prema iskazima autora i svjedoka, brošuru je napisao Cesarec prema odluci štrajkaškog odbora, pri čemu je Jukić autor nekoliko odlomaka na početku brošure. Cesarčeva je brošura, međutim, odgovor na prvu tiskovinu, nepotpisanu, napisanu i objavljenu nakon 16. ožujka pod naslovom *Đlački štrajk. Važnost. Uzroci i povod. Činjenice. Posljedice. Krivnja. Što sada?* (Zagreb, 1912, tiskara i litografija C. Albrechta), za koju Cesarec (prema Žimbrek 1951: 382) tvrdi da ju je napisao profesor, i to vjerojatno Đuro Šurmin, u to vrijeme profesor književnosti na zagrebačkom Filozofskom fakultetu.

Čitanje ove dvije brošure i njihova usporedna analiza odlično pokazuje razilaženje, pa i oštar sukob stvarne i simbolične mladosti i starosti. Hrvatska kulturna (dijelom i politička) povijest relativno često svjedoči simboličnim ili stvarnim prijeporima, polemikama, neprijateljstvima, pa i sukobima tzv. mladih i starih, pri čemu se te odrednice ne moraju nužno podudarati s biološkom dobi sudionika (o čemu piše, primjerice, Antun Barac u članku *Bilješke o ‘Mladima’ i ‘Starima’ u hrvatskoj književnosti*, usp. Barac s. a. [1935]). U tome smislu ova svojevrsna polemika između predstavnika profesorskog tijela i mladih, borbenih predstavnika učeničkog tijela nije ni nova niti je prvi put viđena. Pa ipak, rijetko je gdje ona tako jasno vidljiva i tako prezentna kao u usporednom čitanju ovih dvaju tekstova.

Prvi tekst, „profesorski“, objavljen prije Cesarčeva, već strukturom i urednim rasporedom, a posebno intonacijom, aludira na propedeutički zahvat, i to upravo profesorski, u kojem se situacija čitateljima tumači prividno bestrasno, postupno, s nastojanjem da se osvoji čitateljska naklonost i da se argumentacija prikaže kao zdravorazumska. Neimenovani autor pažljivo rekonstruira što se zbivalo, kada i kako, te nastoji održati privid dobrohotnosti i razumijevanja mladosti, u karakte-

rističnom stilu pedagoškog autoriteta kojim se nastoji uspostaviti zajednički, „prijateljski“ odnos s odgajanicima. „Samo površan i lakouman čovjek može sa smiješkom gledati na pojavu, da je nekoliko tisuća djece izašlo na ulicu. To je događaj, koji je duboko potresao mladenačke duše, i ako se ne svede u pravu kolotečinu, može zaprijetiti opstanku naše škole i svršiti se s posvemašnjim kulturnim zastojem“ (anon. 1912: 3), započinje anonimni autor, čime se u startu identificira s poretkom i aetonormativnom perspektivom odnosno pozicioniranjem odraslosti kao normativne, a „potresenih mladenačkih duša“ kao drugih, otklona od norme odraslosti. Spis u cijelosti balansira između propedeutičke političko-pedagoške intencije, političke i društvene snishodljivosti i pomirljivosti, nastojanja da se ne zamjeri nijednoj od strana u sukobu te autoritarnosti i prividno dobrohotne strogosti kojima se đački pokret prezentira kao hrabar i donekle veličanstven slučaj ujedinjenosti i plemenitog domoljubnog žara, ali istovremeno i kao epizoda, trenutak zaludjenosti i neodgovornosti koji se treba zaboraviti i djecu „dovesti u red“. Osobito je to vidljivo u motivima Herostrata¹⁴ i Azeva¹⁵ koji se nekoliko puta ponavljaju u tekstu, kao i u ponavljanju teze da su glavnu riječ u štrajku preuzeli „najlošiji đaci“: „Pobijedili su i vodstvo preuzeli najgori djaci, ali najoduševljeniji i najodlučniji“ (ibid.: 8). Pobunjenim se đacima tako imputira nesposobnost da autonomno odlučuju i njihov se pokret prezentira kao trenutno, nepromišljeno postupanje pod utjecajem pojedinaca koji su zapravo imali druge, podmukle političke namjere za koje su iskoristili naivnost djece – štrajkača. Anonimni autor ujedno pažljivo izbjegava štrajku pridati širu dimenziju ili mu priznati povezanost s narodnim nezadovoljstvom i traženjem Cuvajeva odstupanja, ustrajući na isključivo školskoj tematici i đačkoj solidarnosti kao jednim uzrocima štrajku. Štrajk će također, upozorava autor, imati i brojne posljedice, od kojih je možda najbizarnija negativna posljedica koju spominje povezana s materijalnim gubicima trgovaca zbog štrajka: „Drugi je gubitak materijalni, što će ga osjetiti i roditelji đaćki a pogotovo grad Zagreb. Nije šala, da je nekoliko tisuća djaka ostavilo grad baš pred uskrсну sezonu, kad su inače roditelji dolazili po djake i kupovali im proljetnu opremu i darove“ (ibid.: 11). Najgora posljedica, međutim, što se implicitno razabire, odnosi se na đačko osporavanje profesorskog, ali i odraslog autoriteta: „Da je školska disciplina propala, o

tom nema nikakove sumnje. Tko priznaje djacima pravo na štrajk kao radnicima, oborio je osnove škole. Onda će djaci štrajkati, ako tko dobije drugi red, ako bude za koji prekršaj kažnjen. Bit će dosta, da izvana dodje lažni brzozjav ili se raširi lažna vijest; da dodje kakov Azev i progovori par fraza, i mladež će u štrajk. Škole nema bez djaka, ali ni bez discipline“ (ibid.: 12). Disciplina je, nesumnjivo, ideološka jezgra – neovisna o aktualnoj političkoj situaciji – koju anonimni autor brošure implicitno podcrtava kao sukus sukoba, užasavajući se đačkoga propitivanja (ili čak i osporavanja) profesorskih ovlasti da tu disciplinu provode. Završna se poglavlja brošure bave krivnjom za štrajk i postavljaju pitanje što dalje – kako završiti ovo nesretno poglavlje u đačkome životu? Nije neočekivano što autor pamfleta krivnju pripisuje zabludjelim đacima, odnosno njihovoj nezrelosti i stoga povodljivosti, priznajući doduše da dio krivnje snose i drugi uključeni u čitav proces, no ne spominjući bana Cuvaja. Umjesto toga krivi su, smatra autor, vlada, profesori, javno mnijenje i novinari, i to kako novine vladajućih tako i opozicijske novine, i naposljetku đaci koji nisu postupili razumno. Rješenje, međutim, autor vidi u povratku u škole: „U interesu je i škole i omladine i roditelja, u interesu našeg kulturnoga napretka i materijalnih probitaka glavnoga grada, da se na srednjim školama uspostave normalne prilike. (...) Vlada neka prepusti stvar profesorskim zborovima i neka ne zahtijeva masreglovanja. Profesori treba da zaborave uvrede, pa da u interesu škole i omladine postupaju s očinskom ljubavlju i dobrohotnošću i da čitav pokret prosudjuju s višega gledišta: kulturnoga, socijalnoga i narodnoga, a neka ne traže samo, koji su paragrafi disciplinarnog reda prekršeni. Najpatriotičniji i najinteligentniji stalež u Hrvatskoj prijeći će preko osamljenih napadaja, da vrši svoju i zvaničnu i domovinsku dužnost, pa da Hrvatskoj sačuva škole, a djacima ne uništi budućnost“ (anon. 1912: 16–17).

Đački je odgovor na pamflet stigao brzo i silovito: sastavio ga je August Cesarec u dogovoru s još nekoliko đaka koji su bili u srcu štrajkaškog organiziranja i koji su delegirani u poseban odbor zadužen za izradu brošure. Prema Milanu Durmanu (1936: 76) u odboru su, osim Cesarca, bili i Luka Jukić, Đuka Cvijić, Franjo Neidhardt, Vladimir Vrkljan, Ulderiko Donadini i Teodor Huber. Većina je od njih bila u završnim razredima realne gimnazije, a dogovor o sadržaju brošure i odabir autora koji

sam sretna i ponosna. I ja pridonosim za našu stvar. Neka sja u plamenom rodoljublju naš VIII b“ (Ruklič 1983: 372). Spomenuti Guta je August Cesarec, a Jaro Đuka Cvijić čija sestra Alica Cvijić pohađa spomenuti VIII b Više djevojačke škole (Zima 2016).

- 13 Prema Žimbreku (1951: 382) autor brošure je Djuro Šurmin, u to vrijeme sveučilišni profesor književnosti na zagrebačkom Filozofskom fakultetu, v. <https://enciklopedija.hr/clanak/surmin-djuro>.
- 14 Herostrat je, prema Hrvatskoj enciklopediji, Efežanin koji je u 4. stoljeću pr. n. e. zapalio Artemidin hram u Efezu kako bi se proslavio, usp. Herostrat. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. Pristupljeno 21. srpnja 2024. <<https://www.enciklopedija.hr/clanak/herostrat>>.
- 15 Prema *Rječniku stranih riječi* Bratoljuba Klaića, Azev Jevno bio je „ruski (caristički) policijski agent-provokator (1869–1918); ubačen među revolucionare, godinama radio za režim i odavao svoje drugove; ime mu postalo sinonim ubačenog i dobro prikrivenog špijuna“ (Klaić 1985: 131).

će je napisati zbivao se na najmanje dva, a možda i više sastanaka održanih u šumi u Tuškancu i u Botaničkom vrtu (ibid.). Brošura je izašla u ožujku pod naslovom *Gjački pokret. Preporodom škole – k preporodu naroda!* i, za razliku od prve brošure anonimnog autora, na njoj nije označena cijena, što upućuje na (mogući) zaključak da se brošura dijelila odnosno da je pobunjeno đaštvo imalo dovoljno financijske snage da otisne i razdijeli brošuru. Zorica Stipetić navodi da se brošura raspačavala i izvan Hrvatske (Stipetić 1982: 29).

Brošura, kako je spomenuto, započinje s nekoliko odlomaka kojima je autor Luka Jukić, budući atentator na Cuvaja. Jukićev stil, koji se očituje ne samo u brošuri, nego i u brojnim pjesmama koje je pisao kao odgovor na političku situaciju u Hrvatskoj (usp. Horvat 2006. i Durman 1936), uvelike je obilježen nacionalnim patosom, retorikom uzvišenosti i egzaltiranosti te osobitim nastojanjem oko stilski obilježene sintakse i rečeničnog odnosno stihovnog reda. To se ogleda i u početku brošure u kojoj se u prvom odlomku uspostavlja okvir nacionalnog patosa i time odmiče od profesorskog inzistiranja na umanjivanju značenja đačkoga štrajka i svodenju pokreta na nekoliko nediscipliniranih pojedinaca i loših đaka koji su povelili zavedenu masu srednjoškolaca, od kojih je većina samo uživala u slobodi bez nastavnih obaveza. Umjesto toga, Jukić zahvaća široko: „Mi Hrvati i Srbi nesretan smo narod. Makar da imademo dovoljno sredstava i snage, ne umijemo da je prikupimo na otpor protiv tuđinštine. I zato je naš narod neslobodan. Ali ova je nesloboda prvi uzrok pokretu omladine, koja u sebi – kao svaka omladina, ako je narodna – nosi energiju i prirodnu otpornost onoga, koji sva zločinstva, što se eksperimentiraju na drugome, osjeća kao da se eksperimentiraju na njemu samom: i kad se ta omladina digla (nije ona izostajala iz škole, da manifestira), kad se je digla da se bori uz svoj narod i za svoj narod, onda su prijetnje sistema bile upravljane i samoj omladini: i nju je trebao da zakvači zub onoga, kome se prohtjelo da grize“ (Mirković 1912: 1–2).

Motivi naroda i narodne nesreće, zuba koji grize, neslobode i borbe protiv tuđinštine uklapaju se u stil Jukićeve poezije, koju u članku o đačkome štrajku citira Milan Durman (1936), ali ujedno i povlače đačku borbu iz srednjoškolskog konteksta i đačke međusobne solidarnosti koja je, prema autoru anonimne brošure, glavni uzrok i povod štrajku, prema široj političkoj sceni. Štrajk

koji se vodi samo zbog srednjoškolskih razloga – kako to tvrdi autor prve brošure – već se ovim uvodnim odlomcima jasnije pozicionira kao političan, a ne srednjoškolski. U odlomcima koji slijede, a koje nastavlja pisati Cesarec, još se jasnije i čvršće artikulira društvena i politička motivacija mladih štrajkaša i štrajkašica koji nikako nisu zalučena omladina koju vode loši đaci. Cesarec odgovara na profesorsku brošuru, točku po točku, argumentirano i jasno, inzistirajući na đačkom pravu na pobunu (koje profesorska brošura tako indignirano odbacuje) i na pravednosti pobune („Nas su u školi učili: ‘Budite ponosni i rezolutni, kad ste u pravu.’ (...) Borba je započela, ona se mora i dovršiti. Ne smije se završiti našim porazom, jer mi smo se borili za pravednu stvar“ (Mirković 1912: 11 i 12). Iako u tekstu ne navodi izravno da se đački zahtjev odnosi na odstupanje Cuvaja s banskoga položaja, on ističe traženje đastva da im se omogući/dozvoli sudjelovanje u narodnom pokretu i demonstracijama, budući da im tadašnji zastarjeli disciplinski red upravo to pravo osporava i brani. Pobunjeni đaci, argumentira Cesarec, suočeni su s nepravdom na nekoliko razina; prva je od njih državno-politička, na koju aludira početak brošure, no druga je, smatra Cesarec, neljudsko i neslobodno postupanje sa đacima u školskom procesu: „Trebalo da smo narod kulturni i slobodan; tek tada ćemo biti narod jak i napredan; i mi buduća narodna inteligencija, buduće vođe naroda, ne možemo biti u ropstvu pokorni i tek se u slobodi boriti za – slobodu. Ako smo ljudi, borit ćemo se u ropstvu, jer to je samo moralno i dostojno. I škola treba da se za čas zaustavi, ako to traži narod, onaj narod, koji tu školu podržava žuljevima svojim“ (Mirković 1912: 8, spac. u izvorniku). Prispodobljavanje školskoga sustava ropstvu i inzistiranje na nužnosti da učenik u obrazovnom procesu bude „slobodan“, odnosno da se na njemu ne primjenjuje bespogovorni autoritet nastavnika najvažniji je, a možda i najradikalniji učenički zahtjev. U ovim se rečenicama ujedno neizravno upućuje na slučaj Milivoja Šćerbaka i neispunjavanje učeničkog zahtjeva za smjenom nedostojnog profesora kojega su držali glavnim krivcem za Šćerbakovo samoubojstvo. Nadalje, Cesarec odbacuje profesorsku interpretaciju potencijalnih posljedica štrajka, smatrajući je apsurdnom i nudeći svoje viđenje neposrednih implikacija đačke pobune, počevši od čvršćeg povezivanja dotada razjedinjenog i nezainteresiranog đačkog tijela, zatim

radikalizacije dotada pasivnog đništva i povezivanja đaka s narodnim pokretom („2. Đništvo, koje je u većini dosada mislilo samo na sebe i na to, kako će što prije steći kruh, uvjerilo se, da imade nešto preče od samoga sebe, a to je – opća dobrobit. (...) 4. Đništvo je bilo dosada izolirano od naroda i narodne borbe, sad se napokon približilo narodu i zašlo u borbu. Time je pokazalo, da nije protunarodno, već narodno na djelu (...) 5. Đništvo je unijelo novi duh u hrv. savremenu javnost i navijestilo time nove dane i bolju budućnost, kad će se kao odrasli ljudi boriti još odlučnije za sebe i domovinu, nego što se sada bore kao omladina“ (ibid.: 11). Đaci su se pokazali složnijima, hrabrija, odlučnijima i radikalnijima od odraslih, sugerira Cesarec i neizravno traži potporu tog istog „naroda“ čiju borbu đaci podržavaju. Cesarec završava tekst emfatički artikuliranim citatom u kojem je, nema sumnje, uračunata nelagoda, pa i strah profesora i drugih razina autoriteta od bijesa i novopronađene samosvijesti omladine: „Gdje miruju starci, tu treba da se digne omladina. Mi se dižemo i svima vam vičemo u lice: Preporodom škole hoćemo preporod naroda!“ (Mirković 1912: 14). U citatu se zahtijevani preporod čini manje važnim od radikalne geste podizanja omladine i simboličnog „vikanja u lice“, kako to sažima Josip Horvat apostrofirajući upravo novopronađenu i nezaustavljivu snagu mladosti kao najvažnije naslijeđe đackog štrajka: „Suvremenici tih zbivanja, pogotovu zagrebačka publika, koja je sentimentalno razdragana pljeskala povorkama štrajkaša kličući ‘zlatnim pucama’, ‘dragim dečkima’, isto tako politička opozicija, ali ni vlast, koja je inertno stajala zabezegnuta, nisu mogli shvatiti ni dokučiti zamašaj fenomena da tisuće nedoraslih i omladinaca kreću naprijed s protestom koji je odjeknuo Evropom. Snagom gejzira briznulo je nešto novo, otkrivši nezagladiv jaz između prošlosti i nove tadašnjosti. Sagleđala su se dva svijeta. I nisu se razumjeli“ (Horvat 2006: 120). Mladenačko vikanje u lice već dva mjeseca poslije postat će još glasnije, gotovo nepodnošljivo, atentatom na Cuvaja i odrasli ga više neće moći ignorirati. August Cesarec od „vikanja u lice“ na različite načine i o različitim temama više nije odustao do kraja života.

Literatura

- Anon. 1912. *Đjacki štrajk. Važnost. Uzroci i povod. Činjenice. Posljedice. Krivnja. Što sada?* Zagreb: Tiskara i litografija C. Albrecht.
- Barac, Antun. s. a. [1935]. Članci o književnosti. Zagreb: Binoza.
- Batinić, Štefka. 2004. *Zabava i pouka dobroj djeci i mladeži: hrvatski časopisi za djecu i mladež od 1864. do 1945.* Zagreb: Hrvatski školski muzej.
- Cesarec, August. 1909. Prvi put na selu. *Pobratim XX* (3): 38–42.
- Cesarec, August 1910a. Iz prijateljeva dnevnika. *Pobratim XX* (4): 224–226 i (15): 243–245.
- Cesarec, August 1910b. [Guta Plemenščanski] Lovачke zgrade i nezgrade. *Pobratim XXI* (5): 69–71.
- Cesarec, August [A. C. P.] 1910c. Iz svijeta potlačenih. *Slobodna riječ IX*: 258, 259, 261, 262, 263, 264, 266, 267, 269.
- Cesarec, August. [Augusto Augustov] 1911. Bezbožni sin. *Val* 2: 14–17; 3: 26–29; 4: 38–41.
- [Cesarec, August]. 1912. Omladina na raskršću. *Slobodna riječ* 4: 1.
- Cesarec, August. 1951. *Iz svijeta potlačenih: pripovijesti i članci.* Priredio Vice Zaninović. Zagreb: Glas rada.
- Despot, Igor. 2012. Sjeverozapadna Hrvatska u vrijeme Balkanskih ratova. *Podravina* 11 (22): 72–81.
- Durman, Milan. 1936. Đacki štrajk 1912. *Književnik, hrvatski književni mjesečnik.* XII (2): 69–81.
- Filipović, Sergej. 2017. Štrajk učenika osječke Kraljevske velike gimnazije iz 1912. godine. Časopis za savremenu povijest 49 (2): 243–255.
- Franičević, Marin. 1965. August Cesarec u književnosti i revoluciji. *Rad JAZU* 342: 11–25.
- Glavičić, Ante. 1979. Prilozi za osvjetljavanje revolucionarnih kretanja, radničkog pokreta i NOB-a u Senju i okolici. *Senjski zbornik* 7 (1): 73–82.
- Horvat, Josip. 1984. *Živjeti u Hrvatskoj: zapisci iz nepovrata 1900.–1941.* Zagreb: Sveučilišna naklada Liber.
- Horvat, Josip. 2006. *Pobuna omladine 1911–1914.* Zagreb: SKD Prosvjeta, Gordogan.
- Klaić, Bratoljub. 1985. *Rječnik stranih riječi.* Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
- Luetić, Tihana. 2015. Balkanski ratovi i studentska mladež u Hrvatskoj. U: Eldarov, Svetlozar et al. (ur.) *B'lgarohrvatski politički i kulturni odnošenja prez vekovete. Sbornik v čest na 75-godišnjinatu na Rumiana Božilova.* Sofija: Bugarska akademija znanosti, Paradigma. 147–170.
- Matijević, Zlatko, Stjepan Matković, Dinko Šokčević i Stjepan Laljak. 2005. *Bilo je to godine devetsto i treće... Časopis za savremenu povijest* 37 (3): 585–595.
- Mirković, Budislav [August Cesarec]. 1912. *Đjacki pokret: preporodom škole – k preporodu naroda!* Zagreb: Tiskara V. Novotny, vlastita naklada.
- Roknić Bežanić, Andrea i Matea Plišić. 2023. Uloga Vatroslava Cihlara u štrajku učenika bakarske Nautičke škole 1912. godine. *Senjski zbornik* 50 (1): 33–54.
- Ruklić, Zora. 1983. Iz dnevnika jedne djevojčice. Zagreb, srpanj 1911–listopad 1912. *Rad JAZU* 400: 343–433.
- Stipetić, Zorica. 1982. *Argumenti za revoluciju: August Cesarec.* Zagreb: CDD.
- Zaninović, Vice. 1964. *August Cesarec: život i rad.* Zagreb: Matica hrvatska.
- Zima, Dubravka. 2014. Krleža i dijete: o djetetu, djetinjstvu i dječjem u Fragmentima (1914). *Umjetnost riječi* 56 (3–4): 145–158.
- Zima, Dubravka. 2016. Nevidljiva adolescentica: ušutkani diskurs otpora u adolescentskoj književnosti. Slučaj Zore Ruklić. U: Čale Feldman, Lada i dr. (ur.) *Crveni ocean: prakse, taktike i strategije rodnog otpora.* Zagreb: Centar za ženske studije. 118–137.
- Zima, Dubravka. 2021. Od djevojčica u bijelim haljinama do nevidljivih Flâneuse: djevojačko kretanje gradskim ulicama u 19. stoljeću. *Historijski zbornik* 74 (2): 265–288.
- Žimbrek, Ladislav (prir.). 1951. Mladi Cesarec: Iz književne ostavštine Augusta Cesarca. *Republika VII* (4–5): 381–397.

PEJIĆ,

LUKA

Dolje s povlasticama:
o anarhizmu Augusta Cesarca

PEJIĆ, LUKA

Dolje s povlasticama: o anarhizmu Augusta Cesareca

Uz književnike poput Miroslava Krležu ili Janka Polića Kamova i August Cesarec svojevremeno je izražavao naklonost anarhizmu, doživljavajući revoluciju kao stanovitu moralnu nužnost. Čitajući autore poput ruskog anarhokomunista Pjotra Aleksejeviča Kropotkina, Cesarec je u mladosti ispisivao pozive na ukidanje povlastica, zazivajući revolucionarnu smjelost intelektualaca i mladih. Iako je njegovo članstvo i poslije djelovanje u Komunističkoj partiji Jugoslaviji dobro poznato, Cesarecovo naginjanje anarhizmu i dalje ostaje fusnota u njegovoj biografiji. Stoga nas zanima u kakvim je okolnostima Cesarec zauzimao anarhističke pozicije. Odnosno, potrebno je razmotriti kada ih je i zašto napustio.

Transnacionalni aktivizam i nastojanje ostvarivanja međunarodne solidarnosti radničke klase prožimali su anarhistički pokret na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće. Samo formiranje pokreta moguće je povezati s kongresom koji je održan sredinom rujna 1872. godine u švicarskom mjestu Saint-Imier. Na navedenom su okupljanju anarhisti bez zadržke osudili autoritarne tendencije, političke organizacije i sve zamisli o privremenim vladama koje su se javljale unutar tadašnjeg europskog radničkog pokreta. Na tom tragu, do prvih godina 20. stoljeća anarhizam se afirmirao kao radikalni socijalistički derivat prošavši niz formativnih poglavlja – od organizacijskih

iskustava unutar Prve Internacionale (1864–1876), upečatljive epizode Pariške komune (1871) i inicijalnih sukoba s pripadnicima komunističke struje unutar međunarodnog pokreta do pojave prepoznatljivih aktivista i utjecajnih teoretičara poput neumornog Mihaila Bakunjinina, već spomenutog Kropotkina, francuskog geografa i komunara Éliséea Reclusa, „Crvene“ Emme Goldman ili Errica Malateste, Talijana koji je čitav život podredio ostvarivanju anarhističke revolucije. Do ranog 20. stoljeća postala je očigledna i ideološka diferencijacija među anarhistima koji su se sve češće, uz više ili manje jasna obrazloženja, dijelili na, primjerice, anarhosindikaliste, anarhokomuniste ili pak anarhoindividualiste.

U svakom slučaju, na prijelazu stoljeća, u vremenu kada su nacionalni projekti i zamisli o oblikovanju novih državnih zajednica zaokupljali brojne političare i intelektualce, radnici diljem Europe u nezanimarivu su se broju zanosili beskompromisnim idejama anarhizma koji se suprotstavljao kapitalističkoj eksploataciji, ali i svakom obliku vlasti, državne represije i nacionalističkog šovinizma. Primat u distribuiranju subverzivnog anarhističkog tiska te agitaciji preuzeli su Talijani. Naime, pretpostavlja se da je tijekom 1890-ih talijanska emigracija objavljivala više anarhističkih časopisa, pamfleta i drugih dokumenata nego gotovo sve ostale nacionalne grupacije zajedno (Woodcock 1975: 325). Shodno tome, vlasti brojnih zemalja, pa tako i onih na jugoistoku Europe, panično su izdavale okružnice s popisima sumnjivih talijanskih migrantskih radnika koje je bilo potrebno nadzirati ili prognati. Nepopustljiva anarhistička agitacija sve većeg broja Talijana bila je fascinantan fenomen kasnog 19. stoljeća koji su suvremenici pokušavali objasniti na različite načine. Među ostalima, zagrebački časopis *Kršćanska škola* 1913. uzroke bujanja talijanskih „anarkista“ pokušao je pronaći u zapuštenim i prljavim gradovima Pirinejskog poluotoka, odnosno u životnim uvjetima koji su tobože sputavali „buđenje plemenitih osjećaja“ u ljudima (Pejić 2016: 104).

Divljačka elokvencija dinamita

Međutim, reakciju represivnog aparata i senzacionalističke novinske reportaže nisu toliko izazivale spoznaje o moćnim anarhističkim organizacijama s golemim članstvom ili pak vijesti o održavanju čestih anarhisti-

čkih kongresa, koliko prihvaćanje terorističkih metoda, ili tzv. propagande djelom, od jednog dijela anarhista kao oblika revolucionarnog djelovanja. Okrenuvši se, kako je zapisao povjesničar Alexandre Skirda (2002: 52), „divljačkoj elokvenciji dinamita“ anarhisti su potpisali niz zapaženih atentata. Primjerice, 1898. Luigi Lucheni ubio je austrijsku caricu Elizabetu u Ženevi, 1900. u istom je gradu Gaetano Bresci ubio talijanskog kralja Umberta I, 1901. Leon Czolgosz izvršio je atentat na američkog predsjednika McKinleyja u Buffalu, 1906. Mateo Morral bacio je bombu u Madridu na španjolskog kralja i kraljicu itd. Takvi su činovi potaknuli sazivanje međunarodnih konferencija – poput one održane u Rimu krajem 1898. godine – na kojima bi delegati došli do zaključka da je anarhizam moderni oblik terorističkog djelovanja koji je nužno srezati u korijenu. Dakako, nisu svi anarhisti podržavali takve prakse. Neki su, poput pacifista Gustava Landauera, propagandu djelom prije svega vidjeli kao priliku za stvaranje novih slobodarskih društvenih formi koje će potaknuti ostale na anarhističko djelovanje. Za Landauera nasilje nipošto nije predstavljalo suštinu anarhizma (Lucet 2019: 106). Drugi su autori ukazivali na kratkovidnost okretanja terorističkim postupcima. Lav Nikolajevič Tolstoj, velikan svjetske književnosti blizak anarhopacifizmu, u jednom je eseju 1900. godine upozorio: „Stvari se gledaju veoma površno, ukoliko se smatra da ubojstvo nekog kralja može dovesti do promjena. Umre li jedan kralj, doći će drugi. Ne radi se o osobnom karakteru: sustav vladavine, potlačenosti i ratovi ovisе o čitavom jednom društvenom sustavu koji omogućava postojanje takvih vladara kao i njihovo ponašanje“ (Cravetto 2008: 42). U isto su vrijeme bombastične reportaže o anarhističkim atentatima sve češće dobivale prostor i u brojnim hrvatskim novinama.

„Za sobom su ostavili i karikaturalni stereotip o anarhistu kao zakrabuljenom i bradatom čovjeku koji nosi okruglu bombu s upaljenim fitiljem, što je dakako stvorilo još jednu prepreku ozbiljnoj raspravi o anarhističkim pristupima“, zaključio je Colin Ward (2007: 12–13). S druge strane, Daniel Guérin (1980: 77) istaknuo je da je „kombinacija bombaštva i kropotkinovskih utopija pružila je socijaldemokratima oružje koje nisu oklijevali upotrijebiti protiv anarhista“.

U svakom slučaju, propaganda djelom (ili činom) još je od sredine 1880-ih zadavala glavobolju vlastima na

području današnje Hrvatske. Potonje nam potvrđuje i slučaj 26-godišnjeg bravarskog pomoćnika Ignjata Graffa iz Nove Gradiške koji je u lipnju 1885. godine agitirao među osječkim radnicima. Kada je uhićen kod Graffa su pronađeni primjerci radikalnog lista *Freiheit* koji je otvoreno zagovarao atentate i metode revolucionarnog terorizma (Rajković 2018: 61–86).

Tragovi anarhizma na području Hrvatske prije Prvog svjetskog rata

Dakle, do Cesarčevih prvih aktivističkih iskoraka, koju godinu prije izbijanja Velikog rata, anarhizam je bio dobro poznata činjenica hrvatskoj javnosti. Zahvaljujući intelektualnim i teorijskim poticajima poput Kropotkinovih tekstova, no ponajviše zbog razvoja organiziranog radničkog pokreta u okolnostima političke represije, uspona kapitalizma i nezaustavljiva klasnog raslojavanja, godine koje su prethodile Prvom svjetskom ratu na području Hrvatske jednim su dijelom ostale obilježene i sve češćim subverzivnim istupima omladine koja je ponekad zauzimala anarhističke pozicije.

Proučavajući historiju radničkog pokreta na ovim prostorima doznajemo da su prvi štrajkovi zabilježeni krajem 1860-ih, tijekom 1870-ih nastali su i prvi sindikati, tijekom 1880-ih Hrvatskom se širila anarhistička i komunistička štampa, a tijekom 1890-ih na scenu je stupila i izuzetno važna Socijaldemokratska stranka Hrvatske i Slavonije (Pejić 2022: 221–266). Između 1900. i 1914. godine bila su evidentna i anarhistička kretanja na području današnje Hrvatske. Primjerice, vlasti su redovito slale obavijesti županima i gradonačelnicima o anarhistima koji su se mogli naći u njihovu kraju. Tijekom 1903. i 1904. zabilježeni su prosvjedi anarhista u Puli te njihovo privođenje zbog posjedovanja nedozvoljenog tiska (Pejić 2016: 111, 113). Nadalje, u proljeće 1905. u Osijeku je izbio generalni štrajk koji su socijaldemokrati krajem godine na skupštini u Zagrebu osudili. Naime, osječkim su radnicima spočitali „anarkističko i anarko-sindikalističko, direktaško shvaćanje o vrijednosti generalnoga štrajka“ (Korać 1930: 64). Dvije godine poslije, opći štrajk izbio je u Brodu na Savi, a jedan od ključnih aktera tog štrajka bio je Miloš Krpan koji je 1909. pokušao osnovati prvu poznatu anarhokomunističku zajednicu na ovim prostorima. U to se vrijeme o Splitu pisa-

A. Cesarac u vojničkoj uniformi, Kruševac, 1917.

k.k. Kreiskommando in Kruševac

INSTITUT ZA HISTORIJU
Kraljevićeva ulica 14
Zagreb - Arhiv

ERLAUBNISSCHEIN

laut welchem dem Zugsführer August CESAREC, eingeteilt beim
k.u.k. Kreiskommando /Adjutantur/ bis auf weiteres das Aus-
bleiben über die Retraitestunde bis 10 Uhr abends bewil-
ligt wird.

Kruševac, am 3. Mai 1918.

M. M. M. M.

lo kao o gradu oživljenom „grupom mladih buntovnika, slobodara“, a 1912. godine u istom je mjestu osnovan i nogometni klub Anarh (Pejić 2016: 109, 141–149).

Iako je u prvim godinama 20. stoljeća socijaldemokracija zauzela dominantnu poziciju unutar radničkog pokreta, anarhističke ideje i dalje su fascinirale ljude. Primjerice, omladinski, antiklerikalni časopis *Val*, koji je uređivao Vladimir Čerina i koji je zabranjen nakon 4. broja, svoje je čitatelje upoznao s klasicima anarhističke misli. Dakako, sam list nije bio anarhističko glasilo već su njegovi suradnici prije svega zagovarali stvaranje, kako je istaknuto u uvodniku 1. broja od 1. listopada 1911, „mladu, modernu, slobodoumnu, revolucionarnu Jugoslaviju“. Bilo kako bilo, u 2. broju *Vala*, objavljenom 15. listopada 1911, prenosi se ulomak iz jednog od tekstova prvog samoproglašenog anarhista, Francuza Pierrea-Josepha Proudhona, u kojem autor ističe kritiku organizirane religije te na pijedestal postavlja pravo pojedinca na slobodnu misao. „Ničega se ne bojim za sebe; ni tamnica, ni robija ne će mi iznuditi jedno idolopoklonsko djelo. Ali zabranjujem popu da pruži ruku za mojom djecom, inače ... ja bih ubio popa“, prijeti Proudhon. Uzgred rečeno, upravo je u ovom broju, pod pseudonimom Augusto Augustov, Cesarec objavio svoj prvi književni tekst naslovljen „Bezbožni sin“. Također, u 3. i 4. broju *Vala*, u izdanjima od 1. i 15. studenoga 1911, objavljen je i prijevod teksta španjolskog anarhista i pedagoga Francisca Ferrera, zagovornika korjenite reforme školskog sustava koji je ubijen 1909. godine. Iako je njegova egzekucija izazvala demonstracije čak i na prostoru današnje Hrvatske, poput onih u Splitu kada je uhićeno nekoliko prosvjednika, hrvatski su listovi gotovo u pravilu pisali izrazito negativno o Ferreru. Među ostalima, varaždinske novine *Hrvatske pravice* 19. listopada 1910. opisale su ga kao nemoralnog čovjeka koji je „prožet do skrajnosti protuvjerskim, bezbožnim duhom“ (Pejić 2016: 106). Nasuprot tome, omladinski list *Val* izdvojio je više od tri stranice za detaljno predstavljanje Ferrerovih ključnih teza koje su zazivale „preporod škole“.

U ovakvom okruženju intelektualne gladi, ogorčenja, revolta usmjerenog prema političkoj promjeni i rušenju diskreditiranih autoriteta stasala je generacija kojoj je pripadao i August Cesarec. Bili su to srednjoškolci i studenti koji su se, usprkos očiglednim kontradikcijama, istovremeno oduševljavali zamislima o stvaranju države južnih Slavena ali i, u slučaju nekih, principima bespoštedne anarhističke borbe.

Od atentata na Cuvaja do Plamena (1912–1919): o Cesarčevu anarhizmu

Atentat na Slavka Cuvaja, hrvatskog bana i komesara, obrađen je u brojnim stručnim tekstovima te ne predstavlja historiografsku nepoznanicu. Luka Jukić, siromašni student prava iz Svilaja, 8. lipnja 1912. u Zagrebu izvršio je atentat na Cuvaja koji je preživio ovaj incident. Potonjeg je političara Krleža kasnije opisao kao „krvoloka i tiranina svog vlastitog naroda“ (Krleža 1956: 66). Josip Horvat (2006: 127) ipak je bio nešto blaži u ocjeni Cuvajeva političkog djelovanja okarakteriziravši ga kao „starovremenskog administrativca“, učinkovitog u izvršavanju naloga viših instanci vlasti. Naime, za vrijeme Cuvajeva mandata raspušten je Sabor, suspendiran je ustav, a u nastojanju da političke aktivnosti budu ugušene obustavljeni su i zakoni o tisku i slobodi sastajanja. Među ostalima, u pripremu atentata bio je uključen i buntovni gimnazijalac August Cesarec, sudionik srednjoškolskih štrajkova iz proljeća 1912. te suautor vrlo čitane brošure „Đački pokret“ (pod pseudonimom Budislav Mirković) u kojoj je čitateljima ukazano na „blatno neslobode, nenapretka i slijepe pokornosti“ (Horvat 2006: 118) koje je zavlдалo Banskom Hrvatskom. Cesarec je naposljetku uhićen i osuđen na tri godine robije u mitrovičkoj kaznionici. Na slobodu je pušten nakon 21 mjeseca izdržane kazne, fizički slab i krhak (Zaninović 1964: 47–53). Jukić, mladić koji je ispalio nekoliko metaka iz revolvera prema automobilu u kojem je sjedio 61-godišnji Cuvaj, osuđen je na smrt, no kazna mu je preinačena u doživotnu tamnicu u Lepoglavi. U konačnici je pušten na slobodu nakon raspada Austro-Ugarske, preminuvši 1929. godine od upale pluća u Slavonском Brodu (Pejić 2016: 137).

Može se zaključiti da je Cesarec na aktivističku scenu stupio u okolnostima raširenog straha od anarhističkih atentata, godinu dana nakon što je Šibenčanin Nikola Njeguš Vavrak, u tisku označen kao anarhist, u bečkom parlamentu pucao na austrijskog ministra pravde (Pejić 2016: 107–109). Zorica Stipetić podsjeća da je u lipnju 1910. mladobosanac Bogdan Žerajić pucao u generala Marijana Varešanina, te je tim činom „jugoslaven-ska revolucionarna omladina dobila svog prvog autentičnog heroja i idola“ (Stipetić 1982: 33). Isto tako, poznato je da se Cesarec kao mladić oduševljavao Kropotkinovim tekstovima koji su ponekad prenošeni i u časopisima kao što je *Slobodna riječ*. Da ovom poznatom ruskom

autoru i aktivistu svojevremeno nisu bili strani principi propagande djelom potvrđuje i jedan tekst iz 1880. objavljen u listu *Le Révolté* koji je u to vrijeme uređivao sam Kropotkin. U članku koji potpisuje Carlo Cafiero istaknuto je da anarhisti trebaju biti posvećeni permanentnoj revoluciji „izgovorenom i pisanom rečju, bodežom, puškom, dinamitom“ (Kropotkin 1984: 5). Dakako, Kropotkin je vrlo brzo napustio ovakva stajališta podsjećajući svoje čitatelje da strukture za čije su formiranje i okoštavanje bila potrebna stoljeća ne mogu biti uništene s nekoliko kilograma dinamita (Billington 1980: 417). Međutim, puno je važnije istaknuti da je upravo Kropotkin 1880. godine potpisao i poznati apel (izvorno napisan na francuskom jeziku), upućen mladima diljem Europe potičući ih na borbu za pravedniji svijet kroz prihvaćanje anarhističkih nazora. Isti je tekst u konačnici preveden i objavljen na hrvatskom 1909. godine. U apelu koji je nedvojbeno došao u ruke i pripadnicima Cesarčeve generacije, Kropotkin piše: „Ja si predstavljam vas kao mladiće osamnaestih do dvadesetih godina; da ste već svršili svoje nauke i da već stupate u život. Ja si predstavljam, da je vaš duh slobodan od onih supersticija, koje vam nastojahu nametnuti.“ Kropotkin ovaj tekst završava sljedećim riječima: „Mi svi koji prezirani patimo, mi smo neizmerno mnoštvo, mi smo more, koje može progutati“ (Kropotkin 2011: 1, 29).

Mladenački bunt protiv bespogovornog podčinjavanja autoritetima, djelomično potpiren i anarhističkim idejama o opravdanosti tiranoubojstva, početkom 20. stoljeća nije birao sredstva u sukobu s kompromitiranim političkim sustavom. Kako prenosi Vice Zaninović, Cesarčeva je generacija obraćala pozornost na anarhističke autore pa su tako rado čitani Kropotkin, Bakunjin i drugi. Prolazeći kroz Kropotkinova djela mladi je Cesarec oko 1912. godine u tekstu na četiri stranice zapisao: „Smjelost, smjelost! – poimence intelektualna smjelost, koja povlači smjelost volje za sobom ... Dolje s povlasticama odgoja i rođenja! Mi smo anarhisti jer upravo te povlastice mrzimo ... Mi imamo posla s anarhističkim komunističkim društvom koje priznaje potpunu i nepobjedivu slobodu individua, ne dopušta nikakav autoritet i odriče se svake sile, da prinudi čovjeka na rad ...“ Isto tako, Cesarec je u članku objavljenom u *Borbi* 1922. priznao da je knjiga *Podzemna Rusija* (1882) ruskog anarhista Sergeja Kravčinskog-Stepnjaka bila uzor „našim nacionalnim atentatorima“ (Zaninović 1964: 34–35).

Iščekujući vlastito uhićenje nakon atentata na Cuvaja, Cesarec je u pismu upućenom Čerini 1912. zazvao stvaranje „hiljada Jukića“, masu njih. Ustanovio je da je ovim činom „Hrvatska stupila u Evropu“. „Živite, radite i osvećujte se“, zapisao je Cesarec s nepunih 19 godina. U zatvoru je kasnije napisao i pjesmu naslovljenu „Poslije je prije klanja“, a ista sadrži sljedeće stihove: Vrijeme je tako, to drugačije ne ide, / mi sasma nove slijedimo stope: / Ideja naša živi od krvi... / – eto nek znadu dunavski vući / – eto nek znade forum Evrope (Horvat 2006: 151, 168). I doista, zagrebački je atentat na Cuvaja odjeknuo Monarhijom. „Pojavila se sumnja o točnosti vjekovne propagandističke parole kako je Austrija toliko stabilna da će ostati u svijetu posljednja“, objašnjava Horvat. Potrebno je dodati da se pokušaj ubojstva Cuvaja dogodio tek dan nakon neuspjela atentata koji je opozicijski zastupnik Gyula Kovács izveo u budimpeštanskom parlamentu nad bivšim predsjednikom ugarske vlade Istvánom Tiszom. Ova su zbivanja zgrozila suvremenike jer je, tvrdi Horvat, prevladavalo mišljenje da se ubojstva političara nisu događala u zemljama „reda i zakonite ustavnosti“ već samo u carskoj Rusiji i „anarhističnoj Italiji“ (Horvat 2006: 129, 139).

Sve u svemu, nakon izlaska iz zatvora Cesarec je mobiliziran te je Prvi svjetski rat proveo kao vojnik u Srbiji. Iako je odmah nakon odslužene zatvorske kazne 1914. pokušao pristupiti Socijaldemokratskoj stranci Hrvatske i Slavonije (molba mu je odbijena uz obrazloženje da se stranka nije htjela „kompromitirati“ njegovim primanjem u članstvo) (Cesarec 1966: 13), Cesarčeva naklonost anarhokomunizmu bila je vidljiva sve do kraja desetljeća, odnosno do 1920-ih. Zorica Stipetić (1982: 87) skreće pozornost na njegova uvjerenja o nepovredivosti ljudske ličnosti i revoltu kao svojevrsnoj stvaralačkoj negaciji, ističući njegov „istinski humanizam“. Elemente anarhističkih pogleda Augusta Cesarca moguće je uočiti i u izdanjima časopisa *Plamen* čijih je 15 brojeva objavljenih između siječnja i kolovoza 1919. uređivao s Krležom. Primjerice, Cesarec u tekstu „Mistifikacija jedne etike“, objavljenom u 1. broju *Plamena* ističe da je „historična misija anarhizma (...) stvoriti individuuum“, dodajući da je „anarhistička komuna“ „najharmoničnija, najčestitija forma društvena“. Nadalje, u članku „Maksim Gorkij ili Grof Bobrinski“ (*Plamen*, br. 12) piše: „Nama nije ni do panslavizma ni do panlatinizma ni do pangermanizma, nama je do panhumanizma. Nama nije do politike ni na-

cija ni klasa, nama je do kulture izmirenog, na pravednom anarhokomunističkom osnovu pobraćenog i sinergičnog čitavog čovečanstva.“ Pritom, Cesarec se u *Plamenu* ukratko osvrće i na historijat anarhističke misli: „I pokazalo se da nisu imali pravo Kropotkin i Proudhon kad su u Francuskoj očekivali inicijativu za svetsku socijalnu revoluciju, već Bakunin koji ju je očekivao iz Rusije i Liebknecht koji je od poraza Nemačke u svetskom ratu očekivao pobjedu nemačkog revolucionarnog proletarijata“ („Dve orijentacije“, *Plamen*, br. 2).

Razmatrajući Cesarčev odnos prema anarhizmu, Lucija Bakšić ispravno zaključuje da je njegovo poimanje anarhističkog djelovanja bilo usko povezano s prihvatanjem atentata kao revolucionarne metode tajne zajednice snažnih pojedinaca antiklerikalne orijentacije, okrenutih osnaživanju hrvatsko-srpskog jedinstva. „Ne odustajući od strukturiranoga legalnoga djelovanja te istovremeno zagovarajući ilegalno izbavljenje iz tamnice, anarhizam Augusta Cesarca počinje poprimiti oblik subverzivnog mladenačkog drugarstva bez organiziranog pokreta koje se realizira u mreži poznanstava i djelovanja bez nadređenoga središta“, obrazlaže Bakšić (2020: 210–211).

Napuštanje anarhističkih pozicija

U konačnici, Cesarec se ipak priklonio komunističkoj struji unutar radničkog pokreta, uglavnom napuštajući literarne referencije na anarhističke autore i njihove koncepcije. Naime, komunisti su se pokazali sposobnima organizirati snažnu političku platformu usmjerenu prema revolucionarnoj borbi protiv kapitalizma i monarhističkih vlasti. Unatoč izloženosti kontinuiranoj represiji, naročito nakon proglašenja Obznane u prosincu 1920, komunisti nisu posustajali s aktivizmom. Dio mlađeg partijskog članstva ipak je zahtijevao izravniju i bespoštedniju konfrontaciju s jugoslavenskim vlastima. Okupljeni u terorističkoj organizaciji Crvena pravda, osnovanoj u veljači 1921. godine u Zagrebu, zagovarali su individualni teror čiji je krajnji cilj trebalo biti povlačenje Obznane. Među osnivačima Crvene pravde bio je i Rudolf Hercigonja, srednjoškolski drug Augusta Cesarca koji je još u svibnju 1914. godine pokušao izvesti atentat na bana Ivana Skerleca zbog čega je završio na višegodišnjoj robiji u Lepoglavi. Obrazlažući svoja šarolika

politička uvjerenja 1916. godine, a među njima i pribjegavanje terorističkim metodama, 20-godišnji Hercigonja je izjavio: „Sve je dozvoljeno, jer cilj je svet“ (Očak 1986: 186). Pojedine su novine, poput varaždinskog *Narodnog jedinstva* od 18. veljače 1922. godine, čak i nakon njegova pristupanja Komunističkoj partiji Jugoslavije za Hercigonju pisale da je „revolucionar, anarhista i rušilac sadašnjega poretka“ (Pejić 2016: 97). U konačnici, jedan od pripadnika gore navedene Crvene pravde, Alija Alijagić, 21. srpnja 1921. u Delnicama je pucnjevima iz revolera ubio Milorada Draškovića, ministra unutarnjih poslova Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca i tvorca Obznane. Alijagić je naposljetku 8. ožujka 1922. obješen u dvorištu Kraljevskog sudbenog stola u Zagrebu, a posljednju noć s njim u ćeliji proveo je upravo Cesarec koji je o Alijagićevu držanju u listu *Borba* 1922. objavio članak „Posljednja Alijina noć“. „Borci se možda najbolje poznaju po tome kako umiru. Alija je išao u smrt hrabro kao svi junaci počevši od Homerovih junaka pred Trojom pa do ruskih revolucionara za vrijeme carizma“ zapisao je Cesarec (1966: 290).

S druge strane, izraženija anarhistička inicijativa nije bila na vidiku na jugoslavenskom području nakon rata. Anarhističko djelovanje bilo je izrazito fragmentarno i osuđeno na povremene individualne akcije. Osim toga, u još jednom povijesno važnom okršaju – onom na području današnje Ukrajine, između Crvene armije Lava Trockog i anarhista predvođenih Nestorom Mahnom – anarhisti su doživjeli još jedan težak poraz. Borba za primat u međunarodnom radničkom pokretu nastavila se voditi između komunista i socijaldemokrata, dok je kratkotrajan anarhistički uspjeh zabilježen tek za vrijeme Španjolskog građanskog rata (1936–1939). Naime, španjolski su anarhisti, okupljeni u snažnim sindikalnim organizacijama (CNT, FAI), uspjeli realizirati jedan od najmasovnijih slobodarskih podviga u povijesti formirajući oko 2000 komuna u kojima je participiralo, prema nekim procjenama, i do 800 000 ljudi (Šimleša 2005: 44). Istom je ratu iz prve ruke svjedočio i Cesarec, no tada već kao afirmirani član Komunističke partije Jugoslavije. Kao takav, u knjizi Španjolski susreti (1938) kritizirao je tamošnje anarhiste da „streme utopiističkim ciljevima, da već danas obore kapitalizam i ostvare besklasno društvo silom.“ Uz to, Cesarec je anarhistima predbacio i pasivnost na bojištima (Stipetić 1982: 346). Primjera radi, na tragu uobičajene komuni-

stičke kritike koja je očigledno postala bliska i Cesarcu, borac u Španjolskom građanskom ratu i talijanski partizan Luigi Longo anarhistima iz 1930-ih prigovorio je „slabašna čarkanja“, nesposobnost i borbu za partikularne ciljeve (Longo 1967: 152–153).

Ukratko, polazišnu točku Cesarčeva aktivizma predstavljao je rastući bunt mladih, a napose srednjoškolaca i studenata, na području južnoslavenskih zemalja unutar Austro-Ugarske zabilježen neposredno pred izbijanje Prvog svjetskog rata. U takvim okolnostima, Cesarca su inspirirali anarhistički autori (među njima naročito Kropotkin), pri čemu je kao korisno sredstvo u ostvarivanju i dalje relativno nejasnih političkih ciljeva za njegove vršnjake i njega predstavljala rizična zamisao o atentatima nad istaknutim političkim ličnostima. Cesarec je kao srednjoškolac čitao anarhističku literaturu, pisao je vlastite dojmove o pročitanom, no nije djelovao unutar nekakva anarhističkog kolektiva (jer takvih udruženja na ovim prostorima uostalom nije ni bilo) niti je stvarao pamflete koji su bili eksplicitno anarhistički intonirani. Dok se u *Plamenu* tijekom 1919. blagonaklono osvrtao na ideju anarhističke komune, istovremeno je iznosio i niz opravdanja za diktaturu proletarijata i boljševike koji su se nedugo zatim sukobili s ukrajinskim anarhistima. „Ko se to buni protiv proleterijske diktature? Oni demokrati koji su znali parlamentarnim koncesijama uspostaviti kapitalističku diktaturu nad proletarijatom. Revoluciju uvek vode i čuvaju manjine i diktatura koja nosi u sebi ovaplotnost buduće jedne bolje demokratije neisporedivo je, kraj svih žrtava građanskog rata, viša od današnje zapadne demokratije, koja nosi u sebi trulež sterilne diktature i milijune žrtava državnih ratova na svojoj duši“, pisao je Cesarec u *Plamenu* u članku „Dve orijentacije“. U potrazi za političkom platformom kroz koju bi mogao ostvariti svoje socijalističke ideale, Cesarec se, poput ostalih njegovih suvremenika (primjerice, slavonskog učitelja i aktivista Miloša Krpana) na mahove približavao i anarhistima i socijaldemokratima, a u konačnici je svoje mjesto pronašao u komunističkim redovima. Svojevrсна fluidnost njegova političkog identiteta sasvim je razumljiva uzmemo li u obzir složeni sociopolitički kontekst u kojem je živio i djelovao.

Literatura

- Bakšić, L. 2020. Vizija budućnosti na tragu prošlosti – transferi političkih ideja na primjeru intelektualnog i revolucionarnog rada Augusta Cesarca. *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* 52 (1): 207–222.
- Billington, J. H. 1980. *Fire in the Minds of Men: Origins of the Revolutionary Faith*. New York: Basic Books.
- Cesarec, A. 1919. Mistifikacija jedne etike. *Plamen* 1: 24–32.
- Cesarec, A. 1919. Dve orijentacije. *Plamen* 2: 71–80.
- Cesarec, A. 1919. Maksim Gorkij ili Grof Bobrinski. *Plamen* 12: 232–239.
- Cesarec, A. 1966. *Pjesme, novele, zapisi, eseji i putopisi, I*. Zagreb: Matica hrvatska, Zora.
- Cravetto, E. 2008. *Povijest 15. Kolonijalna carstva i imperijalizam (1871. – 1914.)*. Zagreb: Jutarnji list.
- Guérin, D. 1980. *Anarhizam: Od doktrine do akcije*. Zagreb: Naprijed.
- Horvat, J. 2006. *Pobuna omladine 1911. – 1914.* Zagreb: Udruga za medijsku kulturu Gordogan.
- Korać, V. 1930. *Povjest radničkog pokreta u Hrvatskoj i Slavoniji*, druga knjiga. Zagreb: Radnička komora za Hrvatsku i Slavoniju.
- Kropotkin, P. 1984. *Zapisi jednog revolucionara. Memoari*. Beograd: Mladost.
- Kropotkin, P. 2011. *Omladini*. Zagreb: DAF.
- Krleža, M. 1956. *Evropa danas. Knjiga dojmova i essaya*. Zagreb: Zora.
- Longo, L. 1967. *Internacionalne brigade u Španjolskoj*. Zagreb: Epoha.
- Lucet, A. 2019. Anarchist against Violence. Gustav Landauer's Subversion of the Rational Paradigm. *Philosophical Journal of Conflict and Violence* 3 (2): 105–122.
- Očak, I. 1986. Građa za biografiju Rudolfa Hercigonje. *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* 19 (1): 179–219.
- Pejić, L. 2016. *Historija klasičnog anarhizma u Hrvatskoj: Fragmenti subverzije*. Zagreb: DAF.
- Pejić, L. 2022. Pregled prvih radničkih borbi na području Hrvatske (1869. – 1914.). *Sindikati između rada i kapitala*. Ur. M. Višić i M. Artić. Zagreb: Durieux. 221–266.
- Rajković, A. 2018. Počeci kreiranja anarhističkog narativa u kontekstu slavonskog radničkog pokreta (1881–1914). *Historijski zbornik* 71 (1): 61–86.
- Skirda, A. 2002. *Facing the Enemy: A History of Anarchist Organization from Proudhon to May 1968*. Oakland: AK Press.
- Stipetić, Z. 1982. *Argumenti za revoluciju – August Cesarec*. Zagreb: Centar društvenih djelatnosti Saveza Socijalističke omladine Hrvatske.
- Šimleša, D. 2005. *Snaga utopije: Anarhističke ideje i akcije u drugoj polovici dvadesetog stoljeća*. Zagreb: Što čitaš?
- Val. Glasilo hrvatske i srpske omladine (1911), br. 1–4.
- Ward, C. 2007. *Anarhizam: Kratki uvod*. Sarajevo: Šahinpašić.
- Woodcock, G. 1975. *Anarchism*. London: Penguin Books.
- Zaninović, V. 1964. *August Cesarec*. Zagreb: Matica hrvatska.

RO-AC-33-VI/69

Pojedini broj stoji Din 3-

Poštarina plaćena u gotovom.

ZASTITA ČOVJEKA

NEZAVISNI GLASNIK ZA ČOVJEČJA I GRAĐANSKA PRAVA

IZLAZI SVAKOG ČETVRTKA. - VLASNIK I ODGOVORNI UREDNIK: AUGUST CESAREC, ST. GOLJAK 8/II. - ADMINISTRACIJA, PEJACEVIČEV TRG 12, I. KAT, DVORIŠTE.

POJEDINI BROJ STOJI 1 DINAR. - MJESEČNA PRETPLATA 4 DINARA, ZA INOZEMSTVO DVOSTRUKO. - TISAK U TISKARNI LINOTIP, ILICA 65. ZA TISKARU ODGOVARA M. ŽIDAN.

BROJ 1. ZAGREB, 2. KOLOVOZA 1928. GODINA I.

Zašto izlazimo i zašto baš sada?

Odmah da kažemo: mi nismo ni sentimentalci, ni doktrinari, ni farizeji, da na čovječnost gledamo kao na nešto, što mora da bude nepovredivo svuda, uvijek i apsolutno. Ima situacije, kad preči preko čovječnosti i nekog žrtvovala i historije, stana je naline istina, da bez žrtve nema ni napretka. Događi li se pak još pri tom, što je redovito a naročito u velikim prevratima, slučaj, da u tom napretku osim prinudne žrtve onih koji mu se opiru, postoji i dobrovoljna žrtva onih koji se za nj bore, onda je način i sredstvo s kojim se taj napredak služi za svoju pobjedu, sigurno opravdan potpuno. Poricanje tada nijesma još u ime neke čovječnosti i moralne, znači poticanje čovječnostvo koje, svladavajući zaprijetke, hoće naprijed. Znači, suncu reći: ne svjetli, zemlji: ne kreni se, čovječjem duhu: stoji, današnjem danu: ostani uvijek samo današnjim! Znači, ukratko, iz zemlje stvoriti nastajala močvara i gorobice, život pretvoriti u oligarhijsku anemiju, čovječnostvo pak potisnuti na životinjsku vrstu čvika, jedinstvo se razviti, ostati u istom nastojanju stupiti kroz stoljača, pa i tisućljeća.

Podatavamo dakle: čak i kad se primudno, a štampali ne kad su dobrovoljne, žrtve su sieme napretka i bez njih bi narodi, klase i cijelo čovječanstvo uopće postignalo samo to, da bi postalo u cjelini žrtva svoje idejne, moralne i voljne jalovosti, te danas kao čovječanstvo sigurno više ne bi ni postojalo.

No šta je to, kad čovjek živi u zemlji, u kojoj još prije njenog početka, u ratu, a zatim, već u miru, iz dana u dan, iz godine u godinu mora da gleda samo žrtve, i to žrtve izazivane od onih, koji najmanje imaju smisla za bilo koju žrtvu sa svoje strane, — a pri tome se ne vidi nikakav napredak, nego samo rasap, glad i nezgodovoljstvo, mrak i nazadak: ili bar stalna vrtanja u začaranom krugu, koji ako i nije nazadak, onda je ustajalest?

To je — ne treba možda ni reći — naša slavna zemlja od Trigleva do Timoka; to je ona sa svojim režimom velikosrpske hegemonije; to je ta hegemonija sa svojom korupcijom, bijelim terorom i reakcijom; to je ta reakcija sa svojim svemoćnim magnatima tamne ruke, vlade, banaka i policije; to su oni, koji, usprkos narodnoj kričavi pravim napretkom, poznavajući jedini napredak: više reda, više profita i više pljusaka u obraz građana; to je sistem koji ljeto, pod vodstvom takozvane četvorke, a pod firmom tebožnjeg »narodnog spasa« — sve na grobn narodne sreće, mira i zadovoljstva — hoće da proslavi desetogodišnji jubilej svoje vlasti, svoje svemoći, svoje nepovredivosti!

Hoćete li brojke? Brojke onih, koje je taj režim zgazio, da danas trunu uštinu u grobovima; brojke onih, koje je stisnuo u tamnice i zatvorske ćelije; brojke onih, koje je otjerao u emigracije i s raznim izgovorima poslao po cijeloj zemlji, a redovito tamo gdje ne mogu naći krah svakiđani; brojke onih, koji su bili pretresani; brojke onih, koji su na svome tijelu osjetili žig režimske tobožnje brige za red i zakonitost, žig režimskih korbača, pendreka i pesnica?

Statistika tih brojeva je nedavno odštampana u radničkim listovima. No tamo je još daleko premalena, jer stvar stoji mistinu tako, da bi kraj te statistike morala biti učinoma i druga, u koju bi, uz izuzetke onih, koji su se prodali režimu, ušla ogromna većina svijeta, a naročito »centrinalnih« (!!!) naroda ove zemlje; ušli svi, koji miesto zemlje dobiše kakak, miesto rada »besposlicu, miesto zaslužbe poreze, miesto knjige kundak, miesto čistog zrakla zagušljivu atmosferu laži, korupcije i nasilja; atmosferu balkanskog bonapartizma, za koji je zlo odzgo-svetinja, a pravo odzgo zločinstvo!

I dok je tako, da je bespravije vladanih postalo zakonom vladajućih, zakonom i pisanim počevši od onog osnovnog, vidovdanskog, preko zakona o zaštiti države do zakona o štampici; dok je tako, da je s tim zakonima uzakonjeno bezakone i povredivane svijeta socijalnih i političkih nacionalnih i čovječjih sloboda i prava građana, — zakonjeno to dotle, da ta prava iščezavaju na prvi čef vlasti; — i površi svega toga, odnosno baš radi svega toga nema u zemlji »napredak, nego samo žrtvi i nazadku, — šta je onda dužnost svijeta onih, kojima je pravo čovjeka i građanina svetinja i koji žrtvu te svetinje mogu razumjeti samo onda, kad ta žrtva služi napretku cjeline, napretku naroda?

Dužnosti, dakako, ima različitih, već prema tome, s kojega se stanovišta pozlaži. S našeg pak stanovišta, koje tu zastupamo, a koje je prvenstveno progresivno — humanitarno i etičko, osnovano prije svega na pravu i nepovredivosti čovjeka i njegove čestoti, a zatim na zahtjevu jednakog prava i slobode za sve građane bez razlike nacije, klase i partije, — s našega stanovišta dužnost svakog, kome je danas kod nas do napretka, leži u prihvatiti ove osnovne istine:

da režim, koji ne pokazuje napredak, što bi inače bila njegova najveća dužnost spram naroda i jedino opravdanje opstanka, nema prava ni b'lo koga da žrtvuje.

No naravno, istakli mi to uvjerenje i hitladiću puta u jedan dan, zar će se taj režim, živeći jedino na pretpostavci žrtve, odrići da i dalje žrtvuje sve koji su mu nepoćudni?

Potrebno je dakle još nešto drugo: **žrtve žrtve: borba protiv njega u prvom redu borom za poništenje spomenutih reakcionarnih zakona; a borba za njegovo žrtvo tako da nijedna ne prode, a da se ne dizne za nju glas; da nijedna ne prode, a da ne bude pokazana kao optužba i dokaz, da je režim, nasilja i reakcije dosti!**

Zato, eto, izlazi taj list, koji smo nazvali »Zaštita čovjeka«. Zato, da bude truba čovječnosti, koja je više nego ikad, pod današnjim bizantinsko-jezuitsko-janjičarskim režimom povučena na dno i zgažena; zato da bude signal na okup svijeta u kojima još nije zamrla savjest slobodnog čovjeka i građanina; zato da bude branilo svijeta poniženih i žrtvovanih, a tribina njihovih prava čovjeka i građanina; zato napokon, da pomogne prokričiti put potpuno izmjeni našeg javnog i političkog života, prokričiti put napretku i razvoju na bazi dosljedno jednakog i

slobodnog prava za sve građane podjednako.

To je eto naš zadatak, zato izlazimo. No zašto baš sada?

Ta možemo biti kratki. Mjesto nas mogu da govore događaji, koji su se dogodili samo ni nepuni godina unatrag, a naročito u posljednje vrijeme. To su — da spomenemo samo neke — strahovita otkrića, koja su o inkviziciji u Glavnjači iznesena u radničkoj štampi i u parlamentu na koncu prošle i na početku ove godine. Zatim je tu umorstvo od 20. juna u parlamentu, i krvavo uzrušnje zakrebačkih demonstracija. I konačno — no što, konačno, jer događaji su se istom stali odvijati! — tu je proračunana i klinična provokacija, s kojom se prošle nedjelje režim Glavnjače i 20. juna popeo opet na vlast.

Poslije svijta tih triju događaja, a naročito poslije posljednjeg, po kome je jasno, da se reakcija, kako se ustalom režim niti ne taži, nalazi samo još na strašnijem svom usponu, na usponu, koji bi vjerno trebalo za pravo i slobodu građana biti ponor i nazadak, zgori no dosad — poslije toga zar je dopustivo odlaziti još samo čas, a da se protiv tih crnih nakana režima ne samo podigne protest, nego i pokrene specijalan organ, koji će te namjere pobijati i biti stožer borbe za ciljeve, koje smo već naveli?

I jedno treba pri tome naročito naglasiti. Kako već izlazi iz prethodno izloženog, gdje smo istakli zahtjev za

jednaka prava svijta građana bez razlike partija, klase i nacije, taj organ je nezavisan i slobodan od svakog određenog i isključivog političkog i partijskog naziranja i vršenja. Osnovna i nepokolebljiva njegova linija je samo u obrani i zalaganju za osnovna prava čovjeka i građanina bez razlike, te u pomoći onima, koji su pali žrtvom atentata na ta prava. I jer smo duboko uvjereni, da je to linija, u kojoj se nimalo ne mogu razlikovati nego se mogu samo dopunjavati i ujednaivati elementarne potrebe i zahtjevi hrvatskog i ostalih potlačenih naroda, te klase radnika i klase seoske sirotinje svijta tih naroda, uključivo i vladajućeg srpskog, to se mi za saradnju i koordinaciju snaga oko tog lista obraćamo na sve njih zajedno.

Ustnuju, jedna od najvećih pouka skoro desetogodišnjeg današnjeg iskustva i pouka naročito od posljednjih mjeseci trebalo bi biti to: treba promaći zajedničku tačku, mislimo cilj i parolu, pod kojom se mogu skupiti sve hegemoniji i reakciji protivničke energije za što uspješniji i odlučan otpor protiv ofenzivne reakcije, koji režim navješta.

Sloboda i pravo čovjeka i građanina bez razlike nacije, klase i partije, to je, mislimo, jedna od tih parola. Zato svi, koji ju priznaju i kojima vam je ona bliza, na okup! U vrijeme kad se nesumnjivo nalazimo pred pojačanim nasrtajem krvlju opijenih negatora tih prava skrajnji je to za čas!

Dva nepobitna prava hrvatskoga naroda

26. član Deklaracije o pravima čovjeka i građanina, koja je kao prvi dio Ustava zaključio francuski Nacionalni Konvent 24. juna 1793., a koju ćemo u slijedećem broju donijeti u cjelini, glasi ovako:

»Nijedan dio naroda ne može da izvršuje vlast cijelog naroda, ali svaki dio suverene Skupštine ima pravo da svoju volju izrazi u potpunosti slobodi.

I jedno treba pri tome naročito naglasiti. Kako već izlazi iz prethodno izloženog, gdje smo istakli zahtjev za

sjednog 22. juna — Zagreb! i ovo od 27. jula kao kristal jasno po svojim ciljevima. Reskriptom strahovitim otkrićima o Glavnjači i Maqedoniji, pa otkrićima o strahotni nejednakosti poreza i u solovima Nettunskih konvencija i zajma, i poslije svega toga postavljajući pred dilemu, da se ili odreknu svoje hegemonije ili da pravo u krv, hegemonisti su se, po bjelinskom receptu ovog pokojnog vođa Pašića, odlučili, kako to već i otvoreno pišu, na poslijednje.

A to ujedno znači: kao što se od 1921. nalazi u stalnom stanju ilegaliteta radnička klasa i makedonski narod tako se to poslije g. 1925. samo sad zajedno s ovdje živućim srpskim narodima i još u mnogo gorem vidu, ima da ponovi s narodom hrvatskim god. 1928.!

Mjesto opravdane jednakopravnosti još manje pravo i opasnost ilegaliteta — to je, eto, situacija. Situacija, koja kao svima tako i nama nalaze i svoje dužnosti. A u ime tih dužnosti istovjetnih s našom borbom za čovjeka i građanska prava svijta državljana bez razlike smatramo za nužno da istaknemo ovo:

Hrvatski narod nije dio naroda, on je zaseban narod, i kao takav cjelina, te prema tome ima pravo da sam izvršuje vlast nad sobom, ne ograničujući se pri tome ni o kakav drugi dio naroda ili o »cjelini naroda«, kao to stalno, misleći pod time sebe i svoji interes, govore velikosrpski hegemonisti i njihov jezuitski i janjičarski agenti.

To je jedno. I drugo:

Dio skupštine, koji zastupa jedan dio narod i s njime složave ostale narode, boreće se za svoja osnovna čovjeka i

LALATOVIĆ, JELENA

**Od Đačkog pokreta do Zaštite
čovjeka – o poreklu političko-
-poetskog imaginarija jednog
revolucionara**

A. Cesarec, 1918.

Zaštita čovjeka, nezavisni glasnik za čovječja i građanska prava; tjednik, vlasnik i odgovorni urednik A. Cesarec, broj 1, 1928. god.

LALATOVIĆ, JELENA

Od Đačkog pokreta do Zaštite čovjeka – o poreklu političko-poetskog imaginarija jednog revolucionara

Komunista u nacionalnom kanonu

Cesarca se s pravom može smatrati skrajnutim i zaboravljenim književnikom i revolucionarom. Ideološka nepodobnost ili pak plošna i izlizana tvrdnja o tome kako je njegov književni rad određen onom revolucionarnom čine samo delić odgovora na pitanje o uzrocima višedecenijske zapostavljenosti jednog ako ne sasvim jedinstvenog, sigurno osebujnog i u sebi zaokruženog opusa. Kada bi, drugim rečima, bilo moguće iznova uspostaviti kulturu i politiku sećanja koje afirmišu socijalističku revoluciju i njene heroje, to ne bi bilo ni izbliza dovoljno da se književno nasleđe Augusta Cesarca doista i oživi. Preciznije, i u vremenu kada su brojne ulice, škole i izdavačka preduzeća nosila njegovo ime, tumačenja njegovih dela neretko su se svodila na poređenja s Krležom kao neosporno većim literarnim talentom. Iz te se perspektive odnos književnosti i revolucije u Cesarčevom delu očitovao kao samoispunjujuće proročanstvo o potčinjenosti literature politici.

Sudbina Cesarčevog spomenika, koji nikada nije osvanuo u Zagrebu, dobro ilustruje nemogućnost da se njegov rad protumači i (pre)vrednuje kao autonoman i, štaviše, autohton. Konkurs za umetničko rešenje spomenika otvoren je 1973. godine. Povodom 80 godina od rođenja autora trebalo je, kako izveštava *Borba*, postaviti spomenik na levoj strani Mažuranićevog trga (27. 11.

1973, str. 8). Premda nagrađeno umetničko delo arhitekta Branka Silađina i kiparice Marije Ujević-Galetović nije predstavljeno javnosti, u obrazloženju predloga nagrade, objavljenom u časopisu Društva arhitekata Hrvatske *Čovjek i prostor* (1974, str. 251), prepoznat je jedan fundamentalni interpretativni izazov:

„Nedoumica o tome kako da se poveže naša svijest o povijesnom značenju nečijeg djela i svijest o njegovoj živj, stvaralačkoj prisutnosti, kako da se pomiri simbolika s konkretnim, ostaje temeljno pitanje u vezi s kreacijom spomenika Augustu Cesarcu, hrvatskom i jugoslovenskom književniku i revolucionaru.“

Problem, dakako, ni danas nije u nedostupnosti ili arhaičnosti njegovog opusa. Štaviše, mnoge ulice još uvek nose Cesarčevo ime, a roman *Careva kraljevina* digitalizirala je Nacionalna i sveučilišna knjižnica. Danas su, paradoksalno, njegova dela neuporedivo dostupnija čitaocu nego što su to bila u njegovom vlastitom vremenu. Nemogućnost ili nesposobnost da se njegovi tekstovi pažljivo pročitaju samo ojačava sistematsko istrebljenje svesti o istorijskom i kulturnom značaju, koji se ne iscrpljuju u činjenici da su Cesarec i Krleža, rečima jedne od najvažnijih istoričarki radničkog pokreta u Jugoslaviji, izrazito zaslužni za „razvoj marksističke misli i širenje političke osnovice“ (Stipetić 1973: 77). Obrazloženje nagrade takođe jasno prepoznaje aporije kolektivnog sećanja, koje posebno dolaze do izražaja u književnoj i kulturnoj istoriji. Iako akribična i puna uvažavanja za Prokrustovu postelju pozicije i književnika i borca, i ona književna istoriografija koja je izrazito afirmativna prema Cesarčevom opusu (na primer, v. *Zagrebački književni razgovori*, 1978, Franičević 1965) završava u iterativnim, ali ne i preterano indikativnim formulacijama o Cesarcu kao „jednom od najznačajnijih hrvatskih književnika 20. stoljeća“ (Šicel 1982: 97). Ova tvrdnja je, razume se, neosporno tačna. No, glavni problem leži u pitanju imamo li, kao tumači i izraživači, kapacitet da rekonstruišemo pravo značenje ovog, nacionalnog atributa u kontekstu revolucionarne intelektualne i političke avangarde kojoj je protagonista ove studije nesumnjivo pripadao. Izbrisati nacionalni predznak bila bi možda jedina veća metodološka greška od poistovećivanja njegovog značenja u datom kontekstu s njegovim kolokvijalnim značenjem u savremenom trenutku.

Avangarda nemogućeg

Da bismo dosegli dubinu Cesarčeve misli, neophodno je iznaći inovativni interpretativni okvir kadar da istovremeno obuhvati i socijalno-političke horizonte epohe i specifičnosti Cesarčeve imaginacije i jezika. Kada je o kontekstualizaciji reč, prvi izazov je dočarati presecanje hronoloških ravni i generacijski portret. August Cesarec pripada onoj generaciji čija je politička i intelektualna socijalizacija određena silovitom, ali i dalje pretežno individualiziranom pobunom protiv imperijalističkih režima na Balkanu pre Prvog svetskog rata. Ovo nije poluklišejirana vremenska odrednica već svetskoistorijski događaj koji je transformisao pojmove nacije i klase, zbog čega mnogi nacionalni revolucionari nakon 1918. godine postaju komunisti. Rečima samog Cesarca, objavljenim u programskom tekstu „Mistifikacija jedne etike“ iz prvog broja *Plamena*, „historijska misija nacionalizma bila je stvoriti državu, historijska misija socijalizma jest stvoriti društvo, historijska misija anarhizma bit će stvoriti individuu“ (Cesarec 1971). Ideološko-politički spektar i intelektualni ambijent u koji treba smestiti Cesarčeve rane radove, kao svedočanstvo jednog paradigmatičnog, ali slojevitog etičkog i političkog *Bildunga*, čine ličnosti poput Gavrila Principa, Vladimira Gaćinovića, Vladimira Čerine, Saliha Šahinagića, Luke Jukića, Rodoljuba Čolakovića, Alije Alijagića, te omladinske organizacije poput Mlade Bosne i Crvene pravde.

Formiranjem Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca kao nacionalne države jugoslovenskih buržoazija, pitanje nacionalnog oslobođenja dobija nove dimenzije. U takvim okolnostima, brojni pripadnici pomenutih organizacija i sličnih omladinskih kružoka razvijaju predratni antiimperijalistički implus do ideje da je socijalna revolucija jedini način da emancipatorska misao, i još važnije masovni društveni pokret(i), evoluiraju i nakon stvaranja zajedničke države. Neki pak, završavaju na kontrarevolucionarnim pozicijama - kao jugoslovenski nacionalisti - jer doslovno reprodukuju predratne ideje i vizije u značajno izmenjenim okolnostima. Mnogi od njih, poput Principa, Jukića i Alijagića trunu u tamnicama, neki i umiru na gubilištima ili, poput Čerine i Gaćinovića, stradaju više tragično nego herojski.

Bez obzira na razlike koje se ispoljavaju nakon Prvog svetskog rata i stvaranja Kraljevine SHS, sve ove subverzivne tendencije, čije su ključne taktike otpora

atentat i tiranoubistvo, konstituišu *antikolonijalnu avangardu* (Andonovska 2021). Biljana Andonovska uvodi ovaj pojam kako bi ocrtala istorijsku posebnost i socio-kulturni domet Mlade Bosne, te zaključuje: „Paradoks Mlade Bosne je što kroz avangardu kao da želi da stigne do onog mesta koje avangarde njenog doba već osporavaju - slobodne građanske (nacionalne) države i demokratskog poretka“ (str. 23), dodajući da se time „jugoslovenstvo našlo u epicentru jedne prave, rane evropske avangarde“ (str. 24). Iako u savremenoj književnoj i kulturnoj istoriji ovakve sinteze predstavljaju samosvojna i relativno usamljena metodološko-interpretativna uporišta, one nisu u potpunosti originalne. I Vice Zaninović, Cesarčev biograf i jedan od njegovih najznačajnijih tumača, naslućuje značaj antikolonijalne avangarde kada tvrdi da je „Cesarec bio blizak onom djelu nacionalno-revolucionarne omladine koja je, iznoseći svoj nacionalni program isticala da joj je cilj stvoriti mladu, modernu, slobodoumnu i revolucionarnu Jugoslaviju u našim hrvatskim i srpskim krajevima“ (Zaninović 1966: 7). Ako iz hermeneutičkog kruga izostavimo horizont značenja koja predratna antikolonijalna avangarda nosi, Cesarčev odnos prema nacionalnom ugnjetavanju učiniće nam se kao neka vrsta „hrvatske senzibilisanosti“, blago kontradiktorne u odnosu na učenje o proleterskom internacionalizmu. Njegovo interesovanje za istoriju pravaškog pokreta i sudbinu Eugena Kvaternika (1825-1871), krunisano dramom *Sin domovine*, moglo bi se shvatiti kao potvrda predrasude o tome da je Cesarcu, za razliku od drugih istaknutih intelektualaca radničkog pokreta u međuratnoj Hrvatskoj, hrvatstvo naprosto bilo važnije i vrednije od jugoslovenstva. Zorica Stipetić ističe Krležinu poziciju komunističkog jugoslovenstva⁰¹ (nasuprot tada vladajućoj dinastičkoj, integralističkoj koncepciji) kao relativno heterodoksnu u odnosu na Cesarčevu privrženost Kominterninom stavu o potrebi razbijanja Jugoslavije, tj. o potrebi borbe protiv srpske hegemonije i unitarizma, koji su po definiciji u interesu krupne buržoazije i dinastije Karađorđević (Stipetić 1981: 101). Ovde je važno izdvojiti vizuru, ideje i stavove koje je Cesarec poneo iz vremena buntovne mladosti, čija nepravilna kontekstualizacija stvara nepropusne membrane u tumačenju. Način na koji na pojedinim mestima Cesarec ili, recimo, Vladimir Gaćinović govore o ugnjetavanju Hrvata/Srba naizgled je u izravnoj kontradikciji s idejom o jugoslovenstvu u srži jedne rane

01 Neka novija istraživanja pokazuju da je razumevanje Krležinog opusa kao opusa jednog jugoslovenskog avangardiste, umesto poslovičnog hrvatskog moderniste, heuristički važna, te da ima odlučujuć uticaj na tumačenje dela (v. Brebanović 2016).

- 02 Urednik časopisa *Književnik* nešto više od četvrt veka kasnije ostavio je upečatljivu skicu generacijskog portreta – „Đački štrajk je prestao i škole su otvorene 10. aprila, ali ono buntovno i zavjereničko raspoloženje omladine ostalo je i dalje[...]”. Bila je to zaista divna i idealna omladinska generacija. Dorasla za krupna djela i velike podvige – historija joj mora odati priznanje, ako joj ga uskratite savremenici“ (Durman 1939: 80-81).
- 03 Imajući u vidu bezuslovnu odatost borbi protiv cenzure i svest o tome da su umetničke slobode i pravo na oporbenu mišljenje sastavni deo radničkih borbi, Cesarec se može uporediti s američkim književnikom Uptonom Sinclairom, čiji je rad svakako poznao. Spominje ga u tekstu „Kako živi naše radništvo?“ iz 1933. godine, objavljenom u *Savremenoj stvarnosti*: „U drugoj opet tvornici uveden je takav sistem globa, koje radniku znadu odnijeti cijelu tjednu plaću, radništvo se šikanira na sve moguće načine, proganja se svaki njegov pokušaj za poboljšanjem životnih uslova, što je dovelo i do takovih pojava, da je jedno poduzeće unajmilo bande, da pomoću ovih, na sasvim američki način, opisanoliko puta od Uptona Sinclaira, smekša i zaplaši otpornije radnike“ (Cesarec 1951b: 198).

avangarde. Pamflet *Đački pokret* (1912), potpisan pseudonimom Budimir Mirković, objavljen je kao izraz omladinskog protesta protiv uprave banskog namesnika Slavka Cuvaja, nakon raspuštanja sabora koji se nije ni sastao. U literaturi uvrežen je stav da je Luka Jukić napisao nekoliko prvih pasusa ovog proglasa (Zaninović 1966: 8). U samom se tekstu kao subjekt pobune jasno imenuju Hrvati i Srbi. Jukić je iste godine izvršio neuspješan atentat na Cuvaja. Učenički bunt⁰² izražava oštro nepristajanje na letargiju i neslobodu, koja Srbe i Hrvate čini „nesretnim narodom“ (1951a: 244). Uzajamna podrška u borbi protiv te apatije nije posledica mistifikacije bliskosti južnoslovenskih naroda, već neophodan korak u osvajanju i unapređivanju otetih sloboda. Škola je prepoznata kao institucija koja ne samo da doprinosi ugnjetavanju nego ga i besramno legitimiše, zbog čega je učenički bunt opravdan i preko poteban. Rečima maturanta Augusta Cesarca, „sloboda je prvi princip kulture, ubijajući slobodu ubijaju kulturu, pa ipak nam ti ubojice vele: ‘Mi hoćemo, da budete kulturni’”. To je sinteza našeg školskog odgoja“ (1951a: 255).

Ideju da su političke slobode, u prvom redu sloboda štampa i javnog protesta, preduslov za kulturni razvoj, Cesarac će iznova naglašavati u mnogim svojim spisima⁰³. Ona će, takođe, činiti srž njegove argumentacije. U *Zaštiti čovjeka* pak, nedeljniku koje Komunistička partija pokreće, a Cesarec uređuje s ciljem odbrane elementarnih građanskih i ljudskih prava političkih zatvorenika – komunističkih i sindikalnih organizatora u prvom redu, ali i drugih opozicionih, prodemokratskih aktera, Cesarec će decidirano označiti Zakon o zaštiti države kao instrument srpske hegemonije u kraljevini „troimenog naroda“. Posebno je značajna činjenica da je u ovom glasilu u nastavcima objavljivana socijalna reportaža *Glavnjača kao sistem* Rajka Jovanovića, koja do detalja razotkriva metode mučenja i zastrašivanja zatvorenika, uključujući i seksualno nasilje nad ženama i decom. Notorni beogradski zatvor postaje amblem političkog nasilja kao mehanizma kojim državno organizovano nasilje osigurava vlast privilegovane manjine, čija je posledica opšta društvena, kulturna i ekonomska zaostalost. Cesarec tako koristi glagol *glavnjačiti* i sintagmu *glavnjačenje hrvatskih seljaka u Slavoniji* da bi ukazao na sadejstvo policijske represije kao izraza srpske nacionalne hegemonije i surovog ugnjetavanja i izrabljivanja najnižih slojeva. Zainteresovanost za sudbinu hrvatskih

radnika i seljaka očituje se i kao a) antimonarhističko, republikansko raspoloženje i b) interes za sudbine višestruko potlačenih. Retorika *Zaštite čovjeka*, koja nosi podnaslov nezavisni glasnik za čovječja i građanska prava, umnogome podseća na antihegemonističke formulacije *Slobodne riječi*, socijaldemokratskog lista u kome je Cesarec objavio svoju prvu pripovetku „Iz svijeta potlačenih“ (1910). O prigodnosti ove retorike govori i podatak da je sloboda štampe neposredno posle gašenja *Zaštite čovjeka*, odnosno odmah nakon zvaničnog uvođenja diktature slična uslovima iz vremena Cuvajevog komesarijata (Stipetić 1981: 102). To je prirodno i organski integrisano nasleđe, budući da je socijaldemokratija prve Prvog svetskog rata neodvojivi element modernizacionih procesa, čiji je cilj, između ostalog, i građanska demokratija.

U takvoj konstelaciji, koja obuhvata, revolucionarni antikolonijalni avangardizam na jednom polu, i socijaldemokratske tradicije na drugom, nacionalizam nije shvaćen prvenstveno kao pitanje identiteta/samopoznanja neke zajednice nego kao rezultanta borbe za društveno-ekonomski razvoj i građanske slobode. Savremeni nacionalizam strukturira se oko ideje osujećenog identiteta, zbog čega pitanja o poreklu i vlastitom *mestu* u određenom poretku odnose prevagu nad promišljanjem strategije za njegovo slamanje. Ukoliko poistovetimo identitetski nacionalizam i slojevita značenja ovog pojma, koja on ima naročito u razdoblju 1848-1918, ali i sve do kraja Drugog svetskog rata, konfiguracija u kojoj srpski i hrvatski nacionalizam nisu suprotstavljeni već komplementarni, te međusobno poticajni deluje nezamislivo.

U tom pogledu, Kvaternik je, kao vođa oružanog ustanka protiv Austro-Ugarske, simbol borbe za nacionalnu emancipaciju kao neophodan stadijum u stvaranju demokratske države (garantovana jednakost pred zakonom, sloboda izražavanja, ukidanje vojničke uprave), važan ne samo za Augusta Cesarca, već za čitavu generaciju nacionalno-socijalnih revolucionara, o čemu piše i Marina Protrka Štimec. Ona zaključuje:

„Već tada osobna i generacijska perspektiva izdvajaju Kvaternika kao lik koji je utjelovljenje privilegiranoga odgovora na izazov političkih konstelacija u kojima su se zatekli. Ispisivanje vlastite intelektualne i političke povijesti na tragu pjesnika revolucije i revo-

lucionara s pečatom osobne žrtve potaknulo je Cesarca i njegove generacijske istomišljenike da kreiraju zamišljenu liniju Kranjčević-Kvaternik-Jukić te kasnije Princip i drugi, sastavljenu od idealista koji su mogućnost političkih promjena vidjeli u revoluciji“ (Protrka Štimec 2023: 417).

Kvaternik je i Vladimiru Gaćinoviću, ključnom ideologu Mlade Bosne, bio važan uzor. Ovaj „sin domovine“ služio je kao inspiracija Cesarčevoj generaciji ne samo u svojstvu pobunjenika protiv imperije nego i kao utjelovljenje individualne žrtve u ime kolektivnog napretka, pod okolnostima u kojima iz objektivnih razloga ne može doći do omasovljavanja revolucionarnih organizacija. Restrukturiranje imperijalističkog sistema posle Prvog svetskog, a naročito posle Drugog svetskog rata jedan je od glavnih razloga zašto je danas ne-identitetski nacionalizam suštinski nepojmljiv. Neravnomerni razvoj na Balkanu u okvirima tadašnjeg imperijalističkog sistema na evropskom tlu stvorio je uslov za razvoj događaja u kome je srpski, „crnorukaški“ *Pijemont* podržao omladinsku pobunu u Hrvatskoj 1912. godine, priželjkujući da se na suspendovanje ustava odgovori - ustankom, po uzoru na Rakovičku bunu E. Kvaternika (ibid.: 416)⁰⁴. No, okolnost da je avangardne pozicije pod čijim se okriljem Cesarec intelektualno i politički formirao danas nemoguće rekreirati ili, makar i delimično, prisvojiti otežava tumačenje istorijskog značenja i sveukupnog dometa njegovog dela. Sam taj proces, međutim, čini izvanredno privlačnim.

Od političke biografije ka poetici

Povesna uloga antikolonijalne avangarde podstiče nas da atribut hrvatskog književnika sagledamo iz novog ugla, koji, razume se, nadilazi geografsko-nacionalne granice, služeći kao svojevrsni poligon za zaokret od, u suštini pozitivistički zasnovane, političke biografije, što je *de facto* dominantni interpretativni okvir za delo Augusta Cesarca, ka analizi njegove poetike. No, obim, razućenost i žanrovska razgranatost njegovog opusa, budući da se Cesarec okušao u raznim publicističkim žanrovima (pamflet, analiza, reportaža, *memento*, nekrolog), te u svim književnim rodovima, s najviše proznih dela, inherentno usložjava interpretativnu situaciju.

Više puta pomenuta intelektualno-politička socijalizacija seže dalje i dublje do ključne aktivističke i poetske opsesije i borbe protiv državne represije i političkog terora. Njegov literarni i društveno-politički rad treba posmatrati kao kontinuum u kome, paradoksalno, dokumentarno i figuralno ne isključuju, već podupiru jedno drugo. Kada se temeljnije analizira transpozicija i obrada određenih motiva u književnim, s jedne, i analitičkim, propagandnim i agitacijskim tekstovima, s druge strane, čini se da je olako pripisivana etiketa didaktičke tendencije (na primer Šicel 1981), barem jednim delom, pogrešno protumačena težnja ka alegorizaciji. Kompleksnost i izazovnost Cesarčevog dela, moglo bi se reći, i jeste u tome što spaja dve protivrečne tendencije kao da je reč o prirodnom savezništvu. U pitanju su dokumentaristička metoda, shvaćena kao „strategija koja referencijalnu ili osvedočenu zbilju prebacuje u estetske i diskurzivne poretke“ (Car 2016: 14) i, rečima priređivača njegovih izabranih dela, „ezopovski jezik u alegorijama i slikama“ (Žimbrek 1964: 7). Pogledajmo kako to izgleda na konkretnim primerima.

Period od 1921. do 1929. godine obično se smatra za književnu historiografiju najznačajnijim i najplodnijim razdobljem, kada Cesarec objavljuje zbirku pripovetki *Za novim putem* (1926), među kojima kritičari posebno izdvajaju pripovetku „U katakombi“, i romane *Careva kraljevina* (1925) i *Zlatni mladić i njegove žrtve* (1928). Fundamentalna pripovedna situacija koja generiše, makar donekle, jedinstvo vremena i mesta, jeste neka vrsta zatočeništva. Pripovetka „U katakombi“ (1925) strukturirana je kao psihološka drama komunističkog ilegalca, koji se krije u tunelu, pokušavajući da izbegne hapšenje prilikom povratka iz Sovjetskog Saveza. *Careva kraljevina*, narativizujući kontekst zbog kojeg i nastaje Đački pokret, odvija se u zatvorskoj ćeliji, dok je krčma starog Smuđa u *Zlatnom mladiću* svojevrsna duhovna tamnica, jer porodicu na okupu drži samo manje ili više voljno (sa)učestvovanje u zločinima bračnog para Smuđ. Vaso Belobrku, muž njihove srednje ćerke, kao srpski oficir utelovljuje represivni aparat Jugoslavije pod Karađorđevićima.

Alegorijski karakter motiva prinudnog i samoskrivljenog tamnovanja jeste u tome što ono pokazuje kako neslobodno društvo, utemeljeno na izrabljivanju radničke klase i pljačkanju sitnog seljaštva, te svesrdno potpomognuto državnim nasiljem, umnožava i učvr-

04 O ovoj paraleli sam Cesarec (1971b: 451) rezonuje ovako: „Atentat koji je g. 1912 Luka Jukić pokušao na kr. komesara Cuvaja značio je poslije atentata koji je u Sarajevu pokušao Žerajčić na generala Varešanina prvi revolucionarni istup predratne naše nacionalne omladine u njenoj borbi protiv uglavnom nacionalno ugnjetavajuće a.-u. imperijalizma.“

šćuje ropske sudbine pojedinaca. Tako iz *Zaštite čovjeka*, koju Cesarec uređuje tokom 1928. godine, kao prvi list u historiji naše štampe u celini posvećen jednom političkom cilju, kampanji protiv Zakona o zaštiti države, možemo retrospektivno iščitati i anatomiju poetike. Sistemska proizvodnja žrtava političkog terora umetnički se transponuje kroz motiv Lazarovog uskrsnuća. On se najpre javlja u tekstu „O Lazarima i grobnici“, koji se bavi problemom odgovornosti za rat, objavljenom 1918. godine u zagrebačkoj *Slobodi*. U načinu na koji Cesarec opisuje okrutnost i izživljavanje okupatora u Kruševcu, slavnoj prestonici srednjovekovne Srbije, možemo prepoznati isti onaj gnev i prezir s kojima on piše o zlostavljanju radnica u fabrikama ili pak o metodama mučenja koje kraljeva policija koristi:

„Kulučarenju padali su žrtvom žene i djeca i starci. Oficirske familije dolazile su tu sa djecom na prehranu. Bijes, bečarstvo i obijest silnika izrazila se je također u najopskurnijim perverzijama. U proljeće 1917. godine u Kruševcu je jedan pukovnijski ljekar, frankovački Hrvat, dao staviti na listu u svrhu vizitacije velik broj djevojaka, ne čuvenih sa nemoralna nego sa ljepote i vizitirao ih je uz dobru novčanu naplatu“ (Cesarec 1971a: 30).

Zatim, obrazlažući razloge zbog kojih Srbija podseća na (biblijskog) Lazara koji vapi za uskrsnućem, Cesarec izdvaja imperijalizam, izdajstvo saveznika, koji Srbiju u oktobru 1915. ostavljaju na cedilu, i, naposljetku, Pašićevu politiku. Na ovom mestu on uspeva da predoči ključnu kontradikciju – činjenicu da je srpski narod stradao za stvaranje države u kojoj će opet većina živeti podjarmljeno i obespravljeno. On se ovoj temi vraća 1928, iste godine kada pokreće *Zaštitu čovjeka*, objavivši u *Vijencu* „Uskrsnuće i smrt Cara Lazara“. Kao i brojne druge pripovetke, poput, recimo „Bijelog lutaoca“, „Krista i Jude“ i „Smijeha Jude Iškariota“, i ova poprima formu legende, a središnji motiv potiče iz hrišćanske mitologije. U ovoj priči srednjovekovni srpski vladar knez Lazar, koga će epska poezija ovekovečiti kao cara, uskrsava i dolazi, iz konteksta se može zaključiti, u Jugoslaviju pod Karađorđevićima. Sve što Lazar, protagonist kosovskog mita, zatiče jeste grozomoran zatvor, kuća „u kojoj su bili možda i temelji carstva i srušivši nju ne bi li srušio i carstvo“ (Cesarec 1946: 79).

Scene mučenja zatvorenika i „zgomilavanja ljudi u ćelija“ (*ibid.*) tako da jedva mogu stajati, te namerno mešanje zdravih i bolesnih nedvosmisleno podsećaju na reportažu R. Jovanovića *Glavnjača kao sistem*, koju je Cesarec, kao što je već rečeno, objavljivao u nastavcima u *Zaštiti čovjeka*. U ovoj pripovetci javlja se i patos razotkrivanja, prepoznatljiv od *Đačkog pokreta*, pa nadalje, kao ključni retorički poduhvat, koji se dobro uklapa s persiflažom, parodijom i satikom istkanim oko osnovnih biblijskih motiva.

Pravovernik na levici

„Uskrsnuće i smrt Cara Lazara“ sadrži i travestiju kosovskog mita, koji je, shvaćen primarno kao parabola o individualnoj žrtvi zarad višeg dobra, te u ključu antiimperijalističke pobune, imao odsudnu ulogu u formiranju prevratničkog imaginarija mladobosanaca. Rođen nekoliko meseci pre Gavrila Principa, a ubijen kao žrtva ustaške odmazde nad komunistima, ovaj književnik i revolucionar je među retkima koji su, kao aktivni sudionici, preživeli gotovo čitavu epohu. Još važnije, njegov politički kompas u svakoj etapi bio je doslovno i nepogrešivo na proleterskoj strani, što znači i na strani svih ugnjetenih slojeva.

Očigledno, Cesarčev humanizam mnogo duguje prepoznatljivoj biblijskoj retorici i simbolici. On se, međutim, ne može svesti samo na sekularizaciju hrišćanskih vrednosti samožrtovanja i ljubavi prema bližnjima. O tome svedoči i jedna od pripovedaka koje su ostale u rukopisnoj zaostavštini „Krist i Juda“ (usp. Šicel 1982). Ovde se Balkanski ratovi opisuju kao rušenje jedne zarad stvaranja druge tamnice, a Hristos i Juda oličavaju komplementarne principe, jer je „Krist došavši među nas ostao samo kao Juda“. To znači da nije moguće dostići novozavetno stanje brige za drugog i praštanja, dok je čovek zarobljen u starozavetnom mentalitetu osvete. Preneto na političku ravan, antiimperijalna ideja iz vremena pre Prvog svetskog rata moguća je u novoj epohi samo kao deo klasne revolucije. Hrišćanska tako upućuje na nasleđe antikolonijalne avangarde kao esencijalan sloj Cesarčeve književnosti, što se, između ostalog, ogleda u spektru značenja koja se pripisuju samožrtvovanju. Atentat na Cuvaja i atentat na Franju Ferdinanda predstavljaju izraz istorijski iznuđenog

herojstva u trenutku kada još uvek nisu postojali uslovi za omasovljavanje revolucionarnog pokreta.

To se jasno vidi, na primer, u Cesarčevim tekstovima o Aliji Alijagiću, pripadniku Crvene pravde, koji je 1921. godine izvršio atentat na ministra unutrašnjih poslova. Njegovo pogubljenje kao partijski i klasni zločin vladajuće klase motiv je na koji se Cesarec opetovano vraća. U reportaži koju piše kao svedok i saučesnik Alijagićeve poslednje noći, objavljenoj u *Borbi*, autor atentatora poredi s Hristom, zaključujući da je izvor njegove pomirenosti sa teškom sudbinom u razumevanju neophodnosti takve žrtve kao beočuga šireg istorijskog procesa (Cesarec 1979: 4). Jedan sasvim marginalan Krležin tekst – „Izlet na omladinsku prugu Brčko – Banovići“ – govoreći o „čudu“ jugoslovenskog puta u socijalizam i ključnim tačkama u kontinuumu višegeneracijskog političkog i umetničkog sazrevanja, mapira i krucijalna mesta Cesarčevog razvoja od Đačkog pokreta i *Zaštite čovjeka*:

„Omladina predratna (mislim predratna u periodu prije prvog imperijalističkog rata 1918), prve falange naše socijalističke omladine razvile su u sebi jaki koeфицијent lične volje u borbi s ovim našim intelektualnim panonskim, balkanskim krčmama. Onaj ‘Pozitivni Čovjek’ (neopisan još u našoj beletristici), povjerovao je da volja pojedinca može da djeluje na volju mnoštva, u svojoj prvoj inspiraciji. Pokoljenja su se razračunavala kod nas sa predrasudama vjekova na toj voluntarističnoj, romantičnoj osnovi. Odoljevajući stihiji mnogobrojnih i raznovrsnih predrasuda, omladinske generacije postale su u toku decenija negativne i drama je počela. Sukob se je uslijed slobodnog načina razmišljanja stao razvijati sve više i ritam je iz godine u godinu postojao opasniji. Oslobođivši se vrhunaravnih pretpostavaka, omladina je stekla uvjerenje da svijet nije stvoren na sliku i priliku vrhunaravnih pojmova nego obratno. Oslobođivši se svega što je u čovjeku vrhunaravna faza, omladina se počela kretati našom zemljom kao slobodan čovjek. A to je saznanje raslo godinama. Smisao za dijalektičko shvaćanje razvijao se po zatvorima i došlo je do prvih metaka, do atentata, do ratova, do državnog oslobođenja, do ilegalnih pokreta, do ovoga rata, do revolucije i do ove pruge, kojom se već davno putuje u smjeru socijalizma“ (Krleža 1952: 2).

Uzevši ovo u obzir, postaje još jasnije zbog čega August Cesarec ostaje gotovo sistematski nedočitan i nepropusan za tumačenja do danas. Totalitet njegove pozicije i književnog dela, zasnovan na doslednosti koja je, izbegavši bilo kakav oblik kalkulacije, postala krajnje nerazumljiva u savremenim okvirima, opire se simboličkoj eksploataciji i uspostavljanju kvazikontinuiteta. Razumevanje istorijskog značenja kompleksih, nesvodivih i ponekad ambivalentnih fenomena koje Krleža navodi neophodno je da bismo bili u stanju da iznova oformimo horizont očekivanja spram koga je moguće radoznalo i otvoreno pristupiti tako sveobuhvatnom a heterogenom opusu kakav je Cesarčev.

Literatura

- Andonovska, B. 2021. Avangardno jugoslovenstvo predratne omladine. *Modernizam i avangarda u jugoslovenskom kontekstu*. Ur. Biljana Andonovska, Tomislav Brlek i Adrijana Vidić. Beograd: Institut za književnost i umetnost. 115–26.
- Brebanović, P. 2016. *Avangarda krležiana: pismo ne o avangardi*. Zagreb: Jesenski i Turk: Arkzin.
- Car, M. 2016. Uvod u dokumentarnu književnost. Zagreb: Leykam international.
- Cesarec, A. 1951a. Đački pokret. *Iz svijeta potlačenih*. Prir. Vice Zaninović. Zagreb: Glas rada. 241–259.
- (1951b). Kako živi naše radništvo. *Iz svijeta potlačenih*. Prir. Vice Zaninović. Zagreb: Glas rada. 191–201.
- Cesarec, A. 1971a. O Lazarima i grobnici. *Rasprave, članci, polemike*. Prir. Vice Zaninović. Zagreb: Zora. 28–34.
- (1971b). Jukićev atentat i Dragan Bubić u osvjetljenju svoga Atentata. *Rasprave, članci, polemike*. Prir. Vice Zaninović. Zagreb: Zora. 451–461.
- Cesarec, A. 1979. Poslednja Alijina noć. *Borba* 19: 2, 4.
- Deseti zagrebački književni razgovori, O Miroslavu Krleži i Augustu Cesarcu. 1978. Zagreb: Društvo književnika Hrvatske.
- Durman, M. 1939. Đački pokret. *Književnik* 3: 69–81.
- Franičević, M. 1965. August Cesarec u književnosti i revoluciji. *Rad JAZU* 342: 11–25.
- Krleža, M. 1952. Izlet na omladinsku prugu Brčko-Banovići. *Književne novine* 54: 2.
- Spomenik Augustu Cesarcu. 1974. *Čovjek i prostor* 251: 18.
- Stipetić, Z. 1973. Uloga Augusta Cesarca i Miroslava Krleže u stvaranju Komunističke partije Jugoslavije. *Časopis za suvremenu povijest* 3: 71–96.
- (1981). Cesarec u prvim godinama Šestojanuarske diktature. *Dometi* 11: 99–106.
- Šicel, M. 1982. Iz književne zaostavštine Augusta Cesarca. *Dometi* 1-3: 97–112.
- Štimec Protrka, M. 2023. Cesarec Kvaternik: sin domovine između dvije revolucije. *Povijesni prilozi* 64: 413–427.
- Zaninović, V. 1966. *August Cesarec*. Beograd: IP Rad.
- Žimbrek, L. 1964. Dragocjena korespondencija Augusta Cesarca. *Književne novine* 229: 7 (7. kolovoza 1964, str. 7).

Registar: T

Godište: 22

Glavni broj: 899 - 22

Broj uzničkog zapisnika: _____

Dnevnik

istrage proti Augustu Besaru

radi nov. pisma čl. 1. toč. 1. i 2. zakona o rat. tje. zime balcedonisti

Tekući broj dnevnika	Primlj. dne	Broj priloga i naznaka novca, vrijednote ili inog predmeta	Kratak sadržaj predmeta	Dan rješenja
1.			primjena redantca	
2a.			zapisnik Augusta Besara kod redantca	
2.			primjena tamničara	
3.			odluci spis Augusta Besara	
4.			predluci zapisnik Augusta Besara	
5.			primjena redantca	
6.			predluci zapisnik Gerba Amaloni	
7.			predluci zapisnik Lorefa Taljević	
8.			spis skupine mlaca u Mariboru	
9.			odluci spis Radomira Kujerik	
10.			odluci spis Augusta Besara	
11.			primjena tamničara	
12.			predlog odv. odvjetnika	
13.			predluci zapisnik Radomira Kujerik	
14.			izvidni spis	
15.			"	
16.			"	
17.			"	
18.			odpis policij: komunistička u Mariboru	
19.			" " " " "	
20.			predluci zapisnik D. D. Tolitea	
21.			zapisnik	
22.			zapisnik	
23.			izvidni tamničara	
24.			"	
25.			odpis	

MARJANIĆ, SUZANA

**Anarhističko drugarstvo +
revolucionarna ljubav:
Cesarec u dnevničkim zapisima
Miroslava Krleže i Marije Vinski**

MARJANIĆ, SUZANA

Anarhističko drugarstvo + revolucionarna ljubav: Cesarec u dnevničkim zapisima Miroslava Krleže i Marije Vinski

„U Zagrebu, međutim, nemaju spomenik ni spomen-ploče ni August, ni Đuka, ni Milček, ni Vlado Čopić, ni kerestinečke žrtve...“

Krleža, *Dnevnik*, 13. svibnja 1968.

„Cesarec je bezrezervno vjerovao u Staljina, a ti montirani procesi meni su bili sasvim jasni još od Grčke i Rima...“

Krleža u razgovoru s Čengićem, 2. prosinca 1973.

dok u *Davnim danima* (1956) Krleža s iznimnim poštovanjem i divljenjem piše o Augustu Cesarcu, i to pod pseudonimima – Kornelije (prema pseudonimu Vuk Korneli) i Guta, s kritičkom oštricom jedino kada je riječ o njegovu jednodimenzionalnom boljševizmu, Marija Vinski u svojim nedavno objavljenim dnevničkim zapisima o Cesarcu piše pod kraticom/ šifrom C.⁰¹ i pseudonimima Kuzma, Guta. I kao što bilježi Zorica Stipetić, a što je vidljivo u Krležinim *Davnim danima*, Krleža nikada nije pristao da bude ilegalac i pritom je negirao partijske veze (o čemu je npr. detaljno govorio Ivanu Očaku), dok je Cesarec, (i) u doba međusobnoga prijateljstva i suradnje, odbijao „građansku egzistenciju jer je vjerovao da je ona nespojiva s njegovim shvaćanjem slobodnog umjetničkog i političkog djelovanja“ (Stipetić 2021). No, svojevrsan pomak prema građanskom habitusu Augusta Cesarca vidljiv je u njegovoj ljubavi prema Mariji Vinski.

I danas neki ističu (navodni) antagonizam ili pak komparativne usporednice⁰² između Krleže i Cesarca, te na tragu agonističke alternativne povijesti Antun Pavešković bilježi da je Cesarec nedvojbeno komunist boljševičke opcije te da bi

„[j]amačno, on (...), a ne Krleža, bio društveni i kulturni arbitar Hrvatske, njegova bi pleća nosila odgovornost u novi sustav. Krležin moralni kukavičluk zamijenilo bi... što? Možda nesmiljeni staljinizam nepokolebljivog vojnika partije kakav je u određenim situacijama Cesarec zaista bio? Ili bi, osjetljiv jednako na nacionalne, koliko i socijalne dileme, reagirao na progone bez suđenja, i jame bez opravdanja?“ (Pavešković 2018: 240).⁰³

Tu *antitetičku vrtešku*, da uporabim Lasićevu sintagmu, na relaciji prijateljstva Krleža – Cesarec najsvjetlije je dokumentirala Zorica Stipetić u okviru čega navodi:

„Po onom što je [Cesarec] pokazao u literarnoj dimenziji, ne bi ga [Krležu] nikad mogao doseći, a kamoli nadvladati, a ne znam ni tko bi bio taj koji je do danas dosegao Krležu. Ali po prodornoj društvenoj analizi s naučnim metodama, smatram Cesarečvu publicistiku superiornom Krležinoj. Iako je u jednom izuzetnom trenutku svjetske povijesti zablistao zajedno s Krležom, oni su se ubrzo razdvojili. Krleža nikad nije pristao da bude ilegalac, negirao je partijske veze. Narastao je do najutjecajnijeg artikuladora socijalne kulturne modernosti kojem u Hrvatskoj nema ravnog. Za tako dominantno djelovanje ilegalna egzistencija bila je posve neprikladna. Ipak, Krležino ime je sinonim lijeve inteligencije sve do uoči Drugog svjetskog rata, ali tada taj heterogeni pojam zahtijeva jasnija politička opredjeljenja. Cesarec odbija građansku egzistenciju jer je vjerovao da je ona nespojiva s njegovim shvaćanjem slobodnog umjetničkog i političkog djelovanja“ (Stipetić 2021).⁰⁴

Revolucionarna trijada vs. Don Giovanni

Siječnja 1918. godine kada je u stalnim razgovorima sa svojom „revolucionarnom trojkom“ – Đurom Cvijićem (Đuka, Georgije), Kamilom Horvatinom (Milček) i Augustom Cesarecem (Kornelije, Guta [usp. DD2, 11])⁰⁵ – kojega kasnije Krleža atribuirao kao *derviša nad dervišima* (usp. Šentija 2000: 61, 115), Krleža osjeća tjeskobu što se njegovi najbliži prijatelji dive Dostojevskom, premda zajedno djeluju kao četiri mušketira (DD2, 22).⁰⁶ Retrospektivno upisuje kako su se njegova tri prijatelja, *dečki* – Guta, Milček i Đuka – „manifestirali u jedan jaki karakter u ime čitave zemlje“ (DD, 245). Riječ je o monumentalizaciji anarhoindividualističke *geste-atentata* s Lukom Jukićem 1912. na bana Slavka Cuvaja (usp. DD, 244–245),⁰⁷ i pritom koncedira kako se spram njih „nekako osjeća slabim“ (DD, 245). Ipak, u okviru vlastite antiteičke vrteške (usp. Lasić 1989a: 39–40, 343) ironično će za *naše dečke zagrebečke* apstrahirati kako su bili vođeni *Hamletovom (očevom)* sablasti *ubiti ili ne ubiti*, paraetičkom *raskoljnikovštinom u pubertetu* (DD2, 20). Navedena revolucionarna trojka u počecima je, u gimnazijskim danima, pripadala HSSDS-u (Socijaldemokratska stranka Hrvatske i Slavonije) Vitomira Koraća, a kasnije postaju prvaci KPJ-a. Posebice preko Đuke (Đure Cvijića) Krleža

je iniciran u kružok Vitomira Koraća (usp. Očak 1982: 29). Za Đuku koji se u socijaldemokratskoj enklavi počeo nelagodno osjećati zbog cuvajevske pustolovine bilježi kako se pred Koraćem *savija veoma elastično*, „a ovaj ga hvata na cuvajevštinu jer on svoju vojsku sastavlja od jugolimunova“ (DD, 281 [usp. Očak 1982a: 64–65]); Đuka mu figurira kao kuli u novinama. U dnevničkom zapisu 2. 1. 1918. Krleža evocira sliku Beograda kao *metonimij-skoga* grada cara Lazara i pritom zapisuje o *božićevanju u sjeni vlastitog seoskog tornja* s Đukom, Kamilom i Kornelijem. Konstatira kako je riječ o spacijalno-povijesnoj relativnosti, jer dok Kornelije u Srbiji figurira *kao vitez* (vraća se u komandu u Kruševac [usp. Georgijević 1957: 93]), doma/ovdje označen je kao *kriminalac i mitrovački robijaš* (DD2, 14).⁰⁸ U dnevničkom zapisu 18. IX. 1919. dijagnosticira kako se Kornelije politički zaredio, u okviru ideosfere Dostojevskoga želi postati *Aljoša Ilice 55* (DD2, 218).

„Kornelije (August Cesarec) svakoga dana sve više prestaje biti jedno određeno lice, subjekt. Zaredio se. On ima već i tonzuru. Sprema se na svoju prvu misu. Samo je davno u tome što ova vrsta političkog kloštra nema menaže. Tu se bogu moli iz praznih crijeva. Znači: boriti se za pobjedu gladnih – gladan. To je uzeo za svoje poslanstvo na ovome svijetu“ (DD2, 217).

Navedeni će zapis, koji Krleža objavljuje tek 1956. godine, Lasić (1982: 140) odrediti kao ključan rascjep povjerenja u revolucionarnom prijateljstvu, iako Cesarec i Krleža 1919. pokreću anarhistički *Plamen: polumjesečnik za sve kulturne probleme*.⁰⁹ Osim toga Cesarec u prikazu Krležine *Golgote* iz 1923. godine smatra da je Krleža „dirnuo problem koji je duboko tragičan u suvremenoj situaciji radničke klase: s jedne strane – *požrtvovni revolucionari*, s druge – *Jude*“.¹⁰ Bilješku je o sukobu između boljševičke prakse i socijaldemokratske teorije pisao u vrijeme kad se „poslije osnivanja Treće internacionale i oseke evropske revolucije – rascjep u radničkom pokretu zaoštio te je u njegovoj vizi Krležina drama dobila neposrednu povijesnu aktualnost“ (Lasić 1989a: 59; usp. Cesarec 1963: 72–73). Godinu dana poslije Cesarec piše i prikaz o Krležinu *Vučjaku* gdje ga određuje prvim naturalistom kojemu naturalizam služi kao pozadina za projekciju njegova „ja“ (Lasić 1989a: 66).¹¹ Krešimir Georgijević kontradiktorno Krleži upućuje da Dostojevski ipak

- 01 Cesarec je kao književnik, publicist koristio šifru C. npr. u časopisu *Naše novine*. Putovanja i dulja izbjavanja izvan domovine, prije svega u SSSR-u, zabilježio je u putopisima *Današnja Rusija* (1938, pseud. Vuk Korneli, zaplijenjeno nakon izlaska), *Španjolski susreti* (1938) i *Putovanja po Sovjetskom Savezu* (1940). Zanimljivo je da je na portalu *Vijenca* za navedena djela navedeno (nepotpisano) sljedeće – „uglavnom ideologizirano štivo bez znatnijih literarnih dostignuća“. Usp. <https://www.matica.hr/knjige/autor/592/>. S navedenim se očito ne bi složio sâm autor, i to s obzirom na ono što bilježi u članku „Umjetnost kao oružje“ (*Naše novine*, 1939, broj 2, str. 5). Vladimir Popović detaljno je priradio indeks vezan uz *Španjolske susrete* (usp. Cesarec 1986), što se ne može reći za uredničko izdanje *Književni i politički eseji* Augusta Cesareca koje je priradio Antun Pavešković 2018. godine. Kao iznimno izdanje Cesarečve publicistike s kontekstualizacijom nastanka svakog pojedinog članka navodim knjigu *Izbor članaka – Izbor napomena, predgovor i pogovor Nusret Seferović, Beograd: Kultura, 1962*. Naravno, nezaobilazna su i *Sabrana djela Augusta Cesareca* u dvadeset knjiga u izdanju Mladosti, koja počinju izlaziti 1982, projekt koji je urednički vodio Vice Zaninović.
- 02 Usp. *O Miroslavu Krleži i Augustu Cesarecu: Deseti zagrebački književni razgovori*. Posebni otišak iz *Naših tema* broj 9, 1978. Zagreb: Društvo književnika Hrvatske.
- 03 Nažalost, u tim alternativnim povijestima Krleža uvijek gubi, gdje mu se uvijek spočitava njegova uloga u Hrvatskom proljeću (usp. Pavešković 2018: 240–241), no često se, u tome kontekstu, namjerno zaboravlja Krležina uloga u vezi *Deklaracije*. Za razliku od navedenoga izdanja, *Krležijana*, Velimir Visković ističe da nakon potpisa na *Deklaraciju o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika* (1967), Krleža

podnosi ostavku na članstvo CK SKH i pritom se povlači iz javnog života. Za vrijeme Hrvatskog proljeća drži se rezervirano, ali se nakon njegova sloma zalaže za progonjene intelektualce. Pritom Pavešković, ne znam zbog čega, navodi da je Krešimir Nemeć u svom zahtjevu za postideološkim čitanjem tražio navedenu negaciju političkoga čitanja Krležę (usp. Pavešković 2018: 240).

- 04 O ulozu A. Cesarca i M. Krležę u stvaranju KP: usp. Stipetić 1973.
- 05 Za drugo izdanje *Davnih dana* iz 1977. godine koristim kraticu DD, DD2.
- 06 O dijagnozi (Schopenhauerova i Nietzscheova) budizma i „hamletovštine“ u Krležinoj *strukturi mišljenja* koju je osudila „revolucionarna trojka“ usp. Marjanić 2005.
- 07 Krležina tetka Pepa/Josipa Horvat-Navratil pruža utočište njegovim prijateljima, anarhistima – Cesarcu, Horvatinu i Cvijiću, kada su izašli iz tamnice poslije atentata na bana Cuvaja. Tako u dnevničkom zapisu *U Zagrebu*, 6. IV. 1917, *Veliki petak* Krleža zapisuje: „Poslije lamentacija užina kod tete Pepe u Kukovićevoj 28. U predvečerje Uskrsa kolači, a pošto smo bezbožnici, dala nam je šunke i rakije. I ona je ateistkinja. Stara liberalka, poetesa i slobodni mislilac osamdesetih godina, a Đuka joj imponira kao atentator“ (DD, 245).
- 08 Pod datumom 4. VI. 1916. bilježi kako su Đuro Cvijić i August Cesarec (ta djeca) proveli tri godine u Mitrovici – *krvavoj zgradi na srijemskoj ravnici* (DD, 207).
- 09 Zorica Stipetić pokazala je da je veza komunističkih intelektualaca oko *Plamena* s povratnicama iz Sovjetske Rusije organiziranim u „Revolucionarnom savezu Pelagićevaca“ (Jugoslaven-ski revolucionarni komunistički savez Pelagić) dosta zloupotrebijavana od 1919. godine, i njezina je zasluga što se s nje skida veo tajne i objašnjava je u kontekstu idejnog opredjeljivanja Krležę, Cesarca i drugih za komunistički pokret (usp. Stipetić 1980: 106). Luka Pejić zamjećuje

nije *zatruvao* Cesarca „svojom ideologijom, a možda ga je uputio u suprotnom pravcu – prema revolucionarno-anarhističkom činu“ (1957: 87).¹² Vice Zaninović upućuje na Cesarčevu studiju *Dostojevski – Lenjin* (1924) gdje na ideološkom planu kritički interpretira koncepcije Dostojevskoga što je učinio i u noveli *Sudite me*, „u kojoj je razvio gledište potpuno suprotno onome u romanu *Zločin i kazna*“ (Zaninović 1982: 303).

U dnevničkom zapisu 10. I. 1968. (*Dnevnik 1958–69*) Krleža bilježi kako je *politika* bila trajnim razdorom između njega i Augusta Cesarca (Guta), *vječnoga regruta*, „od beogradskog kongresa (1919) pa sve do finskog rata i od moskovskih procesa do konca“ (Krleža 1977d: 311).¹³ Apostrofirao kako je bio protiv *kongresa ujedinjenja (beogradska Slavija)* Socijalističke radničke partije Jugoslavije 1919. godine, jer kako navodi – „jugonacionalizam, a naročito jugonacionalizam u socijalističkom, respektive komunističkom pokretu“ bio mu je potpuno *kontraproduktivan*, te je u tom pogledu bio skloniji Đuri Cvijiću i Kamilu Horvatinu nego Cesarcu (prema Šentija 2000: 115–116).

Ivan Glišić i Danijel Radočaj u koautorskom romanu *Vodič kroz Krležu ili Priča o godinama opasnog življenja* savršeno opisuju Krležin odnos s Cesarcem. Naime, u novoj školi, u Gornjogradskoj gimnaziji, Krleža sklapa prijateljstvo s Crnom trojkom, za vlast i školu *problematičnim* mladim anarhokomunistima: Kamilom Horvatinom, Đukom Cvijićem i Augustom Cesarcem.

„Poseban utjecaj na Krležu imat će onaj treći – August Guta Cesarec, koji ilegalno priprema i raspačava list *Đački pokret* o teškom životu djece proletarijata. I njega šalju na robiju zbog bana Cuvaja. Izdržat će 21 mjesec i bit će pušten zbog bolesti. *Plemenit, suptilan, mudar, stalno je mislio o socijalističkoj revoluciji. Tom cilju bio je odan do asketizma i kastracije*. Po Krleži, August bi bio svetac u trinaestom stoljeću. Ne smije se jesti, ne smije se piti *zbog partijsko-vojničke svijesti. Čestiti-jeg među nama nije bilo*. Kasnije, 1919, zajedno su uređivali list *Plamen*. Krleža je 1922. istupio iz Društva književnika Trojedne Kraljevine jer su pisci – kukavice i prodane duše, odbili braniti Gutu kad je bio uhićen zbog verbalnog delikta na račun krpelja: kralja, ministara i *pučanskih poslanika*. Nedugo zatim razišao se i s Krležom jer nije htio biti *antistaljinist* kakvim je naš subjekt postao po povratku s putovanja

Rusijom, šokiran postojanjem stravičnih ruskih logora za neistomišljenike i podatkom da je dvadeset milijuna Rusa tamo ubijeno, a milijun djece umrlo je od gladi i studeni, goli i bosí“ (Glišić, Radočaj 2013: 74–75; Glišić, Radočaj 2013a).¹⁴

Ili kao što izrazito kritički o Cesarcu navodi Bora Ćosić, gotovo na Krležinoj liniji, no i oštrije.

„Pesnik koji je tvrdokorno smatrao da su staljinske žrtve doista krive za svoja fiktivna nedela a da sovjetski tenkovi koji komadaju Poljsku 1939, naveštaju time svetsku revoluciju, danas je simbol moralne čvrstine i intelektualne nepokolebljivosti, a belodano se jasno obznanilo da se ovaj tip čvrstine može odnositi samo na čvrstinu brahijalne sile i militantne snage“ (Ćosić 1983: 113).¹⁵

Primjerice, za Milčeka – art-hedonistu – Krleža detektira kako se zanosi crtežima Krste Hegedušića, *mjesečinom, sevdalinkama, romanima* (DD2, 94), a Đuro Cvijić – „ukroćen svojom socijalističkom dresurom“ (usp. DD2, 298–299) i posvećen političkim idejama i revoluciji – estetizanstvo smatra gubitkom vremena (DD2, 94).¹⁶ Ipak svoje „stvari“ čita Đuki „i njegove asocijacije uvijek su mi korisne. On je politički talent. O tome svjedoči njegova literatura i njegovo detaljno poznavanje ne samo Supila i Svetozara Markovića nego i Kropotkina i Plehanova“ (DD, 245).¹⁷ Upućuje kako je imao poteškoća pri uspostavljanju prijateljske poveznice između mušketskog kružoka i Ljube Babića (ateljier u Ilici 52) kojemu nije odgovaralo Krležino prijateljstvo s Đukom: „Odbijaju se uzajamno“ (DD, 244 [usp. Očak 1982a:55]). Pod datumom 3. I. 1918. zapisuje o *tim ponorima, razmacima* u ukusu:

„Pri svemu tome je mutno to da su Kornelije i Georgije i Kamilo magnetizirani raskolnikovštinom, karamazovštinom i miškinskom retorikom. (...) Ne razumijem (u okviru tih razgovora) kako mogu da idu zajedno Baudelaire i Dostojevski? Netko tko čita Sörena Kierkegarda Don Giovannija da taj isti entuzijast može govoriti istodobno i paralelno sa zanosom i o Swedenborgu? Bogotraženje bezbožnika. Zapravo neka vrsta društvene igre“ (DD2, 20–21).¹⁸

Naznačujući povezanost „revolucionarne trojke“ s mističkim filozofom prirode Emanuelom Swedenborgom koji je 1745. nakon spiritualne vizije koja mu je omogućila ulaz (*urata percepcije*) u svijet duhova/asstralnih sfera prekinuo znanstvenu karijeru, i otada je živio (poništenje socijalne egzistencije) u oba svijeta/razine istovremeno, Krleža ironijski pridaje atribute religioznog čovjeka (apsolutno važenje) „revolucionarnoj trojci“ (jedinim prijateljima revolucionarnih strategija).

Zasigurno je da je ta revolucionarna trojka tragove u njegovu drugom romanu (ili kako ga je Krleža odredio žanrovski novela) *Vražji otok* (1923) jer Cesarec je, kao uostalom i Gabrijel Kavran,¹⁹ određen kao bakunjinjski atentator iz gimnazijskog perioda (Krleža se opredijelio za anarhoindividualizam Maxa Stirnera) i ostao je vjerran Ruskoj revoluciji sve do tragične smrti. Jednako kao što se vidi suodnos između Joje (Cesarca) i Kamila Emericčkog mlađeg (Miroslava Krleže) u *Zastavama* kao Krležinom posljednjem romanu (usp. Lasić 1974, Lasić 1982).²⁰

I 1918. godine Krležini uzori u autentičnoj vokaciji književnoga buntovništva ostaju Baudelaire i Byron, a kao uzor (*vjerojatno*) pojavljuje se i *učenje* Sorena Kierkegaarda o Don Giovanniju/donhuanstvu, s obzirom na prije navedenu antitezu Kierkegaardov Don Giovanni us. Swedenborg (usp. DD2, 20–21) kojom označava oksimoronsku ideosferu revolucionarno-mušketirske trijade.²¹

Krležina *kategorija mišljenja* u okviru života-strave, života koji se sveo na *borbu na opstanak* strukturirana je u okviru *etičke binarne opozicije dobra i zla* (*apsolutni etički kriterij*): „Moje ‘ili-ili’ ne označava, u prvom redu, izbor između dobra i zla, ono označava izbor kojim se bira dobro i zlo, ili kojim se odbacuje dobro i zlo“ (Kierkegaard 1979: 533). Hamletovskom alternativnom strategijom stvarara mogućnost odabira *graničnih situacija*: „Trebalo bi ubijati ili se ubiti. Ovako: ni ovamo ni onamo“ (DD, 276). I nadalje disjunktivno o graničnim situacijama: „Ili da se ubijemo, ili da počnemo pljuvati svinje i lopove...“ (DD, 279). U prvom dnevničkom zapisu u okviru 1918. godine (2. I. 1918, *oko 11h navečer, Prilaz 3*) bilježi svakodnevan, cinički disjunktivan izbor:

da anarhokomunizam kao parola uglavnom nestaje u posljednjim brojevima *Plamena*, „ali se emocionalno i djelatno zadržava još neko vrijeme“ (Pejić 2016: 177).

- 10 Vadić Damier u svojoj knjizi o anarhizmu i sindikalizmu u Prvom svjetskom ratu pokazuje kako je Prvi svjetski rat bio bolno iskušanje za anarhiste i revolucionarne sindikaliste. Anarhistički pokret bio je preslab, a sindikalisti previše razjedinjeni da bi organizirali opći antimilitaristički štrajk.
- 11 Stanko Lasić kritički se odnosi na Cesarčevu kritiku gdje negira impresionističke kritike Eustahija Jurkasa i Milutina Cihlara Nehajeva o Krležinu *Vučjaku*, gdje Lasić pokazuje da i Jurkas i Cesarec u prikazu Krležina *Vučjaka* polaze s istog polazišta: „sa stajališta ideološko-političke konstrukcije stvarnosti, tj. sa stajališta teorije odraza“ (Lasić 1989a: 28).
- 12 Krležin roman *Na rubu pameti* (1938), među ostalim, Stanko Korać povezuje s književnim svjetovima Dostojevskog, od kojega se Krleža često ograđivao, dok za Cesarčev roman *Zlatni mladić i njegove žrtve: roman o svijetu na stranputici* (1928) navodi da su Dostojevski i Cesarec daleko „u osnovnom odnosu prema svijetu koji oblikuju“ (Korać 1974: 131).
- 13 Navedeno će Krleža ponoviti i Čengiću o tome kako je Cesarec bezrezervno vjerovao u Staljina (prema Čengić 1985a: 150).
- 14 Jovo Popović navodi da je Stjepan/Štef Cvijić znao da je njegov brat Đuka član CPV KPJ i sekretar pokrajinskog rukovodstva za Hrvatsku ili kod Horvatina ili kod Krleže. „Njih trojica i August Cesarec, a i Čopić, kad je bio u Zagrebu, obično su bili zajedno“ (Popović 1979: 37).
- 15 Krleža u razgovoru s Čengićem ističe kako su Đuka i Kamilo izgubili glavu od Staljina zajedno s desetinama drugih članova jugoslavenskoga centralnoga komiteta, većinom Hrvata. „Tada je u stvari Hrvatska izgubila svoj najbolji kadar koji bi za kasnije

bitke bio od presudne koristi, ali što se tu moglo učiniti. Ništa“ (prema Čengić 1985a: 116).

- 16 I dok ironično koncept *mjesečine* u *Davnim danima* približava hedonističkom pogledu na svijet, poglavlje *I mjesečina može biti pogled na svijet* romana *Na rubu pameti* (Zagreb, 1938) kontrapunkt je harkovskoj *dogmi* u estetici.
- 17 O Đuri Cvijiću kao komentatoru Krležinih uradaka usp. Marjanić 2005.
- 18 Zanimljivo je da Zoran Konstantinović (1967a: 170) konstatira da se Krleža za Kierkegaardu počinje zanimati relativno kasno.
- 19 Gabrijelovi prijatelji, Petrek i Šturm novinarski drugovi iz *Liberalnog slova* predočeni su u antitezi, gdje Petrek (Petar Stijena, Mala Stijena, Stjenica), u predilekciji vlastitoga imena, smatra da se akcijom, bakunjinovskoga tipa ništa ne može riješiti (Lasić 1987: 89), dok Šturm (Juriš) već svojim imenom slijedi Gabrijelovu revolucionarnu oštricu. Sâm će ih Gabrijel Kavran procijeniti kao mekane i gnjile životno nespособne ljude, no baš za njih osjeća „neku toplu simpatiju“ s obzirom na to da im mladost, ideali propadaju pod kapitalističkim *Liberalnim slovom*.
- 20 O povijesti anarhizma u Hrvatskoj kraja 19. st. i početka 20. st. usp. Stipetić 1982: 34.
- 21 O Krležinu trajnom/*vječnoponavljajućem* interesu za Baudelairea usp. Marjanić 2005.

- 22 „Kaina, kao i *Manfreda*, Krleža je shvaćao ozbiljno“ (Vidan 1995: 108 [usp. DD, 53]). U dnevničkom zapisu 21. IX. 1915, u *3 sata poslije podne*, *Botanički vrt* bilježi kako bi se *ovo* stanje u kojemu se civilizacija nalazi moglo napisati u byronovskom stilu: „Možda Byron. Prije svega on.“ Ili: „Byron je učitelj, on je naučio Mickiewicza šta je poezija“ (DD, 166). O Krležinoj *posebečnosti* Byronu usp. Marjanić 2005.
- 23 U tom dnevničkom zapisu Krleža svjedoči i o ljubavi Đure Cvijića i Vladimire (Vlade/Vlaste) Jelovšek, kćerke Zofke Vleder, kao što svjedoči (ali isto tako aluzivno, literarno, dakle, ne činjenično) o tome kako Vlasta namjerava pobjeći iz roditeljskoga doma: „Teško je biti dijete genijalne mame. Vlastina mama je genijalna, a od toga boli glava čitavu jednu civilizaciju. U toj teškoj migreni stradava Vlasta“ (DD2, 13 [usp. Očak 1985a: 83–84]).
- 24 Zorica Stipetić ističe kako je Cesarec zapisao na marginama Kropotkinove knjige *Blagostanje za sve* sljedeće: „Smjelost, smjelost! – poimence intelektualna smjelost koja povlači smjelost volje za sobom. Dolje s povlasticama odgoja i rođenja! Mi smo anarhiste jer upravo te povlastice mrzimo“ (prema Stipetić 1980: 34).
- 25 O Krležinoj recepciji Kropotkinova djela *Osvojenje hljeba* (DD, 21–22) kao i o recepciji Kropotkinova djela *La grande révolution 1789–1793* (DD2, 253) usp. Marjanić 2005.
- O zanemarenosti Kropotkinove (kao sociobiologa) teorije uzajamne pomoći usp. Glassman 2000.
- U *Partijskoj autobiografiji* Cesarec zapisuje: „(...) sramotni slom II Internacionale (...) podržava[]o me je u ovo vrijeme (i za sve godine rata) u anarhističkom raspoloženju (komunistički anarhizam Krapotkina)“ (prema Kapetanić 1965: 557).

„(...) Ili isto tako: ‘Ili-ili.’ ‘Ili mi – ili oni’, kaže gospodica Zdenka (od korespondencije O. [Oršanić, op. S. M.]). Ne bi čovjek rekao kako su ove rodoljubne i dične naše gospodične zapravo guske. Više-manje švarc-gelb muhe, upravo bože-živi komarci. Izaziva ova crno-žuta buha svojim grudicama, pomalo je brkata, stroga, muškobanjasta i sa svojim mesnatim žljebićem na prsima i sa svojim političkim prognozama, o, Presveta Djevice, pomolimo se!“ (DD2, 9).

U okruženju sebi duhovno najbližih („revolucionarna trojka“) Krleža se mora boriti za Byronovo prepoznavanje – mislioca koji je objavio jednu od anamorfotičkih varijanata ideje Nadčovjeka:

„Nitko ne će da čita Byrona! Čitao sam posljednji put kod Đuke Byrona glasno, s velikom tremom, i mislim da sam potpuno propao. (...) ‘A što se Byron ima stidjeti pred ovim forumima ove noći, u ovoj sobi na Vojničkoj cesti, pred Kamilom i ovom našom mitrovačkom družbom?’“ (DD2, 21).²²

Bez obzira na navedene *ponore*, *razmake* u ukusu/Ideji, Krleža uviđa *prednost* „revolucionarne trojke“ u odnosu na njegove disjunktivne tjeskobe i trzaje *ili-ili*:

„Kornelije (August Cesarec), Đuka i Kamilo su romantici, patetičari, i njihova logika je veoma jednostavna. To je logika čovjeka koji vjeruje da minus pomnožen s minusom daje plus. To je jasno, to je logično i, napokon, to je doista tako...“ (DD2, 13).

Opisujući podstanarsku sobu Đure Cvijića u dnevničkom zapisu 2. I. 1918, *oko 11h navečer*, *Prilaz 3*, Krleža panoramski, ironično-simbolički fragmentira:

„Podstanarska soba, relativno dobra podstanarska soba, sve u znaku Sobjeskoga. Na slici: Sobjeski poslije bečkog trijumfa. (...) Uopće, viteška soba: oklopi, brončani vrčevi, brončane svjetiljke, brončane lavovske pandže, grbovi, mačevi, a vani, pred marijateremizjanskim magazinom, glas straže: ‘Halt, wer da?’“ (DD2, 11).²³

Cesarec i Kropotkinova uzajamna pomoć ili „*Vrane, čvorci, majmuni, ovce i konji, svi se pomažu i zato čovjek treba da je socijalist*“.

Jedna (od mnogobrojnih) Krležinih apostazija od ideologema *revolucionarne trojke* – Đuro Cvijić (Đuka, Georgije), Kamilo Horvatin i August Cesarec (Kornelije, Guta) – očitovat će se i u Kamilovu komentaru Krležine dijagnoze o „kanibalskoj, diluvijalnoj marmeladi“, o *mračnoj diluvijalnoj noći koja još uvijek traje*:

„– Koga mi imamo da žalimo? Diluvijalce? Bizarne li samilosti! Koga mi imamo da žalimo i zašto? I po čemu više znamo od onog vuka ili onog krapinskog ljuđođdera, i kao da i mi nismo oni isti vuci i krapinski praljudi? Kaže Kamilo: ‘To su ideje dostojne Hamleta iz domobranskog okružja u Gajevoj ulici!’“ (DD2, 23, kurziv S. M.).

Kada opisuje Augusta Cesarca prema „spiritusu familiarisu“ (dnevnički zapis pod datumom 3. I. 1918), Krleža ironično bilježi njegovu interpretaciju socijalizma prema Kropotkinovoj teoriji anarhokomunizma:

„Od mnogih knjiga Kropotkinova o uzajamnoj pomoći kod životinja deklaratorno mu je najbliža. To mu je bio jedini kompas u Mitrovici i to mu je najdraži pisac u tome smislu i danas u ovom džumbusu. – *Vrane, čvorci, majmuni, ovce i konji, svi se pomažu i zato čovjek treba da je socijalist*“ (DD2, 24–25, kurziv S. M.).

Krleža upućuje na Kropotkinovo djelo *Uzajamna pomoć u životinjskom i ljudskom svijetu* (1902),²⁴ u kojemu je svoja sibirski istraživanja formulirao kao polemiku s darwinizmom: prirodno odabiranje, prema Kropotkinovoj antropologiji (usp. Kropotkin 1984, 2001; usp. Bakšić 2020: 211), ne zasniva se toliko na međusobnoj borbi koliko na nepovoljnim životnim uvjetima, a uz instinkt za samoodržanje vidljiv je i socijalni instinkt, uzajamna pomoć.²⁵ Navedenim, Krleža se pokazuje kao negator (ili u određenju Alpha Bogerta – *naysayer*) Kropotkinove teorije o uzajamnoj pomoći među životinjama, ostajući dosljedan darwinističkoj koncepciji borbe za opstanak, koja je prirodu svodila na *divlju, nesputanu borbu*.²⁶ Kropotkin priznaje da postoji „užasna okrutnost borbe za opstanak, što je vode životinje proti nemilosr-

dnoj prirodi“, ali navodi da među životinjama, dok je provodio geografska i geološka istraživanja u istočnom Sibiru i sjevernoj Mandžuriji, nije primijetio *ogorčenu* borbu za opstanak: „Što su životinje savršenije, to se svjesnije združuju“ (usp. Kropotkin 1920: 73), apostrofirajući anarhokomunizam kao jedinu adekvatnu društvenu organizaciju (usp. Sekelj 1982: 17). Pritom je zanimljivo istaknuti kako navodi Frans de Waal da su ruski znanstvenici tog doba smatrali „gladijatorsko stanovište izmišljotinom britanske gornje klase radi obrane prijašnjeg stanja“ (Waal 2001: 37). U usporedbi s Kropotkinom, *princem anarhije*, koji pokazuje „na mnogim primjerima, dolazeći do sličnih zaključaka o (...) međusobnom pomaganju i žrtvovanju među životinjama kao i suvremeni etolozi, da je ‘međusobna pomoć zakon životinjskog života jednako kao i međusobna borba, ali da kao faktor evolucije prva ima mnogo veću važnost“ (Visković 1996: 169), naglasak Krležina tumačenja povijesnosti čovjeka počiva na anatomiji ljudske destruktivnosti, na malignodestruktivnoj agresiji kao dijabolična, destruktivna principa i na gregarizmu u okviru kojega Čovjek-Vladar Stada ozbiljuje agresiju principom Jačega.²⁷ U „Tumaču“ knjige *Europa danas* (1935), pod natuknicom „Kozmopolis“, antropološki kozmopolitizam Krleža će urušiti *kozmpolitizmom (kozmpolisom) životinja*: „(...) san svih kozmpolita, svemirskih građana i malograđana idealista, koji su naivno vjerovali da čovjek ni po čemu ne zaostaje za nekim životinjskim vrstama, davno već prije njega kozmpolitskim. Tako su, na primjer: *mačke, ševe, golubovi, lastavice, muhe, ose, pčele, sove, krijesnice majske, psi, konji, ovce, svinje, stjenice i parcovi kozmpolitske životinje*. Žive po svim širinama i dužinama geografskim *bez političkih granica i zaštitnih carina*“ (Krleža 1972/1935: 285, kurziv S. M.). U okviru trijadnoga koncepta životinjstva što su ga Deleuze i Guattari inicirali u knjizi *Kafka* 1975. godine i rizomski sofisticirali u *Tisuću platoa: kapitalizam i shizofrenija* 1980. godine – u koji je uključena *edipalna životinja identiteta* (kućni ljubimci koji su, prema njihovu određenju, sentimentalne, *edipalne* životinje i kao takve posjeduju *povijest* kućnoga ljubimca – označene su posvojnim, *edipalnim* sintagmama/zamjenicama *moja mačka, moj pas*, a pozivaju *nas* na regresiju, narcističku kontemplaciju; riječ je o životinjama koje psihoanalitički razotkrivaju pozadinu *edipalnosti – njima se igramo Edipa*), *životinja s* (mitskim ili znanstvenim) *karakteristikama ili atributima te demonska živo-*

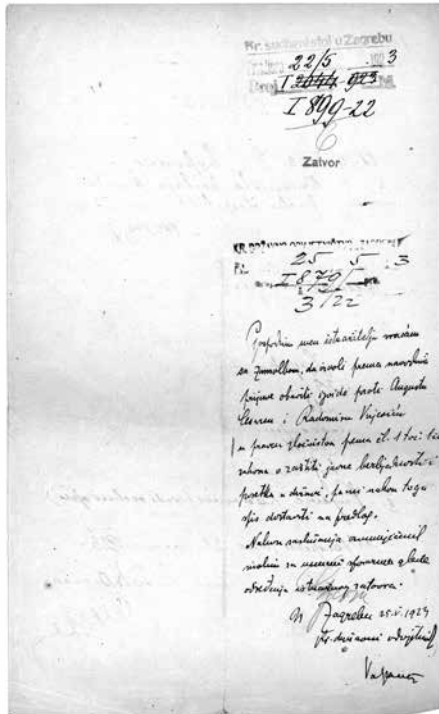
tinja (životinja čopora, životinja-anomalija, koja tvori multipliciranost, *postajanje* životinjom), na Krležinim stranicama *ratnog civilnog dnevnika* dominira životinja s (mitskim ili znanstvenim) karakteristikama ili atributima, rodnom/vrstom, klasifikacijom (*Državna životinja*), naravno – ne bezrazložno, jer kao što apostrofira Lévi-Strauss u određenju totemizma – životinja je *dobra za misliti*. U okviru navedenoga trijadnoga koncepta životinjstva Deleuze i Guattari (usp. 2003: 240–241) rastvaraju *litaniju* o životinjama-anomalijama koje posjeduju mogućnost *postajanja životinjom*, modalitet ekspanzije, zaraze/pošasti, multipliciranosti jer *postajanje* jest čopor, a NE *individualnost* ili *karakteristika*. Prvi princip u mogućnosti *postajanja* čoporom jest zaraza čoporom, ali drugi princip oksimoronski *naginje* obrnutom pravcu – u individualnost. Ostvarena privilegirana životinja-anomalija (anomaliju definiraju u odnosu na *multipliciranost*) ne posjeduje ni identitet ni karakter – ostvaruje se na rubu deteritorijalizacije – na *granici* – kao i žreci, koji borave na rubu polja ili šume, na anomalijskoj poziciji, što će reći – riječ je o izuzetnim *pojedincima* u čoporu (usp. Deleuze, Guattari 2003: 243–244). Ponavljam, Krležina pozicija u odnosu na revolucionarnu *mušketirsku trijadu* ostvaruje se na rubu *deteritorijalizacije* (usp. ibid.: 244).

Dakle, ponore u idejama Krleža *osjeća* i u odnosu s „revolucionarnom trojkom“ – Đurom Cvijićem (Đuka, Georgije), Kamilom Horvatinom (Milček) i Augustom Cesarcem (Kornelije, Guta): i dok, primjerice, Cesarec nužnost socijalizma interpretira prema Kropotkinovoj teoriji anarhokomunizma, Krleža će subvertirati Kropotkinovu antropologiju darwinističkim konceptom hijerarhijske borbe za opstanak koja je najizraženija među pripadnicima iste vrste. I 1918. godine Krležini uzori u autentičnoj vokaciji književnoga buntovništva ostaju Baudelaire i Byron, a kao uzor (vjerojatno) pojavljuje se i učenje Sørenea Kierkegaarda o Don Giovanniju/donhuanstvu, s obzirom na hijat – Kierkegaardov Don Giovanni *vs.* Swedenborg (usp. DD2, 20–21), kojim označava oskimoronsku ideosferu spomenute revolucionarno-*mušketirske trijade*.

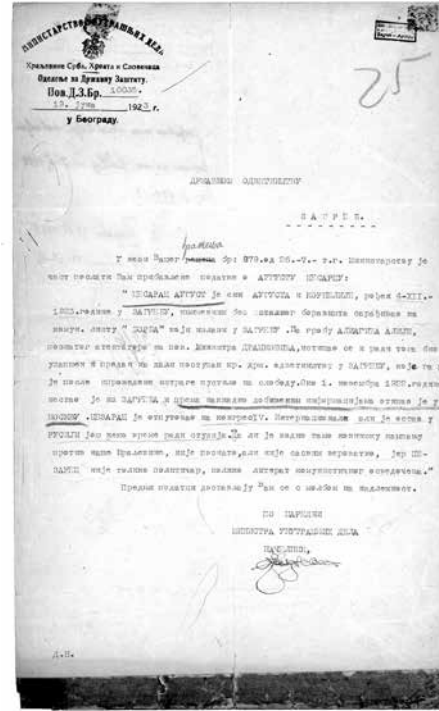
Cesarec *ulazi* Krleži u san 10. siječnja 1968. nekim *zaboravljenim detaljima iz vremena kaptolske škole*, kako svoj interpretativni zapis započinju Ivan Glišić i Daniel Radočaj.

- 26 O zagrebačkim *biskupima* koji su *cinički* negirali Darwinovu teoriju (usp. DD, 387, DD, 439) o postanku čovjeka/vrsta usp. Krležin esej *Prije trideset godina* (1917–47).
- 27 Kyriales, *dvostruki doktor – dermatolog i doktor filozofije*, čovjeka određuje kao jednu od najnižih životinjskih vrsta: „U stadu živeći već prilično dugo, čovjek je čovjeku čovjek, okrutniji naime od svake druge zvijeri. (...) Ne vjerujem u Kropotkinov socijalni instinkt u nama, ni u dobro u čovjeku“ (Krleža 1985/1932: 148).

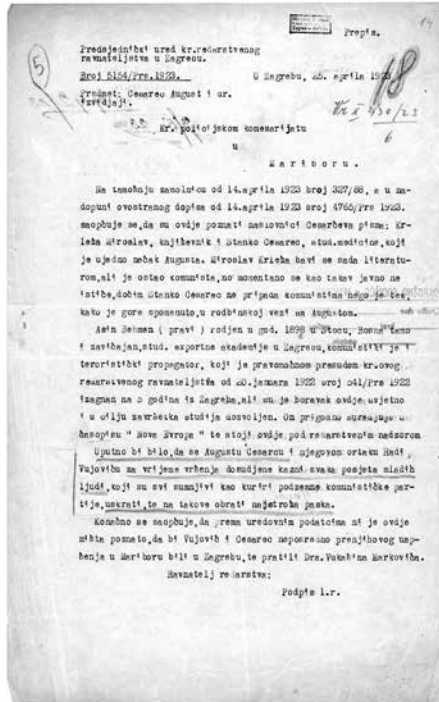

Obustava progona A. Cesarca,
21. V. 1923.

Ministarstvo unutrašnjih dela,
Odeljenje za državnu zaštitu, šalje
podatke o A. Cesarcu Državnom
odvetništvu u Zagrebu, 19. VI.
1923.

Izveštaj Kr. policijskog komesari-
jata Državnom odvetništvu u
Mariboru u vezi prijelaza granice
bez isprave A. Cesarca i Radomira
Vukovića od 8. IV. 1923.

28 U razgovoru s Čengićem Krleža navodi da je Cesarca posljednji put sreo na početku 1940. godine, kada su vodili dijalog nakon Finske koju je napao SSSR kada mu je Cesarec rekao da bi ga „izdajnika partije trebalo strijeljati“ (prema Čengić 1985a: 150). Npr. u tim se razgovorima Krleža prisjeća kako mu je o Aliji Alijagiću upravo pričao Cesarec, „sve dok nije, 8. marta 1922, izveden na vješanje u zagrebačkom Sudbenom stolu. Cesarec je sve to osobno gledao“ (prema Čengić 1985a: 298).

29 O Cesarčevoj revolucionarnoj poziciji usp. pjesmu *Crna mačka u buri* (Stihovi, 1919).

30 Ovako Dragan Grozdanić (2021) završava prikaz njezina dnevnika *Velik je misterij života. Dnevnik 1917-1934.* u *Novostima*. Usp. <https://zbl.lzmk.hr/?p=2672>.

Dakle, ovim fragmentom ne pokazujem je kao partnericu Augusta Cesarca, već polazim od njezinih dnevnika zapisa kao dokumenata o njezinu prijatelju i kasnijem bračnom partneru. Njezine su dnevničke zapise s njemačkoga prevele Magdalena Blažić, Martina Galović i Marija Skopljak.

„Učitelj mu se zvao Lisičar. Kamilo, Guta, Đuka i Krleža išli su zajedno na kupanje. Zahvatio ih je pljusak pa su se goli, kao od majke rođeni, sušili s Jožom Vandekerom u velikoj kuhinji dubovačke pivovare, gdje se u čadavom kotlu kuhao gulaš za tristo željezničara i njihovu dječurliju. Iz tog vremena potječe i Gutin (Cesarčev) nadimak *riži-biži* (grah, po Andersenu). Krležina veza s *njegovom sjenom obasjana je koronom bolećive ljubavi koju prati arija čežnje za čovjekom koga više nema. Tuga je to za promašenim sastancima, za beskrajno dugim bdijenjima i maštanjima, za nesretnim pubertetom*. Biti komunist za Cesarca je značilo gladovati s gladnima, robovati s političkim osuđenima, surađivati sa stradalnicima iz solidarnosti. Krleža ga oslovljava sa *Zdravo, stari Remeto!* On Krležu: *Zdravo, Frederikus!* Kad su se upoznali, Cesarec je imao *neku tešku traumu na početku i ona je ostavila traga na čitav kasniji njegov život* (Miroslav Krleža: *Dnevnici*; Enes Čengić: *S Krležom iz dana u dan*). Ako je Cesarec prototip Joje u *Zastavama*, ova trauma nam je jasna. Joju je, kao ministranta, imao kanonik Celestin“ (Glišić, Radočaj 2013: 107).²⁸

Nadalje u tom dnevničkom zapisu Krleža kritički detektira da se Cesarec prema sibirskim grobovima (tamo su nestali i Đuka i Milček i Jovanka i Vlado i Sima i Zora i Filip i Štefek „i svi oni drugi s onom pedeseticom naših“) odnosi inkvizitorski strogo – „Bio je uvjeren da su pravedno likvidirani i s time se uzvišeno, nadljudski pomirio. U tom pogledu njegova savjest nije ga uznemiravala. Tako lojalno, bezidejno odano, strogo disciplinirano stajati u redovima kao vječni regrut, to je bi Augustov udes kome se predao, a tako je i nestao“ (Krleža 1977d: 311). Jednako tako Krleža nastavlja kritičkom opaskom kao mu nije jasno što mu je značio Kvaternik na kraju života,

„od početka 1919–25–34 pa sve do povratka iz Rusije bio je uzorno dresiran vojnik, koji slijepo sluša zapovijedi, spram više partijske hijerarhije slijepo nekritičan i onda kad se zaista nije podudarala s njegovim mišljenjem. Na povratku iz Moskve 1937, kad je stigao u Pariz, poslije tri godine, jedina mu je briga bila što mislim o procesima. Strahovao je da ne mislim pozitivno, pa kad je to doznao, počelo je naše obostrano, podjednako glupo razilaženje“ (Krleža 1977d:311, usp. Čengić 1985a: 150).²⁹

Cesarec u dnevničkim zapisima Marije Vinski: i revolucionar i „obnova, život“

„Židovka, liječnica, lijevičarka, žrtva ustaškog režima. Marija Vinski.“³⁰

Cesarec će pomoći Mariji Vinski proći kroz fazu žalovanja zbog suprugove smrti (Rudolf Vinski umire 1931), gdje se u njezinim dnevničkim zapisima neprestano osjeća njihova dvostrukost (Rudolf Vinski i/ili AC), kao npr. u dnevničkom zapisu 24. siječnja 1932. – „čežnja za Rudolfom i još veća za C.-om“ (2021: 308). Kao i Krleža, i Marija Vinski divi se Cesarcu zbog njegove aktivističke misije: „On je za mene ostvarenje ideala koje sam imala još kao dijete i koje nikada nisam preboljela. Zašto se on ne boji materijalnih teškoća?! Živi za svoje spisateljstvo i svoje socijalističke ideje, – optimistično usprkos proživljenom i uvijek prijetećem zatočeništvu. Ja sam kukavica“ (2021: 300).

Riječ je o osam bilježnica pisanih od 1917. do 1934, koje je pod naslovom *Velik je misterij života* objavila nakladnička kuća Disput. Ovdje se fragmentarno zadržavam na dnevničkim zapisima Marije Vinski u kojima je dokumentirala Cesarca, svog budućeg supruga, kojega prvi put dnevnički zapisuje 7. listopada 1931. nakon što postaje udovica s 32 godine i s kojim će ući u građanski brak 1934. godine (prema podacima iz *Židovskoga biografskoga leksikona* vjenčali su se u SSSR-u). U literaturi se Marija Vinski najčešće spominje kao partnerica, supruga Augusta Cesarca, no upravo je objavljivanje navedenih dnevničkih zapisa dokumentirano da je ona, naravno, daleko više od te supružničke uloge.

Marija Vinski je postala doktorica opće medicine u 35. godini (studij medicine završava nakon suprugove smrti); zapošljava se u ambulanti, poslije osniva dječji vrtić i prodaje muževu trgovinu bojama (prema podacima iz *Židovskoga biografskoga leksikona* od listopada 1934. do prosinca 1936. radi kao liječnica u Moskvi). Nakon suprugove smrti, koju osjeća kao oslobođenje, u čemu joj je pomoglo prijateljstvo s Augustom Cesarcem, želi nadoknaditi vrijeme koje je nesebično žrtvovala za druge – supruga i sina Mirona (navedeno se naročito osjeća u dnevničkim zapisima nakon suprugove smrti) te iz perspektive brige za sebe pojačava egocentričku želju žene (ne majke) koja želi izbrisati majčinsku ulogu (detronizacija mita o majčinstvu). Pod datumom 21. X. 1931. bi-

lježi kako je C. jučer došao do nje i ostao do 3 sata *u noći*. „Nesumnjivo mi je C. jako drag, njegovo lice potiskuje Rudolfovo, moga mrtvog prijatelja kojeg sam voljela usprkos svemu. Da, voljela! No ne zamjenjuje ga u potpunosti.“ I otvoreno zapisuje, u maniri *strašne majke*, kako ne voli više Mirona, svoje dijete – „osjećam samo teret, odgovornost koju ne mogu svladati. I postajem sve umornija da bih se borila protiv toga“ (2021: 298). Želi od njega napraviti borca, ostvariti zadatak koji je C. tako nazvao (2021: 310). Ili pod datumom 22. siječnja 1932. gdje se isto tako osjeća da nema svjesnog Ja-stiliziranja; dnevnik je pisan, kao što bi rekao Manfred Jürgensen, kao *knjiga kriza* ili kao što Marija Ott Franolić određuje dnevnik kao prostor pukotina za iskazivanje neiskazivog (Ott Franolić 2016: 260): „priznajem da mi je ono teret, odgovornost koja me pritišće. Zato što se ne mogu odreći, još se ne mogu odreći“ (Vinski 2021: 308).

Pristajanjem uz revolucionarne socijalističke ideje u zajedništvu s Cesarcom bilježi kako je preko C.-a upoznala marksizam, socijalizam, socijalno pitanje te kako tek sada čita Zolu, Sinclaira, Augusta Thalheimera, Engelsa i Lenjina (2021: 314). Navodi i da želi prevoditi propagandnu literaturu, želi ići na Capri gdje je Maksim Gorki osnovao političku školu (2021: 310). „Ta i druga promišljanja o napuštanju svog dotadašnjeg subjektivizma i individualizma te usmjeravanje prema kolektivnom revolucionarnom djelovanju sve ju više početkom 1930-ih približavaju organskom intelektualcu revolucionarnog pokreta“ (Janković 2021: 463). Za Cesarca navodi kako je na nju djelovao osnažujuće, otrgnuvši je od njezina društvenog stava, koji je bio naivno-etičko-kapitalistički i koji je ležao u granicama sentimentalne dobrotvornosti: „Krenula sam u smjeru aktivističkoga, svrhovitoga, znanstvenog smjera – prerasla sam dječje cipele malograđanskog mentaliteta, mogu sama ići dalje!“ (2021: 322).

Sâma je autorica dnevnika poželjela 1924. godine darovati dnevnik netom rođenome sinu Mironu kada odraste, no pitanje je na koji je način o tome razmišljala u trenucima navedenih zapisa prilikom Mironove bolesti i razmišljanja o odustajanju od majčinske uloge, kada se „oslobodila“ suprugovom smrću i *uloge supruge*. U tome smislu priređivačice navedenoga dnevnika prepoznaju oznake i javnog i *istinski* privatnog dnevnika „prepun hermetičnih fraza, nedefiniranih situacija i nekontekstualiziranih objašnjenja“ (Bakšić, Blažić

2021: 11). Riječ je o memoarsko-dnevničkom transžanru, kao što su to i Krležini dnevnički zapisi, posebice *Davni dani* (1956) (usp. Marjanić 2005); i dok Krleža o Cesarcu bilježi o njegovoj aktivističko-boljševičkoj poziciji, s kritičkom pozicijom spram njegove partijske dogme, dnevnički zapisi Marije Vinski ostavljaju trag, uspomenu o njegovoj sentimentalnosti kao muškarca, s time da je očito da je susret s Cesarcom za nju označio liminalnu životnu fazu.³¹

S Cesarcom održava prisnost i prijateljsku nježnost. Pomaže mu u prijevodu njegova romana *Zlatni mladić*. Pod datumom 6. XI. 1931. piše kako je došao C. i da su radili na prijevodu njegove knjige do 3 sata *ujutro*; ona piše *u noći* (Vinski 2021: 303). Riječ je o vremenskoj deiksi koja se često javlja u njegovu dolasku k njoj. U osjećaju prema njemu piše: „Nije u pitanju senzualnost, erotika ni išta slično. Nije ni ljubav! Puno je više! To je obnova, to je život...“ (ibid.). U navedenom mu dodjeljuje sljedeće atribute: „Vjerujem da istinskom revolucionaru trebaju dvije stvari: smislena srdžba zbog nepravdnih uvjeta, koju treba podržati naširoko, i mora biti romantičar da bi mogao vjerovati u uspjeh.“ U tome kontekstu pored memoarskih dnevničkih bilješki, dnevnik Marija Vinski obilježava senzibiliziranost za ženske teme, tabu teme – npr. predmenstrualna depresija (2021: 323), odnos sa sinom Mironom, tzv. preljub (osjećaj krivnje u odnosu na Cesarca kada je na studiju u Beču i osjeća „finu igru s Indijcem i njegovim prijateljem“ – 2021: 324), mogućnost ostvarenje sreće (želje za znanjem) bez djeteta, negacija sentimentalizacije i glorifikacije majčinstva, pitanje slobodnoga vremena o čemu je, što se tiče hrvatske književnosti pisala Zofka Kveder u *Misteriju žene* 1900. godine (usp. Zlatar 2004: 56). Tako 5. travnja 1932. otvoreno zapisuje o tome kako se osjeća sputanom zbog djetetove bolesti: „Jasno kaži: (Ipak) ne voliš dijete! Presnažan je vlastiti egoizam, žed za znanjem, želja za slobodom, da bih ostavljala prostora za dijete; preslaba je osobnost da bih mogla ujediniti oboje: dijete i posao“ (2021: 313).

U dnevničkim zapisima Marije Vinski Cesarec se pojavljuje pod oznakom C 7. listopada 1931. Trenkova 9 (nova dnevnička bilježnica naslovljena je *Listopad 1931, Trenkova 9*)³² sa zapisom o tome da je udovica te da je Rudolfovom smrću završio „stari dnevnik“ i „važan“ dio njezina života. Zapisuje bolnu tugu, no pridodaje da „C. pobuđuje osjećaj kojemu se ne mogu prepustiti.“

³¹ Npr. Cesarec Mariji Vinski predlaže da nakon završetka studija u Zagrebu osnuje savjetovalište za žene, slično onome što je vodio psihoanalitičar Stjepan Betlheim (voditelj Neuropsihijatrijskog dijela bolnice Sv. Duh), kasnije za proleterke i njihovu djecu. (Grünfelder 1989: 79; usp. Kovačević 1989).

³² Pod prezimenom bilježi ga u danima Rudolfove agonije 19. i 22. rujna 1931.

- 33 Pod datumom 24. X. 1931. bilježi da C.-u mora dodijeliti mjesto kao najboljem prijatelju, no pri-daje da ga ne voli. „Inače, bih morala čeznuti za time da bu-dem s njime, da budemo ujedi-njeni“ (2021: 300).
- 34 „Kartografija otpora“. 17. 7. 1942. Ubijen August Cesarec. Izvor: <https://www.antifasisticki-vje-snik.org/hr/kalendar/7/17/66/>.
- 35 Navedeni je zapis strukturiran prema sljedećim natuknicama: *Lenjinist, Stjegonoša, Negator na-še zaostalosti, Za diktaturu prole-tarijata, Za socijalističku politiku, Protiv „vječnih nacionalnih vrije-dnosti“, Protiv kontrarevolucio-narnih fanatizama, Socijalistička Jugoslavija kao ideal, Mračne poli-tičke prognoze, Politička publi-cistika, Za pobjedu gladnih, Politič-ki puritanac, Disciplinirani vojnik, Fanatik, Nekritičnost, Tuga nad ukletim grobom, što su fragmenti prethodno objavljenih tekstova: Iz hrvatske kulturne historije, iz Davnih dana, Fragmenti dnevnika iz godine 1942., Fragmenti dnevnika iz godine 1968.* (Krlježa 1975: 458-466).

Detektira duboke zapreke među njima, i postavlja pita-nje što je vuče k njemu (Vinski 2021: 297). Pod datumom 17. X. 1931. piše kako cijeni Cesarca koji se nije vezao uz obitelj „jer se bori za čovječanstvo, radi kojega na sebe uzima zatvor i odricanje. Uvijek sam ga u sebi oslovlja-vala: ti“ (2021: 298). Zamjećuje da njihova veza ne može postati intimna – „On ima svoju djevojku a ja sam u svo-me braku postala ‘aseksualna’. Ili: još se životinja nije ras-plamsala ili je to. Bog?“ (2021: 299). U gradaciji otvaranja prijateljstva i intime 27. siječnja 1932. bilježi kako je Ce-sarca doživjela trostruko – kao muškarca, čovjeka i prij-a-telja. „(...) Kasnije mi je C. rekao: Znaš li da si onu večer bila toliko lijepa da sam zbog toga morao otići od tebe...“ (2021: 309). Dana 8. veljače 1932. zapisuje o njegovoj neu-rotično-umjetničkoj prirodi zbog koje istovremeno ima intimne odnose s tri žene (pored nje): „To je trik: želi bi-ti slobodan, ne vezati se. I za mene je to u redu: jer i ja želim slobodu kako bih dokazala samoj sebi (ipak će pro-pasti sve izlike!) da i u meni postoje latentne sile“ (2021: 310).³³ Cesarčevo puno ime *August M.* Vinski bilježi tek u dnevničkom zapisu 16. listopada 1932. (kada se nalazi u Beču na dovršetku studija medicine), kada bilježi dubo-ko suosjećanje s Mironom i kada se njezina ljubav prema njima stapa: „August – Miron; Miron – August. Moja lju-bav pripada vama do posljednjeg daha!“ (2021: 322).

Dnevnik završava zapisom kako je 11. IV. 1934. su-srela kolegu H. W. -a iz New Yorka. „Guto, ti u zatvoru, a ja s drugim muškarcem marširam bogatim proljećem: *C'est la vie*“ (2021: 339). Naime, 10. travnja Marija Vinski doznaje da su Cesarca uhapsili na granici i da je osuđen na mjesec dana zatvora. Dnevnik se prekida 1934. godi-nom, a nakon nekoliko godina – 1941. – u ustaškom reži-mu i njezin život (strijeljana je u kolovozu 1941. u Zagre-bu), a njezin sin Miron poginuo je u partizanima (Vin-kovci, 1945). Nitko nema groba.³⁴ Krlježa u razgovoru s Čengićem 2. prosinca 1973. navodi kako je Cesarec (Gu-ta) zaboravljen, u školama je loše predstavljen – „do da-na današnjeg nisu mu tiskana sabrana djela kao da ne-kome nije u interesu da Cesarec traje“, i pritom ističe da je bio „jedan od najizrazitijih naših pisaca lenjinista, u pravom smislu te riječi, vrstan publicist i britak polemi-čar“. Nakon toga Krlježa čita Čengiću svoj tekst o Cesar-cu koji je pripremio za *Panoramu pogleda, pojava i pojmo-va*³⁵ (prema Čengić III 1985: 139). Apsolutno divljenje Augustu Cesarcu Krlježa zapisuje u eseju *Slučaj Augusta Cesarca* 1923. godine, a kasnije npr. u eseju *Iz hrvatske kul-*

turne historije (1955), što je već dovoljna inicijacija (đački štrajkovi, atentat protiv Cuvajeva nasilja, na mitrovačkoj robiji u predvečerje balkanskih ratova 1912, u Prvom svjetskom ratu itd.) za njegov anarhistički roman iz te godine – *Vražji otok*:

„Kao maturant, August Cesarec bio je uhićen (8. VI. 1912), na dan atentata protivu komesara Cuvaja, i ba-čen u Mitrovicu, gdje je ležao sve do uoči rata (1914). Bolestan, tuberkulozan, i slomljen, on je onda počeo kao politički sumnjivac, i austrijski soldat bez čina, onaj teški križni put po soldačkim bolnicama, i kasar-nama, koji je trajao sve do oktobra Osamnaeste, dakle pune četiri godine. Za vlade zagrebačkog Narodnog Vijeća bio je opet uhićen, još kao politički sumnjiv austrijski vojnik, a nekoliko mjeseci poslije toga prisli-ljen da skloni za granicu, u emigraciju, pred progoni-ma tadanje demokratsko-socijaldemokratske koalici-je, opet kao politički sumnjivac. Vrativši se iz ino-zemstva još bolesniji kući, on je intenzivno radio književno i publicistički, više plijenjen i cenzuriran nego objavljan. Onda je uhićen ponovno, za Alija-gićeva vješanja, pa nakon nekoliko nedjelja pušten, ganjan po raznim austrijskim patentima, praćen de-ktivima, preslušavan vječno na policiji, premetan periodički uvijek, po nekom sistemu, dok nije konač-no otputovao u Moskvu. A sada imade, eto, čast da opet sjedi pri sudbenom stolu u Zagrebu. U maribor-skom policajnom zatvoru bio je držan kao običan po-licajni kažnjenik, izoliran, prisiljen na robijašku hra-nu u pritvoru, zajedno sa šiberima i varalicama; a sa-da, mjesto da sjedi kao kulturni radnik u kakvoj evropskoj biblioteci, on, jedan od naših najistaknuti-jih mlađih književnih radnika, trune u zatvoru u ne-pomičnoj jalovosti samice“ (Miroslav Krlježa: „Slučaj Augusta Cesarca“, *Nova Evropa*, br. 16, 1. lipnja 1923, str. 502-504).³⁶

S obzirom na moto koji sam stavila ovom eseju „U Za-grebu, međutim, nemaju spomenik ni spomen-ploče ni August, ni Đuka, ni Milčke, ni Vlado Čopić, ni keresti-nečke žrtve...“ (Krlježa, *Dnevnik*, 13. svibnja 1968), završa-vam vizualno, podsjetnikom na Cesarčev spomenik u Osijeku (rad osječkog kipara Stjepana Gračana) i aktivi-stički performans Selme Banich kojim je na 14. *Perfor-manceu Art Festivalu* (2014) oživjela sjećanje na tog jedi-

nog našeg jakog književnika lenjinista. Kako u opisu performansa navodi Selma Banich –

„Skulptura je na Trg slobode (bivši Trg oslobođenja), u tad novo izgrađenom naselju Blok centar, postavljena 1974. godine kao prva ulična skulptura u Hrvatskoj i jedna od prvih u ovom dijelu Europe. Nedugo nakon postavljanja, stanovnici Osijeka su brončanoj skulpturi dali nadimak Šetač. Skulptura je visoka dva metra i jedan je od rijetkih spomenika posvećenih istaknutim sudionicima antifašističke borbe koji nije oštećen u Domovinskom ratu. Nasuprot spomeniku 2003. godine podignuto je *Spomen obilježje hrvatskim braniteljima i stradalnicima Domovinskog rata: Gradska vrata*. Željeznom instalacijom, popularno prozvanom ‘radijatori’, zatvorena je prirodna pješačka transverzala između dviju glavnih osječkih ulica koju su urbanisti i arhitekti u sedamdesetima, prilikom izgradnje Blok centra, ostavili slobodnom. U projektu *Originalni osječki semafori za pješake* iz 2010. godine popularni je Šetač pretvoren u svojevrsni turistički brand grada izgubivši po putu ime i lik Augusta Cesarca. Sjećanje na ovog istaknutog borca, umjetnika i anarhokomuniste koji je živio ‘za slobodu od’ i ‘na slobodu za’ sve do smrti strijeljanjem u ustaškom logoru Kerestinec, time je u potpunosti depolitizirano, a posveta gotovo pa izbrisana.“

Danas malo tko zna da je riječ o Cesarcu, svi znaju za nepoznatoga šetača.

36 Nakon IV. kongresa Komunističke internacionale u Moskvi 1922. godine, na kojemu je govorio Lenjin, Cesarec u SSSR-u ostaje pet mjeseci, a na povratku je, na granici, uhićen i potom osuđen na dva mjeseca zatvora. Na vijest o uhićenju i utamničenju Augusta Cesarca listovi *Borba* i *Savremenik* traže njegovo puštanje na slobodu, a Krleža u članku *Slučaj Augusta Cesarca* u listu *Nova Evropa* (br. 16, 1923) diže optužbu protiv njegova hapšenja. Čini se da zbog neprimjerenog držanja Društva književnika i Krleža i Cesarec prestaju biti njegovi članovi (usp. Stipetić 1982: 154). Navedeni Krležin zapis ujedno je dokument o dvjema marksističkim generacijama u Hrvatskoj, gdje je prva bila socijaldemokratska falanga Vitomira Koraća koja se strovalila u „smrtonosne compromise“, a drugoj pripada August Cesarec koja je svoj „romantični aktivitet“ započela u srednjoškolskim štrajkovima i atentatima, da nakon nacionalističkih brodoloma i razočarenja prijede u sistematsku klasno-strukovnu borbu masa“ (Krleža, prema Popović 1966: 149).

Literatura:

- Bakšić, Lucija. 2020. Vizija budućnosti na tragu prošlosti – transferi političkih ideja na primjeru intelektualnog i revolucionarnog rada Augusta Cesarca. *Radovi – Zavod za hrvatsku povijest* 52 (1): 207–222.
- Bakšić, Lucija, Magdalena Blažić. 2021. Otkrivanje i prisvajanje (dnevnik Marije Vinski. U: Marija Vinski, *Velik je misterij života. Dnevnik 1917–1934*. Priredile Lucija Bakšić i Magdalena Blažić, prevele s njemačkog Magdalena Blažić, Martina Galović i Marija Skopljak. Zagreb: Disput. 7–24.
- Bogert, Ralph. 1991. *The Writer as Naysayer: Miroslav Krleža and the Aesthetic of Interwar Central Europe*. Columbus: Slavica (UCLA Slavic Studies Volume 20).
- Cesarec, August. 1962. *Izbor članaka*. Izbor napomena, predgovor i pogovor Nusret Seferović. Beograd: Kultura.
- Cesarec, August. 1963. O Krležinom Vučjaku (Nekoliko prethodnih napomena). *Borba*, Zagreb, broj 1, 24. siječnja 1924, str. 6–7. U: *Miroslav Krleža*. Ur. Marijan Matković. Zagreb: JAZU. 74–78.
- Cesarec, August. 1963. Miroslav Krleža. *Zrelišča*. Moskva, br. 24, 1923. U: *Miroslav Krleža*. Ur. Marijan Matković. Zagreb: JAZU. 72–73.
- Cesarec, August. 1986. *Španjolski susreti i druga putopisna proza*. Prir. Vladimir Popović. Zagreb: Mladost.
- Čengić, Enes. 1985a. *S Krležom iz dana u dan I (1956–1975)*. *Balade o životu koji teče*. Zagreb: Globus.
- Čengić, Enes. 1985b. *S Krležom iz dana u dan III (1978–1979)*. *Ples na vulkanima*. Zagreb: Globus.
- Ćosić, Bora. 1983. *Poslovi, sumnje, snovi Miroslava Krleže*. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske.
- Damier, Vadim. 2017. *Anarchists, Syndicalists, and the First War World*. Black Cat Press.
- Deleuze, Gilles, Félix Guattari. 2003 (1980). *A Thousand Plateaus: Capitalism and Schizophrenia*. Translation and Foreword by Brian Massumi. London – New York: Continuum.
- Georgijević, Krešimir. 1957. Miroslav Krleža: Davni dani. Zapisi 1914–1921. *Letopis Matice srpske* 380/1–2: 85–94.
- Glassman, Michael. 2000. Mutual Aid Theory and Human Development: Sociability as Primary. *Journal for the Theory of Social Behaviour* 30 (4): 391–412.
- Glišić, Ivan, Daniel Radočaj. 2013. *Vodič kroz Krležu ili Priča o godinama opasnog življenja*. Rijeka: Studio TiM.
- Glišić, Ivan, Daniel Radočaj. 2013a. Vragolasti Krleža. *Zarez*. Dostupno na: <https://www.zarez.hr/clanci/vragolasti-krleza>
- Grozđanić, Dragan. 2021. Misterij života Marije Vinski. Dostupno na: <https://www.portalnovosti.com/misterij-zivota-marije-vinski>
- Grünfelder, Annamaria. 1989. 'Živjeti pravedno i istinito'. Manès Sperber i zagrebački ljevičarski intelektualci. *Časopis za suvremenu povijest* 21 (1–3): 63–86.
- Janković, Branimir. 2021. Marija Vinski, *Velik je misterij života. Dnevnik 1917–1934*, priredile Lucija Bakšić i Magdalena Blažić, prevele s njemačkog Magdalena Blažić, Martina Galović i Marija Skopljak. Zagreb, Disput, 2021, 350 str. *Historijski zbornik* 74 (2): 459–464.
- Kapetanić, Davor. 1965. Nepoznati Cesarec. *Rad JAZU* 342: 555–621.
- Korać, Stanko. 1974. *Hrvatski roman između dva rata 1914–1941*. Zagreb: August Cesarec.
- Kovačević, Božo. 1989. *Psihoanaliza i ljevica*. Zagreb: August Cesarec.
- Krleža, Miroslav. 1972 (1935). *Evropa danas. Knjiga dojmova i eseja*. Zagreb: Zora.
- Krleža, Miroslav. 1975. *Panorama pogleda, pojava i pojmova 1*. Sarajevo: NIŠP Oslobođenje, Mladost.
- Krleža, Miroslav. 1977. *Dnevnik 1914–17: Davni dani I*. Sarajevo: NIŠP Oslobođenje, Mladost.
- Krleža, Miroslav. 1977a. *Dnevnik 1918–22: Davni dani II*. Sarajevo: NIŠP Oslobođenje, Mladost.
- Krleža, Miroslav. 1977b. *Dnevnik 1933–42*. Sarajevo: NIŠP Oslobođenje, Mladost.
- Krleža, Miroslav. 1977c. *Dnevnik 1943*. Sarajevo: NIŠP Oslobođenje, Mladost.
- Krleža, Miroslav. 1977d. *Dnevnik 1958–69*. Sarajevo: NIŠP Oslobođenje, Mladost.
- Krleža, Miroslav. 1979. Šesta izložba hrvatskog Proletnog salona. *Deset krvavih godina. Eseji i članci 4*. Sarajevo: [SDMKO].
- Krleža, Miroslav. 1985 (1932). *Povratak Filipa Latinovicza*. Split: Logos.
- Kropotkin, Petar. 1920. Međusobno potpomaganje. *Priroda* (Popularni časopis Hrv. prirodoslovnog društva u Zagrebu) 4: 73–78.
- Kropotkin, Petar. 1984. *Anarhizam i moral*. Beograd: Prosveta.
- Kropotkin, Petar. 2001. Élisée Reclus. U: Reclus, Élisée. *Evolucija, revolucija i anarhistički ideal*. Zagreb: DAF. 9–17.
- Lasić, Stanko. 1974. *Struktura Krležinih „Zastava“*. Zagreb: Liber.
- Lasić, Stanko. 1982. *Krleža: kronologija života i rada*. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske.
- Lasić, Stanko. 1987. *Mladi Krleža i njegovi kritičari (1914–1924)*. Zagreb: ČGP Delo, Globus, Međunarodni slavistički centar SR Hrvatske.
- Lasić, Stanko. 1989a. *Krležologija ili Povijest kritičke misli o Miroslavu Krleži. Knjiga 1. Kritička literatura o Miroslavu Krleži od 1914. do 1941*. Zagreb: Globus.
- Lasić, Stanko. 1989b. *Krležologija ili Povijest kritičke misli o Miroslavu Krleži. Knjiga 2. O moralnoj strukturi i totalitarnoj svijesti*. Zagreb: Globus.
- Lasić, Stanko. 1989c. *Krležologija ili Povijest kritičke misli o Miroslavu Krleži. Knjiga 3. Miroslav Krleža i Nezavisna država Hrvatska (10. 4. 1941 – 8. 5. 1945)*. Zagreb: Globus.
- Lasić, Stanko. 1993a. *Krležologija ili Povijest kritičke misli o Miroslavu Krleži. Knjiga 4. Stvaranje kulta: 1945–1963*. Zagreb: Globus.
- Lasić, Stanko. 1993b. *Krležologija ili Povijest kritičke misli o Miroslavu Krleži. Knjiga 5. Književnoznanstvena metoda i literatura o Krleži: 1964–1981*. Zagreb: Globus.
- Lasić, Stanko. 1993c. *Krležologija ili Povijest kritičke misli o Miroslavu Krleži. Knjiga 6. Silazak s povijesne scene*. Zagreb: Globus.

- Marjanić, Suzana. 2005. *Glasovi „Davnih dana“: transgresije svjetova u Krležinim zapisima 1914–1921/22*. Zagreb: Naklada MD.
- Očak, Ivan. 1982. *Krleža – Partija (Miroslav Krleža u radničkom i komunističkom pokretu 1917-1941)*. Zagreb: Spektar.
- Očak, Ivan. 1982a. *Braća Cvijići*. Zagreb: Spektar – Globus.
- Ott Franolić, Marija. 2016. *Dnevnik ustremljen nedostižnom. Svakodnevica u ženskim zapisima*. Zagreb: Disput.
- Pavešković, Antun. 2018. August Cesarec, književnik. U: August Cesarec: *Književni i politički eseji*. Prir. Antun Pavešković. Zagreb: Društvo hrvatskih književnika. 239–246.
- Pejić, Luka. 2016. *Historija klasičnog anarhizma u Hrvatskoj. Fragmenti subverzije*. Zagreb: DAF.
- Popović, Jovo. 1979. *Komunistička omladina*. Gornji Milanovac: Dečje novine.
- Popović, Vladimir. 1966. August Cesarec. U: August Cesarec. *Pjesme, novele, zapisi, eseji i putopisi*. Zagreb: Matica hrvatska, Zora. 7–39.
- Sekelj, Laslo. 1982. *O anarhizmu: studija o anarhističkoj teoriji*. Zagreb, Beograd: SSO Hrvatske, SSO Srbije.
- Stipetić, Zorica. 1973. Uloga Augusta Cesarca i Miroslava Krleže u stvaranju Komunističke partije Jugoslavije. *Časopis za suvremenu povijest* 5 (3): 71–95.
- Stipetić, Zorica. 1982. *Argumenti za revoluciju – August Cesarec*. Zagreb: Centar društvenih djelatnosti Saveza socijalističke omladine Hrvatske.
- Stipetić, Zorica. 2021. „Cesarec i njegova supruga do danas nemaju svoj grob“. Razgovarao Nenad Jovanović. Dostupno na: <https://www.portalnovosti.com/zorica-stipetic-cesarec-i-njegova-supruga-do-danas-nemaju-svoj-grob>
- Šentija, Josip. 2000. *S Krležom, poslije '71. Zapisi iz leksikografskog rokovnika*. Zagreb: Masmedia.
- Vidan, Ivo. 1995. *Engleski intertekst hrvatske književnosti*. Zagreb: Zavod za znanost o književnosti Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.
- Vinski, Marija. 2021. *Velik je misterij života. Dnevnik 1917-1934*. S njemačkoga prevele Magdalena Blažić, Martina Galović i Marija Skopljak. Priredile Lucija Bakšić i Magdalena Blažić. Zagreb: Disput.
- Visković, Nikola. 1996. *Životinja i čovjek: prilog kulturnoj zoologiji*. Split: Književni krug.
- Waal, Frans de. 2001 (1996). *Prirodno dobri: podrijetlo ispravnog i pogrešnog kod ljudi i životinja*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
- Zaninović, Vice. 1982. Pogovor. August Cesarec u presjeku romana 'Zlatni mladić'. U: August Cesarec. *Zlatni mladić i njegove žrtve: roman o svijetu na stranputici* Zagreb: Grafički zavod Hrvatske. 297–314.
- Zlatar, Andrea 2004. *Tekst, tijelo, trauma: ogledi o suvremenoj ženskoj književnosti*. Zagreb: Naklada Ljeverak.

Legitimacija štiti 2— Din
BIBLIOTEKA RADNIČKE KOMORE U ZAGREBU

Mati.
Kćica
Zagreb—Arhiv

Broj 992

LEGITIMACIJA

Ime i prezime: *Cesarec Aug.*
Zanimanje: *književnik*
Točna adresa: *Gojčak 8.*

Vicinalna željeznica Zagreb-Samobor d. d. Zagreb

Iskaznica br. *03500*

za gosp.

Augusta Cesarec

član je društva:

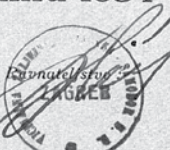
Hrvatskog planinarskog

koja ovlašćuje na vožnju **uz pogodovnu cijenu**
kod svih redovitih vlakova **za godinu 1934**

Zagreb, dne 1 februara 1934

Potpis vlasnika iskaznice:

Augusta Cesarec

Važi samo uz društvenu legitimaciju br. *11238*

Br. *276*

sv. Bibl.
ZAGREB

INSTITUT ZA HISTORIJU
I CRKOVNU POK. u
Zagreb—Arhiv

ISKAZNICA

KR. UNIVERZITETSKE BIBLIOTEKE

za gosp.

August Cesarec

Vrijedi za poljeće:

ljetno

školske g. 193-*4*

Vlastoručni potpis
vlasnika iskaznice:

BIBLIOTHÈQUE NATIONALE

Départ^{ts} des imprimés

7244
M. Auguste Cesarec

Titres ou profession:

Écrivain

Adresse

4 rue Quatrefoies, Paris V

Signature:

Auguste Cesarec

J. 2989-97. (37658)

CAR, MILKA

**Revolucionarno i postimperijalno
u Carevoj kraljevini**

CAR, MILKA

Revolucionarno i postimperijalno u Carevoj kraljevini

I.

Prvi roman književnika Augusta Cesarca (1893–1941) objavljen je u Koprivnici 1925. godine pod višeznačnim naslovom *Careva kraljevina*.⁰¹ Naslov ne upućuje samo na kronološku dimenziju s određenjem povijesnoga imperijalnog razdoblja u kojem se odigrava radnja romana, nego također topografski omeđuje sjevernohrvatske prostore Kraljevine Hrvatske i Slavonije u transljajtanskom dijelu Austro-Ugarske Monarhije te time rekurira na njihov podređen položaj, kao i na transnacionalne sukobe koji su potresali Monarhiju. Dijelovi romana prethodno su objavljivani u časopisu *Savremenik* (Cesarec 1923: 137–156), kao i poglavlje o tragičnome liku knjigovođe Mutavca u prvome broju Krležine *Književne republike* (Cesarec 1924: 8–16). Ti su fragmenti napisani na ekavici, jednako kao i prvo izdanje romana, u prvome objavljenom fragmentu radi se o simbolički središnjem dijelu romana u kojem glavni lik Jurišić ugleda svjetlost u tami, tj. opisuje se njegova vizija predstojeće revolucije (ibid.: 148). Drugo, ijekavizirano izdanje cijeloga romana u redakciji Ladislava Žimbrega iz 1946. godine sadrži problematične uredničke zahvate koje komentira Vladimir Popović (Popović 1982: 275–289) za kritičko izdanje *Sabranih djela Augusta Cesarca* iz 1982. na temelju rukopisne ostavštine sačuvane u Institutu za historiju radničkog pokreta Hrvatske te su nastanak, kao i recepcija romana skokoviti. U doba objavljivanja romana Cesarec je već imao važnu ulogu u intelektualnom životu vremena i stekao je status „[...] najlucidnijega i najsugestivnijega jugoslavenskog političkog publiciste“ (Stipetić 1982: 231). Svoje je tekstove uglavnom objavljivao u Krležinom časopisu *Književna republika*, tadašnjoj „jedinoj jugoslavenskoj marksističkoj kulturnoj tribini“ (ibid.: 232). U ovome romanu opisuje akcije nacionalno-revolucionarnih i socijalističkih đaka i studenata protiv austro-ugarske vlasti. Svoj roman *Careva kraljevina* Cesarec piše u doba obilježeno intenzivnim, dijelom ilegalnim političkim radom, nakon što je kao prvi jugoslavenski književnik i komunistički aktivist već 1922. godine prvi put posjetio Sovjetski Savez (usp. Kowollik 2018: 111–125) i potom objavljivao svoje izvještaje u novinama i zbornicima.

Podnaslov *Roman o nama kakvi smo bili* umnogome određuje način njegove recepcije jer se radi o retrospek-

tivnom pripovijedanju o događajima sažetim u samo jedan dan u zatvoru, ispričanim isključivo iz fokusa likova. Pored zatočenih pripadnika Đačkoga pokreta koji su sudjelovali u atentatu na bana Cuvaja, tj. zastupnika „same njegove tadanje avangarde“ (Ck, 16), u zatvoru se nalaze zločinci optuženi za skurilne malverzacije oko zagrebačkoga pogrebnog društva. Likovi iz oba tabora, sitni kriminalci i atentatori, metonimija su društvenopolitičkih prilika u Kraljevni Hrvatskoj i Slavoniji neposredno prije izbijanja Prvoga svjetsko rata jer se prilike u zemlji izjednačavaju sa zločinačkim otimanjem, uzništvom i beznadnošću od 1883. do 1913, u razdoblju satrapa (Horvat 2006: 74–127), kako ga u skladu s antagonističkim diskursima svojega vremena naziva povjesničar Josip Horvat. Konstelacija likova prati dualnost perspektive s retrospekcijom zbivanja iz prošlosti i odražava doba „saneno, neveselo, do suza apatično“ (Andrić 1914: 91), kada, prema Andriću, u hrvatskim krajevima ne spavaju samo pjesnici i atentatori te roman oslikava etapu iz „njemačko-austrijsko-mađarske-hrvatske i srpske povijesti sukoba“ (Suppan 2014: 223) s njihovom eskalacijom u nasilje i teror. Politički je razdoblje nastanka romana u Kraljevini Jugoslaviji obilježeno sve snažnijim centralizmom i represivnim, militantnim postupcima vlasti koji su kulminirali Vidovdanskim ustavom⁰² i izazvali parlamentarnu krizu 1923–1924. U tom se smislu roman može čitati kao izvještaj o političkom stanju u zemlji iz perspektive obespravljene inteligencije, o čemu Cesarec u svojim esejima piše: „Došli smo na kapiju nove države i nadamo se ući u svetle hramove sreće, ali nas na ulazu zaustavljaju čudni i mračni vratari... Mesto hrama sreće – opet crkve, kasarne, smetlišta... I nigdje nikakvog traga da se to sve misli srušiti, spaliti i počistiti vatrenim štrcaljkama istine. Ko je to na kapiji i ko to uređuje novu državu?“ te spominje i nastanak „famoznih dvaju osiguravajućih društava“ (cit. prema Zaninović 1964: 69). Time se dva različita desetljeća 20. stoljeća upisuju u kôd romana te se recepcijske razine udvajaju s predominacijom političkih tema u književnosti, od tema, motiva i građe sve do dnevnopolitičkih događaja.

Implicitno se u romanu pojavljuju diskursi subordinacije, prepoznatljivi ponajviše u motivu ideološko-politički i historiografski obojene, iznimno utjecajne predodžbe o Austro-Ugarskoj Monarhiji kao „tamnici naroda“, iz koje su se nacionalno „probuđeni“ mali na-

rodi željeli osloboditi, bilo to pod cijenu nasilja i uništenja. U toj se predodžbi nacionalni pokreti povezuju s emancipacijskom ideologijom i diskursima o slobodi, a Austro-Ugarska se u pravilu shvaća kao „[...] arhaična institucija s mnoštvom nerešenih unutarnjih problema“ (Dedijer 1966: 111), tj. politička su pitanja nacionalno kodirana. Narativi o oslobađanju naslanjaju se na devetnaestostoljetne diskurse, nastale u sklopu nacionalno-integrativnih procesa, a oni početkom 20. stoljeća pronalaze nov i radikalniji izraz u krugovima jugoslavenske „nacionalističke“ omladine, a ta je predodžba preživjela prvu i drugu Jugoslaviju. O snazi toga diskursa svjedoče kritičke opaske Miroslava Krležje koji se također osvrtao na „[...] sistem habsburške tamnice“ (Krležja 2018: 3). Kao kritiku kasnofeudalne zaostalosti monarhije, taj diskurs preuzela je materijalistička lijeva historiografija i politika te ga je perpetuirala u amalgamu nacionalnih i internacionalnih emancipacijskih diskursa, što je obilježilo recepciju Cesarečeva romana.

Imajući na umu tu političku konstelaciju, postavlja se pitanje o funkciji egzogenih, tj. izvanknjiževnih i ideološki obilježenih društvenih fenomena u romanu, o odnosu povijesti i sadašnjosti, pitanju nasilja, rata i revolucije s osvještavanjem uloge umjetnika, glavnoga lika atentatora Jurišića u podijeljenome društvu. Snažna povezanost romana s aktualnim društvenopolitičkim zbivanjima upućuje na potrebu novoga određenja odnosa književnosti i zbilje, tj. napetosti estetike i ideologije s nagovještajem snažnoga egzogenog određenja književnosti i angažirane umjetnosti u tom razdoblju. Kao oblik dokumentarnoga romana, Cesarečev roman je usko povezan sa zbiljom i potire granicu književnoga i neknjiževnoga s odlukom da „o svom vremenu piše na način toga vremena“ (Milanja 2017: 430). Ovdje će se roman *Careva kraljevina* čitati prvenstveno kao seizmograf povijesnih sukoba i društvenih procesa te se kao središnje postavlja kako estetski oblik književnoga teksta odražava društvena iskustva svojega vremena. Roman *Careva kraljevina* odraz je povijesno kontingentne situacije u kojoj se prelamaju različiti društveni i kulturni kodovi u vrlo usko omeđenom kronotopu, shvatimo li ga ispravno kao kategoriju vremena i prostora, tj. isprepletenu i nerazlučivu kategoriju (auto)biografskog. Kako Bahtin razlaže u tekstu *Riječ u poeziji i riječ u romanu*, „Ipak granice između umjetničkog i izvanumjetničkog, između književnosti i neknjiževnosti i sl. nisu jednom i

- 01 Ovdje će se citirati prema izdanju iz 1972. s kraticom Ck i brojem stranice. Digitalizirani reprint prvoga izdanja: <https://digitalna.nsk.hr/pb/?object=info&id=10683> (5. 3. 2023). Roman je preveden na ruski: <https://www.rulit.me/books/imperatorskoe-korolevstvo-careva-kraljevina-ru-read-343679-1.html>.
- 02 Prvi Ustav prihvaćen je u Skupštini 28. lipnja 1921, te se prema tom datumu naziva Vidovdanskim ustavom. Najproblematičnija je u njemu unitaristička ideja: „s lozinkom jedna nacija – jedna država“ s centralističkom upravom (Sundhaussen 1982: 49).

zauvijek utvrdili bogovi. Svaki je specifikum povijestan“ (Bahtin 2020: 599). U tom smislu analiza polazi od sui-gre intratekstualnih i ekstratekstualnih elemenata te ću ukazati na prožimanje estetsko-književnih s društveno-povijesnim obilježjima romana. U analizi se referencijalne razine romana kao posebno zanimljivo postavlja pitanje o oblicima i načinim opravdavanja društvenoga nasilja i individualnoga terora kao fenomenima koji su obilježili međuratno razdoblje. Odnos teksta i konteksta konceptualizirat će se u osloncu na teze Mihaila M. Bahtina o dijaloškoj prirodi riječi, odnosno o njihovoj semantičkoj nerazlučivosti i uzajamnome prožimanju jezičnih razina: „među tuđim iskazima u granicama istog jezika, među drugim „društvenim jezicima“ u granicama istoga nacionalnog jezika, i, naposljetku, među drugim nacionalnim jezicima u granicama iste kulture, istoga društveno-ideološkoga vidokruga“ (ibid.: 47), što su dugo zanemarivane pojave. Prema Bahtinu su umjetnost i zbilja međusobno dijaloški povezani: „Živi iskaz, koji je svjesno nastao u određenom povijesnom trenutku u društveno određenom okruženju, ne može ne dotaknuti tisuću živih dijaloških niti koje je društveno-ideološka svijest satkala oko konkretnog predmeta iskaza“ (ibid.: 55). Stoga roman odražava zbilju svojega vremena, ovdje u revolucionarnom i kritički-humanističkom duhu. Bahtinova teorija romana nadaje se za analizu *Careve kraljevine*, a ne Lukácseva jer potonji od romana očekuje totalni prikaz, a ruski ga teoretičar shvaća kao otvoreno umjetničko djelo te ga tumači kao dijaloško i višeslojno u svojoj nedokučivosti. Lukács modernome romanu pripisuje zadaću reprezentirati ne samo društvo u svojem totalitetu i time postati tipičan, nego također odraziti klasne borbe (Lukács 1970: 27). Uz to, pretpostavlja se da Cesarec nije poznavao historijsko-materijalističku Lukácsovu teoriju i njegovu knjigu *Povijest i klasna svijest*, objavljenu 1922. Zorica Stipetić u svojoj opsežnoj monografiji posvećenoj Cesarcu *Argumenti za revoluciju* polazi od teze da se u svojim teorijskim načelima uglavnom oslanjao na Lenjina i Trockoga, te nije čitao Lukácsve radove: „Zanimljivo je da je Cesarčev doživljaj Lenjina sličan onome Georga Lukácsa, kojeg inače ni po spisima, čini se, nije poznavao“ (Stipetić 1982: 172).

II.

Radnja romana *Careva kraljevina* krajnje je reducirana i ocrtava društvenopolitičke prilike na periferiji Carstva u njegovoj posljednjoj fazi. Kronotop romana jasno je omeđen, nije samo mjesto radnje jedinstveno te se odvija u kaznionici, nego je i vrijeme radnje ograničeno na samo jedan dan u 1912. godini. Roman je podijeljen u tri dijela i svaki se odvija od zore do jutra, od jutra do podneva te od popodneva do večeri. Tako radnja toga romana koji obasiže preko tristo stranica obuhvaća tek jedan dan, no u dijalozima se pojavljuje niz analepsi koje pojašnjavaju političke prilike i društvene okolnosti. Zbog svoje stroge vremenske i prostorne ograničenosti roman se čita kao metonimija za krizu u Zagrebu i sjevernohrvatskim područjima pred Prvi svjetski rat. Sam autor opisuje krizno stanje u časopisu *Savremenik*: „Te godine, kada se odigrava radnja u romanu, Hrvatska je sa svim javnim pa i privatnim životom bila u krizi. Zapravo historija Hrvatske i nije no historija kronične krize, samo se te godine ta kriza opet jedamput pokazala akutnom“ (Cesarec 1923: 185). Razlozi krize duboke su strukturne teškoće, a kao glavni problem iz nacionalnoga se gledišta postavljalo političko nasljedstvo bana Khuena-Hédervárya (1883–1903) s njegovim „apsolutističkim“ načinom vladavine i zastupanjem velika-mađarskih ideja u sukobu s tada virulentnima, nacionalnim idejama. O političkoj nacionalnoj paradigmi Cesarec piše: „Usporedi li se Hrvatska s bezličnom masom, koja se oko izvesnih osi kristalizuje u neke po cilju ovom ili onom unapred određene oblike, onda su osnovne njene osi u glavnom dve: ilirsko, pa posle obzoraško i koalicionaško jugoslovenstvo i – pravaško hrvatstvo“ (ibid.). Pored toga, protest đачke omladine odnosio se na ekonomske prilike, kao i na ogorčenost zbog onemogućavanja djelovanja tada vladajuće Hrvatsko-srpske koalicije uslijed pritiska dualističke politike iz središta Monarhije.

Početak romana upućuje na sociopolitičko utemeljenje književnosti i precizno smješta radnju u kontekst svojega vremena:

„Nad carevom kraljevinom vladao je tada, devet stotina i dvanaeste, tutor, i jedan je atentatorski hitac, opaljen u njega, kresnuo u njenoj tami, i naskoro potom, u oktobru, grunuli su kroz tišinu njenu balkanski topovi“ (Ck, 7).

Prva rečenica romana pored vremenskih koordinata s jedne strane upućuje na sukobima nabijene političke prilike, a s druge strane kondenzira atmosferu proživljene bezizglednosti i beznađa: „Ovdje je ipak sve mrak. Crno“ (Ck, 211). Istodobno se u uvodnoj rečenici pojavljuje prigušena nada, i to u „hitcu ispaljenom u tami“. On se shvaća kao mogućnost promjene stanja koja će nadići nametnutu šutnju i mrak. Tako se nužnost promjene naslanja na nasilje i neuspješni atentat na kraljevskoga namjesnika, omrznutoga k.u.k.-guvernera Slavka Cuvaja (1851–1931). Taj je atentat inače izveden nedugo nakon atentata Julija Kovácsa na predsjednika parlamenta Stjepana Tiszu u Pešti te se nasilje poput vala preljevalo prostorom Srednje Europe. U jednakoj mjeri iskrpu revolucije potiču Balkanski ratovi: „[...] požar je planuo dolje na Balkanu. Pod bedemima Drinopolja i Skoplja izgaraju sablasti drugog Bizanta, carevine Turske“ (ibid.), u trenutku kada u „Hiljaduletn[o]j kraljevin[.]“ „za tutora joj je postavljen kraljevski komesar Cuvaj“ (ibid.), kako autor sarkastično naziva Cuvaja i u svojim bilješkama u *Savremeniku*. Time rekurira na Hrvatsko-ugarsku nagodbu iz 1868. prema kojoj je ban bio odgovoran vladi u Budimpešti i imenovao ga je mađarski predsjednik ministar, dakle samo je nominalno vodio Sabor te nije bio garant samosvojnosti, daleko prije je doživljavao kao instrument strane vlasti, što posebno vrijedi u razdoblju od 1868. do 1918. Nakon što je ban Cuvaj 20. siječnja 1912. raspustio Sabor i 3. travnja 1912. proglasio komesarijat, u Zagrebu i drugim gradovima došlo je do protesta socijaldemokrata i tzv. radikalne omladine protiv njegove vladavine (usp. Šidak, Gross, Karaman 1968). Povjesničar starije generacije Josip Horvat Cuvaja u svojoj *Političkoj povijesti Hrvatske* naziva birokratskim činovnikom vlade (Horvat 1936: 118) jer se držao uputa iz Beča⁰³ i Budimpešte, što je umnogome podsjećalo na omrznuto razdoblje Bachova apsolutizma te je u etnonacionalistički inspiriranoj historiografiji nazivan „malim diktatorom“ (Durman 1938: 546). Nakon što se u Zagrebu u siječnju 1912. okupilo oko 7000 ljudi, demonstracije su zabranjene i nasilno ugušene te je nastava prekinuta na mjesec dana. Na studente i učenike policijske su snage 31. siječnja 1912. izvukle sablje kako bi spriječile demonstracije, što je pokrenulo spiralu nasilja. Na to su se mladi intelektualci heterogenih intelektualnih i ideoloških stavova odlučili na nasilan odgovor. Time je kraljevski komesarijat doveo do „dalj-

nje radikalizacije i nadregionalne solidarizacije studentske mladeži“ (Calic 2010: 64). Pobunjena mladež osuđivala je nacionalnu i klasnu netrpeljivost, bili su ateisti ili uvjereni republikanci i dijelili socijalističke, anarho-sindikalne ili individualno-anarhističke ideje. Cesarec u svojim bilješkama ističe idealizam školaraca i polazi od marcijalnih diskursa kad spominje „[...] krstaški rat omladine protiv tirana“ (Cesarec 1923a: 186), u čemu je prepoznatljiva „ekstatična, patriotska romantika“ (Horvat 2006: 155) koja je pokretala emocionalno nabijene mobilizacijske diskurse atentatora. U demonstracijama je sudjelovao i pjesnik Tin Ujević, a klasik hrvatske moderne A. G. Matoš glorificira atentat u svojem tekstu „Sakrament krvavog križa“.

U širem kontekstu jugoistočne Europe spirala nasilja naslanja se na izbijanje Balkanskih ratova jer su na južnoslavenskoj periferiji Carstva (Newman 2913: 226–249) promatrani kao mogućnost nacionalnog oslobođenja. Prvi balkanski rat krenuo je od „nacionalne emancipacije od imperijalne vlasti“, da bi se već tijekom Drugoga balkanskog rata razvili „konkurentski programi nacionalne integracije“ (ibid.: 231). No, konkretni politički i vojni ciljevi – dakle oslobođanje posljednjih preostalih područja pod Osmanskim Carstvom – nisu bili u fokusu, daleko se više oko tih ratova razgranao cijeli splet mitoloških diskursa o slobodi, potom instrumentaliziranih u raznorodnim nacionalnim mobilizacijskim ideologijama. Tvorile su humus za širenje heterogenih nacionalnih ideologema, a najviše su pridonijeli širenju jugoslavenske ideje sa svojim odlučnim antimperijalnim stavom pod motom „oslobođenje i ujedinjenje“. Na taj je način ideja južnoslavenskoga jedinstva, do tada prisutna uglavnom u intelektualnim i kulturnim krugovima, pronašla put do šire javnosti te se perpetuirala kao narativ o bratstvu. Najbolji prikaz razvoja nacionalnih ideja daje M. Gross u svojoj studiji te sažetku ideje nacionalne omladine povezuje s četiri glavna smjera, od labave ideje unitarizma, nedosljedne unitarističke ideje, dosljedne unitarističke ideje od velikosrpske ideje do supranacionalnoga stapanja Srba, Hrvata i Slovenaca u jednu naciju (Gross 1968).

Logika nasilja time postaje fenomen koji je obilježio postimperijalno razdoblje. Duboka kriza koja se u to doba zaoštava tumačila se u krugovima lijeve inteligencije u ključu očekivanja socijalističke revolucije pod utjecajem „općih revolucionarnih pokreta u europskim

03 O stavu vlasti u Beču prema komešanjima na Balkanu: „Za habsburšku vlast, ti su narodi i plemena bili *Hammeldiebe* kojima ne vrijedi iskazivati pažnju“ (Horvat 2006: 161).

04 Brojni su radovi iz jugoslavenskoga doba, primjerice suvremenika, Milan Durman piše više radova o „jubileju u povijesti hrvatskoga naroda“ (Durman 1937: 177–185). Za novije pristupe usp. Despot 2018.

i našim prostorima“ (Stipetić 1968: 210). Predrevolucionarni nemiri bili su posebno snažni u hrvatskim krajevima, a njihovi nositelji bili su sasvim različite skupine: seljački ustanici, protesti radnika i vojnika, povratnici iz sovjetske Rusije (usp. Očak 1976) i postupno se smiruju nakon osnivanja Kraljevine SHS. Pripovjedna forma polazi od povijesnoga iskustvenog obzora i reflektira (post)imperijalne diskurse o subordinaciji i opravdanosti revolucionarnoga nasilja. Kako su politička aktualnost i simbolička razina u romanu bešavno isprepletene, valja propitati apodiktičke stavove književne teorije o isključivanju referencijalnoga karaktera književnoga teksta i rekonstruirati uvjetovanost egzogenih i tekstu- alnih elemenata te je središnje pitanje određenja načina kako estetski oblik književnoga teksta odražava društveno-politička iskustva u romanu.

III.

Cesarčevo političko djelovanje započinje vrlo rano, još kao đak bio je 1911. u redakciji časopisa *Val*, urednika Vladimira Čerine, Oskara Tartagliae i Mateja Koščine, član radikalno-naprednjačke grupe mladih zvane „valaši“ ili „valovci“ (Gross 1982: 109). Ta je skupina „revolucionarnih nacionalista“ stajala pod snažnim utjecajem projugoslavenske ideologije (Nielsen 2014). Zbog toga se njegov roman čitao kao društveni roman s ključem jer u njemu proraduje svoje autobiografske doživljaje i boravak u zatvoru Sudbenog stola u Zagrebu do kraja listopada 1912, a poslije presude Kraljevskoga sudbenog stola (Zaninović 1965: 48) u kaznionici u Mitrovici do veljače 1914. „Progresivni, revolucionarni pokret mladih“ (Calic 2010: 60) – kako je nazivan u historiografiji⁰⁴ – u svojim se ciljevima među ostalim obrušava na generaciju očeva (Gross 1968: 106). O zanosu revolucionara svjedoči Cesarčevo pismo Čerini:

„Ma kako stvar stajala, jedno stoji, da je danom 8. lipnja 1912. Hrvatska stupila u Evropu, u tom stoji sadržina očajnog gesta, koji se zbio u Zagrebu. Generaciju, koja se zvala sin, zamjenjuje generacija, koja se zove unuk; stvar je svih Vas, koji ostajete na slobodi, da te unuke izbrusite i očistite od svih onih, još sinovskih oznaka, koje ih odalečuju od zajedničkog, zanosnog rada, od zajedničke, stvarnije borbe. Jukić je napunio

Žerajica; na srpski hitac odapeo se hrvatski hitac – cilj je isti, t. j. čovjek, inkarnacija čovjeka, koji ne misli s nama jednako. U tom faktu nalazim, za svoju osobu, najljepši refleks zajedničkih težnji našeg dvoimenog naroda. Stvorimo hiljade Jukića i Žeraića, kultivirajmo ih, odgojimo ih, da si podaju lijeve ruke u znak pomirenja a desnom nek pucaju – masa njih – pa će naše riječi biti čin, naša stvar svršena. Jukićev je čin preuranjen, ali je dobar poticaj nama svima. Naprijed, naprijed, naprijed [...]“ (cit. prema Dvoržak 1958: 284).

Iz toga pisma proizlazi kako su se inspirirali tada aktualnim predodžbama o intelektualcu kao društvenom pokretaču, kao agensu u dvostrukom smislu riječi, to je „[...] nova intelektualna elita, sastavljena od pojedinaca heroja, a to su pjesnici-propovjednici koji su istodobno i revolucionari-atentatori, [...] svojom misijom nacionalnog pokretača“ (Stipetić 1982: 20). Prema Ivi Bancu radi se o „kultu herojskog barbarstva“ (Banac 2000: LVII), a D. Venner praksu političkih ubojstava na Balkanu u to doba čak naziva nekom vrstom „institucije“ (Venner 2005: 31) i iznosi pretpostavku da je ozloglašena tajna služba Crna ruka bila umiješana u atentat na Cuvaja. Na Cesarca su u prvom redu utjecale političke ideje vremena, ruski anarhisti Kropotkin i Bakunjin, pa ih tako citira u časopisu *Plamen*, dok Marxa ne navode (Stipetić 1982: 220), ali i intenzivna recepcija europskih književnosti, navesti valja autore kao što su Mazzini, Herder, Ibsen, Strindberg, Hamsun, France, Maeterlinck, Schopenhauer, Stirner, Nietzsche, Feuerbach, Renan, Sorel uz ruske autore poput Gorkoga, Černiševskoga sa svojim iznimno utjecajnim romanom *Što da se radi?* iz 1863. te Hercena, Stepnjakova, Andrejeva te ti tekstovi prate njegov put od „[...] od poetičkog do političkog (ja)“ (Franičević 1965: 13).

Iz toga je također jasno kako njegova revolucionarna uvjerenja u to doba još nisu bila strogo historijsko-materijalistički oblikovana, nego se mogu shvatiti kao intelektualna gesta otpora koju Miroslav Krleža retrospektivno navodi opisujući njihovu suradnju na časopisu *Plamen*:

„Taj naš historijski materijalizam bio je dakle u vrijeme Plamena više osećajne, romantične i šturmi i drengerske naravi; osećajući jasno nerazmer ekonomskih odnosa, i svu anarhiju i strahotu katastrofa i

nesreća, koje taj nesrazmer prouzrokuje, reagirajući na te činjenice sentimentalno i temperamentno, naš se marksizam gubio u provincijalno-malograđanskoj sredini više kao protestni otpor i *negacija*, nego kao neka sistematizovana delatnost“ (Krlježa 1923: 38).

Time ocrtava bivanje u „[...] atmosferi uzmaka i očaja, stradanja bezimenog i бесплодног“ (ibid.: 40). Cesarec se osvrće na ideološki nestabilnu poziciju i slabost radničke klase u to doba: „(Radničke mase u gradu bile su slabe i uopće je socijalizam od naših nacijonalista sviju vrsti bio s antisemitskog gledišta gledan kao židovska nauka i socijalisti među inteligencijom bili su crvene vrane, i omiljelom je tada krilaticom bilo da se, kada je netko stao na ljudsku balegu, reklo: pogazio si socijalista“ (Cesarec 1923a: 187).

Đački pokret također nije imao „koherentan ideološki koncept“, nego je daleko prije istodobno „rekurirao na populističke, anarhističke i socijalističke ideje“ (Calic 2010: 60). J. Horvat tadašnji Đački štrajk protiv bana Cuvaja promatra kao „europski politički skandal svoje vrste“ koji stvaraju „[...] ta borbena djeca vrelog narodnog ćućenja svojom demonstracijom po zagrebačkim ulicama“ (Horvat 1936: 416). Suvremenik Milan Durman glorificira „[...] sjajn[u] manifestacij[u] buntovnog raspoloženja tadašnje omladine“ (Durman 1938: 69). Još 1912. godine Cesarec je pod pseudonimom Budislav Mirković objavio brošuru pod naslovom Đački pokret – preporodom škole k preporodu naroda!, u kojoj opisuje razočarenje mladih zakašnjelom ili izostalom reakcijom javnosti, što se u jugoslavenskoj socijalističkoj historiografiji tumačilo kao njegov rani angažman protiv „[...] tlačenje i eksploatacija“ (Franičević 1965: 12), nacionalnih prava i radničke klase. Prilike su u to doba bile toliko katastrofalne, „[...] da se Jukićev atentat ukazivao kao logična konzekvenca toga abnormalnog stanja“ (Durman 1938: 226). Cesarec u svojoj brošuri napada generaciju očeva koja je svoju domovinu pretvorila u zatvor, a upravo će metonimiju zatočeništva potom koristiti u svojem romanu. Diskurzivna linija zatočeništva može se pratiti do drugoga broja časopisa radikalne mladeži *Vihor*: „Došavši u Zagreb [...] osjetili su svu mračnost okoline koja guši i sapinje. Oni su došli do uvjerenja da su iz jedne uske i male tamnice prešli samo u jednu veliku i prostranu tamnicu“ (15. 3. 1914, 38, cit. prema Zaninović 1964: 53).

Cesarec je tako postao suučesnik atentatora Mladohrvata Luke Jukića (Stipetić 1982: 34–50) te je zbog svoje „antiaustrijske djelatnosti“ (Franičević 1965: 12) i veleizdaje bio osuđen na trogodišnji zatvor, presuda je dokumentirana u Zaninovićevoj biografiji (1964: 174–181). U pismu iz zatvora Cesarec opravdava svoj čin kao antiimperijalni stav, tj. „[...] prvi revolucionarni istup predratne naše nacionalne omladine u njenoj borbi protiv uglavnom nacionalno ugnjetavajućeg austro-ugarskog imperijalizma“ (Cesarec 1927: 22). Iz toga pisma proizlazi da atentat nipošto nije bio shvaćan kao teroristički čin nasilja, nego daleko prije kao politički čin samopožrtvovnosti Luke Jukića u borbi za ostvarenje „višega“ cilja nacionalnog oslobođenja. Povjesničarka Mirjana Gross rekonstruirala je diskurse suvremenika u svojem radu *Nacionalne ideje studentske omladine u Hrvatskoj prije Prvog svjetskog rata* gdje ističe da je njegova „žrtva“ u svim hrvatskim političkim krugovima naišla na „uvažavanje i divljenje“ (Gross 1968: 124). Posebno iz perspektive socijalističke historiografije Cesarčeve ideje tumačene su kao amalgam „[...] revolucionarnog jugoslavenstva prožetog demokratizmom, i još maglovitim, pomalo anarhističkim socijalizmom“ (ibid.: 18). S Cesarecem su optuženi kasniji komunistički aktivisti Kamilo Horvatin, Đuka Cvijić, Vladimir Čopić, Rudolf Hercigonja i Stevan Galogaža. S njima je Cesarec ponovno stupio u kontakt nakon što je bio otpušten iz austrijske vojske. Radi se o političkom atentatu te elementu „političkog terora što se oslanja na nacionalističku pobunu koju su iskoristile tajne službe“ (Venner 2005: 8). Vladimir Dedijer političke atentate tadašnje revolucionarne omladine promatra kao „[...] bolan proces“ (Dedijer 1966: 389), prožet raznovrsnim, često divergentnim ideološkim silnicama. Tako je socijalistička omladina prelazila put postepenog mijenjanja društva, tzv. evolucije (u „sitnome radu“) do radikalizacije ili revolucije („direktna akcija“) (Horvat 1936: 417). Kultura je u tom programu imala važnu ulogu i smatrala se „sadržajem nacije i rada za naciju“ (ibid.) s pozivanjem na romantičarske uzore, Mazzinijevu političku teologiju ili Schillerove slobodarske ideale. Do radikalizacije omladine dolazi nakon recepcije prijevoda književnih tekstova *Sanjin* M. Arcibaševa (1917), *Podzemna Rusija* B. Stepnjaka (1913) te *Omladini* P. Kropotkina (1909) (Gross 1982: 97) s pozivanjem na pravdu, junaštvo i mučeništvo za slobodu te su se ti diskursi kao „zaraza mesijanstva i nasilja proširila

05 Nakon propaloga atentata na Cuvaja već 31. 12. 1912. Ivan Planišćak pokušao je drugi atentat. Radnik Stjepan Dojčić 1913. pucao je na Cuvajeva nasljednika bana Škerleca. Kao „tip ruskog ekstatičnog revolucionara“ (Horvat 2006: 108) Vladimir Gačinić napisao je brošuru *Smrt jednog heroja* posvećenu B. Žerajiću.

cijelom Europom“ (Venner 2005: 14). Mirjana se Gross za pojašnjavanje radikalizacije omladine oslanja na koncept integralnoga nacionalizma s izraženom nacionalnom misijom kao povijesno utemeljenom i nošenom idealima slobode, homogeniziranja i samosvojnosti. U tom smislu su nacionalne zadaće nadređene individualnome moralu i opravdavaju čino ve žrtvovanja, što je predstavljalo etičku podlogu za rasplamsavanje individualnoga terora i atentata kao političkog sredstva. Parole vremena bile su „direktna akcija“, „solidarnost“, „otpor“, „demonstracije“. Iz te argumentacije također proizlazi da su u to doba nacionalni ciljevi bili neraskidivo povezani s klasnima. Gross individualni teror povezuje s novim shvaćanjem omladine koja „[...] zastupa ideju o ‘vodećoj eliti’“. Prema toj argumentaciji „[...] oni treba da ‘revolucioniraju’ narod kako bi se digao u određenom trenutku, između ostalog, i individualnim terorem“ (Gross 1982: 78). Atentat kao političko sredstvo se u tim krugovima zagovara kao sastavni dio nacionalne misije te je u nacionalnim diskursima glorificiran kao čin herojskog otpora: „[...] u duši cijela slobodna narodna javnost stoji za tom omladinom, za njezinim idealima“ (Zaninović 1958: 67). Kao temelj legitimacije posežu za antikom i teorijom o nasilnoj smrti tiranina (Dedijer 1966: 263–285), što treba moralno opravdati nasilje kao čin žrtvovanja za ideju slobode te su „mistični ubojice“ i „aktivna inteligencija“ (Venner 2005: 14) dva važna faktora toga pokreta. Posebna uloga intelektualaca tumači se kao njihovo historijsko poslanje te se povezuje s mesijanskim idejama iskupljenja iz tisućljetnih okova. Takvi legitimacijski narativi nisu karakteristični samo za radikalnu omladinu nego se na njih također nadovezuju jugoslavenski historiografski diskursi (Horvat 1936: 418).

Jugoslavenska historiografija Cesarčevu ulogu u atentatu tumači kao izraz „[...] djelotvornog morala žrtve“ (Stipetić 1982: 22). Prema tom obrascu individualni teror nije bio iznimka, nego dio europskog fenomena i rezultat međuratnog nasilja. Nakon što je Bogdan Žerajić u lipnju 1910. u Sarajevu izvršio atentat na generala Varesanina, kasniji samoubojica Žerajić postao je junak mladih generacija⁰⁵ u mitu o samozrtvovanju. Nakon atentata Mladosrba Žerajića dolazi do atentata na Cuvaja. Jugoslavenski povjesničar Vladimir Dedijer ga spominje kao „[...] prvi politički atentat izvršen na hrvatskoj teritoriji“ (Dedijer 1966: 441). Generacijska iskustva

i sudjelovanje u pripremi atentata tvore podlogu za opisivanje političkih i socijalnih prilika u Cesarčevu romanu. Spirala nasilja nastavila se razvijati tijekom cijeloga 20. stoljeća i ne ograničava se samo na Austro-Ugarsku Monarhiju, iskustvo proganjanja i uzništva Cesarec je zbog svoje političke i komunističke djelatnosti proživio u Kraljevini SHS. Zbog svojega govora na pogrebu (otisnuta u Zaninovićevoj biografiji) atentatoru Aliji Alijagiću, članu lijeve terorističke skupine *Crvena pravda*, uhićenom nakon što je u Delnicama ubio kraljeva ministra unutarnjih poslova Milorada Draškovića, Cesarec je 1922. također proveo u zatvoru. Đuri Cvijiću 20. travnja 1923. piše iz zatvora: „Kad mislim na to uvek mi se čini da je to preludij opet jednog 1912: svikavanje na odricanje“ (cit. prema Stipetić 1982: 154), što potvrđuje tezu o udvajanju iskustva uzništva i preplitanju iskustava u različitim vremenskim razinama. Cesarec se iznova vraćao na atentat, npr. u časopisu *Književna republika* u svojoj polemici s Draganom Bubićem, koji je također napisao roman s ključem o atentatu na Cuvaja, no iz perspektive režimskoga autora.

IV.

Careva kraljevina, „prvi moderni hrvatski roman“ (Stipetić 1982: 232) tematizira nade revolucionarne omladine i njihovo oduševljenje idejom oslobođenja. Zanimljivo je pitanje o smještanju toga romana, tumačio se kao primjer „sintetičkoga realizma“ (ibid.) sa svojom koncentracijom na društvenopolitičke detalje i psihološki nijansiran prikaz likova, kao socijalno angažiran roman, koji nije obilježen plitkim utilitarizmom socrealističke proletherske književnosti. Kao „ekspresionistički stilsko-paradigmatski poetički aranžman“ (Milanja 2017: 429) taj je roman smješten na rubu toga književnopovijesnoga pravca. Milanja Cesarčevu novelu *Na posljednjim tračnicama* promatra kao pandan Krležinoj *Hrvatskoj rapsodiji*. Sukladno tome bi pandan *Carevoj kraljevini* bila Krležina novela *Veliki meštar sviju hulja*, prvenstveno zbog zajedničkoga motiva skandala oko pogrebnog društva. Književnopovijesno gledano, 1920-e godine su razdoblje u kojem su „Jugoslavenske književnosti između dva rata suočene su izravnije negoli ikad prije s aktualnim društvenim i književnim zbivanjima u svijetu“ (Matvejević 1977: 73). Pjesnik Tin Ujević, suvremenu produkciju

ju romana tumači kao „[...] baedeker sredina, herbarijum tipova, anatomske kabinete društva“ (Ujević 1965: 272) te prepoznaje intenciju opisati suvremenu „karikaturu pravde“ (Ck, 335) u nepravednom društvu. Roman je, prema Frangešu, „traženje nove instance, nepriznavanje moralne nadležnosti sudu i sudištu koje se temelji na takvim odnosima i na takvim uzištima“ (Frangeš 1956: 553) te kritizira arhaične, korumpirane mehanizme vlasti. U svojem otvorenom zalaganju za ostvarenje političke utopije i promjene političkoga sustava prepoznaje se nasljeđe historijske avangarde koja je težila sintezi književnosti i politike. Prema tom shvaćanju radikalni umjetnički postupci mogu djelatno utjecati na društvene procese i političke promjene.

U starijim hrvatskim i jugoslavenskim filološkim studijama prozna djela Augusta Cesarca u pravilu su promatrana kao društveno-povijesno i biografski uvjetovana. Proučavalo se djelo autora koji je „[...] jednako književnik kao i revolucionar“ (Franičević 1965: 11), važan „autoritet ljevice“ (Stipetić 1982: 278) i „sinonim konsekvantnoga komunističkog uvjerenja“ (ibid.) od međuraća sve do njegova umorstva u ustaškom teroru 1941. Paralele povučene između njegova intelektualnoga i političkoga djelovanja provodna su nit u studijama posvećenim njegovu djelu: „Pišući misliti na revoluciju, a djelujući, stvarajući revoluciju, intimno biti okrenut prema literaturi“ (Franičević 1965: 14) te je *Careva kraljevina* tumačena kao književni oblik „suprotstavljanja mračnoj i krvavoj austrijskoj kasarni“ (Franičević 1965: 17) s temeljnom metonimijom zatočeništva. U recenzijama suvremenika ističe se činjenica da kao autor „živi s ideologijom i za ideologiju“ (Nevistić 1925: 249) te je promatran kao „umjetnik“, „analizator i intelektualac“ (Žimbek 1926: 121). Književni povjesničar A. Barac ističe da je Cesarec duboko ocrtao „mračnu i podložnu epohu iz novije hrvatske povijesti“ (Barac 1926: 106) te se tek kasnije analize bave estetskim obilježjima romana (Frangeš 1956: 527–535). Miroslav Krleža, koji se književno tim razdobljem bavi u svojoj noveli *Smrt Florijana Kranjčeca*, Cesarca opisuje kao neumoljivoga i dosljednog publicista koji „[...] od Oktobra do svoje smrti“ nije nasjeo na „[...] finansijskokapitalistički kontrarevolucionarni manevar“ i ostao vjeran radničkom pokretu ponad „[...] lažnih tradicija i megalomanskih historizama“ (Krleža 1965: 513).

Jasno je koliko je usko Cesarčev roman povezan sa zbiljom čime potire granicu književnoga i neknjiževnoga te se čitao kao biografska inačica dokumentarnoga romana. Radi se o suigri estetsko-književnih i društvenopovijesnih, dakle intratekstualnih i ekstratekstualnih elemenata, a kako bi se objedinili u interpretativnu mrežu nadaje se Bahtinova teza o labavim granicama umjetničkoga i izvanumjetničkoga u povijesno određenom specifikumu književnosti. Sama koncepcija likova odražava dualističku i antagonističku sliku svijeta. Skupini mladih i nemoćnih vizionara lišenih nade suprotstavljeni su likovi korumpiranih političara i zločinaca okupljenih oko zagrebačkoga pogrebnog društva *Hrvatska straža* s njihovim skurilnim prijeverama s lažiranim bolovanjima i potvrdama o smrti, „[...] to se ta trgovina bolesnima i mrtvima širila u crnu neku plimu i poplavlivala cijelu Hrvatsku“ (Ck, 29). Direktor pogrebnoga društva Rašula čak se predstavlja kao „[...] direktor Rašula, kralj mrtvaca [...]“ i „predsjednik mrtvačke republike“ (Ck, 194), što upućuje na umrtvljene političke prilike. Predstavnik te republike tragičan je lik knjigovođe Mutavca kojega je Rašula otjerao u smrt da ne svjedoči protiv njega. Političari povezani sa skandalom prikazani su ironično kao „[...] solidni političari, fiškali, trgovci, časni farizeji“ (Ck, 231). Često se služe njemačkim jezikom, što upućuje na njihovu alijenaciju, primjerice kada odvjetnik Rašula razgovara sa svojom „desnom rukom“ (Ck, 30), trgovcem Rosenkranzom i podruguje se mladenačkim idealima, „Na, und Sie? – udari ga po hromoj nozi. – Schweigsam wie am Eise? Totenphilosophie, was?“ (Ck, 48). To se odnosi na glavni lik, atentatora Jurišića koji im dobacuje „Vi, totngreberi narodni! Švindleri!“ (Ck, 129), čime opće političke prilike dovodi u vezu sa zločinačkim prijestupima, ali i umrtvljenim političkim životom. Cesarec skandal oko pogrebnoga društva tematizira u svojem članku iz časopisa *Plamen* iz 1919: „Crna realnost naša: jugoslavenska građanska klasa... I ništa drugo nisu oni do nastavak onih famoznih dvaju osiguravajućih društava, koja su konzervirala mrtvace na ledu, samo da ih održe do izvesnog roka, pa onda samima sebi da isplate osigurinu“ (Cesarec 1919: 73) te je jasno da zbilju u Kraljevini Jugoslaviji poistovjećuje s imperijalnom politikom izrabljivanja.

06 Uz 25-godišnjeg atentatora Lu-ku Jukića uhićeno je jedanaest suučesnika: Đuro Cvijić, August Cesarec, Dragutin Bublić, Franjo Neidhart, Kamilo Horvatin, Roman Horvat, Vladimir Badalić, Dušan Narandžić, Vatroslav Dolenc, Josip Šarinić, Stjepan Galogaža (Stipetić 1982: 40–41).

Pritom se atentat, kao i sudski proces i boravak u tamnici, tumače kao dio revolucionarnoga procesa, odnosno purgatorij, „čistilište [...] koje će osuđene pročistiti za još veću borbu“ (Ck, 15) te je Jurišić nepravedno osuđeni uznik i borac za pravdu. Time sama konstelacija likova upućuje na funkcionalizaciju književnosti u kritiku društva. Svaki lik svojim djelovanjem zastupa određene aspekte društvenoga života, upućuje na socijalnu nepravdu te implicira nužnost (revolucionarne) promjene društva. Tako lik učiteljskoga pripravnika Jurišić, kojeg čuvar zatvora Burmut podrugljivo naziva Bombaš, nije samo autorov Alter ego ili „autorov memento“ (Žimbrek 1926: 121), nego jednako tako „književna transpozicija idejnih i političkih stavova iz njegove onodobne publicistike“ (Stipetić 1982: 232). Stoga je u romanu predstavljen kao „naivni omladinac, dijete koje ništa ne zna. Želja za dobrom i istinom pokreće ipak i njega...“ (Ck, 154). Bez sumnje je taj lik autobiografski obilježen, no kao model (Zaninović 1964: 32) poslužila je biografija Josipa Šarinića, također suučesnika u atentatu⁰⁶ na bana Cuvaja koji je na suđenju govorio: „da se naše političko obzorje neće prije raščistiti, dok ne bude bure i grmljavine“ (Durman 1938: 227). Njegov lik utjelovljuje individualno i kolektivno iskustvo revolucionarnoga intelektualca, svjesnoga nemoći i društvenih ograničenja svojega doba: „Javni život Hrvatske tada je politički sve više padao u groznicu, a moralno sve dublje u skandal.“ (Ck, 15) Potpuna politička i ideološka paraliza dovela je do toga da izlaz potraži u nasilju. Uzrečica „Careva smrt robijašima život!“ (Ck, 210) svjedočanstvo je uzničkog očaja.

Važan je lik iz skupine nepravedno osuđenih idealista Marko von Petković, potomak „korjenitog zagorskog šljivara, Marko plemeniti Petković trebao je biti oficir“, no politički se angažirao i postao „hrvatski Don Kihot“ (Ck, 17), „lojalni anarhist“ (18) koji u zatvoru čita Heinricha Heinea (Ck, 22). Taj je lik idealističkoga anarhista koncipiran prema stvarnome liku Mirku pl. Pisiću, preminulome u bolnici u Stenjevcu. U romanu ga je izdao njegov vlastiti šogor, advokat Dr. Pajzl, nakon što je Petković svoje bogato nasljeđe iz sućuti podijelio siromasima. Taj lik simbolizira sudar svijeta stare Monarhije s novim vremenom i idejama radikalne omladine. U zatvoru neumorno piše „pisma, apelacije i memorandume“ (Ck, 97), posebno „svoje apele na dvorske kancelarije [...] te traži od cara pomilovanje“ (Ck, 19), u

svojoj fantazmi o potencijalnom spasu koji će stići iz središta Carevine. Proces njegove deluzije opisuje se kao posvemašnje preklapanje zbilje i mašte u kasnoekspresionističkom stilu, posebno kada izdani idealist Petković gubi razum u zatvoru: „Franjo Josip Habsburg blagoizvoljet će smilovati se na pokornog roba hrvatskog plemića (Kaiserlicher Ritter, Edler von Adelige) Marka Petkovića od Beznje“ (Ck, 98). Kada na Carev portret navali nožem, postaje „tragični tip karakteristične hrvatske groteske“ (Ck, 88). Jurišić osuđuje uskogrudnost hrvatske inteligencije i političkih elita: „karakteristični kao Petković mogu egzistirati samo tako da se od vas spase u ludilu. Jeste li vi sredina za nešto čisto i veliko?“ (Ck, 86). Metonimija zatočeništva pokazuje se kao potpuna negacija humanosti i vodi do uzništva i letargije u cijelome gradu: „U gradu, bijelom, slobodnom kraljevskom gradu careve kraljevine kao da plaču požarni signali i bugari pogrebni marš“ (Ck, 338). Iz takvog očajnoga položaja čovjek se može spasiti samo očajničkim činovima – Jurišić sudjelovanjem u atentatu, Petković bijegom u ludilo u potrazi za odgovorom: „[...] cijela njegova kraljevina da je simulacija?“ (Ck, 324). Radikalno odbijanje neodrživih normi tvori „etičku notu“ (Barac 1926: 106) romana, uperenu protiv obezvrjeđivanja pojedinca.

Ta dva uznika zastupaju novoga čovjeka koji teži ostvarenju pravednoga društva, u čemu se prepoznaje marksistička inspiracija. Stari svijet prikazan je tek kao fantazma luđaka, deformirana i patološka móra staroga doba. Istodobno se predodžba o novom svijetu u dijalozi likova naslanja na nasilje, što kao očajničku nadu artikulira mladi atentator Jurišić:

„Cijela careva kraljevina kao da je samotno, zatureno selo u noći. Sva su svjetla pogašena, drumovi leže u blatu, kola trijumfa su razbita i zagrezla, sve je ružan ropac žrtve koja je i sama sebi kriva! Tamo na kraju ko crveno srce noći ipak se nešto svijetli! Naprijed vitezovi slobode i pravde! K svjetlu! A to crveno svjetlo – crvena je lampa policije i tamnice! I opet je sve mrak. Mrak ko tamna slutnja da će se nešto zapaliti. Osjeća se vonj po paljevini. Planut će požar!“ (Ck, 210).

Taj je citat središnje mjesto u romanu i rastvara ambivalencije revolucionarne nade te se istodobno povezuje sa svjetlošću, ali i požarom, uništenjem i nasiljem. Mračnoj i ograničenoj atmosferi sa skandalom oko pogrebnoga

društva suprotstavljena je vizija novoga čovjeka budućnosti. Ta projekcija u sebi nosi proturječe jer se oslanja na uništenje i nasilje te se slobodarske ideje usko naslanjaju na iskustva subordinacije, potlačivanja i agresije, nudeći se kao iznuđen odgovor na dugotrajne prakse represije. Matrica novoga čovjeka pojavljuje se u pluralu, dakle prikopčana je uz kolektivne doživljaje i odluka je za čin, obilježena odbijanjem autoviktimizacijskih diskursa.

Cesarčev realističko-psihološki, društveno-politički roman zauzlaog je i isprepleo konfliktima obilježene društvenopolitičke diskurse te time postao dokument svojega vremena, tj. dokument nestabilnoga, terorom i nasiljem premreženog stanja pred Prvi svjetski rat. Vratimo li se na Bahtinovu tezu raznorječju u romanu, može se tvrditi „društveni i povijesni glasovi koji jeziku daju određena konkretna osmišljavanja u romanu se organiziraju u skladan stilski sustav koji izražava diferenciranu društveno-ideološku poziciju autora i njegove skupine u raznorječju epohe“ (2020: 72). U skladu s tom tezom, dokumentarna nije tek razina opisivanja stavova lijevo materijalističke socijalističke omladine i njihove reakcije na raspad Monarhije s rekapitulacijom revolucionarnoga oduševljenja naprednih đaka, nego također atmosfera očaja, straha i uzništva. Roman završava fatalistički, prepun „[...] mučnog osjećanja neke uzaludnosti“ (Ck, 260) jer su jedine mogućnosti koje se nude likovima „[...] u ludnicu ili u kaznionicu ili u grob?“ (Ck, 276), čime aktualizira podnaslov romana u generacijskoj kolektivnoj identifikaciji s iskustvom uzništva i potlačenosti. Istodobno, Jurišić u zatvoru očekuje promjenu „‘Čovjeka čekam!’ – pokrene se Jurišić s pogledom preda se kao u prazno“ (Ck, 338) te se, tada neostvarivi, humanistički ideali protežu u budućnost.

Dokumentarna gesta proizlazi iz autentičnosti prikazanih zbivanja i likova, što su prepoznali onodobni kritičari povezujući roman sa zbivanjima iz 1912. i upućujući na kritiku stanja: „Careva kraljevina je obračunavanje s jednim prošlim životom, uvertira u novo gledanje na svijet,“ (Žimbrek 1926: 119). Prema Stipetić (1982: 271) nudi „[...] nemilosrdnu, mučnu, dokumentarno optužujuću sliku društva u kojem nema mjesta za istinskog čovjeka“. Dokumentaran je dijaloški karakter romana koji upućuje na razmeđe staroga i novog vremena te se semantičke razine udvajaju u suigri intradijegetičkih i ekstradijegetičkih elemenata. Roman o političk-

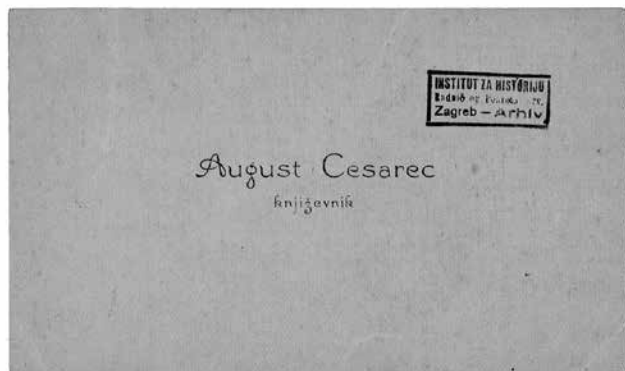
ome atentatu iz 1912. ne dokumentira samo neposredne imperijalne nego jednako tako postimperijalne prilike u Kraljevini Jugoslaviji u doba svojega nastanka. Sukladno Bahtinovoj tezi, „[r]oman može poslužiti kao dokument za predviđanje još dalekih i velikih sudbina razvoja književnosti“ (2020: 600), višestruko udvajanje razina, od postimperijalne do postsocijalističke, odražava i interpretativne legitimacijske socijalističke diskurse kada je čitan kao „[...] društveno-moralni profil jednoga perioda naše novije prošlosti“ (Zaninović 1964: 30) te se teroristički čin atentata stilizirao u herojsku gestu boraca za slobodu: „Uloga takvih pojedinaca, svjesnih žrtava bila je da održavaju budnom svijest u masama“ (Stipetić 1982: 32). U tom pogledu roman *Careva kraljevina* nije samo izvještaj iz prošloga imperijalnoga razdoblja nego i ostavština socijalističke epohe, u kojoj su Cesarčeve ideje korištene kao ideološki temelj i legitimacija antiimperijalne borbe. Politički stavovi bešavno se povezuju sa simboličkom dimenzijom romana. Time istodobno zrcali sadašnjost sižea, prošlost opisanih zbivanja te projekciju revolucije usmjerenu u budućnost. Kao autonomni književni artefakt politički je roman medij refleksije, selektiranja, konstruiranja, ali i arhiviranja političkih diskursa. Kroz dvostruku prizmu postimperijalne i postsocijalističke perspektive višestruko se prelamaju estetska i povijesna razina u romanu *Careva kraljevina* te se u preplitanju književnih postupaka i dokumentiranih iskustava nadaje kao ostavština sukobima premreženoga 20. stoljeća.

Literatura

Izvori

- Cesarec, A. 1919. Dve orijentacije. *Plamen* 1 (2): 71–73.
- Cesarec, A. 1923a. Bilješke: Careva kraljevina. *Savremenik. Mjesečnik društva hrvatskih književnika* 3: 185–187.
- Cesarec, A. 1923. Careva Kraljevina (fragment). *Savremenik. Mjesečnik društva hrvatskih književnika* 3: 137–156.
- Cesarec, A. 1924. Knjigovođa Mutavac. Fragmenti romana „Careva Kraljevina“. *Književna republika* 1: 8–16.
- Cesarec, A., Cvijić, Đ., Horvatin, K. 1927. Jukićev atentat u osvjetljenju D. Bublja. *Književna republika* 3: 22.
- Cesarec, A. 1972. *Careva kraljevina. Roman o nama kakvi smo bili*. Zagreb: Zora.
- Cesarec, A. 1986. *Jukićev atentat i Dragan Bublja u osvjetljenju svoga 'atentata'. Rasprave, članci, polemike. Društveni i kulturni problemi Jugoslavije (1918–1925)*. sv. 2. Zagreb: Mladost. 215–225.
- Mirković, B. 1912. *Gjački pokret*. Zagreb, 2–16; također: *Đački pokret – preporodom škole k preporodu naroda! U: Sabrana djela Augusta Cesarca. Rasprave, članci, polemike*. Zagreb: Zora 1971.
- Andrić, I. 1914. A. G. Matoš. *Vihor* 5: 91.
- Bahtin, M. M. 2020. *Teorija romana*. Prev. D. Lugarić, I. Alebić. Zagreb: Edicije Božičević.
- Banac, I. 2000. Zašto liberalna Hrvatska kasni: Glavni pravci hrvatske povijesti u 20. stoljeću. *Liberalna misao u Hrvatskoj. Prilozi povijesti liberalizma od kraja 18. do sredine 20. stoljeća*. Ur. A. Feldman i dr. Zagreb: Friedrich-Naumann-Stiftung. LVI–LVII.
- Barac, A. 1926. Careva kraljevina. *Jugoslavenska njiva* 3: 105–106.
- Calic, M.-J. 2010. *Geschichte Jugoslawiens im 20. Jahrhundert*. München: Beck.
- Dedijer, V. 1966. *Sarajevo 1914*. Beograd: Prosveta.
- Despot, I. 2017. Radikalne ideje i djelovanje hrvatske studentske mladeži. *Res novae et seditiones: Pobuna kao čimbenik promjene*. Ur. L. Slatković Haračević, M. Vodopija. Zagreb: Hrvatski studiji, 25–45.
- Durman, M. 1938. Hrvatska pod komesarijatom. *Književnik* 11–12: 540–552.
- Dvoržak, S. 1958. Književni odrazi Jukićeva atentata. *Rad JAZU* 313: 284–285.
- Frangeš, I. 1956. Cesarčeva 'Careva kraljevina'. *Forum* 7: 527–535.
- Franičević, M. 1965. August Cesarec u književnosti i revoluciji. *Rad JAZU* 342: 11–26.
- Gross, M. 1968–1969. Nacionalne ideje studentske omladine u Hrvatskoj uoči I svjetskog rata. *Historijski zbornik XXI–XXII*.
- Horvat, J. 1936. *Politička povijest Hrvatske*. Zagreb: Binoza.
- Horvat, J. 2006. *Pobuna omladine 1911–1914*. Zagreb: SKD Prosvjeta, Gordogan.
- Kowollik, E. 2018. Intention und Fiktion in August Cesarec' Russlandstexten. *Literatur und Revolution. Rückblicke auf 100 Jahre Oktoberrevolution*. Ur. T. Petzer. Halle-Wittenberg: Martin Luther Universität Halle-Wittenberg. 111–125.
- Krleža, M. 2018. Crno-žuti skandal – komentar mome ispadu na srpskoj čajanci u Sokolu. *Sloboda* 1 (21.10.): 3–4.
- Krleža, M. 1923. Napomena uredništva. *Književna republika* 1: 38–40.
- Krleža, M. 1965. August Cesarec. *Forum* 7: 513–516.
- Lukács, G. 1970. *Geschichte und Klassenbewußtsein. Studien über marxistische Dialektik*. Neuwied, Berlin: Luchterhand.
- Matvejević, P. 1977. *Književnost i njezina društvena funkcija. Od književne tendencije do sukoba na ljevici*. Novi Sad: Radnički univerzitet Radivoj Čirpanov.
- Milanija, C. 2017. *Metode i modeli*. Zagreb: Društvo hrvatskih književnika.
- Nevistić, I. 1925. Uz roman Careva kraljevina. *Novosti* 352 (24.7.): 24.
- Newman, J. P. 2013. *Paramilitärische Gewalt auf dem Balkan. Ursprünge und Vermächtnisse. Krieg im Frieden. Paramilitärische Gewalt nach dem Ersten Weltkrieg*. Ur. R. Gerwarth, J. Horne. Göttingen: Wallstein. 226–249.
- Nielsen, C. A. 2014. *Making Yugoslavs: Identity in King Aleksandars's Yugoslavia*. Toronto: University of Toronto Press.
- Očak, I. 1976. *U borbi za ideje Oktobra: Jugoslavenski povratnici iz sovjetske Rusije (1918–1921)*. Zagreb: Stvarnost.
- Popović, V. 1982. Napomene. U: *Sabrana djela Augusta Cesarca*, sv. 7. Zagreb: Mladost. 275–289.
- Stipetić, Z. 1968. *Pogledi zagrebačkih književnika komunista na osnovna društvena pitanja u razdoblju 1918–1927. godine. Separat iz zbornika „Revolucionarni radnički pokret u Zagrebu između dva svjetska rata“*. Zagreb: Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske. 209–241.
- Stipetić, Z. 1982. *Argumenti za revoluciju – August Cesarec*. Zagreb: Centar društvenih djelatnosti Saveza socijalističke omladine Hrvatske.
- Sundhassen, H. 1982. *Geschichte Jugoslawiens 1918–1980*. Stuttgart, Berlin, Köln, Mainz: Kohlhammer.
- Suppan, A. 2014. *Hitler–Beneš–Tito. Konflikt, Krieg und Völkermord in Osmittel- und Südosteuropa*. Sv. 1. Beč: Verlag der österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Šidak, J., Gross, M., Karaman, I., Šepić, D. (ur.). 1968. *Povijest hrvatskog naroda 1860–1914*. Zagreb: Školska knjiga.
- Ujević, T. 1966. *Stvarnost koja je izgubila dokumente. Eseji, rasprave, članci*. Sabrana djela IX, Zagreb: Znanje. 272–273.
- Venner, D. 2005. *Povijest terorizma*. Zagreb: Alfa.
- Zaninović, V. 1958. Mlada Hrvatska uoči I. svjetskog rata. *Historijski zbornik* 11–12: 65–104.
- Zaninović, V. 1964. *August Cesarec I. Život i rad*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Žimbrek, L. 1926. Roman Augusta Cesarca Careva kraljevina. *Savremenik. Mjesečnik društva hrvatskih književnika III–IV*: 118–123.

PLAMEN

POLUMESEČNIK ZA SVE KULTURNE PROBLEME

GOD. I.

BROJ 1.

SADRŽAJ:

A. Cesarec: MONOLOG S KUGLOM ZEMALJSKOM — VELIKI KOMTUR
PRED TRIBUNALOM SAVESTI — MISTIFIKACIJA JEDNE ETIKE
M. Kileša: PEŠMA NAŠIH DANA — MICHELANGELO BUONARROTI —
HRVATSKA KNJIŽEVNA LA2

PETROVIĆ, ALEKSANDRA

**August Cesarec i Zofka Kveder:
argumenti za revoluciju
i protiv nje**

PETROVIĆ, ALEKSANDRA

August Cesarec i Zofka Kveder: argumenti za revoluciju i protiv nje

staknuvši se snažnim zamahom svog intelektualnog – književnog i publicističkog, a istovremeno društvenog angažovanja – August Cesarec i Zofka Kveder, poznata slovenačka i hrvatska književnica i urednica, ostavili su bez sumnje neizbrisiv trag na domaćem terenu u okvirima suštinski progresivnih idejnih struja: Cesarec u okviru socijalističke, a Zofka Kveder u okviru feminističke. No, uprkos ovim načelnim poveznicama, nakon Oktobarske revolucije i Prvog svetskog rata dvoje intelektualaca našlo se na suprotstavljenim političkim pozicijama, koristeći se nepomirljivom argumentacijom. Cilj ovog rada jeste da kontrastira njihove posleratne političke i intelektualne profile i da analizira njihov zaoštreni i polemički odnos, tj. pisane tragove o ovom odnosu. Ovi tragovi pretežno se vezuju za 1919. godinu: te godine je Zofka Kveder u svom časopisu *Jugoslavenska žena* (1917–1920) napisala kritički tekst o *Plamenu* (1919), da bi nedugo potom *Plamen* uputio odgovor na njenu adresu. Osim toga, 1919. je godina u kojoj se odvija radnja Cesarčevog romana *Bjegunci* (1933), dela veoma važnog u pogledu Cesarčevog kritičkog odnosa prema Zofki Kveder.

Da bi se pristupilo analizi pomenutih tekstova važno je, dakle, najpre ukazati na ključne diskurzivne pravce političkog neslaganja Augusta Cesarca i Zofke Kveder. Otprilike do završetka Prvog svetskog rata Zofka Kveder dominantno zastupa feminističke, pacifističke i socijalističke pozicije u svom intelektualno-društvenom angažovanju. Ideje građanskog i socijalističkog feminizma prisutne su i nakon rata, na primer u časopi-

su *Jugoslavenska žena* (Svirčev 2015). No, Zofka Kveder nakon rata nesumnjivo zauzima konzervativnije pozicije, zagovarajući jugoslovenski nacionalizam, kao i antifeminističke, militarističke i antikomunističke stavove (Badurina 2010).

Konzervativni diskurs Zofke Kveder čini se najzaoštrenijim u njenim dramama s početka 1920-ih godina prošlog veka. U drami *Arditi na otoku Krku* (1922) mit o srpskom junaku i njegovoj božanskoj misiji javlja se kao predložak oblikovanju ideje o misionarskoj ulozi jugoslovenskog naroda i kralja Aleksandra (Badurina 2010: 55–56). U drami se uočavaju klerikalne, ali i antifeminističke pozicije autorke, koje su očituju u stereotipnom predstavljanju junakinja posredstvom tipa majki junaka i figure Majke Jugovića (Badurina 2010: 54, 57). Slična je situacija i s dramom *Unuk Marka Kraljevića* (1922), u kojoj se javlja i militaristički diskurs: u drami se zagovaraju „tjelesno kažnjavanje i drakonske mjere, a politički se obračuni rješavaju bombama“ (Badurina 2010: 57). Kosovski mit, koji će se, kako ćemo videti, pojaviti na stranicama *Jugoslavenske žene*, zatim mit o srpskom junaku u drami *Arditi*, te okretanje figuri Marka Kraljevića u drugoj drami iz 1922. g. svedoče, između ostalog, o fluktuacijama u jugoslovenskom nacionalizmu Zofke Kveder: on je, naime, u određenim etapama njene misli naginjao srpskoj komponenti (Simić 2024: 60), što je tendencija koju će Cesarec drugim povodom primetiti u *Plamenu* (1, 1919: 26–27), ističući tom prilikom kako se „forsirano“ tvrdi da narodna poezija nosi jugoslovensku ideju, dok zapravo u većoj meri odražava srpsku. Međutim, unitaristički jugoslovenski nacionalizam Zofke Kveder uglavnom nije čvrsto privilegovao nijednu etničku poziciju, pa se izbor figure Marka Kraljevića, narodnog junaka svih triju naroda, u tom pogledu ispostavlja pogodnim (Simić 2024: 60). Drame o kojima je bilo reči u konačnici se mogu okarakterisati kao propagandne, što je pridev koji je i sama Zofka Kveder upotrebila govoreći o ovom delu svog opusa u pismu prijateljici Zdenki Haskovoj. Propagandnu prirodu svojih drama Zofka Kveder u ovom pismu objašnjava svojom potrebom da učini nešto za jugoslovensko jedinstvo (Jensterle Doležal 2023: 47). Osim u dramama, oslanjanje na jezik mita može se opaziti i u samom časopisu *Jugoslavenska žena*. Tako se tekst „Proklet bio, tko ne dođe na Kosovo!“ (*Jugoslavenska žena* 7, 1919: 249) koncentriše, već u samom naslovu, na kosovski/vidovdanski mit. Krvlju kosovskih junaka imenuje se pretpostavljena inherent-

tna tendencija naroda za žrtvovanjem i pružanjem otpora tiraniji. Ideja o žrtvi javlja se kao osnovna pretpostavka narodnog opstanka. Kroz mitologizaciju istorijskih prilika i delimično visokoparnim tonom, Zofka Kveder u tekstu poziva na prinošenje „žrtve u znoju“ za aktuelnu državu.

Demistifikacija ovakvog jezika mita i narodne pesme bila je sastavni deo kritike jugoslovenskog nacionalizma u časopisu *Plamen*. Vrlo dragocene priloge te vrste u ovom časopisu je, u prvom redu, ostavio Cesarec, ističući se kao talenat za, kako Zorica Stipetić (1980: 128) zaključuje: „političku i ideološku analizu orijentacija u društvu“. U tekstu „Mistifikacija jedne etike“ Cesarec analizira narodnu pesmu i kosovski mit kao značajne konstituente nacionalističke ideologije, kojima se romantizuju i prikrivaju klasni antagonizmi (*Plamen* 1, 1919: 26–27; up. Stoechner i Hoepoltzeder 2013: 126). Krv kosovskih junaka koju pominje Zofka Kveder povodom ideje o njenoj ulozi u narodnom otporu u Cesarčevom tekstu svodi se na realnost u kojoj su „bol čitave naše generacije i vojnička obvezatnost“ zapravo dovele do nastanka nove države (*Plamen* 1, 1919: 26). Majka Jugovića za njega je anahroni i stoga neadekvatni simbol nacije, koji svojom mitskom austom odvlači pažnju sa savremenijih i opipljivih simbola. Ove simbole Cesarec prepoznaje „u invalidu što prosjaci na ulici i u bohemu što sedi u kavani i u bogomoljci što kleči pred raspelom i u radniku što gladije u birokrati na vladi“ (*Plamen* 1, 1919: 31). U ovom tekstu Cesarec predočava i svoje razumevanje umetnosti: umetnost (ali i filozofija), prema njegovom shvatanju, ne mogu počivati na narodnoj pesmi i njome impliciranim nacionalnim granicama. Iako ne poriče da je umetničko delo uvek izraz „rasnog temperamenta“ umetnika, sama umetnost prema Cesarču prevazilazi skučenost koju implicira nacionalna perspektiva (*Plamen* 1, 1919: 28). Ovakvom Cesarčevom stanovištu naročito se opire pomenuti dramski opus Zofke Kveder, a ono će biti važno i povodom napomena o književnosti koje urednica *Jugoslavenske žene* iznosi u svom tekstu o *Plamenu*.

Sama Zofka Kveder svoju je poziciju elaborirala i u drugim tekstovima časopisa *Jugoslavenska žena*. Tako u tekstu „U kolo“ ona revnosno zastupa jugoslovenski nacionalizam, kritikujući separatističke tendencije. Rešenje posleratne krize s Italijanima, koje imenuje novim neprijateljima, Zofka Kveder vidi jedino u nacionalnom osvešćivanju, jedinstvu i pristajanju uz, kako ona ističe,

postojeću demokratsku monarhiju, jer se u suprotnom može dogoditi da potencijalni slobodni plebiscit „otkine velik dio našeg zemljišta, ako narod ne bude svjestan“ (*Jugoslavenska žena* 1, 1919: 1–2). U kriznim okolnostima može se, prema Zofki Kveder, razmišljati samo o tome „što nam je milije: ili kralj Petar, koji je naš i našim jezikom zbori, ili talijanski kralj Vittorio Emanuele“ (*Jugoslavenska žena* 1, 1919: 2). U tekstu se zadatak nacionalnog osvešćivanja dodeljuje ženama, i žensko pitanje povezuje se s nacionalnim (up. Simić 2024: 61–62, 67), što se najbolje vidi u savetu da se ženska društva počnu nazivati jugoslavenskim (a ne hrvatskim) (*Jugoslavenska žena* 1, 1919: 2). Svoje monarhističko opredeljenje Zofka Kveder u časopisu, dodatno, a nešto suptilnije ili, možda, nenamerno, izražava u tekstu o Tomašu Masariku. Autorka, naime, u jednoj od pohvala koje upućuje češkom predsedniku poredi ovoga s američkim predsednikom Vudrom Vilsonom, nazivajući pritom obojicu, kroz referencu na Platona i ideju o idealnoj državi, kraljevima-filozofima (*Jugoslavenska žena* 2, 1919: 62).

Ovakva mesta nacionalističkog diskursa Cesarec najpre adresira u tekstu iz *Plamena* pod nazivom „Dve orijentacije“. Samu Zofku Kveder nesumnjivo je morao smatrati predstavnicom građanske klase, o kojoj je u ovom tekstu govorio kao o centralnom faktoru države i nosiocu anahrone nacionalne revolucije (*Plamen* 2, 1919: 71–72), kritikujući pritom njene idole oličene u Tomašu Masariku i Vudru Vilsonu. Građanska klasa se, kako ističe Cesarec, zadovoljava Masarikovim „komotnim realizmom sitnoga rada“ (*Plamen* 2, 1919: 72, 74), tj. njen je politički nastup „sitan“, „maleni“, „na merice“ (*Plamen* 11, 1919: 191), zbog čega ne može dovesti do istinskog oslobođenja. Ideološki program američkog predsednika Cesarec u tekstu „Njihov i njegov jubileum“ smatra pak načinom prikrivanja „berzanskih i kapitalističkih interesa“, koji su motivisali američko priključivanje ratu (*Plamen* 11, 1919: 197–198). Građanska ideologija, prema njemu, uzroke istorijskih nevolja traži na pogrešnom mestu, smatrajući ih proizvodom sukoba ideja, a ne klasnih interesa (*Plamen* 11, 1919: 198). Ono što pokreće jednu naciju da tlači drugu, ističe Cesarec, jesu upravo ovi interesi, pa bi se problem s Italijom, koji Zofka Kveder opširno pominje i u svom tekstu o *Plamenu* (*Jugoslavenska žena* 5, 1919: 202), rešio ostvarenjem i proširenjem revolucije kojom bi se klase ukinule (*Plamen* 2, 1919: 79) i kojom bi se tek istinski realizovalo izmirenje i ujedinjenje jugoslovenskog naroda (*Plamen* 11, 1919: 199; up. Sti-

75

PETROVIĆ, ALEKSANDRA
August Cesarec i Zofka Kveder:
argumenti za revoluciju i protiv nje

UP&UNDERGROUND
Prosinac 2024.

petić, 1980: 120) jer bi ono tada bilo i moralno, a nova država imala bi oblik centralističke federativne republike (Stipetić 1980: 120).

Jugoslavenska žena i Plamen: kratka polemika

Upravo su ovakva politička neslaganja proizvela kratku polemiku između časopisa *Jugoslavenska žena* i *Plamen*. U majskom broju svog časopisa za 1919. g. Zofka Kveder objavljuje tekst pod naslovom „Miroslav Krleža, njegovi trabanti i njihov 'Plamen'“. Naslov ističe Krležino ime, a i u tekstu će autorka njega najviše pominjati, što se može objasniti Krležinim uticajnim statusom u kulturnom polju, činjenicom da je on bio odgovorni urednik *Plamena*, te time što je upravo on ranije izrekao izvesne uvrede na račun Zofke Kveder, kako ona ističe u ovom tekstu (*Jugoslavenska žena* 5, 1919: 202). Cesarca i saradnike časopisa je, sudeći po naslovu teksta, smatrala samo poslušnim sledbenicima Krležinih ideja. Iako Zofka Kveder samo jednom eksplicitno pominje Cesarca, on je implicitno prisutan u njenim primedbama upućenim *Plamenu*. Na primedbe te vrste Cesarec je u svojim tekstovima mnogo puta replicirao, kako se to već pokazalo u slučaju interpretacije posleratne situacije s Italijom.

Svoj tekst Zofka Kveder započinje adresiranjem polemike koja se vodila između Miroslava Krleže i kritičara Dragutina Prohaske. U samom *Plamenu* je pak, u martovskom dvobroju, Cesarec opširno pisao o ovom kritičaru, u tekstu pod naslovom „O bledome gosp. Tipu – u čast g. dr. D. Prohaske“. Cesarec smatra da Dragutin Prohaska pripada tipu nacionalistički i reakcionarno opredeljenih hrvatskih književnih kritičara (*Plamen* 5–6, 1919: 226), te da je, osim toga, neoriginalan naučnik, u prvom redu kompilator (*Plamen* 5–6, 1919: 229). Cesarec se u tekstu višestruko osvrće na časopis u kome je Prohaska objavljivao svoje kritike: bila je to *Hrvatska njiva*, koja će 1919. g. dobiti naslov *Jugoslavenska njiva*. Ovaj časopis svojevremeno je uređivao muž Zofke Kveder, poznati političar Juraj Demetrović. Časopis nije imao beletristički, već ekonomsko-socijalni karakter (Šicel 1966: 174), a zagovarao je kompromisne, nacionalističke pozicije. Politička pozicija Zofke Kveder bila je, dakle, srodna onoj koju je zastupao njen muž, te je i same časopise *Jugoslavenska žena* i *Jugoslavenska njiva* povezivala ta pozicija (up. Simić 2024: 61). U svom tekstu o Prohaski Cesarec kratko pominje upravo Juraja Demetrovića, govo-

reći o njemu kao nacionalisti u doba internacionalnih tendencija (*Plamen* 5–6, 1919: 231). Sudeći po njenom tekstu, Zofka Kveder je dobro poznavala sadržinu časopisa *Plamen* i verovatno je da je i ovaj Cesarčev tekst pročitala iako na njega ne aludira eksplicitno. No, svojim komentarima u prilog svojevrstne odbrane Dragutina Prohaske Zofka Kveder implicitno odgovara i na ovaj Cesarčev tekst. U svojim esejima i kritikama Prohaska, prema Zofki Kveder, pokazuje „sve vrline“ (tek katkada i mane) profesorskog staleža, a Krleža nema razloga da mu se tako energično usprotivljuje uzevši u obzir da je Prohaska priznavao njegov talenat (kao što ga i ona sama priznaje) (*Jugoslavenska žena* 5, 1919: 201–202). No, iako je Prohaska zaista pohvalno govorio o Krležinim delima (Lasić 1982), on mu je takođe zamerao neharmoničan i buran izraz, nedostatak pristojnosti i smirenijeg ritma stvaranja (Lasić 1982: 143–144), te, povodom *Hrvatske rapsodije*, odvojenost njegovog „genija“ od narodne borbe (Lasić 1982: 146–147). Gotovo identičnom argumentacijom će se u svojoj kritici *Plamena* voditi i Zofka Kveder, naročito onda kada naglašava neophodnost utišavanja i smirivanja kako Krležinog umetničkog tona tako i radikalnih političkih ideja i načina artikulisanja tih ideja u časopisu *Plamen*. Mada priznaje da Prohaska nekada greši kada književnost procenjuje samo po onome što je iz njegove perspektive korisno za narod, Zofka Kveder ipak ističe (*Jugoslavenska žena* 5, 1919: 202), referišući se na *Hrvatsku književnu laž*, da su Krležine drame o Kristoforu Kolumbu i Mikelandelu Buonarotiju takođe *laž* jer pisanje o ovim velikim ličnostima ne odgovara potrebama „hrvatske potleušice“ o kojoj govori Krleža.

Upravo ovde kristalizuju se književno-poetička neslaganja dveju strana. Krleža i Cesarec isticali su, dakle, da se umetnost ne može izgraditi na anahronim romantičnim impulsima, u duhu narodne pesme i konzervativne tradicije; ona ne može biti fraza i „ornamentalna tapeta“ kojom se, kako Krleža slikovito ističe, oblažu zidovi „hrvatske potleušice“ koja se ruši, čime se to rušenje maskira i reafirmiše (*Plamen* 1, 1919: 35). Gotovo identičnu metaforu upotrebiće kasnije i Cesarec kada će posredno o Milanu Marjanoviću i Dragutinu Prohaski reći da „jevtinim ornamentima ukrasuju i čine privlačnim stare stračare“ (*Plamen* 11, 1919: 192). Ovakve poente pak Zofka Kveder, kritikujući Krležine drame i, uopšte, književnost u *Plamenu*, nije uspela apstrahovati iz nje u časopisu ili se zapravo s njima nije slagala. Osim toga, Zofka Kveder u svom tekstu pokazuje da joj nije bli-

ska ekspresionistička poetika stvaralaštva Cesarca i Krleže (Šicel 1966: 178, Zaninović 1966: 17–18, Paščenko 2018: 2) iz vremena publikovanja *Plamena*. S tim u vezi, iako su časopisi *Jugoslavenska žena* i *Plamen* srodni po tome što su imali određenu kulturno-političku misiju koja je trebalo da se ostvari preko članaka, eseja i književnih tekstova, ono što ih u pogledu poslednjih razlikuje jesu poetičke karakteristike ovih priloga. U časopisu *Jugoslavenska žena* bilo je pre svega „realističkih i neoromantičarskih tendencija“, kao i „simbolističko-impresionističkih stilskih linija“, dok je ekspresionističkih crta bilo tek u naznakama (Svirčev 2015). Poetičke preferencije i čitalački ukus Zofke Kveder mogu se razaznati i iz pohvala koje u tekstu o *Plamenu* upućuje Cankaru. Stoga je jasno zašto joj se nisu dopali naturalizam, groteska, „obešenjački humor“ i ostale odlike Krležinih dela. Poetički potezi poput upotrebe groteske, simbola i alegorija, kompozicione fragmentacije teksta, udaljavanja od realističkog prikaza stvarnosti (Zaninović 1966: 18) vezuju se, kao što je sugerisano, i za Cesarčevo delo iz ovog perioda.

U tekstu Zofke Kveder važna je pak njena feministička analiza reprezentacije žene u Krležinom delu. Njene napomene, potkrepljene primerima, o tome da je u Krležinom delu žena izjednačena sa životinjom i, uopšte, inferiorna, tučena i ponižena značajne su po sebi, ali mogu donekle biti indikativne, kako će se nadalje videti, i u pogledu načina na koji je *Plamen* odgovorio ovom tekstu Zofke Kveder, te u pogledu načina na koji je sam Cesarec oblikovao svoje ženske likove u romanu *Bjegunci*. Model žene koji favorizuje sama Zofka Kveder je, s druge strane, unekoliko romantizovan. Naime, pred kraj svog teksta, Zofka Kveder Krležinoj slici žene suprotstavlja lik Jelene iz romana *Kamenje* ruskog pisca Aleksandra Mitrofanoviča Fjedorova. Reč je, pritom, o romanu u kojem se tematizuje ruska agrarna revolucija. Jelena je, kako ističe Zofka Kveder, „plemenita, čista i krasna“, anđeoska i eterična figura, koju čak ni porođajne tegobe ne sprečavaju da razmišlja o potrebama neprosvećenog naroda (*Jugoslavenska žena* 5, 1919: 205). Jelena ne samo da je podesan model žene nego pokazuje i pravac pravilnog sprovođenja društvenih promena putem alegorije s pticama, koju Zofka Kveder na kraju namenjuje *Plamenu*, zaokruživši tekst suštinski političkim potezom utišavanja revolucionarnog podstreka kroz sugestiju o njegovom navodnom kontraproduktivnom dejstvu:

„O Krležo, o Cesarče, o Šimiću! Zašto toliko mrzite, toliko bučite, sa topovskim tanetima bijete oko sebe?! Vi ćete ‘neprosvijescenu i nesretnu braću vašu’ još više uznemiriti, razjariti i smjesti. Kad ptice ‘u mraku zapadnu u kuću’, treba tiho otvoriti prozore i čekati blago, da same nađu izlaz i da ne ‘razbijaju u zabuni krilima svojima sve, što im je na putu’“ (*Jugoslavenska žena* 5, 1919: 205).

Odgovor *Plamena* na tekst Zofke Kveder stigao je u junskom broju ovog časopisa. Članak pod naslovom „Colloquium“ tek marginalno odgovara na ono što je Zofka Kveder zamerala *Plamenu*, a dominantno, u pretežno ironičnom tonu, obraća pažnju na pol urednice *Jugoslavenske žene*, reafirmišući određene rodne predrasude. Članak je zapravo napisao Tito Strocij, a na kraju ga, u posebnoj napomeni, uredništvo upućuje na adresu Zofke Kveder, poručujući, pre svega putem parodije tada poznate reklame za vodu, da njene primedbe ne uzima traagično, već u veselom i šaljivom raspoloženju, čime se Zofka Kveder diskredituje kao (ozbiljnije) pažnje vredna sagovornica. Ironičan, parodijski i oštar ton spram komentara i ličnosti onih koji su kritikovali *Plamen* bio je deo polemičke prakse ovog časopisa, ali je ipak primetno da u drugim polemikama koje je *Plamen* vodio argumenti i objašnjenja ipak nisu izostajali. Ovde gotovo u potpunosti izostaju: uredništvo odlučuje da ne odgovara na ideološko-poetičke pozicije i primedbe Zofke Kveder, i umesto toga bira da svoj tekst pretežno usmeri na diskusiju o (ne)poželjnoj ženskosti.

Tito Strocij oblikuje tekst kao razgovor (otuda i njegov naslov) između sebe i sopstvene duše koju navodno pritiska teret optužbi koje je *Plamenu* uputila Zofka Kveder: „Na duši mi čuč – jugoslavenska žena. Namješta se na njoj kao kvočka na jajima“ (*Plamen* 11, 1919: 203). U tekstu nekoliko puta autor iznosi optužbe na račun stava i, možda, fizičkog izgleda Zofke Kveder: ona je, prema Strociju, „muškobana“ i „nenježna“ (*Plamen* 11, 1919: 204). Da je reč o stereotipnom imaginiranju intelektualke i feministkinje, potvrđuje i autoreva napomena o „idealnoj ženi“, kojem Zofka Kveder ne odgovara, budući da, kako se ističe, u njoj ima nečeg muškog, krutog i borbenog, što su odlike koje gube pozitivan predznak ispoljivši se u ličnosti žene (*Plamen* 11, 1919: 205). Za Strocija je Zofka Kveder stoga „degenerisani falsifikat dame“ (*Plamen* 11, 1919: 205). Negativno mišljenje o primedbama, pisanju i uredništvu Zofke Kveder

autor izražava onomatopiejom kokodakanja, optužbom za pamfletizam i opisom časopisa Zofke Kveder, kroz aluziju na menstruaciju, sintagmom: „mjesečna bolest jugoslavenske žene“ (*Plamen* 11, 1919: 204). U razmišljanju o svojoj „odbrani“ od napada Zofke Kveder, Stroci govori i o fizičkom kažnjavanju autorke i urednice, što pokušava iskupiti pretenzijom na ironičan ton (*Plamen* 11, 1919: 205).

Mesto na kojem se tekst zapravo suprotstavlja napisima Zofke Kveder, udaljavajući se unekoliko od patrijarhalnih predstava, tiče se iskustva i doživljaja rata. Budući da je u svom tekstu Zofka Kveder ponovo govorila o nacionalizmu kao o rešenju problema s italijanskim pretenzijama na jadransku obalu, Stroci podseća da su upravo „svijesno državljanstvo i tradicije stoljetne“ vodile do svetskog rata, o kome govori kao o „uspjelom klanju“ (*Plamen* 11, 1919: 206).

Majka i ćerka u Cesarčevim *Bjeguncima*

Cesarčev roman *Bjegunci* (1933) napisan je u okvirima realističke poetike. Tematski se fokusira na priču o boravku političkih begunaca u Pragu 1919. g., na svojevrsan „portret umetnika“ i duhovnu krizu Ilije Korena, ali i na odnos ćerke i majke, Buge Vlatković i gđe Majstorović, posredstvom koga se izriče kritika jugoslovenskih nacionalista. Cesarec je u romanu uneo mnogo toga autobiografskog. Njegovo utamničenje u Sremskoj Mitrovici, kao i dolazak u Prag nakon optužbi povodom afere Dijamantštajn, u romanu se vezuju za protagonistu Iliju Korena. Osim Cesarca, nakon ove afere u Prag se sklanja i Đuro Cvijić, koji je poslužio kao prototip za protagonistu Nikolu Višnjića. Cvijić je još odranije bio u romantičnom odnosu s najstarijom ćerkom Zofke Kveder, Vladimirom (Vladošom) Jelovšek (Tucovič 2006: 92). Cesarec i Cvijić su u Pragu 1919. g. u kontaktu s Vladošom, budući da se ona upravo te godine na jesen doselila u Prag zbog studija. Nakon Cvijićeovog odlaska iz Praga, ona u jednom svom pismu svedoči kako se intenzivno družila s Cesarcem (Tucovič 2006: 94). Nesumnjivo je, dakle, da je jedna od glavnih junakinja romana, Buga Vlatković, bila inspirisana Vladošom, o čemu svedoče i drugi podaci iz Vladošinož života koje je Cesarec preneo u roman: na primer, da je umrla na svoj rođendan 1920. g. od španske groznice (Cesarec 1950: 264; *Jugoslavenska žena* 1–2, 1920: 1). Isto tako, niz natuknica iz života Zofke

Kveder u romanu se vezuje za lik Bugine majke, gđe Majstorović, pa je i u ovom slučaju poprilično jasan pravač Cesarčeve inspiracije. Cesarcu je Vladoša morala pričati o svom odnosu s majkom, a možda je čak imao i uvid u njihovu prepisku.

Zofka Kveder i Vladoša razmenjivale su pisma od 1912. g. do Vladošine smrti zbog toga što su bile fizički udaljene: Zofka Kveder bila je u Zagrebu, a Vladoša od 1912. g. najpre na školovanju u Ljubljani, da bi kasnije otišla na studije u Prag (Tucovič 2006: 80). Iz pisama se vidi da je njihov odnos bio kompleksan i višeznačan, a neophodno ga je kontekstualizovati psihološkim, društvenim i istorijskim okolnostima u kojima su se zaticale dve žene. Sudeći po onome što Vladoša navodi u svom dnevniku, na njoj su se lomile okolnosti raskida braka i nepovoljnog odnosa majke i oca (Bakšić 2020, I deo: 10). Očeva očekivanja, uokvirena željom za Vladošiniim ispravnim, patrijarhalnim rodnim formiranjem (Bakšić 2020, I deo: 9–11) i uticaj majke od koje se Vladoša učila samostalnosti, ali koja je takođe, poučena svojim životnim iskustvom, upozoravala i instruisala ćerku povodom odnosa s muškarcima (Bakšić 2020, I deo: 2, 28; Tucovič 2006: 91), činili su Vladošu zbunjenom u pogledu sopstvenog rodnog i seksualnog identiteta (up. Bakšić 2020, II deo: 18–21). Sudeći po pismima, odnos između majke i ćerke bojili su strahovi i (preterane) brige Zofke Kveder, neslaganja i nerazumevanja (Tucovič 2006: 90), što je bilo i pojačano činjenicom da su bile fizički razdvojene, i to u vreme Vladošinož odrastanja. Odnos je, međutim, bio obeležen i ljubavlju i posvećenošću Zofke Kveder dobrobiti svoje ćerke.

U romanu *Bjegunci* pak gđa Majstorović je tip tiranske majke, nasilne, sebične i krajnje samoljubive. Ovakvi majčinski nedostaci u romanu javljaju se kao posledica posvećenosti gđe Majstorović javnom radu (Cesarec 1950: 60). Javnom feminističkom angažovanju gđe Majstorović Ilija Koren odriče humanost i iskrenost i presudno ga tumači njenim pretenzijama na viši položaj u društvenoj hijerarhiji (Cesarec, 1950: 22). Gotovo identično navodima u *Plamenu*, Ilija Koren smatra feministkinje „muškarcima u suknjama“ (Cesarec 1950: 22). Kada pak Buga primi od majke pismo, rečeno je da ona uočava „muškarački majčin rukopis“ (Cesarec, 1950: 30). O samoj Bugi saznajemo da je ličila na majku, samo je bila „nježnija u tjelesnoj građi i licu“ (Cesarec 1950: 40). Feministkinja gđa Majstorović suprotstavljena je, dakle, idealu ženskosti, kako je on zamišljen u romanu prven-

stveno posredstvom Buginog lika. Političkoj angažovanosti, ekscentričnosti i čulnosti njene majke suprotstavljena je Bugina apolitičnost, tendencija za žrtvovanjem koje se ponekad, čini se, graniči sa samounižavanjem, kao i njena dobrota i nevinost koje se akcentuju pre svega njenom vezanošću za prirodu i životinjski svet. I drugi ženski likovi su u Cesarčevom romanu predstavljeni pre svega kao tipovi: tako nailazimo na tip *zle* Bugine *maćehe*, te tip *femme fatale* oličen u Zdenki Kordičevoj. Lik Zdenke Kordičeve bitno je određen sugestijama o njenom promiskuitetu i seksualnom apetitu. Njegovom pojavom uspostavlja se takmičarski međuženski odnos, budući da je funkcija ovog lika da kontrastira Bugi i predstavi iskušenje za Nikolu Višnjića, kome on u konačnici uspešno odoleva.

U celini, odnos majke i ćerke koji je Cesarec u svom romanu posredovao vrlo je jednoznačan, tj. u potpunosti destruktivan i time osetno pojednostavljen u poređenju s odnosom kojim je bio inspirisan, a o čijoj se kompleksnosti utisak stiče otkrivanjem i tumačenjem lično-psihološke i društvene situacije žena (između kojih se odvijao).

U svojim minucioznim analizama, u svakom pogledu i danas relevantnih u kontekstu država nastalih nakon procvata nacionalnih mitologija 90-ih, zagovarajući pritom intenzivno neophodnost korenitih promena, Cesarec dekonstruiše opšta mesta nacionalističke misli koja se oblikuju i u tekstovima Zofke Kveder, uključujući i tekst koji je uputila *Plamenu*. Politička linija neslaganja među njima doticala se s književno-poetičkom: Zofka Kveder nije pristajala uz koncepcije umetnosti u *Plamenu*, a nisu joj bile bliske ni buntovničke avangardne tendencije. Međutim, kada uredništvo *Plamena* direktno odgovori Zofki Kveder, onda taj odgovor biva kompromitovan patrijarhalnom stereotipizacijom, tendencijom banalizovanja i nepriznavanja feminističkih zasluga urednice *Jugoslavenske žene*. Lik gđe Majstorović iz romana *Bjegunci* nesumnjivo je bio posledica Cesarčevog neodobravanja politike Zofke Kveder, njenog muža i drugih nacionalno opredeljenih političara, čiji je uspon, kako svedoči i lik Ilije Korena, Cesarec kontrastirao svojim konkretnim (fizičkim) žrtvovanjima zarad društvene promene i doživljavao ga kao bolnu i nepravednu činjenicu. Istovremeno, ženski likovi o kojima je bilo reči u vezi s *Bjeguncima* svedoče i o preživeli patrijarhalnog imaginiranja ženskosti u ovom romanu. Tekst koji je *Plamen* uputio Zofki Kveder, Cesarčev

roman, ali i sama Zofka Kveder svojim posleratnim okretanjem antifeminističkim, konzervativnim i maskulinim diskursima svedoče o teškoćama oslobađanja od mentalnih stega patrijarhalnih uzusa. No, urednički, književni i kulturni značaj ličnosti Augusta Cesarca i Zofke Kveder, te značaj njihovog učestvovanja u istoriji progresivnih ideja i doprinosa ovoj istoriji jeste neupitan, što obavezuje na njegovu reafirmaciju i na otvaranje prilika za dalju diskusiju o njihovim inspirativnim ličnim i političkim pričama.

Izvori

Plamen, polumesečnik za sve kulturne probleme (1919).
Ženski svijet / Jugoslavenska žena (1917–1920).

Literatura

- Badurina, N. 2010. Od strepnje do autoritarnog subjekta (ideološki zaokret Zofke Kveder). *Riječki filološki dani* 8: 49–68.
- Bakšić, L. 2020. *Konstrukcija ženskog identiteta na primjeru dnevnika Vladimire Jelovšek*. Diplomski rad, Filozofski fakultet, Zagreb. <https://repozitorij.ffzg.unizg.hr/islandora/object/ffzg:1042> (3. 7. 2024).
- Cesarec, A. 1950. *Bjegunci*. Zagreb: Državno izdavačko poduzeće Hrvatske.
- Lasić, S. 1982. Miroslav Krleža i njegovi kritičari za vrijeme Prvoga svjetskog rata. *Croatica: časopis za hrvatski jezik, književnost i kulturu* 13 (17–18): 107–156. <https://hrcak.srce.hr/235462> (2. 7. 2024).
- Jensterle Doležal, A. 2023. *Slovene Women Writers at the Beginning of the 20th Century*. Maribor: Univerza v Mariboru, Univerzitetna založba. <https://doi.org/10.18690/um.ff.7.2023>
- Mihurko Poniž, K. 2021. Zofka Kveder – Slavic Cultural and Feminist Icon of the Early 20th Century. *Defiant Trajectories: Mapping out Slavic Women Writers Routes*. Ur. Katja Mihurko Poniž, Biljana Dojčinović i Maša Grdešić, 72–84. <https://www.fsk.si/partnerships/women-writers-route/> (3. 7. 2024).
- Paščenko, J. 2018. August Cesarec: kretanje kanona od ekspresionizma prema socrealizmu. *Komparativna povijest hrvatske književnosti: književni kanon: zbornik radova s XX. međunarodnoga*

znanstvenog skupa održanog od 28. do 29. rujna 2017. godine u Splitu. Tom 103, 1–13. Split; Zagreb: Književni krug; Odsjek za komparativnu književnost Filozofskoga fakulteta Sveučilišta.

- Simić, Z. 2024. *Urednice ženske/feminističke periodike u Kraljevini SHS/Jugoslaviji: biografski, književnoistorijski i tipološki aspekt*. Doktorska disertacija, Filološki fakultet Beograd.
- Stipetić, Z. 1980. *Komunistički pokret i inteligencija*. Zagreb: Centar za kulturnu djelatnost SSO Zagreb.
- Stoegner, K., Hoepoltseder, J. 2013. Nationalism and Antisemitism in the Postnational Constellation: Thoughts on Horkheimer, Adorno, and Habermas. *Global Antisemitism: A Crisis of Modernity*. Ur. Charles Asher Small. Leiden: Brill | Nijhoff. 119–131 https://doi.org/10.1163/9789004265561_013
- Svirčev, Ž. 2015. 'Jugoslavenska žena' – forum moderne spisateljice. *Knjiženstvo*, (5). <http://www.knjizenstvo.rs/sr/casopisi/2015/zenska-knjizenstvo-i-kultura/jugoslavenska-zena-forum-moderne-spisateljice#gsc.tab=0> (2. 7. 2024).
- Šicel, M. (1966). *Pregled novije hrvatske književnosti*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Tucović, V. (2006). Zagreb, Ljubljana, Praga: korespondenca Zofke Kveder in njene hčere Vladimire Jelovšek. *Dve domovini* (23): 77–99. <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-WSWA1GPN> (3. 7. 2024).
- Vittorelli, N. 2007. *Frauenbewegung um 1900. Über Triest nach Zagreb*. Wien: Löcker. <https://www.yumpu.com/de/document/read/21687477/frauenbewegung-um-1900-uber-triest-nach-zagreb-locker-verlag> (2. 7. 2024).
- Zaninović, V. 1966. *August Cesarec*. Beograd: Rad.

BOŽIĆ, ZRINKA

**Roman s tezom ili politički roman?
Čitanje Cesarčeve **Careve kraljevine****

BOŽIĆ, ZRINKA

Roman s tezom ili politički roman? Čitanje Cesarčeve **Careve kraljevine**

Uvodu svoje dobro poznate knjige *Argumenti za revoluciju – August Cesarec* Zorica Stipetić primjećuje kako je Cesarec još 1980-ih godina vrednota „koja se više podrazumijeva nego što se poznaje i istražuje“, što ona svojom studijom nastoji ispraviti, barem kada se radi o povijesnoj znanosti (1983: 1). Međutim, istom tek koju rečenicu kasnije piše kako „jedan od najvećih hrvatskih pisaca međuratnog razdoblja zapravo i nije obrazložen“ jer su dotadašnje „znanstvene i esejističke interpretacije“ u njemu u prvom redu vidjele književnika „koji je u dilemi između književnosti i revolucije izabrao revoluciju, njoj podredio svoju umjetnost, žrtvovao stvaralačku slobodu te postao dogmatik, gotovo izgubljen za književnost“ (ibid.: 1). Marin Franičević je koje desetljeće ranije tako pisao o drami „pisca kojega baš taj beskompromisni revolucionarni stav ponekad dovodi do literarnih nedosljednosti, kao što mu i literarna usmjerenost smeta u potpunijem izvršavanju sebe kao revolucionara“ (1965: 11). Od tada se nažalost, barem kada je riječ o sustavnijem ili drugačijem čitanju Cesarčeva opusa, nije puno promijenilo. Tome su, dakako, doprinijele opetovane usporedbe s Krležom, često na štetu Cesarca. Tako, primjerice, Vasilije Kalezić 1970-ih primjećuje kako, za razliku od Krleže koji kao „otvoreni kritički duh i silan temperament“ u svom *Izletu u Rusiju* „nije prečuo ono što je zapazio kao razmetljivost i neukusnost ‘lenjinizma na ulicama’ ili neshvatljivu konzervativnost ‘kazališne Moskve’“ (1975: 47), Cesarec je vjerovao „u socijalizam i sve njegove vrednosti – apsolutno“ (ibid.: 49)⁹¹. S druge strane, Ivo Frangeš bio je odmjeraniji kada je tvrdio da bi smisao i vrijednost svake takve usporedbe trebala biti isključivo „u nastojanju da se istakne i ono što tu dvojicu pisaca veže i ono što ih individualno profilira“ (1987: 300).

Devedesetih godina prošloga stoljeća književno-povijesna recepcija kreće u predvidivom smjeru pa u *Povijesti hrvatskog romana* Krešimir Nemeč tvrdi da su u Cesarčevu djelu „ideologija i politička akcija na osebujan način određivali kurs umjetničke prakse, često očito na uštrb estetskog učinka“ (1998: 124), a Dubravko Jelčić u svojoj *Povijesti hrvatske književnosti* bilježi kako je Cesarec bio „predan bez ostatka zadaćama i ciljevima svoje partije, koja ga je – kao i Krležu – znala iskoristiti kad god joj je trebao“, ali ga nije odbacivala kao povremeno Krležu jer nije imala ni zašto (1997: 235). Da može i gore, po-

kazao je tek koju godinu kasnije Slobodan Prosperov Novak ustvrdivši da je Cesarec bio „publicist više nego književnik, agitator više nego umjetnik“ koji je unatoč teškim životnim prilikama i brojnim nedaćama, eto, u drami i romanu ipak „ostavio vrlo zamjetan trag“ (2003: 348). Međutim, bilo je i onih koji su mislili drugačije poput Vinka Brešića koji piše: „Reći da je zbog njegove povremene literarne nedosljednosti, ali zato beskompromisne revolucionarnosti socijalno-političke, od čovjeka Cesarca revolucija dobila više nego književnost, (...) značilo bi zapravo ne shvatiti Cesarca ni kao pisca ni kao revolucionara“ (1994: 187). Potonje je bilo uvelike na tragu ranije interpretacije Ive Frangeša i to ne samo u njegovoj *Povijesti* nego i u iznimno poticajnom čitanju romana *Careva kraljevina* (1987: 300).

Zanemarimo li ideološki zaokret dobrog dijela ovdašnje znanosti o književnosti devedesetih i uzmemo li u obzir raniju recepciju, gotovo se nevjerojatnim čini da je književni opus pisca čije je ime u socijalističkoj Jugoslaviji bilo itekako prisutno u javnom prostoru (nazivi ulica, kulturnih institucija, izdavačkih kuća) i kojemu su u više navrata priređivana sabrana i izabrana djela⁰², ostao do te mjere nepoznat, nepročitan, neistražen. Dapače, više se istraživanjem njegova političkog i publicističkog rada bavila povijest, nego književna znanost.⁰³ Sve se svelo na pojedinačne povremene pokušaje, no bilo kakav sustavan istraživački zahvat i čitanje u potpunosti je izostalo, a politički angažman Cesarčev bio je u prvome planu. Cilj ovoga rada nije pokazati suprotno, nego razmotriti implikacije jednoga takvog angažmana u okvirima književnoga teksta i pritom, privremeno, po strani ostaviti historijsku osobu i njezinu političku biografiju. Kao što je svojevremeno napisala Susan Rubin Suleiman u svojoj knjizi *Authoritarian Fictions: The Ideological Novel as a Literary Genre*: „Neću se više baviti pojedinim piscem i njegovim ‘problemom’, nego cijelom kategorijom tekstova i njihovim problemom“ (Rubin Suleiman 1983: xii). A kategorija tekstova na koju misli je *roman s tezom* (*le roman à thèse*) – žanr koji je od svoga pojavljivanja imao lošu reputaciju zbog svoje tendencioznosti i bliskosti propagandi⁰⁴. Riječ je o romanu didaktične intencije pisanom „u realističkom modusu (uteemeljen na estetici vjerodostojnosti i reprezentacije)“ koji čitatelja nastoji uvjeriti u „validnost određene političke, filozofske ili religijske doktrine“ (ibid.: 7). Zalažući se, na tragu strukturalističkih postavki, za deskrip-

tivni tretman pojma, Rubin Suleiman upozorava kako, premda romani s tezom imaju specifičan niz obilježja, postoje i romaneskna djela koja izmiču definiciji, ali se daju djelomično čitati i u tome ključu.⁰⁵ Početkom 1980-ih, kada ona piše svoju studiju, dosezi strukturalističke naratologije u književnoj znanosti još uvijek nisu oslabljeni političkim i kulturalnim zaokretima književne teorije koji su onda doveli do laganog potiskivanja rigoroznog naratološkog rada s tekstovima za volju društveno i politički atraktivnijih tema (i manje literarno-formalističkih metodologija). U moru različitih pokušaja bavljenja političkim romanom (od Mauricea Edmunda Spearea 1920-ih, preko Irvinga Howea 1950-ih, do Roberta Boyersa 1980-ih ili Stuarta Scheingolda 2000-ih), upravo to čini njezinu studiju iznimkom koja nas od autorske biografije, tematizacije i reprezentacije političkih događaja i problema vraća tkivu teksta. Roman s tezom je, kako Rubin Suleiman pokazuje, u svojoj suštini teleološki – „određen specifičnom svrhom koja postoji ‘prije’ i ‘iznad’ same priče“ (ibid.: 54). Priča tako priziva nedvosmislenu interpretaciju koja podrazumijeva pravilo i smjer djelovanja za samoga čitatelja. A kako to čini? Retoričkim sredstvima, tvrdi Rubin Suleiman, zbog čega je, da bismo išta mogli zaključiti o značenju i učincima romana, nužna analiza pripovjednih postupaka i umjetničke forme.

Tekst koji će nas u ovome slučaju zanimati Cesarčev je roman *Careva kraljevina*, napisan između 1923. i 1924. godine, objavljen prvi put u cijelosti 1925. (naklada Vinka Vošickog u Koprivnici) na ekavici s podnaslovom *Roman o nama kakvi smo bili*⁰⁶. Krešimir Nemeć ponavlja interpretaciju koju je ranije naznačila Stipetić i piše kako Cesarčev politički i etički angažman „nisu u romanu uvijek našli i primjeren literarni izraz“ zbog čega djelo s jedne strane ima „snažnih stranica, odličnih zapažanja o sterilnosti hrvatske politike“, s druge ga guše „verbaliizam, predugi dijalozi, publicističko fraziranje, nebriga za formu i stil“, a gusta i komplicirana „mreža odnosa među likovima i ne uvijek spretno izvedena dijaloška kombinatorika otežavaju čitatelju komunikaciju s tekstom“ (1998: 125). S obzirom na Cesarčevu biografiju i neke ranije ocjene o nedovoljnoj doradenosti njegova književnog pisma, relativno lako je bilo Nemeću, da ne kažem ziheraški, ovako ocijeniti *Carevu kraljevinu*. Kao i drugima, i u ovom bi se slučaju s pravom moglo prigovoriti da je nedostajalo i ozbiljno čitanje romana. Među-

01 U nastavku piše: „Direktni partijski radnik, član Partije (što Krležu nikad nije bio), radeći na specijalnim zadacima po odluci Partije, on je bio u prilici da bolje upozna sve životne teškoće u radu Partije i da s više razumevanja ceni i najmanje njene uspehe. (...)“

Ako se za Cesarca može utvrditi da je kao partijski radnik, ideolog i pisac verovao bez trunke kolebanja u ostvarenje socijalizma u Sovjetskom Savezu, za neke druge partijske radnike i borce – na osnovu njihovih kasnijih priznanja, sećanja i memoara – može se ustanoviti da ih je istina opekla, da su socijalizam drukčije zamišljali, da su se i razočarali“ (Kalezić 1975: 49–50).

02 *Izabrana djela Augusta Cesarca*, 1–12. Zagreb 1946–1964; *Izabrana djela*, 1–2. Beograd, Zagreb, Sarajevo 1964; *August Cesarca*, 1–2. Pet stoljeća hrvatske književnosti, 96–97. Zagreb 1966; *Djela Augusta Cesarca*, 4, 8–9, 11–14, 18. Zagreb 1970–1972; *Sabrana djela Augusta Cesarca*, 1–20. Zagreb 1982–1986.

03 Kako Brešić (1994: 187) upozorava: „Bez potpune dokumentacije i kritičkog izdanja njegovih djela (za koja se ni danas ne može kazati da su konačna!) o ovome piscu možemo još uvijek parcijalno govoriti.“ Nakon posljednjih napora uložених 1980-ih godina, pomaka u smjeru priređivanja kritičkog izdanja Cesarčevih djela nije bilo.

04 Paul Bourget, autor kojega se najčešće povezivalo upravo s romanom s tezom koristio je svaku prigodu za eksplicitnu osudu žanra pa je 1907. u govoru na Académie Française inzistirao na razlikovanju toga esencijalno lažnog žanra od romana ideja (vidi Rubin Suleiman 1983: 3). Pritom je za svoje i romane svojih prijatelja tvrdio da su romani ideja (*romans d'idées*), analitički romani (*romans d'analyse*) ili društveni romani (*romans sociaux*), dočim su romani George Sand ili Hugoovi *Jadnici* obični romani s tezom (ibid.: 3).

05 Rubin Suleiman u nastavku tvr-

di da se i „*A la recherche du temps perdu*, primjerice, može čitati kao roman à thèse koji zagovara doktrinu spasenja kroz umjetnost“ (ibid.: 8).

06 Kako Vladimir Popović, priredivač izdanja u sklopu *Sabranih djela Augusta Cesarca* Mladosti napominje, drugo izdanje, „ijekavizirano, izašlo je nakon rata u *Izabranim djelima Augusta Cesarca* (knj. I, NZH, Zagreb, 1946) u redakciji Ladislava Žimbeka“ koji je „primijenio principe neobične i neuobičajene u redaktorskoj praksi, mijenjajući, prekrajujući i preinačujući autorizirani tekst do nepojmljivih razmjera“ (1982: 275).

tim, to i nije bilo tako u svim slučajevima. Tako je na primjer Ivo Frangeš u svojoj *Povijesti hrvatske književnosti* ustvrdio da se radi „po kompoziciji o jednom od najzanimljivijih hrvatskih romana uopće“ (1987: 301). Toj je tvrdnji prethodilo čitanje koje je ponudio još 1960-ih kada je ukazao na inovativnost Cesarčeva pripovijedanja u *Carevoj kraljevini*:

„Osebuju tehniku sebi je nametnuo Cesarec. Trebalo je u jednom jedinom danu prikazati veliko uzište zvano Hrvatska u kojemu je redarstvena crvena lampica jedino svjetlo“ (1965: 531).

Prema Frangešu, Cesarec je za to morao pronaći odgovarajući način i formu „zgsunuvši zbivanja i likove u njima prostorno (uzište) i vremenski (jedan dan)“ (ibid.: 529). A kako je to učinio? Frangeš tvrdi da je Dostojevski „bio i ostao središnji Cesarčev književni doživljaj, kao što mu je Lenjin politički“ (1987: 300). Prema njegovu mišljenju, od Dostojevskoga je preuzeo tzv. dramsku tehniku, prije svega teoriju o trima jedinstvima (radnje, prostora i vremena) (usp. ibid.: 301). „Vežan tipično dramskim zakonima, i to zahtjevima klasicističke drame“, piše Frangeš, „Cesarec je strukturu svog romana osnažio psihologijom likova“ i to „ulaženjem u tok svijesti svojih junaka“ (1965: 532). I dok Frangeš u pojavi pisca koji se nalazi u dvostrukoj ulozi „sveznajućeg Pripovjedača i lika koje se neposredno, neprisiljeno ispovijeda“ (ibid.: 532) prepoznaje dramski postupak, valjalo bi se prisjetiti Bahtinove koncepcije romaneskne polifonije izvedene upravo iz čitanja Dostojevskog.

A kako je u *Carevoj kraljevini*? Roman obuhvaća jedan dan u istražnom zatvoru godine 1912. ispričano u tri dijela: *Od predzorja do jutra*, *Od jutra do podneva* i *Od podneva do večeri*. „Nad carevom kraljevinom vladao je tada, devet stotina i dvanaeste, tutor, i jedan atentatorski hitac, opaljen u njega, kresnuo u njenoj tami, i uskoro potom, u oktobru, grunuli su kroz tišinu njenu balkanski topovi“, započinje pripovjedač svoje pripovijedanje (Cesarec 1982b: 7). U istoimenom članku objavljenom 1923. u *Savremeniku* Cesarec piše: „Te godine kada se odigrava radnja u romanu, Hrvatska je sa svim svojim javnim i privatnim životom bila u krizi. Zapravo historija Hrvatske i nije no historija kronične krize, samo se te godine ta kriza opet jedanput pokazala akutnom“ (1971a: 183). Galerija različitih likova kreće se u ograniče-

nom prostoru zagrebačkog sudbenostolskog uzišta: od čuvara Burmuta do đaka/atentatora Jurišića, korumpiranog odvjetnika i političara Pajzla, Petkovića, brata njegove žene i žrtve njegove namještaljke, prevaranta Rašule i njegovih kompanjona, njegova bivšeg pomoćnika Mutavca, Mutavčeve trudne žene koja dolazi u posjet, džeparke koja se u ćeliji na katu previja u trudovima, maloljetnih ubojica, silovatelja, palikuća... Na ekstradijegetičkoj je razini pripovjedač koji svojim pripovijedanjem zahvaća sve te likove u njihovoj mučnoj zatvorskoj koegzistenciji, njihovo kretanje, njihove međusobne interakcije, ali i njihove bojazni, kombinacije, spletke, strahove, nade, sjećanja. Upravo u tom načinu Frangeš, i prije njega Antun Barac, prepoznaju tehničku inovaciju Cesarčevu. Jer trebalo je da u skučenom prostoru zatvora i u ograničenom vremenu svi ti likovi „iskazuju sav svoj individualni i nacionalni stav, da se kao ličnosti obrazlože u manje od dvadeset četiri sata“ (Frangeš 1965: 532). Upravo je zbog toga povodom izlaska *Careve kraljevine* Antun Barac napisao da će roman teško doprijeti do šire publike: „Uza svu oštrinu opservacija i vješto isprepletenu fabulu mnoga su mjesta teška za čitanje onome koji u romanu više voli pripovijetku od analize duša (...)“ (Barac prema Frangeš 1952: 533). No umjesto da se priklonimo tezi o dramskom postupku u romanu, pogledajmo ga, bahtinovski, kao žanr u nastajanju koji „se loše suživljava s drugim žanrovima“ (2019: 572), a koji se, za razliku od epa, gradi „u zoni neposrednog kontakta s (...) nezavršenom suvremenosti“ (ibid.: 605).

Upravo ta točka doticaja s nezavršenom suvremenosti u kojoj pripovjedač operira i kao instanca odgovorna za sve razine pripovijedanja i kao medij artikulacije glasova likova koji nastanjuju dijegetički univerzum – temeljno je organizacijsko načelo romana. Zbog mogućnosti reprodukcije idiolekta lika kroz njegov govor i njegovih misli unutar pripovjednog iskaza samoga pripovjedača, pogodnim se pokazao slobodni neupravni govor (usp. Rimmon-Kenan 2005: 117). Upravo je to tehnika kojom Cesarec pripovjedač često u romanu u svoj govorni iskaz u igru uvodi druge govornike i njihove stavove. Dijalozi likova izmjenjuju se s ekstradijegetičkim pripovijedanjem i sa slobodnim neupravnim govorom, pripovjedač nastoji u tom ograničenom prostoru i vremenu dati „silovit presjek kroz epohu“ odnosno prikaz „stiješnjene, skućene, sapete situacije u kojoj se Hrvatska tada nalazila“ (Frangeš 1965: 529). Galerija različitih

likova u istražnom zatvoru predstavlja Hrvatsku u malom: od idealista do korumpiranih političara, od krupnih prevaranata i njihovih pomoćnika do duševno bolesnih sanjara, od ubojica i silovatelja do novinara, od palikuća do lopova. Svi ti likovi koegzistiraju, svi se njihovi glasovi i jezici čuju, bilo izravno, bilo neizravno, roman bruji različitim glasovima, govorima, stavovima i nema ništa dramskoga u tome jer se radi o, kako je svojevremeno Bahtin primijetio, umjetnički organiziranom društvenom raznorječju (usp. 2019b: 33). Roman je, naime, žanr koji dopušta koegzistenciju različitosti jer:

„Prozaist-romanopisac ne isključuje tuđe intencije iz raznorječnog jezika svojih djela, ne uništava one društveno-ideološke vidokruge (svjetove i malene svjetove) koji se razotkrivaju iza jezika raznorječja – on ih uvodi u svoje djelo. Prozaist se ne koristi riječima, nego raseljenim tuđim intencijama te ih prisiljava da služe svojim novim intencijama, svojem drugom gospodaru. Zbog toga se intencije prozaista *prelamaju* i to *pod različitim kutovima*, ovisno o društveno-ideološkoj tudosti, opredmećenosti prelamajućih jezika raznorječja“ (ibid.: 71).

Cesarec kao čitatelj Dostojevskog, zasigurno je prenio – ne dramski postupak – kako je to Frangeš tvrdio, nego ono najsvojstvenije njegovim romanima, što je upravo Bahtin tako lucidno opisao: „U njegovim delima se mnoštvo karaktera i sudbina ne razvija u jedinstvenom objektivnom svetu u svetlosti jedinstvene autorove svesti, već se tu *mnoštvo ravnopravnih svesti i njihovih svetova* spaja u jedinstvo nekog događaja, čuvajući pritom svoju neslivenost“ (2000: 8). Zbog toga su njegovi likovi puno više od pukih predmeta pripovjednog prikaza, od pukih objekata autorske riječi, oni su u pravom smislu riječi „subjekti sopstvene reči koja nešto neposredno znači“ (ibid.: 8).

Tako se, naprimjer, Franjo Rašula, prevarant, mračan lik spreman na sve, posve slobodan u svojim spletkama očituje u prostoru pripovjednoga teksta kombinacijom ekstradijegetičkog pripovijedanja, slobodnog neupravnoga govora i izravne dijaloške razmjene:

„Pomalo je i nezadovoljan sa samim sobom. Nije li pred Jurišićem previše otkrio mržnju koju osjeća

spram Mutavca? Ali drukčije nije mogao, Jurišić ionako ne bi vjerovao. Tek više opreza, Rašula! Možda baš radi Jurišića nije trebao izazvati onu scenu s Mutavčevom ženom? Ni s Pajzlom onako prelomiti! No izazvao ga je i taj sam. Ali o tome se baš i radi da se ničim ne da izazvati. Oprezno, s više pomirljivosti i laske na cilj, govori on sam sebi i pri tome sad najviše misli na Mikada. S tim zanošljivim glupim spiritistom mora nešto postići. Već sinoć ga je Mikado, iako su se svi smijali, nekako zadovoljno gledao, kad je on jedini vjerovao u tajne sile koje su u njemu. Jutros mu se, istina, nešto zamjerio, napavši Mutavca, no sve se to dade izgladiti, i nastojat će to odmah čim mu se desi prilika. Smješka se Rašula i opet optimistički. Zapalio je cigaretu, prošao mimo Jurišića i Majdaka, zagledao se u ovog prijateljski:
A šta vi to imate, gospodin Majdak?“ (Cesarec 1982b: 60).

Takvih pripovjednih pasusa u kojima se očituju Jurišićev idealizam, Petkovićevo ludilo, Mutavčevo psihičko propadanje, Pajzlova nadmudrivanja s Rašulom i sa ženom ima pregršt. Umjesto dramskog postupka, čisto pripovijedanje, umjesto čiste mimeze – mimetički učinak dijegetičkim načinom odnosno primjer odgovora na davnu dilemu Gérarda Genettea: Što se događa kada se bavimo tihim događajima i radnjama? Kako mimeza tada funkcionira i kako će nam pripovjedač naznačiti da je netko drugi? (usp. 1972: 185). Slobodni neupravni govor, kakvim vrvi Cesarecovo pripovijedanje, pojačava dvoglasje i višeglasje teksta pri čemu se ne uvodi samo veći broj govornika nego i njihovi stavovi (usp. Rimmon Kenan 2005: 117). U iskazu pripovjedača nastanjuje se drugost lika koji misli, govori i djeluje. Riječ je o dijaloškoj i agonalnoj strukturi verbalne komunikacije (vidi Tjupa 2014: 219), o interferenciji pripovjedačeva teksta i teksta lika (pripovjedačeva govora i govora lika), o hibridnom fenomenu u kojemu se miješaju mimeza i dijegetičko pripovijedanje (usp. Schmid 2010: 137).

Iz oskudne književnopovijesne i književno-kritičke literature dalo bi se zaključiti da je *Careva kraljevina* primjer romana s tezom ili čak, polazeći od biografije pisca i roman s ključem kako to samouvjereno piše Nemeč u svojoj *Povijesti* pozivajući se neoprezno na Frangeša koji, pak, kaže nešto drugo – da se njezina „estetska

vrijednost ne mjeri i ne pojačava činjenicom što bi se mogla čitati i kao roman s ključem, i što bi se svakoj navedenoj ličnosti i prikazanoj situaciji mogao tražiti stvarni, historijski ekvivalent“ (1965: 529). I kao da to nije dovoljno, Nemeč, u liku atentatora Jurišića prepoznaje „piščeva istomišljenika, tj. glasnogovornika Cesarčevih političkih teza“ (1998: 124). Ovakvo biografsko čitanje, ne samo što je metodološki upitno, u potpunosti je i irelevantno za značenjske učinke samoga teksta jednom kada izvorni društveno-politički kontekst nestane iz horizonta čitatelja. Frangeš tvrdi da je roman „nošen dvjema idejama“, političkom i književnom, „patetikom traženja pravde i izlaza iz uzišta i osjećajem o potrebi inovacije tehnike romana“ (1965: 534). *Careva kraljevina* je, prema tome, podjednako obilježena dvjema ambicijama istodobno. Osim što takva interpretacija u pitanje dovodi tezu koja se uobičajeno veže uz Cesarčevo pisanje, da je politika prevladala nad literaturom, ona nas prisiljava i da politiku romana definitivno odvojimo od političke biografije njegova autora. To bi značilo da je valja tražiti u načinima na koje se u samome tekstu, podjednako tematski i formalno, otvara središnje političko pitanje te 1912. godine formulirano tako slikovito u unutrašnjem monologu Jurišićevu:

„Cijela careva kraljevina kao da je samotno, zatureno selo u noći. Sva su svjetla pogašena, drumovi leže u blatu, kola trijumfa su razbita i zagrezla, sve je ružan ropac žrtve koja je i sama sebi kriva! Tamo na kraju ko crveno srce noći ipak se nešto svijetli! Naprijed vitezovi slobode i pravde! K svjetlu! A to crveno svjetlo – crvena je lampa policije i tamnice! I opet je sve mrak. Mrak ko tamna slutnja da će se nešto zapaliti“ (Cesar-rec 1982b: 166).

Za takav prikaz stiješnjenosti Hrvatske, za sugestivan i vjerodostojan presjek njezinih različitih slojeva, političkih elita i špekulanata, građanske klase i seljaka, čudaka i psihičkih bolesnika trebalo je pronaći pravu umjetničku formu. Trebalo je zahvatiti događaje i likove u njihovoj simultanosti i opisati „ništa drugo nego jedan mutan – ali simboličan – dan u mutnoj cuvajevskoj Hrvatskoj“ (Frangeš 1965: 529), odnosno kako Cesarec u osvrtu na svoj roman piše, jedan dan u Hrvatskoj u kojoj je „nacionalna revolucija bila parola u zraku, bez svoga tla iz koje ga bi normalno izrasla, bez svojih masa, pa čak i bez svoje avangarde“ (1971a: 188).

Kada bismo slijedili logiku dobrog dijela književnopovijesne i književno-kritičke recepcije, *Careva kraljevina* bila bi roman s tezom s autobiografskim elementima. Kako je Rubin Suleiman objasnila, retorika romana s tezom zasniva se na komunikacijskoj redundanciji kojom se istodobno reducira količina posredovanih informacija i povećava mogućnost ispravne recepcije (usp. 1983: 55). Međutim, to bi se moglo tvrditi i za svaki drugi, barthesovskim riječima, „čitljivi tekst“. U romanu s tezom, dodaje Rubin Suleiman, „značenje se pojavljuje postupno i jednom kad je tu, ne nestaje“ (ibid.). Što čitanje više napreduje, redundantnost više učvršćuje, definira značenje i eliminira mogućnosti drugačijih i pogrešnih čitanja. Pritom su ključna tri modalna elementa: prisutnost nedvosmislenog dualnog sustava vrijednosti, prisutnost pravila djelovanja upućenih čitatelju i prisutnost doktrinarnog interteksta koji može biti eksplicitno iskazan u romanu, bilo da to čini sveznajući pripovjedač, jedan od likova ili je tek suptilno naznačen (usp. ibid.: 56). Čitajući roman s tezom, čitatelj „se podvrgava autoritetu jednoga glasa ili više glasova koji međusobno ne proturječe i koji svi zajedno čine vidljivim značenje koje čitatelj traži i koje je sam roman već pronašao“ (ibid.: 239). Takav roman radi na pridobivanju čitatelja za jedno stajalište i protiv drugoga, takav roman potiče čitatelja da određene istine prihvati kao svoje, da ga pridobije za doktrinarni intertekst na koji se otvoreno ili suptilno oslanja.

Je li *Careva kraljevina* baš do te mjere „čitljiv“ tekst? Je li dovoljno povući paralelu između Cesarčevih političkih stavova izraženih u njegovim publicističkim tekstovima i misli i riječi jednoga od likova, slučajno ili ne – atentatora, pa da se sva mnoštvenost glasova reducira u jednu tezu koju roman navodno propagira? Jer nastojanje da se pronađe prikladna forma i umjetnički postupak za prikaz društvene i političke realnosti toga jednog neodređenog dana godine 1912, forma koja ne bi bila ni reduktivna ni redundantna na način kako to Rubin Suleiman opisuje, govori u prilog suprotnome. Kako god široko zamislili žanrovski okvir, *Careva kraljevina* nije roman s tezom, ali jeste politički roman i to iz više razloga. Politički je roman, kako je svojevremeno napisao Irving Howe u jednoj od prvih studija koja se bavi takvom vrstom romana „roman u kojemu su dominantne političke ideje ili politički milieu“ (1957: 17), a da pritom u njemu kao literarnoj formi ništa ne biva naruše-

no. Ne radi se, tvrdi Howe, o zasebnoj žanrovskoj kategoriji jer je u takvome romanu nemoguće identificirati bilo kakve temeljne razlike same književne forme (usp. *ibid.*: 16). Slično su tvrdili René Wellek i Austin Warren u jednom usputnom zapažanju u sklopu poglavlja o problemu žanra u svojoj utjecajnoj *Teoriji književnosti* kada su se pitali ne bi li postojanje političkog romana kao zasebnog književnog žanra impliciralo i postojanje nečega poput, primjerice, crkvenog romana: „Ne, izgleda da smo se, govoreći o ‘političkom’ i ‘crkvenom’ romanu, upustili u raspravljanje o jednom obliku grupisanja zasnovanom jedino na predmetu – u čisto sociološku klasifikaciju, kojoj, naravno, nikad nema kraja“ (1985: 271). Piscu koji pokušava pronaći pravu umjetničku formu za svoje djelo, objasnio je Claudio Guillén, kao orijentir služe već napisana književna djela grupirana po nekom načelu. Žanr je, prema njegovu mišljenju, poziv formi koji je „istovremeno, okrenut i prema budućnosti i prema prošlosti“ (1982: 108). Zagovarajući početkom 1970-ih strukturalističku književnu povijest, Guillen ponavlja davni korak Jurija Tinjanova koji još 1924. godine formalizam, koji je deklarativno odbacio dijakronijsku perspektivu (npr. Šklovski) i žanrove tretirao kao puki repertoar različitih specifičnih umjetničkih postupaka, obogatio inovativnom teorijom književne evolucije. Žanr je, piše Tinjanov, dinamičan sustav koji „nastaje (od iskakanja i začetaka u drugim sustavima) i raspada se pretvarajući se u rudimente drugih sustava“ (1998: 8). Tako shvaćena književna evolucija onemogućuje svaku statičnu odredbu: „nova pojava *smjenjuje* staru, zauzima njezino mjesto i istodobno se, budući da nije ‘razvitak’ stare, pojavljuje kao njezina zamjena“, a kada se ta zamjena ne dogodi, „žanr kao takav nestaje, raspada se“ (*ibid.*: 8). Prema tome, niti je političkom romanu moguće odrediti žanrovsku supstancu, niti je žanr sam po sebi statična formalna kategorija.

Situaciju dodatno komplicira i sam roman općenito koji je, kako je Bahtin ispravno primijetio, „jedini žanr koji je u nastajanju i koji još nije završen“ (2019a: 571). Kako on pokazuje, tri su temeljna svojstva romana koja ga razlikuju od svih ostalih žanrova: njegova stilska trodimenzionalnost povezana s višezjezičnom svijesti koja se u njemu realizira, korjenita izmjena vremenskih koordinata književnog lika u samome romanu i nova zona izgradnje književnog lika koja je ujedno i zona maksimalnog kontakta sa suvremenosti u njezinoj nezavrše-

nosti (usp. *ibid.*: 579). No promotrimo li *Carevu kraljevinu* u perspektivi ta tri romaneskna svojstva, postaje jasnije kako se u romanu manifestira ono političko. Umjesto pripovjedača koji kontrolira sve govorne instance, imamo višeglasje u kojemu likovi u međusobnom djelovanju i govoru očituju svoje osobnosti i svoje različite društvene i političke pozicije. Za razliku od epa, kao dovršenog žanra, kojemu je svojstvena epska distanca između gledišta prikazivanja i prikazanoga svijeta⁰⁷, u romanu kao nedovršenom žanru, „sadašnjost postaje centar ljudske orijentacije u vremenu i svijetu“ (*ibid.*: 596). Romaneskni je svijet, prema tome, obilježen drugačijom temporalnošću: „on postaje svijet u kojemu nema prve riječi (idealnog počela), a posljednja još nije izrečena“ (*ibid.*: 596). Umjetnički književni prikaz na taj način stječe aktualnost, postaje suvremen, blizak i otvara se prema budućnosti. U takvome umjetničkom književnom prikazu došlo je do suštinske redefinicije lika čovjeka u koji se unosi „dinamika nepodudaranja i nesklada“ između različitih njegovih momenata, za razliku od epskih i tragičnih junaka koji ne izlaze iz okvira svoje mitske sudbine ili sižea (*ibid.*: 602). Roman je žanr koji u svojoj osnovi, prema Bahtinu, donekle oslobađa likove, a Cesarčeva *Careva kraljevina* čini i korak dalje i u smislu specifične temporalnosti (simultanost, koegzistencija) i kada se radi o emancipaciji likova. Naime, tražeći prikladan umjetnički postupak za prikaz političke situacije u Hrvatskoj te 1912, Cesarčev je na tragu načela koja su zagovarali njegovi drugovi formalisti i futuristi u LEF-u obremenio umjetničku formu kako bi skrenuo pozornost na sadržaj, očudujućim pripovjednim postupkom narušio je automatizam percepcije⁰⁸ i suočio se s istim izazovima na koje je nailazila sovjetska revolucionarna avangardna umjetnost:⁰⁹ nerazumijevanje čitateljske publike. Doduše, Cesarčev roman do šire publike nije ni dospio, ali ni ova stručna, osim Frangeša i Barca, nije prepoznala inovaciju postupka i forme.

Nakon prvog boravka u Rusiji Cesarčev je objavio niz članaka o kulturnom životu u kojima je pisao „o osnovama sovjetske kulture, o odnosu proletarijata prema kulturnim nastojanjima, o ruskom suvremenom teatru, o suvremenim ruskim slikarima, o raznim pravcima koji su se javljali“ i pritom se u najvećoj mjeri bavio „tvorevinama prožetim revolucionarnom tendencijom i zasnovanim na primjeni novih, često radikalnih forma, na djelatnosti koja je bila najkarakterističnija za period

07 Kako Bahtin objašnjava: „On je završen, svršen i neizmijenjen i kao stvarna činjenica, i kao *smisao*, i kao *vrijednost*. Time se i određuje apsolutna epska distanca. Epski se svijet može samo s dubokim poštovanjem prihvaćati, ali se ne može dotaknuti, on je izvan zone ljudske aktivnosti koja izmjenjuje i ponovno osmišljava. Ponavljamo i podcrtavamo: ta distanca ne postoji samo u odnosu na epsku građu, to jest prikazane događaje i junake, nego i u odnosu na gledišta na njih i njihovo vrednovanje (...)“ (2019a: 585).

08 Šklovski u svom antologijskom tekstu „Umjetnost kao postupak“ piše: „Cilj je umjetnosti dati osjet stvari kao viđenje, a ne kao prepoznavanje; umjetnički je postupak – postupak ‘začudnosti stvari’ (*ostranjenje vešće*) i postupak otežale forme, koji povećava teškoću i dužinu percepcije jer je perceptivni proces u umjetnosti sam sebi svrha i treba da bude produljen (...)“ (1999: 125).

09 Kako Flaker navodi: „(...) upravo to eksperimentiranje naišlo je na otpor, čim su se pojavili prvi brojevi ‘Lefa’. Već je treći broj toga časopisa morao mnogo prostora posvetiti polemici s autorima članaka koji su se pojavili u ‘Pravdi’ (Sosonovski), ‘Izveštijama’ i posebno u časopisu mlade i nanjetrepeljivije grupe ‘proleterskih’ pisaca nazvane ‘Na postu’ (Na straži), koji je tražio, da se protiv novoga futurizma povede ‘najnepoštednija borba’. Najviše se tada ‘lefovci’ zamjerala nerazumljivost njihovih djela, njihova nepristupačnost radničkoj publici i širokom krugu čitalaca“ (1957: 277).

10 Osim Vladimira Majakovskog, manifest potpisuju Nikolaj Asejev, Boris Arvatov, Osip Brik, Boris Kušner, Sergej Tretjakov, Nikolaj Čužak.

velikih promjena u ruskom društvu“ (Zaninović 1964: 99). A upravo su, kako je svojevremeno primijetio Herbert Marcuse, „kritička uloga umjetnosti“ i njezin emancipacijski potencijal sadržani „u estetskoj formi“ (1981: 210). Jer autentičnost umjetničkog djela ne proizlazi ni iz njegova sadržaja ni iz njegove forme same po sebi nego iz toga što sadržaj postaje forma. Pritom se ne radi o klasičnom formalizmu jer Marcuse inzistira na tome da je estetska forma društveno-povijesna pojava koja istodobno transcendirira ono društveno-povijesno:

„Istina umjetnosti sastoji se u njezinoj sposobnosti da slomi monopol uspostavljene stvarnosti (...) kako bi *definirala* ono što je *stvarno*. U tom slamanju koje je dostignuće estetske forme izmišljeni svijet umjetnosti javlja se kao prava stvarnost!“ (ibid., 210).

Na taj način forma ostvaruje davnu ambiciju historijske avangarde – revoluciju umjetnosti, revoluciju društva i revoluciju svakodnevnog života ili kako su to sami LEF-ovci formulirali:

Lef će agitirati našom umjetnošću u masama i stjecati u njima organiziranu snagu.

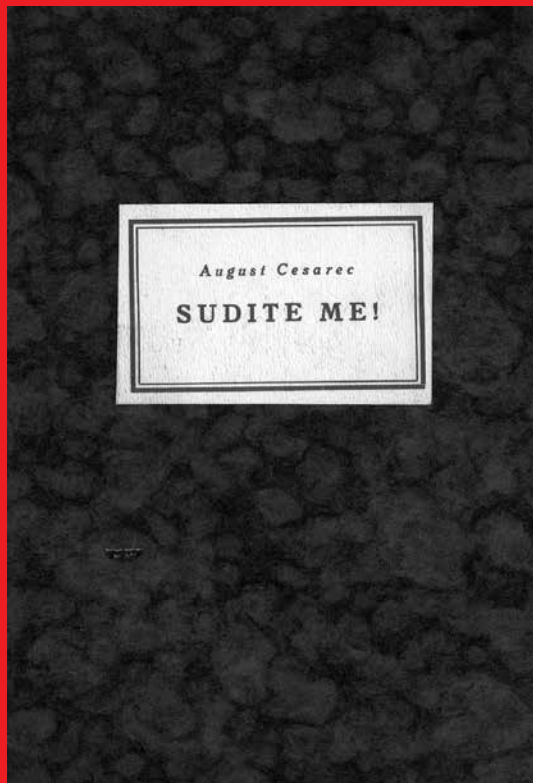
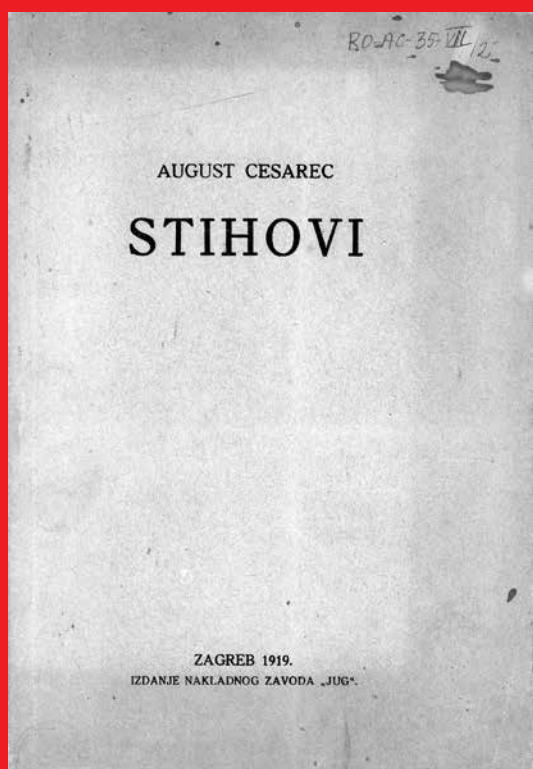
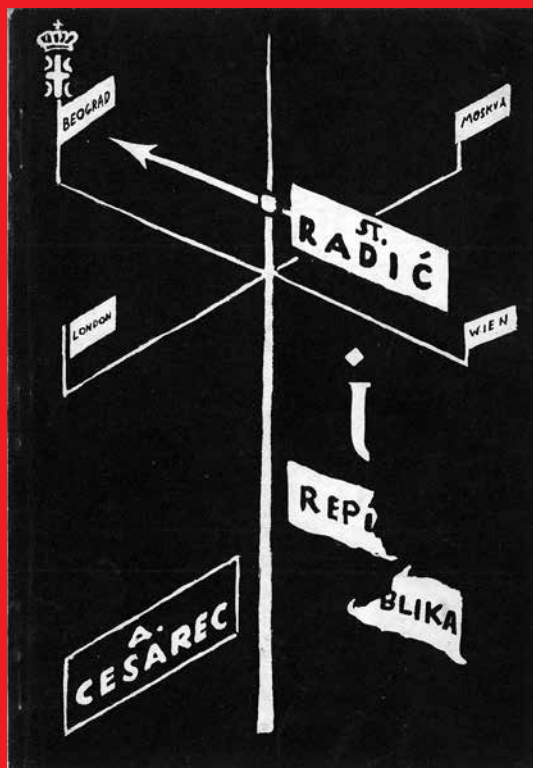
Lef će potvrđivati naše teorije aktivnom umjetnošću, podigavši je do najviše radne kvalifikacije.

Lef će se boriti za umjetnost – izgradnju života
(Majakovski¹⁰ i dr.: 67).

Zato svoj članak „LEF u Jugoslaviji“, objavljen upravo u LEF-u 1923. godine, Cesarec zaključuje: „Moram priznati da nisam nikada osjećao tako snažno *potrebu za stvaranje lijeve fronte* ne samo u Jugoslaviji već i na cijelom svijetu, kao sad, poslije dvomjesečnog boravka u Sovjetskoj Rusiji. *Budućnost je svjetske kulture na lijevom krilu*“ (1971b: 192). I tako je nakon svog prvog boravka u SSSR-u i druženja s LEF-ovcima Cesarec napisao *Carevu kraljevinu* – politički roman u kojemu politika kao specifična forma organizacije društva nalazi svoju literarnu formu.

Bibliografija:

- Bahtin, Mihail. 2000. *Problemi poetike Dostojevskog*. Beograd: Zepter Book World.
- Bahtin, Mihail M. 2019a. Roman kao književni žanr. *Teorija romana*. Zagreb: Edicije Božičević.
- Bahtin, Mihail M. 2019b. Riječ u romanu. *Teorija romana*. Zagreb: Edicije Božičević.
- Brešić, Vinko. 1994. *Novija hrvatska književnost: članci i rasprave*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
- Cesarec, August. 1971a. *Careva kraljevina. Djela Augusta Cesarca*. Zagreb: Zora.
- Cesarec, August. 1971b. LEF u Jugoslaviji. *Djela Augusta Cesarca*. Zagreb: Zora.
- Cesarec, August. 1982b. *Careva kraljevina*. Zagreb: Mladost.
- Flaker, Aleksandar. 1957. Cesarec i 'Lef'. *Umjetnost riječi* 1 (4): 273–280.
- Frangješ, Ivo. 1965. Cesarčeva 'Careva kraljevina'. *Forum* 4 (4): 527–535.
- Frangješ, Ivo. 1987. *Povijest hrvatske književnosti*. Zagreb i Ljubljana: Nakladni zavod Matice hrvatske i Cankarjeva založba.
- Franičević, Marin. 1965. August Cesarec u književnosti i revoluciji. *Rad JAZU* 342: 11–25.
- Genette, Gérard. 1972. *Figures III*. Paris: Editions du Seuil.
- Guillén, Claudio. 1982. *Književnost kao sistem*. Beograd: Nolit.
- Howe, Irving. 1967. *Politics and the Novel*. New York: Fawcett Premier Book.
- Jelčić, Dubravko. 1997. *Povijest hrvatske književnosti: Tisućljeće od Bašćanske ploče do postmoderne*. Zagreb: Naklada Pavičić.
- Kalezić, Vasilije. 1975. *Pokret socijalne literature. Književna studija*. Beograd: Književna zajednica „Petar Kočić“.
- Majakovski, Vladimir i dr. 1967. Za što se bori LEF? *Sovjetska književnost 1917 – 1932*. Ur. A. Flaker. Zagreb: Naprijed.
- Marcuse, Herbert. 1981. *Estetska dimenzija*. Zagreb: Školska knjiga.
- Novak, Slobodan Prosperov. 2003. *Povijest hrvatske književnosti: Od Bašćanske ploče do danas*. Zagreb: Golden marketing.
- Nemec, Krešimir. 1998. *Povijest hrvatskog romana: od 1900. do 1945. godine*. Zagreb: Znanje.
- Popović, Vladimir. 1982. Napomene. U: A. Cesarec, *Careva kraljevina*. Zagreb: Mladost.
- Rimmon-Kenan, Shlomith. 2005. *Narrative Fiction*. London i New York: Routledge.
- Rubin Suleiman, Susan. 1983. *Authoritarian Fictions: The Ideological Novel as a Literary Genre*. New Jersey: Princeton University Press.
- Schmid, Wolf. 2010. *Narratology: An Introduction*. Berlin i New York: De Gruyter.
- Stipetić, Zorica. 1982. *Argumenti za revoluciju – August Cesarec*. Zagreb: Naklada CDD.
- Šklovski, Viktor. 1999. Umjetnost kao postupak. *Suvremene književne teorije*. Ur. M. Beker. Zagreb: Matica hrvatska.
- Tinjanov, Jurij. 1998. *Pitanja književne povijesti*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Tjupa, Valerij. 2014. Heteroglossia. *Handbook of Narratology*. Ur. P. Hühn, J. C. Meister, J. Pier, W. Scmhid. Berlin i Boston: De Gruyter.
- Wellek, René/Warren, Austin. 1985. *Teorija književnosti*. Beograd: Nolit.
- Zaninović, Vice. 1964. *August Cesarec: život i rad*. Zagreb: Matica hrvatska.

JANKOVIĆ, BRANIMIR

***Protuargumenti za revoluciju:
August Cesarec u mreži
intelektualnih protuodnosa***

JANKOVIĆ, BRANIMIR

Protuargumenti za revoluciju: August Cesarec u mreži intelektualnih protuodnosa

Posve je razumljivo zašto je potrebno posebno istaknuti određene autore koji su ostali zanemareni, nedovoljno pročitani ili izravno potisnuti. August Cesarec je kao sakralizirani i kanonizirani autor u jugoslavenskom socijalizmu ubrzo postao okružen frazama kojima je nedostajalo invencije i dubine, a nakon pada socijalizma i raspada Jugoslavije pripalo mu je mjesto niza onih autora koje se odbacivalo upravo zato što su u prethodnom poretku bili sakralizirani i kanonizirani. Iako načelno mnogo zainteresirano za žrtve i sjećanje na njih, u hrvatskom društvu trenutno međutim nema prostora da se u to sjećanje uključe lijevi (marksistički, komunistički) intelektualci koje su ustaše strijeljale 1941. godine: Božidar Adžija, Otokar Keršovani, Ognjen Prica, August Cesarec i mnogi drugi. U postojećoj vrijednosnoj hijerarhizaciji žrtava – koja presudno određuje njihov javni status – malo tko se u hrvatskoj javnosti danas uznemirava zbog njih.

Ima dakle itekako mnogo razloga zašto je potrebno izdvojiti baš Augusta Cesarca. No s druge strane, iz perspektive historiografije – napose intelektualne povijesti – bitno je također ne izdvajati Cesarca iz mreže intelektualnih odnosa u koje je bio neizbježno uronjen. Isto tako, ne treba govor o Augustu Cesarcu svoditi samo na njegovo uspoređivanje s Miroslavom Krležom, iako je gotovo nezaobilazno govoriti o njima dvojici. U njega treba uključiti i mnoge druge autore i autorice. Jedna od njih je primjerice Marija Vinski, s kojom je Cesarec bio u

suradničkom i partnerskom odnosu i čiji je dnevnik 1917–1934. nedavno objavljen.

Moguće je spomenuti i Zofku Kveder, s kojom je Cesarec bio u oštrom polemičnom odnosu, kao i tolike druge s kojima je surađivao ili polemizirao. Nastojat ću tom prilikom spomenuti više imena, neka možda i manje očekivana. Kad već vraćamo Cesarca u javni prostor, rekonstruirajmo i intelektualne mreže u sklopu kojih je djelovao, bilo suradnički, bilo polemički. Oba ta aspekta važna su za Cesarčev razvoj i djelovanje. Otud u naslovu teksta odnosi i protuodnosi, argumenti i protuargumenti za revoluciju. U tom smislu, svaki pojedini autor ili autorica povlači sa sobom čitav jedan intelektualni svijet.

Oslonit ću se na spomenute antagonističke aspekte intelektualnih mreža kako bih ponajprije prikazao Cesarčevo djelovanje u prilog socijalne revolucije koju je tako snažno zagovarao, kako u Jugoslaviji, tako i svijetu. Kao što je o sebi napisao u *Plamenu* 1919. godine, „šta može i šta znači protest jednog književnika koji teži ujedno i za socijalnim prevratom?“ (Cesarec 1971: 115–116). Koje je argumente pritom iznosio u prilog socijalne revolucije, a kako je odgovarao na protuargumente? Koje je autore nastojao uključiti u simbolička savezništva, a s kojima je polemizirao? U kakvim su se okolnostima odvijale tadašnje polemike zagovornika i protivnika Oktobarske revolucije?

Na osnovu toga bit će moguće i preispitati neke od sudova ili općih mjesta koji su se u međuvremenu ustalili o Cesarcu i uvijek se iznova navode. Može se naime čuti da je Cesarec bio dogmatik ili čak staljinist (s predbacivanjem zašto nije reagirao na staljinističke čistke). To se posebno napominje u usporedbi sa Krležom za kojeg se smatra da ipak nije bio dogmatik ili je to bio mnogo manje, ostavljajući tako Cesarca u vječitoj sjenci Krleže. Pretpostavka jest da je Krleža – kao lijevi književnik i intelektualac – ne samo lišen tereta dogmatičnosti nego da je i književno mnogo značajniji od Cesarca. Zbog toga je bitno lakše zadržao svoj javni status i neprekinutu prisutnost, pa ga nije potrebno ponovno „otkrivati“, iako je i Krleža okružen stalnim pokušajima da ga se „deideologizira“.

Nasuprot tome, kada se Cesarca nastoji obraniti navodima da nije bio „vulgarni staljinist“, i dalje nedostaje dublje zahvaćanje u sve složenosti njegova pozicioniranja i djelovanja, kao što je primjerice vidljivo iz

sljedećeg citata: „August Cesarec bio je umjetnik u svom najintimnijem zahtjevu prema sebi i spram onomu što je u životu činio. Zbog toga, iako staljinist, nije mogao biti pukim staljinistom, premda anegdota o posljednjem susretu njegovu s Krležom i navodnom verbalnom sukobu oko rusko-finskog rata, tu tvrđnju teško izdržava. Ali da vulgarni staljinist u današnjem značenju toga pojma on nije mogao biti, mnogo pouzdanije svjedoči njegovo posljednje značajnije djelo, drama *Sin domovine*“ (Mirić 2013: 51). Slično je i s raznim drugim suvremenim pokušajima da ga se prikaže prvenstveno kao hrvatskog književnika i, slično kao kod Krleže, umanjnj njegova – bez sumnje neizbježno prisutna – ideološka pozicioniranost. Zbog svega toga postoji snažna potreba za novim pristupima i tumačenjima Augusta Cesarca i njegova opusa.

To međutim ne podrazumijeva potrebu branjenja ili opravdavanja Cesarca pod svaku cijenu, kao ni neke nove apologije, ali važno je uvidjeti što je sve igralo ulogu u djelovanju revolucionarnih intelektualaca. Nastojati objasniti zašto su radili to što su radili znači pokušati ih bolje razumjeti u njihovom povijesnom kontekstu i znatno bolje ih tumačiti u skladu sa suvremenim pristupima u historiografiji i drugim strukama. Danas ipak znamo više o intelektualnoj povijesti, odnosno povijesti intelektualaca, te su osmišljeni znatno rafiniraniji novi pristupi. Stoga bismo s akademske strane danas trebali unijeti metodološki nešto novo u istraživanja, što također može biti interesantno i onima koji Cesarcu pristupaju primarno kao čitatelji, angažirani autori ili pak aktivistički.

Sukobi oko tumačenja Oktobarske revolucije u jugoslavenskoj javnosti

Najprije, što se tiče političke, društvene i intelektualne situacije vremena, treba imati u vidu tadašnje krajnje zaoštrene polarizacije na osnovu suprotstavljenih ocjena Oktobarske revolucije iz 1917. godine i sovjetskog društvenog eksperimenta koji je uslijedio. Radilo se o ključnoj ideološkoj temi između dva svjetska rata, koja je snažno politički podijelila brojne književnike i druge intelektualce te širu javnost, kako u Jugoslaviji, tako i na međunarodnom planu. To se dobro vidjelo na antagonističkim objavama mnogih novinskih članaka, brošura i

knjiga o Oktobarskoj revoluciji i Sovjetskom Savezu.

Važnost novinskih izvještaja u stvaranju predodžbi o revoluciji i njihovom utjecaju na čitatelje vidljiva je i u Cesarčevom retrospektivnom zapisu u tekstu „Problem ruske revolucije. Boljševizam kao rješenje problema: Istok–Zapad“ (*Književna republika*, 1923) o Prvoj ruskoj revoluciji 1905. godine: „Ja znam jedno dete, možda sam to bio sam, koje je na Rusiju 1905. g. gledalo po slikama iz poznatog Kuglijevog *Doma i svijeta*. Tada se, to je također poznato, Rusija tresla u groznici rata i revolucije, i sve one slike grozne u grču borbe koju su prikazivale, tresle su i to dete, nadahnjujući ga dvojako. Posmatrajući šančeve i vučje jame fronte u Mandžuriji ono je bilo Rus i u igri tuklo se protiv Japanaca za cara. No vidjevši barikade u Petrogradu i Moskvi, knutu Kozaka u žrtvu procesije popa Gapona, ono se sećalo i naših malih demonstracija proti Khuena u Zagrebu i sumnje su se uvlačile u njega, sumnje u rat i cara. Nisu li taj car i ti Kozaci, mili i simpatični inače u Mandžuriji, u samoj Rusiji ipak nešto isto tako zlo i mrsko ko kod nas Khuen, zagrebački panduri i žandari s kokotovom perjanicom?“ (Cesarec 1966, I: 10–11).

Sve je to postalo još mnogo dramatičnije osobito nakon ruskih revolucija iz 1917. godine, što je povlačilo sa sobom i još angažiranije pisanje novina i posljedični učinak na čitatelje. O iznimnoj polarizaciji, neizbježnom pozicioniranju te opsegu i načinu na koji su novine pisale o Oktobarskoj revoluciji i pitanju izravnog boravka u SSSR-u ilustrativno svjedoči i dijalog kapetana Bratića i poručnika Vase u Cesarčevu romanu *Zlatni mladić i njegove žrtve* objavljenom 1928. godine:

„– Boljševizam je svjetski pokret. Slaveni su ga rodili, i nije samo revolucija, nego i filozofija, religija, tu se svaki inteligentan čovjek mora da opredijeli!

– A ja sam valjda neinteligentan? Opredijeliti se, ali ti si to učinio ... za boljševizam, taj lopovluk, izdajstvo, pljačku i djelo židovsko! Svaki dan ti o tome pišu novine. I sve to ti hvališ kao oficir!

– Novine! Od sviju tih novinara, tko je bio u Rusiji? A ja sam, dragi moj, i čovjek, nisam samo uniforma“ (Cesarec 1966, II: 131).

Zbog toga su osobito važni postali putopisi kao neposredni uvid u ono o čemu se tada tako podijeljeno govorilo i prikazivalo u novinama. Oni koji su putovali u Sovjet-

sku Rusiju željeli su se izravno osvjedočiti u pravo stanje, nastojeći ne vjerovati propagandi ni s jedne ni druge strane. To dakako ne znači da izravna svjedočenja u vidu putopisnih tekstova o Sovjetskom Savezu nisu i sama mogla postati propagandistička ili biti tako prihvaćena i dalje upotrebljavana. Iako su putopisi o SSSR-u već izazvali istraživačku pažnju (praćenu navođenjem tko ih je sve pisao), prevladavaju analize pojedinih putopisa, odnosno „povratka iz SSSR-a“ ili eventualno uspoređiva-nje dvaju putopisnih djela.

Bilo bi potrebno ići korak dalje te pokazati kako se na putopise o SSSR-u gledalo u međusobnoj povezanosti sa širom produkcijom znanja o Sovjetskom Savezu koja je uz putopise uključivala i brojne druge knjige, publikacije i članke. Na djelu je naime bio svojevrsni „rat knjigama“ oko tumačenja Oktobarske revolucije i SSSR-a. Svi su tražili knjige (domaće ili prijevodne) koje će poduprijeti njihove pozicije, svi su zato tako žestoko napadali knjige za koje su smatrali ne samo da im ne govore u prilog već i da osporavaju ili ruše ono što zastupaju. Zbog toga vrijedi promatrati kako su putopisi zastupali određenu poziciju u tom sukobu tumačenja u trenutku kada se objavljuju te kako su na osnovu toga bili ne samo recipirani nego i dalje korišteni.

Treba spomenuti, zbog još boljeg razumijevanja povijesnog konteksta, da iako se danas često zna spomenuti da neke aktualne situacije slične na 1920-e i 1930-e godine, to ipak nije usporedivo. Dvadeseto stoljeće bilo je „doba ekstrema“, kako je to formulirao povjesničar Eric Hobsbawm. Za prvu polovicu 20. stoljeća govori se kao o međuratnom razdoblju (dakle periodu između dva svjetska rata) ili čak europskom građanskom ratu od 1914. do 1945. godine, kako navodi Enzo Traverso. Osim svjetskih ratova (najprije kroz posljedice prvog rata, a zatim i pripreme za drugi), vodeća javna tema bila je revolucija – ne samo socijalna, odnosno socijalistička, već i fašistička revolucija, odnosno kontrarevolucija u odnosu spram Oktobarske ili čak Francuske revolucije. Oba ta revolucionarna impulsa nastupala su nasuprot liberalnoj demokraciji i s ciljem uspostave alternativne modernosti te su težile stvaranju novog (socijalističkog ili fašističkog) čovjeka. Bile su to radikalno nove vizije budućnosti, lijevog ili desnog predznaka. Takve iznimno suprotstavljene borbe oko nove budućnosti danas nipošto nema, već je uglavnom riječ o zaoštavanju već postojećih modela ili priželjkivanom povratku na staro.

Tadašnje okolnosti izbijanja revolucije ili pobjede kontrarevolucije – često praćene građanskim ratovima – činile su sve ideološki krajnje polariziranim, rezultirajući situacijama koje su shvaćane u ili-ili okvirima. To će se vidjeti već preko samih naslova određenih Cesarčevih tekstova o kojima će uskoro biti više riječi. Zbog svega toga je tada na djelu bila toliko oštra borba oko tumačenja Oktobarske revolucije i SSSR-a, a kasnije i fašizma – kao društveno-politički izuzetno prijelomnih tema – zbog kojih je sve ostalo padalo u drugi plan. Taj je iznimno snažni politički i ideološki rat neizbježno stoga pratio pravi rat tekstova i knjiga.

August Cesarec u ratu tekstova i knjiga

S kojim je dakle autorima i knjigama o Oktobarskoj revoluciji (odnosno „ruskoj revoluciji“, kako je pisao o njoj) ratovao August Cesarec i na koji način je to činio? U neposrednom periodu nakon Oktobarske revolucije, Cesarec i Krleža borili su se prvo časopisom *Plamen* 1919. i zatim *Književnom republikom* 1923–1925. te suradnjom u mnogim drugim listovima. U toj je prvoj fazi kod Cesareca ponajprije riječ o člancima koji dobro ilustriraju uvodno spomenute argumente i protuargumente u sklopu mreže intelektualnih odnosa i protuodnosa. Pokazatelj polemičkog protuodnosa primjetan je u Cesarčevom tekstu „Stanislav Vinaver kao simpatizer ruske revolucije“ (*Književna republika*, 1924), o srpskom književniku Vinaveru koji je osobno svjedočio Ruskoj revoluciji i pisao o njoj. Iz njega ilustrativno proizlazi kako je Cesarec odnos prema Ruskoj revoluciji u neizbježnom suodnosu s autorima koji o njoj pišu afirmativno ili polemički. Cesarec o Vinaveru piše sljedeće: „Pored brojnih člankova koji se redovito u novinama, od vremena na vrijeme, gotovo uvijek kao kreket iz močvare i rijetko ko luč koja obasjuje, objelodanjuju kod nas, ruskoj revoluciji, g. Vinaver je prvi i jedini od sviju naših inteligenata, očevidaca revolucije, kod nas o toj revoluciji izdao knjigu“ (Cesarec 1963: 143).

Iz citiranog odlomka zamjetna je spomenuta objava brojnih novinskih članaka koji sudjeluju u borbi oko tumačenja Ruske revolucije, uz Cesarčevo jasno izricanje nezadovoljstva tom produkcijom. Razlog tome je što se time privilegira jedna vrsta predodžbi o revoluciji naštrb drugih, koja onda zapravo i prevladava. Vinaver je

izdvojen kao prvi među jugoslavenskim intelektualcima koji je bio u Rusiji i o tome objavio knjigu – *Ruske povorke* iz 1924. godine. Za usporedbu, Krležin *Izlet u Rusiju* doći će kasnije, 1926. godine, a Cesarčeva *Današnja Rusija* izići će 1937. godine.

Cesarčeva je ocjena Vinaverove knjige negativna. Piše da je Vinaverovo gledanje na revoluciju „tipično inteligentsko“, dakle „buržoasko“, te da „ne prikazuje lice revolucije, no njezino naličje“ (Cesarec 1963: 143). Vinaverovo isticanje „mučenja, hapšenja, ubijanja“ koje čine boljševici za Cesarca je moraliziranje „po kojem danas sigurno revolucije ne bi bilo“ (Cesarec 1963: 144), jer bi bila ugušena i pobijedena. Stoga zbog propitivanja „zašto je revolucija tako užasna, tako krvava i tako bezdušna“ Cesarec smatra da je Vinaver „Ahasver etičkog marksimalizma, besmislenog tamo gdje bi taj bio smrt revolucije“ (Cesarec 1963: 145).

Na osnovu toga Cesarec zaključuje o reakcionarnosti njegove knjige, navodeći da je „sa svojom knjigom g. Vinaver učinio jednu malu uslugu baš toj reakciji“ (Cesarec 1963: 146). Osobit problem za Cesarca jest u tome što „prva knjiga o ruskoj revoluciji pojavila se tako kod nas u znaku defetizma“ (Cesarec 1963: 145). To potvrđuje da objava određene knjige postaje potencijalno problematična jer daje jedno značenje revoluciji koje može prevladati u hrvatskoj i jugoslavenskoj sredini u kojoj nema drugih knjiga o tome. Na djelu je dakle pretpostavka da knjiga ima izravan politički učinak. Zbog toga Cesarec žali što – u tom ratu knjigama – nema drugih knjiga o Ruskoj revoluciji koje će govoriti njoj u prilog.

Pritom je za Cesarca boljševizam „jedino shvatanje po kome je revolucija mogla ostati revolucionarnom“. U tome polazi od sljedeće pretpostavke: „Sve je u tome da su tu po srijedi bila dva ili više shvatanja revolucije od kojih je samo jedno bilo i moglo biti ispravno, što ujedno znači da je uloga onih koji su dijelili drugo shvatanje morala kao i ovo da bude neispravna, kontrarevolucionarna i samo kontrarevolucionarna.“ Ističe da je „tipično za naše inteligente“ sljedeće: „Bacan događajima na stotine raskršća na kojima se imao da odluči lijevo ili desno, on je, sve možda i misleći da ide nalijevo, išao nadesno, sve dotle, da se naposljetku makar i nesvjesno i samo u smislama, našao na strani kontrarevolucije“ (Cesarec 1963: 140).

Iz toga je dakle vidljivo stalno pitanje promjena intelektualaca ovisno o društveno-političkim promjenama i novim okolnostima tijekom odvijanja revolucije. Tako Hobsbawm za promjene kod onih koji su sudjelovali u Francuskoj revoluciji navodi kako su neki prvo pristali uz revoluciju, ali je ona zatim za njih otišla predaleko pa su otpali od nje ili napravili puni zaokret. Tako primjerice „dio revolucionarne srednje klase, uplašen društvenim implikacijama masovne pobune, počeo je razmišljati o tome da je došao čas za konzervativnost“ (Hobsbawm 1987: 68). Posebno je pak karakteristično za intelektualce da mijenjaju svoje pozicije kroz vrijeme – tako i u slučaju revolucije – pa kod njih susrećemo obrascu u rasponu od radikalizacije preko distanciranja do punog zaokreta i sličnih izvedenica.

Tematiziranje (navodnih) promjena vidi se u još jednom Cesarčevom zapisu o Vinaveru: „Kad su me u moskovskim literarnim krugovima pitali kako se odnose naši literati spram ruske revolucije, ja im među ostalim literatima, za koje držah da s tom revolucijom simpatišu, spomenuh i ime Stanislava *Vinavera*“ (Cesarec 1963: 139). Kasnije navodi da je to bila samo fama o Vinaveru kao simpatizeru Ruske revolucije te se pita sljedeće: „Zašto sam ja dakle za g. Vinavera tvrdio nešto što ne bih mogao dokazati? Kad se retrogradno toga sjećam, uviđam vlastiti slabi momenat: mene je tada obuzelo nešto slično stidu da od nekoliko tuceta ljudi koji kod nas slove kao literati naveden i *mogou navesti* tako malo onih koji su se saglasili s težnjama ruske revolucije. Tako, i sam pred sobom hoteći na tren da vidim stvar ružičastijom nego što jest, ja u Rusiji predstavih g. Vinavera kao simpatizera ruske revolucije“ (Cesarec 1963: 139–140).

Primjetno je koliki je problem za Cesarca što ne može navesti više književnika i intelektualaca koji podržavaju Rusku revoluciju. Stoga mu je fokus na kritiziranju njemu suprotne strane u tome. To se – osim Vinaverove knjige – odnosi i na domaće prijevode proturevolucionarnih romana. Tako u kritičkom tekstu „Od dvozglava orla do Zabavne biblioteke“ (*Književna republika*, 1924), o „Zabavnoj biblioteci“ Nikole Andrića, navodi da on „od vremena na vrijeme ljubavni vrt svoje ‘Zab. bibl.’ načička po kojoj mirisnom biljkom iz antiboljševičkog rasadnika“. Andrića vidi kao onog koji „maskulinski hrabro istupa s bijelom legijom spasavalaca kulture i s ovom zajedno protiv vremena koje su u historiju naših dana zarezali boljševici“ (Cesarec 1963: 160).

Posebno kritizira prijevod romana P. N. Krasnova *Od dvoglava orla do crvena barjaka*, predstavljanog kao „sintetička slika carske i boljševičke Rusije“ (Cesarec 1963: 160), dok je za Cesarca to „jedan kolosalan pamflet i još tome kolosalno glupi pamflet od 1825 stranica.“ Pritom ističe da ipak „nikako ne bih htio da na roman pamflet odgovorim kritikom protupamfletom“ (Cesarec 1963: 161), što dobro oslikava spomenuti okvir argumenti – protuargumenti, odnosno pamfleti – protupamfleti, kada je riječ o tadašnjem odnosu prema Oktobarskoj revoluciji: „I pamfleti mogu da budu materijal za sintetičku sliku jednog vremena: roman Krasnova nije sintetička slika, nego samo materijal za nju, ali to samo kao dokument kontrarevolucije, njenog besplodnog fanatizma, njene laži, tlapnje, egoizma i ignorancije.“ Stoga Cesarec zaključuje da ne zna „nijedno djelo, čak ni sa krajnje proletkultovske ljevice, koje bi literaturu ponizilo na takvi pamflet protiv buržoazija kao što je to Krasnovljev roman protiv proletarijata“ te da je glupost što je „dvooglavi orao crknuo u Rusiji, a živim ga proglašuju u »Zabavnoj biblioteci«“ (Cesarec 1963: 164).

Već iz ovih nekoliko odlomaka iz Cesarčevih članaka može se vidjeti njegova uronjenost u spomenutu mrežu intelektualnih odnosa i protuodnosa, argumentata za revoluciju i protuargumentata. Stajališta su se kristalizirala baš u tome međuodnosu – osobito protuodnosu – i potrebno je zahvatiti u njihovu cjelinu. Vidljivo je i koliko se radi o zaoštrenom pitanju odnosa prema Ruskoj revoluciji i oštroj polarizaciji, s ili-ili situacijama (kako su to sami uključeni akteri shvaćali) i istovrsnim odgovorima na nju. To se vidi već i iz samih naslova tekstova. Zato Cesarec tih 1920-ih godina objavljuje tekst „Rusija ili Evropa“ (*Književna republika*, 1923), a prije toga tekst „Maksim Gorki ili grof Bobrinski“ (*Plamen*, 1919).

Stoga u potonjem tekstu kaže: „Dva imena, dva morala, dvije orijentacije, dva predstavnika Rusije. Grof Bobrinski – intimus cara Nikolaja, predstavnik dvorjanske, černosotenske, sinodske, detektivske, ohranske Rusije; Gorki – borac i književnik, predstavnik buntovne, narodne, slobodarske Rusije. Reakcija i revolucija. Vješala i barjak slobode. Mrak božanske crkve i praskozorje vjere u čovječanstvo. Pravoslavni reakcionarni *panslavizam* i ateistički revolucionarni *panhumanizam*. Dilema je dana, birajte! *Sredina je suvišna, sredina je lažna, sredina je između tih dviju orijentacija slabi, truli most koji se*

ruši pod prvim nastupom čina“ (str. 118). Isto tako: „Tvrđnje jednoga i drugoga tako su suprotne da se čitavo pitanje mora postaviti na raskršće: *Ili ima pravo Bobrinski ili Gorki*“ (Cesarec 1963: 121).

Tu nužnost opredjeljivanja Cesarec dakako primjenjuje i na samog sebe pa u tekstu znakovita naslova „Dvije orijentacije“ (*Plamen*, 1919) navodi: „O, sveta borbo ljevice i desnice Dana današnjeg i Dana Sudnjega, ja stojim sasvim nalijevo, sasvim nalijevo“ (Cesarec 1971: 56). Simptomatično je i spominjanje borbe, u kojoj i sam izrijeckom sudjeluje, kako to ističe u tekstu „Jedna konstatacija“ (*Plamen*, 1919): „Idejno, ja sam duboko zainteresovan da kroz borbu i sukob ponese svoju ideju do potpunog poraza ili do potpune pobjede“ (Cesarec 1971: 117). Ne čudi stoga što i dva desetljeća kasnije, tekst potpisan sa C. nosi naslov „Umjetnost kao oružje“ (*Niške novine*, 1939), uz spominjanje da je „književnost i umjetnost Rusije 19. stoljeća (...) igrala ulogu političkog oružja“ (Cesarec 1982, XX: 183), posve u skladu s idejom o ratu knjigama.

Prikazani dio samo je djelić Cesarčevih brojnih tekstova i suradnje u mnogim listovima i novinama tijekom 1920-ih i 1930-ih te oštih polemičkih priloga usmjerenih prema nizu autora i političara te domaćih listova različitih orijentacija, čineći mrežu odnosa i protuodnosa, u ovom slučaju oko načina pozicioniranja prema Ruskoj revoluciji. Bez sumnje, takvo razumijevanje društveno-političkih ili-ili situacija donosile su Cesarcu i isključivanje, odnosno samoisključivanje iz određenih intelektualnih mreža.

No poseban problem Cesarcu predstavljaju asimetrični odnosi snaga u matičnom jugoslavenskom polju koji se nalaze više na proturevolucionarnoj nego prorevolucionarnoj strani. Uz navedenu napomenu o defetizmu Vinaverove knjige o Ruskoj revoluciji, moguće je spomenuti i sljedeće riječi iz teksta „Rusija ili Evropa“ (*Književna republika*, 1923): „Značenje ruske revolucije veliko je kao što je velika zemlja. No nalazi li se na toj zemlji Jugoslavija? Čini se po svemu što se u njoj o ruskoj revoluciji misli, piše i govori, i još više po tome što se u njoj ne misli, ne piše, i ne govori, da mi na zemlji nismo“ (Cesarec 1963: 115).

Cesarčeva nezadovoljstvo očituje se i u komentarima na to što u Jugoslaviji prvenstveno gostuju i govore protivnici ruske revolucije, odnosno kontrarevolucionari, umjesto podržavatelja revolucije. Tako u već spome-

nutom tekstu „Maksim Gorki ili grof Bobrinski“ (*Plamen*, 1919) piše da „istog dana kad je proleterski Berlin pokopao žrtvu svjetske revolucije, Rosu Luxemburg, predstavio nam je u zagrebačkom Glazbenom zavodu književnik g. Isa Velikanović grofa Bobrinskoga i čitavu rusku kontrarevolucionarnu misiju, izaslanike neke imaginarne vlade generala Denikina i Kolčaka“ (Cesarec 1963: 119).

Osim povremenih gostovanja, u Jugoslaviju je neposredno nakon Oktobarske revolucije i Građanskog rata pristigao veliki broj ruskih emigranata – bijelih – odnosno protivnika Ruske revolucije ili pak onih koji nisu njezini podržavatelji i simpatizeri. I to je jedan od razloga zašto u Jugoslaviji nije bilo knjiga u prilog boljševičkom tumačenju Ruske revolucije, koje je zagovarao Cesarec, već onih posve suprotno intoniranih. Središnji razlog tome je dakako državna cenzura i zabrane takvih knjiga, kao i časopisa, kao mjera sprečavanja širenja „komunističke propagande“. Tako je Krležin i Cesarčev *Plamen* zabranjen 1919. godine.

Oštre polemičke reakcije Miroslava Krleže izazvala je knjiga *Ruska revolucija i njeno poreklo* iz 1925. godine, jednog od doseljenih ruskih emigranata, povjesničara Aleksija Jelačića. Krleža je tom prilikom Jelačićevu knjigu označio kontrarevolucionarnom. Iako se Krležu retrospektivno ne opisuje kao dogmatika, za razliku od Cesarca, treba napomenuti da su tijekom 1920-ih godina obojica proglašavali neke autore kontrarevolucionarnima. Očito će za promjene u kasnijoj percepciji njih dvojice biti od središnje važnosti njihova različita pozicioniranja tijekom 1930-ih godina, kada će Krleža izražavati javni odmak od staljinizma, za razliku od Cesarca koji to neće činiti.

Cesarčevi „povraci iz SSSR-a“

Uz borbu kroz novinske članke i polemike, najvažnije je za Cesarca bilo dakako već spomenuto pitanje boravka u Sovjetskoj Rusiji i izravnog upoznavanja s prilikama u njoj. Zorica Stipetić navodi primjerice sljedeći podatak u vezi s time: „Cesarec je bio strasno zainteresiran za zbivanja u Sovjetskoj Rusiji. Jedan od povratnika zarobljenika sjeća se da ga je »sate i sate« ispitivao o svemu što se tamo dogodilo“ (Stipetić 1982: 77). No to nije moglo nadomjestiti izravni odlazak u Rusiju. Stoga su u nju

odlazili i Krleža i Cesarec. Krleža je bio jednom, s rezultatom putopisne knjige *Izlet u Rusiju* 1926. godine. Koliko god je i njemu bilo bitno polemički se pozicionirati nasuprot tome kako se u domaćoj javnosti piše o revolucionarnoj Rusiji, prednost u knjizi ipak je dao književnoj stilizaciji.

Cesarec je u Rusiji bio dva puta, prvi put samostalno 1922–1923. godine, a drugi 1934–1937. godine s Marijom Vinski. Rezultat su toga putopisna knjiga *Današnja Rusija* iz 1937. i brošure iz ciklusa *Putovanja po Sovjetskom Savezu* iz 1940. godine. Cilj je bio prenijeti izravno svjedočenje te – nakon članaka – doprinijeti sada i knjigom u tom ratu oko tumačenja Oktobarske revolucije i Sovjetskog Saveza. S obzirom na to da u Jugoslaviji traje progon komunista, Cesarčeva knjiga iz 1937. objavljena je pod pseudonimom Vuk Korneli. Iako progoni traju i 1920-ih, postoje razlike između 1920-ih i 1930-ih zbog približavanja Drugog svjetskog rata, naviještenog Španjolskim građanskim ratom i Hitlerovim vojnim aktivnostima.

U tom političkom kontekstu, kao i okolnostima rata knjigama oko tumačenja Oktobarske revolucije, Cesarčeva *Današnja Rusija* ima jasnu političku funkciju, a to je „popularizacija prve socijalističke zemlje“ (Cesarec 1982, XVIII: 282). S obzirom na to da u Jugoslaviji prevladavaju većinom kritički prikazi Oktobarske revolucije (na što se žalio u prikazanim člancima), Cesarčeva intervencija primarno je usmjerena k objavljivanju jedne od prvih afirmativnih knjiga o poslijerevolucionarnoj Sovjetskoj Rusiji. To je ključna uloga njegove knjige. Riječ je o još jednom pokazatelju kako se politička pozicija autora može iščitati iz vrste putopisa koju piše, kao i uloga koja mu je pridavana. Na taj su način putopisi neizbježno uključeni u mrežu intelektualnih odnosa i protuodnosa, argumenata i protuargumenata.

Premda ne bismo mogli reći da u Cesarčevoj književnosti – posebice romanima – ima socrealizma (kao još jedan argument u prilog preispitivanju oznake Cesarca kao dogmatika), to međutim nije slučaj s *Današnjom Rusijom*. Kao potpuna apologija Sovjetskog Saveza, pa onda ustvari i tadašnje Staljinove politike, možemo ju shvatiti kao jasno propagandno djelo. U njoj autor emfatično prikazuje socijalističku transformaciju društva za koju se zalagao. Iako je to vrijeme staljinističkih čistki, Cesarec ih uopće ne spominje. No to ne znači da Cesarec u svojim člancima nije spominjao revolucionarni teror.

JANKOVIĆ, BRANIMIR

*Protuargumenti za revoluciju:
August Cesarec u mreži
intelektualnih protuodnosa*

UP&UNDERGROUND

Prosinac 2024.

Tako u spomenutom tekstu „Maksim Gorki ili grof Bobrinski“ (*Plamen*, 1919) – kao ilustraciju spomenute teze o mijenjaju pozicija tijekom revolucije – napominje da, u početku, „socijalista i revolucionarni književnik Gorki, reagirao je na teror sovjetske vlade negativno iz sasvim humanih razloga i pobijao je teror zbog skepse u njegov uspjeh“ (Cesarec 1963: 118). Međutim „kasnije, kad je uspjeh sovjetske vlasti bio sve očividniji, sve trajniji i sve dublji, a teror sve slabiji, Gorki je pošteno povukao konsekvence i stao na stranu gdje mu je mjesto te ušao u sovjetsku vladu kao komesar za prosvjetu“ (Cesarec 1963: 118–119). U tom tekstu na prigovore o „teroru komunističkom“ odgovara da je u Ruskoj revoluciji „terrorizam samo prelazan oblik do njenog osiguranja od kontrarevolucije“ (Cesarec 1963: 121).

Cesarec dakle spominje teror, nije da ga prešućuje (što je prilog raspravi o tome o čemu Cesarec nije ili jest govorio). Spominje i pojam diktature proletarijata, primjerice u tekstu „Problemi ruske revolucije – diktatura proletarijata kao pretpostavka nove civilizacije“ (*Književna republika*, 1924). Pritom te pojmove razumijeva u marksističkim okvirima kao nužnost kako bi revolucija u suprotstavljenim joj okolnostima pobijedila i stvorila pretpostavke za izgradnju socijalističkog društva. No jedno su okolnosti kada borba revolucije i kontrarevolucije još uvijek traje tijekom 1920-ih – na koje se Cesarec referira – a drugo okolnosti nakon pobjede revolucije i pitanja uspostave diktature, odnosno terora u vrijeme staljinizma 1930-ih – na koje se Cesarec ne referira.

Uz postavljanja pitanja o Cesarčevoj dogmatičnosti, kao i onoga što je znao ili nije znao o staljinizmu, spominjalo se i pitanje koliko je bio naivan u takvom jednom prikazu poput *Današnje Rusije*. Ta su pitanja postavljena i mnogim drugim pripadnicima komunističkog pokreta u međuraću: jesu li znali za razmjere staljinističkih čistki i Gulaga te ako jesu, zašto su i nakon toga ostali pripadnici pokreta. No u shvaćanju Cesarca i mnogih drugih radilo se tijekom 1920-ih i 1930-ih o primarnom pitanju jesu li za revoluciju ili ne.

To znači da su revolucionarni teror i staljinističke čistke u drugom planu, a da je u prvom planu borba za pobjedu revolucije i borba protiv fašizma u predstojećem ratu koji se neumitno približava. Bila je to česta pozicija pripadnika komunističkog pokreta koji su usprkos staljinističkim čistkama smatrali da zbog globalne prijetnje fašizma nikako ne mogu bez SSSR-a, kao onog bez

kojeg nije moguća ni pobjeda u ratu ni socijalistička revolucija. I takva je pozicija dakako otvorena kritici, ali nije ju moguće tumačiti samo kroz perspektivu neznanja ili naivnosti nego prije kroz svjesnu odluku u konkretnom povijesnom kontekstu.

Cesarčeva revolucija u mreži odnosa spram fašizma i nacionalizma

Iako je pitanje odnosa prema Oktobarskoj revoluciji – u kontekstu borbe za širenjem revolucije – tako imperativno doživljavano 1920-ih godina, kasnije će se, tijekom 1930-ih, osobito izdvojiti spomenuto pitanje fašizma i novog rata koji se snažno približava. To su neke od ključnih kontekstualnih razlika između 1920-ih i 1930-ih godina. Vrijedi govoriti o tome jer se Cesarčeva borba člancima ne zaustavlja samo na Oktobarskoj revoluciji ili revoluciji općenito već dakako istovremeno sudjeluje i u drugim sukobima, što svjedoči o široj mreži tadašnjih protuodnosa. Tako primjerice objavljuje članak „Hitlerizam kod nas“ (*Danas*, 1934), opet polemizirajući s više listova i autora. Pritom je, uz upozoravanje na domaći „refleks hitlerizma“, dodatni okvir članka „perfidna kampanja koju »Hrvatska straža« vodi protiv Miroslava Krleže“ (Cesarec 1963: 104), dok širi idejni kontekst čine antimarksizam i nacionalizam.

Osobito je u tome za Cesarca bilo važno nacionalno pitanje. Usred svega navedenog – SSSR-a i Staljina, fašizma i Hitlera – Cesarec objavljuje 1940. dramu *Sin domovine: životna drama Eugena Kvaternika* te 1939. i 1940. više tekstova o Starčeviću i Kvaterniku te Stranci prava. Drugi svjetski rat već je počeo 1939. godine, a Cesarec je i boravak u Sovjetskoj Rusiji koristio u potrazi za dokumentima o Kvaterniku. I u tim se krajnje zaoštrenim prilikama potvrđuje Cesarčev nezaobilazni interes za nacionalno pitanje, kojem se bavio i prije.

Usprkos svemu, iznenađenje je to za mnoge. Tako se Dušan Žanko u svojoj kritici u *Hrvatskoj smotri* – dakle na desnici – čudi „kako se Cesarec kao jedan od najizrazitijih i najborbenijih marksista dao na proučavanje i pisanje životne drame najvećega hrvatskoga idealiste, mučenika za ostvarenje hrvatske države, u svoje vrijeme jedinog velikoga katoličkoga vjernika i nacionalno-političkoga revolucionarca“ (Keršovani 1979: 155). Nije ni Otokaru Keršovaniu u kritici u *Izrazu* – dakle na ljevici –

posve jasna ta Cesarčeva opsesija Kvaternikom, stoga dramu uz pohvale ipak prigovara sljedeće: „Na taj bi način Cesarčeva drama, osim isticanja svega što je ljudski simpatično i historijski pozitivno u Kvaternikovoj ličnosti, jače naglasila i historijskokritički odnos prema tom heroju hrvatskog malograđanstva koji u sebi još nije uspio svladati neke elemente feudalne ideologije“ (Keršovani 1979: 157–158).

Međutim, nastojanje za povezivanjem socijalnog i nacionalnog nije dakako iznimka i karakteristično je za dio međunarodne ljevice, kao i tadašnje ideološke sukobe u cjelini. Tu je i Cesarčeva motivacija da se nacionalne teme – u ovom slučaju pravaštva – ne prepuste isključivo desnici. Cilj je u svakom slučaju dopirati do što šire publike, ne samo intelektualaca nego i seljaštva, nastojeći utjecati na njih. To su dodatni razlozi kako za nacionalne teme, tako i primjerice za posezanje za žanrom legendi, kako bi se kroz religijski uokvirenu tematiku (poznatu i blisku ne samo seljacima nego i drugima) predstavile društveno-kritičke teme, socijalna pitanja i alternativna tumačenja. Riječ je o nastojanju da se komunicira i s onima koji nisu pristali uz komunističku ideju ili joj izravno oponiraju. Rat oko interpretacija odvija se na mnogim poljima i povezuje naizgled nepovezive autore.

Uronjenost u brojne intelektualne odnose i protuodnose premrežava autore sa svih strana političkog spektra, posebice kada je riječ o simboličkim ratovima oko interpretacije, u ovom slučaju Oktobarske revolucije i revolucije u cjelini. Iza pojedinih autora katkad stoga stoje čitavi svjetovi. To se vidi i na primjeru Augusta Cesarca, čije nas mreže intelektualnih odnosa i protuodnosa vode naizgled i u manje očekivanim smjerovima, no tek ga u toj cjelini možemo nastojati potpunije sagledati. Nisu međutim mreže tu samo zbog mreža nego nam – zajedno s konceptom „rata knjigama“ – mogu otvoriti neke nove pristupe Cesarcu koji nam toliko nedostaju. Osim toga, oba nam ta istraživačka aspekta pomažu da se pokušamo upustiti u odgovore na pitanja koja se stalno pletu oko Cesarca: što je znao o SSSR-u, a što nije; je li bio dogmatik ili ne; je li bio manje kvalitetan književnik koji je žrtvovao književnost zbog revolucije ili je upravo u tome kvaliteta njegove književnosti itd.

Bez obzira na to kako odgovarali na ta i druga postavljena pitanja, potrebno je prikazati Cesarca što kompleksnije. Onkraj pretpostavljenog slijepog služenja re-

voluciji, partiji, boljševicima, komunističkoj ideji, staljinizmu i totalitarizmu, Cesarčevo djelovanje i njegov opus mnogo su složeniji, autonomniji, raznovrsniji i s puno više funkcija nego što se pretpostavlja. Argumenti i protuargumenti koje ćemo pritom iznositi neizbježno i nas pozicioniraju u sklopu određenih intelektualnih odnosa i protuodnosa, ali ne samo kroz uobičajenu podjelu na intelektualnu ljevicu i desnicu nego i unutar njih, kao što pokazuje heterogena povijest i suvremenost Cesarčeve recepcije. To je međutim posve u skladu s time kako je i sam Cesarec zasijecao u mnoge intelektualne odnose i protuodnose na vrlo različitim stranama.

U svakom slučaju, intelektualna povijest kao pristup Cesarcu zanimljiv je i relevantan pristup koji ima još mnogo toga ponuditi današnjem gotovo pa posve novom „otkrivanju“ Augusta Cesarca. Književnika koji je, ne zaboravljajući problematizirati nacionalno i religijsko, svoj interes za socijalno – izražen primjerice u pripovijesti *Tonkina jedina ljubav* 1931. kao interes za „život i smrt malih ljudi, onih s periferije, s periferije života uopće“ (Cesarec 1966, II: 87) – pretvorio u prvorazredno političko pitanje.

Literatura

Cesarec, August. 1963. *Svjetlost u mraku. Publicistički radovi i članci Augusta Cesarca*. Priredio Jure Kaštelan. Zagreb: Stvarnost.

Cesarec, August. 1966. *Pet stoljeća hrvatske književnosti*. Sv. I. *Pjesme, novele, zapisi, eseji i putopisi*. Sv. II. *Tonkina jedina ljubav, Zlatni mladić, Sin domovine*. Zagreb: Matica hrvatska, Zora.

Cesarec, August. 1971. *Djela Augusta Cesarca*. Sv. IV. *Rasprave, članci, polemike*. Zagreb: Zora.

Cesarec, August. 1982. *Sabrana djela*. Sv. XVIII. *Današnja Rusija i drugi putopisi po Sovjetskom Savezu*. Zagreb: Mladost.

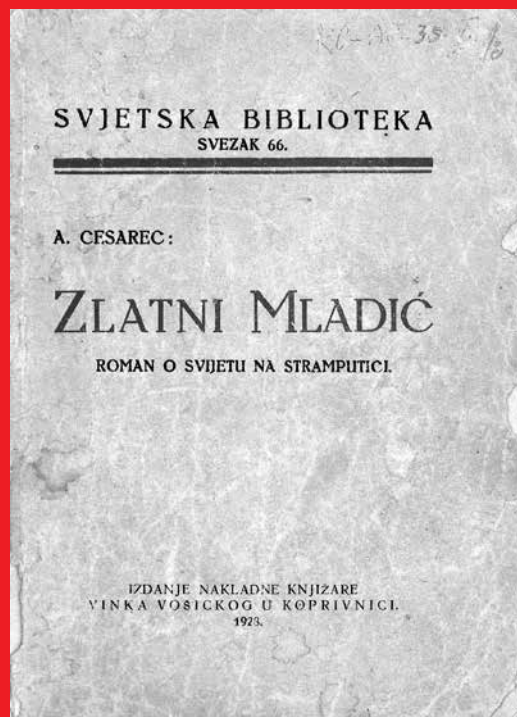
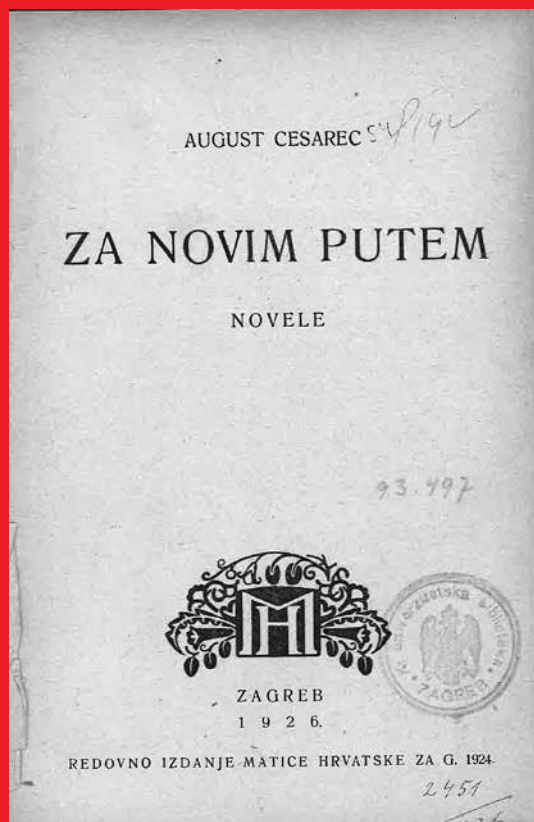
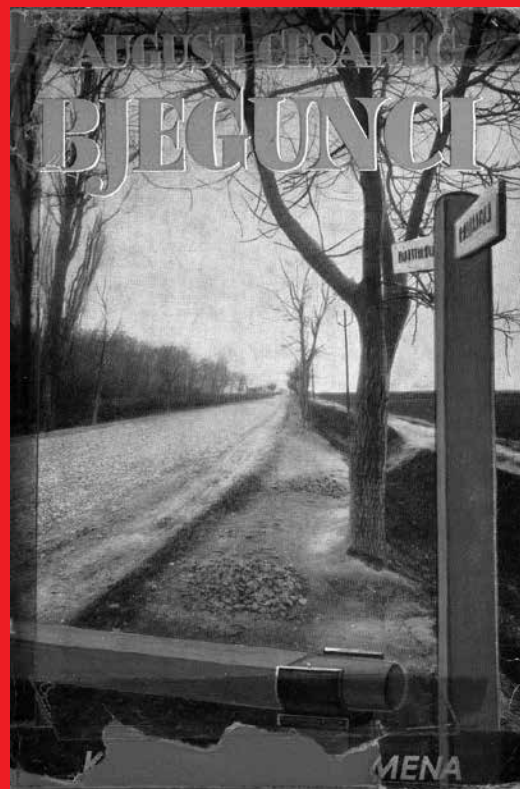
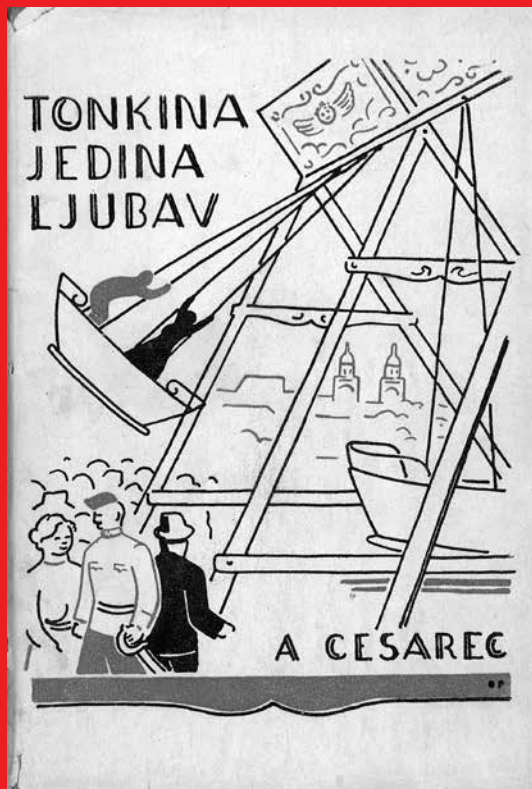
Cesarec, August. 1982. *Sabrana djela*. Sv. XX. *Iz nauke i književnosti. Rasprave i članci*. Zagreb: Mladost.

Hobsbawm, Eric. 1987. *Doba revolucije. Evropa 1789–1848*. Zagreb: Školska knjiga, Stvarnost.

Keršovani, Otakar. 1979. *Kulturne i povijesne teme. Izbor iz djela*. Pula i Rijeka: Čakavski sabor, Otakar Keršovani, Istarska naklada, Edit.

Mirić, Milan. 2013. *Cesarec smrtimice*. Zagreb: Alfa.

Stipetić, Zorica. 1982. *Argumenti za revoluciju – August Cesarec*. Zagreb: Naklada CDD.

PAIĆ, ŽARKO

**Odlasci i povratci iz
obećane zemlje – četiri slučaja
(André Gide, Walter Benjamin,
Miroslav Krleža i August Cesarec)**

PAIĆ, ŽARKO

Odlasci i povratci iz *obećane zemlje* – četiri slučaja (André Gide, Walter Benjamin, Miroslav Krleža i August Cesarec)

Revolucionarni putopisi: metaliterarne poruke i Derridin zaključni pečat

Je li uistinu kraj tzv. komunizma odnosno realso-cijalizma 1989. godine u svijetu s prijepornom najavom „kraja povijesti“ označio i još jedan kraj koji se događa unutar književno-tekstualne logike osmišljavanja onog što je pripadalo od povijesnih pokreta avangarde prve polovine 20. stoljeća do kraja postmoderne krajem 20. stoljeća žanru tzv. revolucionarno-postrevolucionarnoga putopisa? Nije to tek putopis u funkciji propagandne misije nove paradigme oblikovanja društvenih odnosa koji pretpostavljaju ovu-ili-onu verziju utopije u prostoru izvan moderne civilizacije Europe/Zapada. Posrijedi je spoj različitih diskurzivno-narativnih značajki hibridne književne forme koja za razliku od proze ili eseja nadilazi svojim metaliterarnim porukama puko pripovijedanje o zbiljskome stanju zemlje-nacije-države kao „obećane zemlje“ realizacije svih postulata slobode, jednakosti, pravednosti i solidarnosti između ljudi u doba posvemašnjeg otuđenja/postvarenja svijeta kao aksiomatike svjetsko-povijesnoga kapitalizma. *Zato je putopis istodobno generički naziv za putovanje onkraj granica kapitalizma i liberalne demokracije i univerzalna forma razotkrivanja svijeta i života Drugih kao egzotično-revolucionarnoga subjekta promjene onoga tko upoznaje nepoznato i o tome piše s mjerom fascinacije i skepse, razočaranja i melankolije, uznesenosti i dogmatizma.* Pisac putopisa nije tek neutralni

promatrač događaja iz druge perspektive već i putnik koji izvještava o svojim putešestvijama i o onome što bi trebalo biti autentično svjedočanstvo doživljaja, a ne puki prijepis mahom institucionalizirane i nužno ideologijski zakrinkane „gole istine“ koja „revoluciju“ i njezin „režim diskursa“ nikad ne dovodi u pitanje (Enzensberger 1958).

Kao što možemo razabrati svi pojmovi koje samorazumljivo rabimo u ovom kontekstu su poput nestabilnih označitelja. Njihova je fluidnost naprosto postala našom zbiljom nakon što je događaj raspada ideje radikalno-revolucionarnoga obrata modernoga kapitalizma s praksom vladavine totalitarne moći SSSR-a zahvatio svojim dalekosežnim posljedicama ne samo Europu već u tendenciji i čitav svijet. Kako je moguće da su svi ovi tranzitivni pojmovi promjene ili obrata svijeta dospjeli do svojeg tihog nestanka, a riječ-pojam kraja u smislu linearne povijesti bezuvjetnoga „napretka“ nezadrživo se širi svim prostorima duhovne kartografije našeg mišljenja i tako gotovo sve što jest razdvaja na ono što je bilo „prije“ i što dolazi „poslije“ događaja koji označavamo jednostavno *krajem povijesti* (Paić 2013).⁰¹ Ako stoga više nema mjerodavnih putopisa koji sjedinjuju mesijansko-eshatologijsku viziju „novoga svijeta“ realizirane budućnosti komunizma sa Sovjetskim Savezom kao „obećanom zemljom“ te onoga što je književni putopis u 20. stoljeću u svojoj hibridnoj „autonomnosti“ nastojao biti kao razotkrivanje ljepote prirodnoga krajolika, „divlje duše“ i okultnoga duha Drugoga (Michaux 2004), kako odrediti ono što pripada praznini određenja prostora-vremena u kojem se svaka rekonstrukcija idejne, ideologijske i estetsko-političke razine najznačajnijih „revolucionarnih putopisa“ 20. stoljeća pokazuje unaprijed nužnim promašajem.

Zašto? Jednostavno zbog toga što SSSR-a kao „obećane zemlje“ više nema, pa je pisanje o onome što je bio predmet „revolucionarnih putopisa“ poput izvještaja zakašnjeloga kritičkoga mišljenja o rasklapanju novih Potemkinovih sela. U ovome razmatranju nastojat ću pokazati kako i zašto se čitava povijest „kraja povijesti“ kao sablasti dogodila već u mrežama značenja međusobno povezanih i bitno različitih pristupa ideji „revolucije“ i „režima“ koji je kao totalitarizam spojio ideologiju, teror i totalnu kontrolu svijeta života (Paić 2022). Za tu svrhu potrebno je analizirati četiri slučaja koji ponajbolje ideologijski i književno-estetički svjedoče o usponu i propasti „revo-

lucionarnoga putopisa“. Riječ je o djelima Andréa Gidea, *Povratak iz SSSR-a*, Waltera Benjamina, *Moskovski dnevnik*, Miroslava Krleže, *Izlet u Rusiju* te Augusta Cesarca, *Današnja Rusija i drugi putopisi po Sovjetskom Savezu*. No, kako vrednovati ono što „danas“, kad je nasljeđe SSSR-a u postsovjetskoj Rusiji u 21. stoljeću rezultat užasa i imperijalnih posezanja Putinove autokratske vladavine za Ukrajinom i težnjom za obnovom totalitarne ekspanzije prema Zapadu, postaje krah svih vrijednosti iz doba lenjinizma 1920-ih godina? Čini se da je za svaku daljnju analizu doseg revolucionarnih putopisa iz suvremene perspektive mjerodavno mišljenje koje francuski filozof poststrukturalizma Jacques Derrida iskazuje povodom svojeg putovanja u SSSR i to baš uoči njegove konačne propasti.

Pad Berlinskog zida i Baršunasta revolucija u Čehoslovačkoj u posljednjim mjesecima 1989. godine imali su posebnu važnost za Derridu, i to ne samo zato što je njegova supruga Marguerite rođena u Pragu 1932. godine. Smrt filozofa i disidenta Jana Patočke 1977. godine, nakon što je tijekom strašne policijske torture zbog potpisivanja peticije *Povelje 77* ubijen, dovelo je do toga da je skupina filozofa sa Sveučilišta Oxford 1980. godine utemeljila Obrazovnu zakladu Jan Hus. U ljeto 1981. godine Jean-Pierre Vernant imenovan je predsjednikom francuskoga ogranka Zaklade, a Derrida potpredsjednikom. Posljednjih dana prosinca 1981. godine Derrida je otputovao u Prag kako bi održao „tajni seminar“ o Descartesu. Dana 30. prosinca 1981. Derrida je uhićen u zračnoj luci. Nakon što je proveo sate lupajući po vratima svoje ćelije tražeći da netko kontaktira francuskoga veleposlanika, obaviješten je da mu prijeti kazna od dvije godine zatvora. Kako su se vijesti o njegovu uhićenju proširile, francuska vlada je prosvjedovala i Derrida je pušten iz zatvora 1. siječnja 1982. godine. *Ovaj slučaj označava čudovišni događaj izravnoga suočenja mislioca iz države-nacije građanske slobode poput Francuske s režimom gušenja sloboda i građanskih prava. I upravo zbog toga predstavlja presedan koji zahtijeva drukčije tumačenje od pukog zgražanja nad barbarstvom totalitarne tajne policije.*

Prvi artikulirani odgovor kao misaona reakcija na događaje kasne 1989. godine bila je Derridina odluka da, nakon mnogo godina odbijanja, konačno prihvati poziv dolaska u Moskvu u veljači 1990. Poslije tog posjeta Sovjetskome Savezu od 26. veljače do 6. ožujka objavio je tekst u ožujku u SAD-u pod naslovom „Povratak iz Mo-

skve, u SSSR“, a naslov je djelomice bio nadahnut slavnom pjesmom Beatlesa iz 1968. godine „Povratak u SSSR“ (Derrida 1993b: 198). U ovom se prilogu usmjera na niz putopisnih narativa, uključujući djela Andréa Gidea i Waltera Benjamina, napisana nakon povratka iz Sovjetskoga Saveza. Derrida u tekstu ustvrđuje da je u tim pripovijestima „određena tematska općenitost povezana s dovršenim slijedom povijesti“ (ibid.). On pritom napominje da je ova vrsta narativa obilježena implicitnim filozofskim postavkama o povijesnoj naravi političkoga događaja kada se on pojavljuje kao dokaz „odlučujućeg trenutka u povijesti čovječanstva“ (ibid.). U ime jedinstvenih revolucionarnih političkih okolnosti komunističke Rusije, ovi putopisni narativi stoga određuju i obilježavaju „potragu za univerzalnim“ (ibid.: 212). Smisao posjeta određenoj zemlji, s njezinim posebnim problemima, a to se ne svodi samo na staljinističko razdoblje, nadilazi se težnjom za ozbiljenjem univerzalnoga revolucionarnog zahtjeva za slobodom. Derrida podaruje otuda kritiku svojevrstne nove filozofije povijesti u narativnim okvirima putovanja u SSSR. Što je smisao ovih iskaza filozofa dekonstrukcije i neupitnog etičko-političkoga autoriteta onoga što nedvojbeno ima i osobni pečat borbe za univerzalnošću prava i obrane dostojanstva Drugoga u svijetu „dehumanizirane pustinje“, kako glasi njegova znamenita metafora iz spisa *Politike prijateljstva* (Derrida 1994: 89)? Je li možda Derrida onaj koji nastoji opravdati vjeru u ideale komunizma od katastrofalne prakse realizacije realsocijalizma u 20. stoljeću s paradigmatskim slučajem SSSR-a? Samo nekoliko godina poslije njegova „povratka iz SSSR-a“ Derrida će napisati djelo *Sablasti Marxa*. U njemu će se razračunati s postavkom Francisa Fukuyame o „kraju povijesti“ i uvesti u teorijski diskurs ljevice melankoličan ugođaj žalovanja za „vremenom kad je željeti još pomagalo“ (Derrida 1993a).

Bio je to legitiman trenutak konačnoga oproštaja od zabluda prošlosti koje su utkane i u revolucionarne putopise Gidea, Benjamina, Krleže i Cesarca. Kad, dakle, sudimo o onome što su ovi tekstovi značili 1920-ih i 1930-ih godina za razumijevanje frontalnoga sukoba ideologija, ponajprije fašizma, nacizma i staljinističkoga komunizma, onda je uvjet mogućnosti svake buduće bezobzirne kritike njihova mesijansko-revolucionarnoga zanosa, na rubu ideološkoga fanatizma i nenadnoga sudara sa svim znakovima otrežnjenja u suočenju s

01 Kraj povijesti proizlazi ne iz faktičkoga kraja linearno shvaćene historije kao refleksivne svijesti o zbivanju bitka samoga, sklopa bića i biti čovjeka. U tom izrazu riječ je o spekulativno-dijalektičkome dokidanju onog što povijest u metafizičkome smislu konstituira kao povijest svijeta (razlikovanje univerzalne od partikularne povijesti), a to je u Hegela apsolutni duh kroz putovanje subjektivnoga i objektivnog duha do svojeg identiteta u znanosti kao najvećoj i najvišoj formi pojavljivanja duha uopće. Otuda „kraj povijesti“ ne može biti sveden tek na kraj povijesti u smislu kraja epohe ljudskoga napredovanja u svijesti o slobodi. Hegelovo će shvaćanje radikalizirati Marx. Umjesto otuđenoga duha u formi umjetnosti, religije i filozofije kao stupnjeva razvitka apsoluta od stanja prirodne neposrednosti do stanja društveno-državnoga, odnosno političkoga posredovanja podariti povijesti mogućnost druge i drukčije otvorenosti. Vanja Sutlić to naziva *praksom rada kao znanstvenom poviješću*, koje je komunizam samo u tendenciji realizacija eshatologijsko-soteriologijske potencije cjelokupne zapađnjačke metafizike, a ne brutalno ideologijsko-političko stanje kakvo se uspostavilo u 20. stoljeću kao pseudo-sinteza totalitarizma i utopije lažnoga zajedništva podružtvljenoga rada i nedovršenih procesa dokidanja kapitalističkoga procesa proizvodnje života. Jednom i za svagda vrijedi pokazati svim pseudomarksistima i postmarksistima, ali isto tako i njihovim bezobzirnim negatorima kao apologetima autokratskih poređaka i neoliberalno-populističkih ideologija danas u svijetu: *komunizam nije pseudo-sinteza apsolutnoga duha u liku Partije-Države kao totalitarne realizacije svjetske povijesti u doba vladavine moderne znanosti i tehnologije, već pojam-ideja koji unatoč najgorim mogućim zastranjenjima tzv. realne prakse nadilazi granice metafizičkoga razlikovanja bitka i bića,*

boga i uratka, transcendencije i imanencije, i ne može se nikad reducirati na голу istinu onog što je u SSSR-u, Kini, Kambodži i drugdje dovelo do najgoreg oblika likvidacije čovjeka i čovječnosti uopće u sustavu koncentracijskih logora i apsolutnoga terora. Vidi o tome u Sutlić 1974.

02 Vidi o tome Paić 2008.

„pustinjom Realnoga“, nešto neporecivo: imperativ univerzalnoga zahtjeva za revolucionarnim ozbiljenjem ideja Marxa, pariške Komune, programa prosvjetiteljstva i utopijske želje za pravednijim i boljim svijetom od ovog ovdje u znaku brutalne vladavine nihilizma kapitalističkoga kulta profita. Najbolje je to iskazao Charles Baudelaire u *Spleenu Pariza*, iako doduše u drugome kontekstu i u drugome značenju bijega u oaze nepomućenoga sebstva: *Anywhere out of the world!* To ne znači nikakvo postpovijesno relativiziranje ili reviziju problematičnosti postavki koje su veliki pisci, mislioci i politički propagandisti ideja Oktobarske revolucije i sovjetske Rusije iznosili u svojim revolucionarnim putopisima. Upravo suprotno, istinska kritika same stvari koja se ovdje pojavljuje kao problematično mjesto susreta političkoga mesijanstva, ideologije i prakse „danas“ ne znači oportunistički i neutralno tvrditi da su njihove postavke naivne, nemušte, isprazne, dogmatske i zakrinkane umjetničkim i filozofskim dekorom lijepoga pripovijedanja i da „danas“ zapravo ne znače više ništa osim podsjetnika na historiju „univerzalnoga beščašća“, kako bi to rekao Jorge Luis Borges. Pa, krenimo redom da bismo dospjeli do „kraja putopisa uopće“, a ne tek onih revolucionarno-postrevolucionarnih koje uvijek bude znatiželju i zazornost.

André Gide: Povratak iz SSSR-a ili o kraju vjere u „komunizam“

Veliki francuski književnik André Gide, autor niza zapaženih romana, jedan od ključnih protagonista liberalno-humanističke struje intelektualaca u Europi, objavio je 1936. godine najznačajniji putopis ovog revolucionarno-postrevolucionarnoga žanra uopće u 20. stoljeću. Zato je knjiga *Povratak iz SSSR-a (Retour de l'U.R.S.S.)* uistinu paradigmatička za razumijevanje razloga zašto je Revolucija a ne Režim, Ideja a ne Praksa, ono što ostaje tek možda mogućnost za jednu drugu otvorenost povijesti od njezine brutalne likvidacije i posvemašnjega zastranjenja. Usto, bila je to knjiga u kojoj istodobno čitamo kako onaj koji je zdušno pristao uz Lenjina i Oktobarsku revoluciju zbog mistične vjere u istinski obrat povijesti kao utopije i eshatologije, a nije bio pripadnik ni Komunističke partije niti profesionalni revolucionar u internacionalnim okvirima borbe za univerzalno pravo radničke klase i čovječanstva, brani zasade novoga društva jednakosti i pravednosti protiv fašisti-

stičko-desničarskih križarskih pohoda protiv „komunizma“. Ali i na kraju svojeg stvarnoga puta kroz SSSR i povratka u Francusku u potpunosti gubi vjeru ne samo u realni socijalizam kojeg je vidio u njegovim drastičnim iskriuljenjima, već gubi i vjeru u „komunizam“ uopće (Gide 1980). Nije nimalo pritom začudno da je ova knjiga doživjela golemi čitateljski uspjeh i neskriveno zanimanje, a o tome svjedoči podatak da je u samo godinu dana bila prevedena na četrnaest jezika.

Ono što „danas“ izaziva gotovo neshvatljivo čuđenje jest kako je uopće bilo moguće da književno-politički putopis u drugoj polovici 1930-ih godina može postati predmetom internacionalne žestoke polemike, što je do tada bilo posve nemoguće i zamisliti. Putopis ponajprije privlači pozornost u doba vladavine onog što proizlazi iz *kulture teksta* kao što je to bilo do 1989. godine i simboličkoga „kraja povijesti“ („komunizma“ i „revolucije“). Međutim, upravo će nastavak ovog književno-političkoga diskursa razotkrivanja onog što je nepoznato, egzotično, prijeporno u medijskome smislu zbog suviška informacija i manjka istinskoga tumačenja u svjetlu onog što bi francuski neomarksistički filozof Alain Badiou imenovao *politikom istine*, dovesti do svojevrsne obnove putopisne proze kao angažirane politike drugim sredstvima i u kontekstu *kulture slike (iconic turn)* (Badiou 1998). Mislim ovdje na putovanja francuskih novih filozofa u zemlje u kojima su se vodili krvavi ratovi za državnu samostalnost i etnički sukobi nakon raspada višenacionalnih državnih poredaka (poput ratova u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini, te ratova u Čečeniji protiv obnove ruske imperijalne težnje za hegemonijom u tzv. euroazijskim prostorima). Posebno se u tom kontekstu intrigantni ideološki-politički i kulturalni prijepori između Alaina Finkielkrauta i Petera Handkea, autora književno-političkoga putopisa *Pravda za Srbiju*, potom putopisi i osvrti Bernarda-Henrija Lévyja i Andréa Glucksmanna kao i drugih europskih intelektualaca od 1990-ih do kraja prvoga desetljeća 21. stoljeća (Handke 1997, Glucksmann 2000, Paić 2008).⁰² Razlog zbog čega je putopis od gotovo romantično-pastoralnoga književnog žanra poprimio eksplozivno-ideološku funkciju borbe za „golom istinom“, odnosno kako je putopis postao adresatom novoga *Kulturkampf*a zacijelo se može vidjeti već u recepciji Gideova djela *Povratak iz SSSR-a*.

Gide je u svojem (post)revolucionarnome putopisu unatoč obzirnom i krajnje suzdržanom stavu kako

njegova kritika anomalija i ekscesa u društvenom životu komunističke Rusije, koje je osobno vidio i doživio ne znači i posvemašnje odbacivanje ideala socijalističke revolucije i nove emancipacijske kulture koja teži vrhuncima prosvijećenoga čovječanstva, postao u očima Staljina i Kominterne od „apologeta“ SSSR-a najgori zagovaratelj antikomunizma i antisovjetizma. Tome su, nedvojbeno, pridonijeli ovi njegovi bespoštedni stavovi koji su među najradikalnijim kritičkim postavkama protiv totalitarne naravi samoga SSSR-a i gotovo neoborivi.

„U SSSR-u je određeno na početku i jednom zauvijek da o svemu i svačemu može postojati samo jedno mišljenje. (...) Ta ne bi li bilo bolje, bolje od te igre riječi, priznati da revolucionarni duh (čak i kritički duh) više nije dopušten, da više nije potreban? Danas se traži prihvaćanje, prilagođavanje. Žele i traže odobravanje svega što čine u SSSR-u; a hoće da to ne bude pomirljivo, nego iskreno, čak zanosno odobravanje. Najčudnije je da u tome uspijevaju. S druge strane, najmanje protivljenje, najslabija kritika podliježu strogim kaznama, i uostalom odmah ih ugušuju. Sumnjam da je u ma kojoj drugoj zemlji danas, čak i u Hitlerovoj Njemačkoj, duh ropskiji, pokorniji, preplašeniji (ugnjeteniji), podložniji“ (Gide 1988: 117, 126–127).

Nije više potrebno nizati druge citate iz ovog putopisa. Sve je više negoli jasno. Možemo samo zamisliti kako je partijsko-državni duh svjetskoga komunizma dočekao ne samo izjednačenje SSSR-a i nacističke Njemačke već njegovo drastično određenje da je tzv. narodna demokracija sovjetskoga tipa još i gora od Hitlerova čudovišnog prezira svakog oblika liberalno-humanističkoga kulta slobode i građanskih prava. Nije potrebno, uostalom, posebno ukazivati na to koliko je ova Gideova knjiga imala tijekom vladavine ideologije i politike dogmatskoga komunizma, sa svim njegovim otvorenijim verzijama poput jugoslavenskoga samoupravljanja i hibridne strukture planske socijalističke privrede u spoju s kapitalizmom etatističkoga tipa, ne samo izravnoga utjecaja na oblikovanje kritičkih ili apologetskih stavova o komunizmu i revoluciji. S druge, pak, strane, neporecivo je da je bila od samoga početka predmetom svakojakih dešničarsko-fašističkih i klerikalno-antikomunističkih zloupotreba njezina specifičnoga povijesnog i kultural-

nog konteksta (Janković 2017). Sve to ne bi bilo uopće od dalekosežnoga značaja za samu stvar do koje nam je stalo, naime, do uvida u bit razloga zašto revolucionarni-postrevolucionarni putopis i kad je na najvišoj razini misaone refleksije i književno-estetskoga stila „pripovijedanja“ nužno postaje esej-kao-pamflet. Baš to mu podaruje, da paradoks bude potpun, gotovo u pravilu kritičku vrijednost izvan svojeg vremena. Gideov *Povratnik iz SSSR-a* posebno je analitički i sintetički vrijedan svake pozornosti jer je spoj početne mesijanske vjere u misiju SSSR-a kao „obećane zemlje“ svjetskoga komunizma sa zaključnim gubitkom vjere u Revoluciju i Režim neslobode. Drugim riječima, *Gide je paradigmatički slučaj pisca koji je svoj gorljiv intelektualni propagandizam utopije svečovještva i univerzalnosti vladavine kozmopolitski usmjerenoga proletarijata prebrisao realnim uvidom u zbiljsko stanje stvari*.

„SSSR nije onakav kakav smo se nadali da će biti, kakav je obećavao da će postati, kakav nastoji još da izgleda; izdao je sve naše nade. Ako ne želimo prihvatiti da se te nade ne ugasnu, moramo ih pokloniti nekom drugom. Ali mi nećemo svrnuti pogled s tebe, slavna i bolna Rusijo. Ako si nam isprva poslužila primjerom, sada nam, jao, pokazuješ u kakav kal može zaglibiti revolucija“ (Gide 1988: 211).

Što Gide zapravo kaže na kraju svojeg (post)revolucionarnoga putopisa? Rusija, dakako, ostaje i nadalje neupitnim izvorom nadahnuća za europske lijevo-humanističke intelektualce, kao, uostalom, i ideja komunizma. No, nije li ta „slavna i bolna Rusija“, ta „obećana zemlja“ istinski problem koji ideologijsko-politički biva obojan tamnim bojama mistike i mesijanstva, te se ova epizoda sa SSSR-om koju je André Gide prvi radikalno otvorio kao pitanje o smislu revolucije i komunizma bez apsolutne slobode individuuma pokazuje kao svojevrsni, frojdovski kazano, *totem i tabu* svih budućih putopisa kao ovih-ili-onih vjersko-revolucionarnih turizama „treće vrste“? *Jer putopisi su, pa tako i Gideov, uvijek putovanja na Istok, dakle, izvan zapadnjačke civilizacije i njezina povijesnoga stadija modernosti u društvenome i političkome smislu*. Uzmemo li primjere putovanja na Istok jednog Pjotra D. Ouspenskoga i njegova traganja za „safirnim Budhom“, a koji je inače bio teorijski „guru“ suprematizma Kazimira Maljeviča kao jezgre povijesne avangarde u

Rusiji, uz već spomenutoga Michauxa i njegova razotkrivanja „duha Azije“, razabrat ćemo da je u svim slučajevima na djelu ono isto i zajedničko (Ouspensky 1970). *Zapad u zemljopisnome i idejno-političkome smislu u 20. stoljeću prestaje biti središnjom strukturom istinskoga mišljenja obrata ili preokreta metafizike uopće. Između mistike kao vjerske ekstaze i revolucije kao društveno-političke ekstaze ne postoji bitna razlika kad je riječ o onome što možemo nazvati fundamentalnom matricom mišljenja-kazivanja-djelovanja.* Nije, dakle, problem tek u pukome gubitku vjere u revoluciju i komunizam u Gidea, već u tome što se vjera u mističnu moć neke fantomske povijesne Rusije, zemlje-naroda velikih pisaca i kompozitora, ne razara onako kako je to nužno i neizbježno. Rusija jest i Dostojevski i Lenjin, i Tolstoj i Čajkovski, i Berdjajev i Rasputin. Ali, Rusija je prije svega ono što je ponajbolje vidio jedan neognostički nihilist poput Emila M. Ciorana – *zemlja religioznih apostata, despotskih poredaka u povijesti i zemlja logora i kazamata za pobunjenike i mučenike apsolutne slobode* (Cioran 1995). Svako idealiziranje Rusije kao mistično-revolucionarnoga Drugoga naposljetku se obija u glavu onome tko na svojem putovanju na Istok ovo ne vidi ili ne želi vidjeti zaslijepljenošću koja se fatalno ponavlja samo u drugome ruhu ideologije, estetike i politike.

Walter Benjamin, *Moskovski dnevnik* ili o kraju melankolije?

Niz eseja Waltera Benjamina o Moskvi i ruskoj kulturi tijekom 1920-ih čini uzbudljivo štivo njegova znamenitoga *Moskovskoga dnevnika*. Knjiga je prilagođena iz dnevnika koje je Benjamin napisao za svoga posjeta Moskvi tijekom zime 1926–1927. (Benjamin 1991). Njegov kratki posjet Moskvi potaknut je zaljubljenošću u Asiju Lacis – latvijsku glumicu i komunistkinju koju je upoznao na otoku Capriju početkom 1920-ih. Benjaminov bliski prijatelj – i prvi izdavač dnevnika – židovski teolog Gershom Scholem, priču o ovoj neuspješnoj romanzi smatra „najosobnijim, potpuno i nemilosrdno iskrenim dokumentom koji nam govori o vrlo važnome razdoblju u Benjaminovu životu“ (Scholem 1986: 5). Ipak, pravo značenje ovog djela nije ograničeno na biografske pojedinosti. Benjamin je također bio oštrouman promatrač koji je došao u Moskvu vidjeti zemlju koja se razli-

kuje od svega viđenoga u Europi. Zbog toga ovo djelo podastire sjajnu evokaciju Rusije sredine 1920-ih nakon smrti Lenjina i početka sovjetske totalitarne realizacije onog modela revolucije društva, koji će biti radikaliziran u duhu staljinističke apsolutne kontrole čitavog svijeta života. Gershom Scholem daje primjerenu sliku Benjaminova književno-političkoga pokušaja analize stvarnoga stanja u Rusiji tih godina u formi putopisa-dnevnika kad kaže da je posrijedi „fiziognomija Moskve“ (ibid.). Na drugoj razini, *Moskovski dnevnik* priča je o razočaranju s idejom i zbiljom ruske revolucije. Do 1926. godine Benjamin je napisao već niz ogleada i fragmenata iz područja anarhističko-materijalističke teorije političkoga i politike poput dalekosežno značajne i danas rasprave „Uz kritiku nasilja“ („Zur Kritik der Gewalt“), koje su odredile njegovo osebujno i navlastito mišljenje u kojima je na stvaralački način sjedinio Marxov historijski materijalizam, židovsku eshatologiju i Frankfurtsku kritičku teoriju društva. Njegovo shvaćanje političkoga i politike paradigmatički je za autentično nastojanje koje mesijanski događaj otvorenosti nove i drukčije povijesti dovodi do sinteze umjetnosti-politike-tehnike u kontekstu marksizma i revolucije 1920-ih godina (Paić 2018).

Benjamin je, dakle, otputovao u Rusiju ne samo da se iz prve ruke obavijesti o „napretku“ sovjetskoga društva već i da donese konačnu odluku o pristupanju Komunističkoj partiji Njemačke. Stoga njegov dnevnik oslikava dvojbe pisca s vjerom u obećanja svjetske revolucije, ali ponajprije odlučnoga da ne poklekne pred njezinim nedostacima. U *Moskovskome dnevniku* Benjamin opisuje kulturni život 1920-ih, uključujući progon Meyerholda i raskol između „desnih“ i „lijevih“ proleterskih pisaca. Njegova knjiga također pokazuje zanimanje za događaje iz javne i privatne svakodnevice. Pritom opisuje posjete radničkim klubovima, narodnim sudovima, tvornicama i tržnici Suharjevski. Piše slikovito i o uličnim trgovcima, beskućnicima i prosjacima, moskovskim birtijama i tramvajima. Benjamin neprestano prelazi između realističnih opisa i razrađenih metafora; piše o važnosti sovjetskih geografskih karata kao nove, gotovo sakralne ikonografije, opisuje osebujan odnos ruskoga naroda prema vremenu i taj povijesni krajnje zloguki ruski fatalizam. Scholem u „Predgovoru“ jasno pokazuje da je ovaj književni dokument putovanja i dnevnika iz Moskve „gubitak svih iluzija“ (Scholem

1986: 6). To je bjelodano već iz pisma upućenog njemačko-židovskome filozofu Martinu Buberu samo nekoliko tjedana nakon povratka iz SSSR-a (23. veljače 1927. godine). Poput Andréa Gidea, ali gotovo deset godina prije no što je francuski pisac objavio svoje djelo *Povratak iz SSSR-a*, jedan od najznačajnijih mislilaca 20. stoljeća, čovjek koji je na fluidan način spajao teorijsku analizu modernosti s kritikom profanoga svijeta kapitalističke proizvodnje života s estetskim i umjetničkim nagnućima najvišeg ranga izvedbe (osobito u njegovu životnom projektu nedovršenih *Pariških Arkada*), tako je i Walteru Benjaminu preostalo samo da svoje mesijanstvo svede na melankoliju povijesti, kako je to posvjedočeno u devetoj od njegovih *Povijesno-filozofijskih teza* iz 1940. godine u kojoj na dojmljivo inovativan način analizira sliku Paula Kleea, *Angelus Novus* (Benjamin 1991, 2008).

Vratimo se tekstu iz ovog putopisa-dnevnika s obzirom na specifične figure koje podaruju knjizi neupitnu književnu vrijednost. Benjamin je, kako smo već kazali, proveo dva mjeseca u sovjetskoj prijestolnici tijekom zime 1926/27, a u *Moskovskome dnevniku* on spaja blistave ulične prizore s prosudbama iz kulturnog i političkog sklopa odnosa pod nesmiljenom vladavinom Partije, izvještavajući o učincima NEP-a (nove ekonomske politike kojim je vlast dopustila izvjesne mjere tržišne privrede nalik kapitalizmu), uz komentare o prijelazu vlasti koja se odvija nakon Lenjinove smrti 1924. godine. Za razliku od Berlina, gdje je Benjamin rođen i proveo veći dio života, i Pariza, simboličkoga grada moderne kulture kao „profanoga osvjetljenja“ u *Pariškim Arkadama*, Moskva ipak piscu i filozofu nije nimalo bliska i povjerljiva, upravo suprotno. Revolucija označava nit-vodilju koja povezuje različite elemente eseja u skladu cjelinu, a Benjamin svoje iskustvo Moskve iznosi kroz formalne tehnike *dijalektičkih slika*, njegova jednog od temeljnih estetičkih pojmova. Graeme Gilloch ustvrđuje tako u svojoj zanimljivoj studiji *Mit i metropolis* da Benjaminovi tzv. eseji o velegradu „teže biti tekstualni ekvivalenti kinematografskoga“ jer među svim umjetničkim medijima, „film označava prolazan, fluidan karakter modernoga gradskog okruženja“ (Gilloch 1997: 38–39). Nije ovo ništa začudno. Već sam pokazivao u različitim prigodama kako su i Franz Kafka i Walter Benjamin moderni pisci fascinacije s novim medijem kao što je to film. Zato njihov kinematički stil pisanja, u

kojem su metafore isključene ili svedene na minimum, pretpostavlja objektiviranje doživljaja. Opisi nisu usmjereni na tzv. unutarnje iskustvo promatrača, već se sve dešava gotovo nalik onom stavu Paula Kleea kako predmeti zamjećuju nas, a ne mi njih. Taj spoznajno-estetički obrat ovoj knjizi podaruje posve drukčije značenje od objektivizma Gideove putopisne proze, a ponajviše se može uspoređivati s Krležinim djelom *Izlet u Rusiju* o čemu će biti riječi u sljedećem koraku ovog razmatranja.

Recimo zaključno još samo ovo: *Benjaminovo iskustvo suočenja s novom sovjetskom državom i društvom sredinom 1920-ih godina dvoznačno je; ono je s ideologijsko-političke strane „gubitak svih iluzija“ o veličini mesijanskoga projekta komunizma, a s estetsko-umjetničke strane pokušaj da se Moskvu sagleda kao kinematičko okruženje dijalektičkih slika s posve drukčijim shvaćanjem modernosti od europske u gradovima poput Berlina i Pariza. Nije li ta ambivalencija i danas prisutna u Putinovu autokratskome stroju razaranja liberalno-demokratskih vrijednosti Rusije i u nesagorivu i nepokorivu prostoru alternativne post-avangardne kulture najviše razine provokacije i subverzije kako u performativnoj umjetnosti tako i u moskovskome konceptualizmu i književnosti koja se ne predaje olako pred znakovima čudovišne ustrojenosti slobode i svijeta života!?*

Miroslav Krleža, *Izlet u Rusiju* ili o kraju jednog kanona

Čini se da naslov znamenita djela Miroslava Krleže, *Izlet u Rusiju*, već u naslovu zbog očitog ironijskoga odmaka od tzv. srednje struje onih pisaca koji su poput njega objavili svoje impresije iz „obećane zemlje“ svjetskoga komunizma (Georges Duhamel, *Putovanje u Moskvu*, 1926, Egon E. Kisch, *Carevi, popovi, boljševici*, 1927, Ernst Toller, *Moskva, New York, Madrid*) ponajviše odgovara kritičko-skeptičkoj analizi Hansa Magnusa Enzensbergera o tzv. „revolucionarnome turizmu“. Osim toga, ova knjiga predstavlja pravi kulturno-povijesni, estetički, politički i duhovni itinerar putovanja vlakom autora *Zastava* od Zagreba, preko Beča i Berlina, preko Litve do Moskve. Ako još k tome ustvrđim da je to možda i jedan od najbolje napisanih tekstova takve vrste s čitavim nizom književnih tehnika i diskurzivnih bravura o putovanju i putnicima u Rusiju, kratkih analiza životnih sudbina i

stvarno-fiktivnih likova iz povijesti raspada carske Rusije i njezine agonije, kao i bljeskovitih uvida u velegradsku prazninu i kaos u kojem se susreću sovjetski deputati, međunarodni aparatčiki revolucije i gradska sirotinja uz nevoljnike različitih životnih priča, onda smo dobili razlog za produbljenu analizu onog što putopis preuzima od drame, traktata, pamfleta, eseja i dnevničke proze. Štoviše, Krležino djelo istodobno je preludij u anatomiju jednog latentnoga raspada velikih ideja lenjinizma i sučeljavanje s vlastitim iluzijama o Utopiji koju je i književno i politički uspostavljao svim žarom od ranoga ekspresionizma svojih drama poput Kraljeva i Kristofora Kolumba do socijalno-kritičke angažirane literature poput romana Na rubu pameti.

Od svih drugih putopisa koji govore o problemima i temama iz sovjetske društvene zbilje, samo Krležina knjiga ima taj „revolucionarno pikarski“ i istodobno gotovo adorno-ljevski intonirani sklop negacije svega opstojećega u ideji putovanja kao metafizičke strukture onog što pripada početnome zanosu i oduševljenju s dolaskom Novoga, srazu s Realnim i ironičnim dokumentiranjem kulturno-političke stvarnosti Rusije s posve navlastitim izborom tehnika aluzije, dijaloške narativnosti i svojevrstne montaže alegorijskih atrakcija (Flaker 1988, Visković 2001). Evo, zar kompozicija knjige nije u najmanju ruku poput kakvog avangardno-postmodernoga karusela koji se vrti u svim smjerovima i koje možemo čitati transverzalno, kako nam padne na pamet, linearno i kružno, fragmentarno i cjelovito. Poglavlja su knjige sljedeća: „O putovanju uopće (Impresije iz sjevernih gradova)“; „Bečke impresije I, II, III“; „Razgovor sa sjenom Frana Supila“; „U Drezdenu (Mister Vu-San-Pej zanima se za srpsko-hrvatsko pitanje)“; „Kriza u slikarstvu“; „Meditacije o Aziji i Evropi“; „Kroz žalosnu Litvu“; „U spavaćem vagonu Riga-Moskva (Primjeri savremene socijalne mimikrije)“; „Ulazak u Moskvu (O tajnovitosti mirisa, boja i zvukova)“; „Kremlj“; „Na dalekom sjeveru“; „Lenjinizam na moskovskim ulicama“; „Kazališna Moskva“; „Admiralova maska“; „Uskrсна noć“; „Dolazak proljeća“; „Nekoliko riječi o Lenjinu“; „U muzeju Ruske Revolucije“ (Krleža 1926, 1925, 1985).

Krleža je kao i mnogi drugi europski pisci i intelektualci lijeve političke orijentacije (komunisti, socijal-demokrati, lenjinisti) nakanio putem u Rusiju očitovati ne samo uvid u zbiljsko stanje stvari s tzv. tekovinama revolucije i strukturnim promjenama u biti kapitalizma.

Osim toga, njegovo je teorijsko znanje, bolje reći zavidna upućenost u studij Marxa, Lenjina i suvremene materijalističke linije filozofijskih istraživanja svijeta i ljudske slobode, bilo dostatno za jasno prepoznavanje koliko se zanos s lenjinizmom kao političkom revizijom izvornoga Marxa mora ozbiljiti u svakodnevnome životu kao dijalektičkome sklopu nove ekonomije i kulture. Uostalom, tih 1920-ih godina u doba koje u Europi karakterizira dolazak fašizma u Italiji na vlast i nastanak nacizma u Njemačkoj, sve veća polarizacija klasno-socijalnih odnosa u okružju onog što je sam Lenjin imenovao imperijalizmom kao najvišim stadijem kapitalizma, te militarno-autokratski elementi političkoga kaosa u jugoslavenskoj državi s apsolutnom predominacijom srpskoga hegemonizma i nacionalizma, te različitih jugoslavensko-integralističkih ideologijskih blokova, za Krležu je značilo da se samo revolucionarnim obratom društvenih struktura i odnosa može promijeniti i čitava provincijalno-konzervativna svijest zaostalih naroda i njihove dogmatske inteligencije. Uvijek valja imati na umu kad se njegov junak iz *Zastava*, komunist i zagovornik militantnih metoda, obračuna s političkim režimima apsolutizma, liberalne demokracije i srpskoga unitarizma, Joakim Dijak Žigman odnosno Joja, na jednom mjestu rasprave s ničeanskim mu sudrugom i prijateljem Kamilom Emeričkim iskazuje svoj politički program pravom na – kundačenje.

Krleža je kao i Benjamin bio na pragu ulaska u institucionalizirani oblik pripadništva komunističkoj Partiji. Sve se to odigrava u kontekstu odluke posjeta „obećanoj zemlji“ komunizma. Obojica su, pak, izgubili iluzije. Benjamin to pokazuje izričito u *Moskovskome dnevniku* nakon povratka u Njemačku, a Krleža implicitno u *Izletu u Rusiju* i povratka u ondašnju kraljevsku Jugoslaviju. Ali ne tako da bi napustili „vjeru u Utopiju“, već tako da su još radikalnije i sustavnije oblikovali vlastitu strategiju obrane temeljnih vrijednosti socijalizma i komunizma, protiv stranjenja i dogmatske militantnosti svojih dojučerašnjih drugova i političkih istomišljenika. Naravno, Walter Benjamin je kao prognanik iz Hitlerove Njemačke imao posve drugi kontekst svoje mesijansko-revolucionarne borbe za slobodu, jednakost i pravednost od Krležinih „deset krvavih godina“ i nužnosti sukoba na ljevici uoči 2. svjetskoga rata s pripadnicima ortodoksne struje lenjinizma i staljinizma (Krleža 1983).

Sve postavke koje danas zagovaraju novoljevčari kako je Krležin putopis Izlet u Rusiju u interpretacijsko-receptivskom smislu „očišćen“ od njegovih ideologijsko-političkih stavova o lenjinizmu kao revolucionarnome putu prevladavanja svih proturječja kapitalizma kao imperijalizma da bi ga se valjda „pripitomilo“ i dalo mu samo značajku tzv. građansko-liberalnoga intelektualca, valja otkloniti kao ordinarni promašaj. Krležu treba shvatiti iz logike „otvorene dijalektike“, što znači da za njegove ideje o odnosu estetsko-književnih i ideologijsko-političkih pitanja o komunizmu u Rusiji vrijedi ono što filozof kibernetike Gilbert Simondon naziva logikom i–i. I nihilist i apokaliptičar, i lenjinist i „komunistički Voltaire“, kako ga je možda i najpogođenije odredio Danilo Kiš jednom prigodom – sve je to pisac kao dijagnostičar i kritičar ruševina svijeta moderne. Zato su i svi današnji pokušaji novodesničara da Krležu difamiraju kao „Jugoslavena i unitarista“, a ne zaboravimo da je izvorna verzija Izleta u Rusiju napisana na ekavici i da je u to doba uz Tina Ujevića i Vladimira Čerinu i sam Krleža bio prononsirani zagovornik istog, a ne različitoga jezika Srba i Hrvata, posve besmisleni jer je njegova kritika srpskoga hegemonizma toliko bjelodana da je sukob s velikim srpskim piscem i nacionalistom Milošem Crnjanskim samo zoran dokaz ove kontekstualne logike polemičkih žaoka usmjerenih protiv svakog partikularizma grosso modo. U tom smislu Krležin Izlet u Rusiju savršeno odgovara onoj prosudbi Derride o revolucionarno-(post)-revolucionarnim putopisima kao „potrage za univerzalnim“. O tome sam suglasan s preciznim i interpretacijski suverenim objašnjenjem Aleksandra Flakera s obzirom na sve prijepore i probleme koju i danas ovo Krležino djelo izaziva u čitatelja različitih estetsko-ideologijskih profila. U odrednici o tome u Krležijani zaključne riječi su pritom posebno upečatljive:

„Izlet u Rusiju bio je 1926. knjiga s izrazitom referencijalnom i spoznajnom funkcijom: pisanje u polemici s ‘lažnim i tendencioznim vijestima o stanju u Rusiji’ i motiviran je obranom ‘logike ruske koncepcije od svih mogućih naših piskarala’. Ali njezin autor nije spreman da se podredi zadacima političke propagande i ‘ne osjeća potrebe da odstupi od istine’, s time što njegova ‘istina’ nije ni eksplicitno politička ni političko-ekonomski ‘statistička’, već ponajprije umjetnička. ‘Više od statistike, mene su na tom putu interesirali ljudi, ljudski odnosi, gibanja, pokreti, rasvjete, di-

namika, klima. Ja sam gledao ruske crkve i – dopustite mi da budem sentimental – slušao šum vjetra u borovima i mislio o kulturnim problemima više, nego o statistikama.’ (O putovanju uopće). Upravo je to stajalište osiguralo Krležinu putopisu trajnu umjetničku vrijednost i nadmoćno mjesto u nizu putopisa evr. književnika o SSSR-u“ (Krleža, *Izlet u Rusiju*).

August Cesarec, Današnja Rusija i drugi putopisi po Sovjetskom Savezu ili o apologiji svega opstojećega

August Cesarec već je 1922. godine prvi put otišao u „obećanu zemlju“ Rusiju i to ponajprije slijedeći povjereni mu zadatak jugoslavenske Komunističke partije, te je odmah nakon povratka uhićen. Stoga njegovo putovanje na Istok i razračunavanje s desnim, klerikalno-fašističkim i autokratskim tendencijama kraljevskoga režima, valja sagledati iz druge perspektive. On je za razliku od Gidea, Benjamina i njegova prijatelja Krleže izravno uključen u aktivnu borbu za svrgavanjem tzv. demokratskog poretka na liberalnim zasadama kapitalizma. Usto, on je poput Joje iz Krležinih *Zastava* militant i nepokolobljivi apologet boljševizma i socijalističke revolucije uvjeren da „sovjetska Rusija“ predstavlja jedini mogući, zbiljski i nužan put za ostvarenje socijalnih prava radništva i za rješavanje nacionalnoga pitanja u Jugoslaviji pod srpskim hegemonizmom. Nije nimalo slučajno da je taj živi ideologijsko-politički kontinuitet njegova mišljenja, djelovanja i književnosti ono što povezuje socijalnu tendencioznost, ali ne i opskurni Ždanovljevske socrealizam, njegovih književnih djela visokoga ranga poput *Careve kraljevine* i *Zlatnoga mladića* i njegove putopise sabrane pod naslovom *Današnja Rusija i drugi putopisi po Sovjetskom Savezu* (Cesarec 1982).

Cesarec je za razliku od svih drugih „revolucionarnih putopisaca“ koji su „izgubili iluzije“ u susretu s traumatičnim iskustvom sovjetske totalitarne zbilje istinski poklonik i „muzeja revolucije“ i staljinskoga režima, iako u nekim aspektima političkoga djelovanja i estetskih nagnuća svoju pravovjernost koristi prije svega strateški protiv svojih klasno-socijalnih, nacionalističkih i ideologijskih neprijatelja svih profila. Ne zaboravimo, kao mladić je prvi put uhićen već sudjelovanjem u terorističkome napadu na bana komesara Cuvaja 1912. godine uoči ispita zrelosti u realnoj gimnaziji. Čitav njegov

život u znaku je revolucionarno-militantnoga odnosa spram stvarnosti od pokretanja časopisa *Plamen* 1919. godine zajedno s Miroslavom Krležom, sindikalnih borbi i političkih demonstracija protiv autokracije i diktature jugoslavenskoga režima, pa do tragičnoga kraja života kad je 1941. godine nakon bijega iz ustaškoga zatvora u Kerestincu zajedno sa skupinom vrhunskih hrvatskih intelektualaca (O. Keršovanijem, O. Pricom i drugima) uhvaćen i strijeljan 17. i 18. srpnja u šumi Dotrščina. Mítska pripovijest o papiriću koji je pronašao neki čovjek nakon što je bačen iz kamiona kojim su revolucionari odvoženi na stratište s natpisom „August Cesarec, hrvatski književnik“, kao i „grafit“ na zidu njegove ćelije s natpisom „Živjela sovjetska Hrvatska!“ neporecivo svjedoče o onome što Cesarec svojom aumom *plamena zlatnoga mladića* emanira za života i posthumno, zauvijek (Stipetić 1982). Nije on pisac koji piše tek zbog estetskoga i umjetničkoga užitka u tekstu, da to kažemo tako ravnodušno barthesovski. *On je istinski revolucionarni mučenik i zato unatoč činjenicama da su mu putopisi iz Rusije/Sovjetskoga Saveza gotovo u cjelini apologija svega opstojećega bez sumnje i kritičke zadržke u odnosu na diskurzivno-ideologiziranu stvarnost, preostaje nesvodivim slučajem pisanja kao življenja do posljednje kapi krvi, doslovno bez ikakve patetike.*

Iz horizonta današnjega uvida u čitavu povijest „univerzalnoga beščašća“ sovjetskoga komunizma 20. stoljeća, koju povijesno možda ponajbolje zrcali studija francuskoga historičara François Fureta, *Prošlost jedne iluzije – Ogljed o komunističkoj ideji u XX. stoljeću* (Furet 1997), svi su revolucionarno-(post)revolucionarni putopisi utonulost u zastarjelost povijesti kao mita o vječnoj „napretku“ i „razvitku“ ideje o eshatologiji Zapada. Cesarčevi su putopisi rezultat „prosovjetskoga uvjerenja“ i stoga neprijeporno imaju suvišak „ideoloških stega sovjetske propagande“ (Paščenko 2018: 262). U njima doista pronalazimo podosta patetičnih iskaza o proletarijatu, potom o tzv. sreći i zadovoljstvu malih naroda iza Kavkaza što su navodno dobili svoju slobodu i autonomiju upravo u doba Lenjina i Staljina, da se ne govori o prikazu svakodnevnoga života u znakovima ushićenosti, pa sve do apologije novoga u smislu razaranja pravoslavnih crkvi koje postaju pretvorene „u muzeje, klubove, kina, magazine, obščezitija (zajedničke stanove). Tako je u muzej, antireligiozni, pretvorena crkva Strasnog manastira... Na drugoj strani grada, još uvijek inače sil-

no romantični Novodjevičij manastir pretvoren je u muzej oslobođene žene. U antireligiozni muzej se pretvorio i Donskij manastir...“ (Cesarec 1982: 21). Uglavnom, ništa od Krležine ironije, skepse i kritičke analize onog što Sovjetski Savez u očima putnika sa Zapada čini u najmanju ruku razočaranim zbog rušenja temeljnih vrijednosti zapadnjačke, prosvjetiteljske kulture i kulta slobode od Kanta do Hegela i dalje. Je li August Cesarec u svojim putopisima u kojima nastoji „objektivno“ pokazati stanje današnje Rusije i njezin svakodnevni život zapravo tek jedan od mnogih apologetskih intelektualaca koji su Potemkinovo selo zvano staljinistički komunizam obojali bojama, rekao bi ironično ruski disident Aleksandar Zinovjev, „svijetle budućnosti“ (Zinovjev 1986)?

Odgovor je naprosto potvrđan. Uz bitnu napomenu da August Cesarec za razliku od Gidea, Benjamina i Krleže nije kritički dijagnostičar nastanka totalitarnoga poretka apsolutne kontrole svijeta života polazeći od grozomorne ideologije staljinizma koja je proizvela sustav Gulaga i užasavajući pomor/genocid neruskih naroda i likvidaciju građanske klase i taj se zloduh autokratske vladavine i ruskoga hegemonizma svim sredstvima nastavlja danas u doba Putinove Rusije. Što jedino spašava Cesarca od njegovih ideologijsko-političko nevjerođostojnih putopisa diljem „obećane zemlje“? Književni stil i majstorstvo pripovijedanja? Ne, jer u tom žanru pisac *Jedine Tonkine ljubavi* nije podario onu književnu vrijednost koju pronalazimo u nekim njegovim romanima, prozama i dramama, od kojih je TV-drama *Karmine* iz 1978. u produkciji TV-Zagreba, adaptacija njegova romana, po scenariju Ive Štivičića i u režiji Ivana Hetricha, pravo remek-djelo. Spašava ga, koliko god to zvučalo cinično i morbidno, njegovo *revolucionarno mučeništvo*. Ono je takav zastrašujući, nesvodivi, elementarno čudovišan događaj barbarstva ustaškoga režima koji je strijeljao hrvatskoga književnika ne zato što je on bio „komunist i terorist“ i protivnik NDH već upravo zato što je on bio po svim značajkama veći Hrvat od svekolike nakarade s fašističkim insignijama i crnom odorom „trudbenika pakla“. Čitati Cesarčeva djela „danas“ znači svagda imati svijest o trijadi revolucionarnoga duha „pobunjenoga čovjeka“ bez presedana u čitavoj hrvatskoj književnosti uopće i mnogo šire, njegovoj militantnosti i teorijski vrhunskome obrazovanju iz suvremene filozofije i društveno-humanističkih

znanosti, te njegovu imperativu da zbog ideala slobode i društvene pravednosti žrtvuje i svoj vlastiti život. Ipak, preostaje još nešto, na samome kraju, što ne samo revolucionarno-(post)revolucionarnome putopisu uskraćuje vjerodostojnost u doba digitalne tehnosfere.

Epilog

Putovanja su i putopisi u 20. stoljeću bili određeni geografskim i ideologijsko-političkim vizijama pronalaska „obećane zemlje“, bila ona mistična i postkolonijalno utonula u svoju ljepotu posvemašnje izdvojenosti od ostatka svijeta ili, pak, označena modernom željom za drugim iskonom i „novim početkom“ u duhu komunizma (Sontag 1969), te avangardne težnje za obratom u biti umjetnosti poput putopisa zemljom meksičkih Indijanaca Tarahumara u knjizi francuskoga pisca, kazališnoga „revolucionara“, pjesnika, glumca i performativnoga umjetnika Antonina Artauda (Paić 2023). Kad je nastupio „kraj povijesti“ propašću svjetskoga komunizma simboličke 1989. godine s dolaskom globalizacije i tehnosfere, postalo je bjelodano da „obećane zemlje“, kao ni bilo kakvih utopijskih carstava iluzija, više nema da od svega preostaje samo „muzealiziranje“ i „historiziranje“ ubrzane povijesti u znaku tehnološke singularnosti. *Od putopisa preostala je samo književno-estetska težnja za neprestanim razotkrivanjem imaginarnih prostora „divlje duše“ i njezinih kartografija koje više ne određuje ni put na Istok ni povratak na Zapad.* Ono što je preostalo od „revolucije“ kao totalnoga društvenoga obrata u biti kapitalizma svodi se na „oaze subverzije“ u području tzv. kulturalnoga marksizma i *woke* kulture koja ostaje unutar horizonta politika identiteta. Putopisi su vizualne ekoteodiceje kojima gledamo u jezgru pustošenja zemlje, s neskrivenim užitkom promatrača koji se više ne upušta ni u kakve odlaske i povratke velikih pisaca i profesionalnih revolucionara iz „obećane zemlje“ Rusije, Kine, Vijetnama, Kube, Sjeverne Koreje, Eritreje, Kambodže, Mongolije, Zelenoortskih otoka ... i njihove vizije „svijetle budućnosti“. Tako je to. Lijepo kaže Borges u pripovijesti *Besmrtnik*:

„Kad se bliži kraj, nestaju slike uspomena, ostaju samo riječi.“

111

Literatura

- Badiou, Alain. 1998. *Abrégé de métapolitique*. Pariz: Édition du Seuil.
- Benjamin, Walter. 1991. *Moskauer Tagebuch*. U: *Gesammelte Schriften*, sv. VI, Fragmente. Autobiographische Schriften. Ur. R. Tiedemann, H. Schweppenhäuser. Frankfurt a. M.: Suhrkamp.
- Cesarec, August. 1982. *Današnja Rusija i drugi putopisi po Sovjetskom Savezu*. Sabrana djela Augusta Cesarca, sv. 18. Prir. Ivan Jelić. Zagreb: Mladost.
- Cioran, Emil M. 1995. *Rusija i virus slobode. Historija i utopija*. S francuskoga prevela Gordana V. Popović. Zagreb: Demetra.
- Derrida, Jacques. 1993a. *Spectres de Marx*. Pariz: Éditions Galilée.
- Derrida, Jacques. 1993b. *Back from Moscow, in the USSR. Politics, Theory, and Contemporary Culture*. Ur. Mark Poster, prev. Mary Quaintaire. New York: Columbia University Press. 197–235.
- Derrida, Jacques. 1994. *Politiques de l'amitié*. Pariz: Éditions Galilée.
- Enzensberger, Hans Magnus. 1958. *Vergebliche Brandung der Ferne. Eine Theorie des Tourismus*. *Merkur* 126. <https://www.merkur-zeitschrift.de/hans-magnus-enzensberger-vergebliche-brandung-der-ferne/>
- Flaker, Aleksander. 1988. *Nomadi ljepote*. Zagreb: GZH.
- Furet, François. 1997. *Prošlost jedne iluzije – Ogled o komunističkoj ideji u XX. stoljeću*. S francuskoga prevele Radmila Zdjelar i Gordana V. Popović. Zagreb: Politička kultura.
- Gide, André. 1980. *Povratak iz SSSR-a i drugi politički članci*. S francuskoga preveo Darko Gašparović. Rijeka: Otakar Keršovani.
- Gilloch, Graeme. 1997. *Myth and Metropolis: Walter Benjamin and the City*. Cambridge, UK: Polity Press.
- Glucksmann, André. 2000. *La troisième mort de Dieu*. Pariz: NIL Édition.
- Handke, Peter. 1997. *Zimsko putovanje na rijeke Dunav, Savu, Moravu i Drinu ili pravda za Srbiju*. S njemačkoga preveo Ratimir Škunca. *Europski glasnik* 2 (2): 123–161.
- Janković, Branimir. 2017. *Upotrebe Povratka iz SSSR-a: jugoslavenski André Gide. Književna smotra: Časopis za svjetsku književnost* 49 (185/3): 61–68.
- Krleža, Miroslav. 1926. *Izlet u Rusiju*. Zagreb: „Narodna knjižnica“.
- Krleža, Miroslav. 1985. *Izlet u Rusiju 1925*. Zagreb, Sarajevo: Mladost, Oslobođenje.
- Izlet u Rusiju. Krležijana (1993–99), mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2024. Pristupljeno 29. 7. 2024. <https://krlezijana.lzmk.hr/clanak/izlet-u-rusiju>.
- Miroslav Krleža. 1983. *Dijalektički antibarbarus*. Sabrana djela, sv. 5. Zagreb, Sarajevo: Mladost, Oslobođenje.
- Michaux, Henri. 2004. *Barbarin u Aziji*. S francuskoga prevela Ana Buljan. Zagreb: Litteris.
- Ouspensky, P. D. 1970. *Der Buddha mit den Saphir-Augen. Ein neues Modell des Universums*. Weilheim: O. W. Barth.
- Paić, Žarko. 2008. *Moć nepokornosti: Intelektualac i biopolitika*. Zagreb: Izdanja Antibarbarus.
- Paić, Žarko. 2013. *Sloboda bez moći: Politika u mreži entropije*. Zagreb: Bijeli val.
- Paić, Žarko. 2018. *Andeo povijesti i Mesija događaja: Umjetnost-Politika-Tehnika u djelu Waltera Benjamina*. Beograd: FMK. 139–225.
- Paić, Žarko. 2022. *The Return of Totalitarianism: Ideology, Terror, and Total Control*. Palgrave Macmillan, Cham.
- Paić, Žarko. 2023. *Znakovi iskona: U zemlji Tarahumara. Antonin Artaud; Sunce i mahnitost*. Zagreb: Litteris.
- Paščenko, Jevgenij. 2018. *August Cesarec: Kretanje kanona od ekspresionizma prema socrealizmu. Komparativna povijest hrvatske književnosti. Zbornik radova s XX. međunarodnoga znanstvenog skupa održanog od 28. do 29. rujna 2017. godine u Splitu. Književni kanon*. Ur. C. Pavlović, V. Glunčić-Bužančić, A. Meyer-Fraatz. Split, Zagreb: Književni krug Split. 250–262.
- Sutlić, Vanja. 1974. *Krasa rada kao znanstvena povijest: Oglеди uz kriptofilozofijsko ustrojstvo Marxove misli*. Zagreb: Izdanje časopisa „Kulturni radnik“.
- Scholem, Gershom. 1986. *Preface*. U: Walter Benjamin, *Moscow Diary*, OCTOBER, br. 35, Cambridge-Massachusetts: MIT Press.
- Sontag, Susan. 1969. *Trip to Hanoi*. New York: Farrar Strauss & Giroux.
- Stipetić, Zorica. 1982. *Argumenti za revoluciju – August Cesarec*. Zagreb: Cekade.
- Visković, Velimir. 2001. *Kulturni i politički kontekst Krležina putopisa Izlet u Rusiju. Krležološki fragmenti: Krleža između umjetnosti i ideologije*. Zagreb: Konzor.
- Zinovjev, Aleksandar. 1986. *Svijetla budućnost*. S ruskoga preveo Stjepan Čuić. Zagreb: Nakladni zavod Globus.

PERUŠKO, IVANA

Današnja Rusija Augusta Cesarca:
problem subjektivne rekonstrukcije
ne-činjenica jedne epohe

PERUŠKO, IVANA

Današnja Rusija Augusta Cesareca: problem subjektivne rekonstrukcije ne-činjenica jedne epohe

Između ushita i straha

Tridesete su godine bile prijelazno razdoblje koje je radikalno izmijenilo imidž sovjetskoga društva. Bile su to godine kada se postupno dokidala svaka veza s Oktobarskom revolucijom i postrevolucionarnim razdobljem 1920-ih godina⁰¹. Poput Janusa s dva lica koji gleda u suprotnim smjerovima, tako se i one mogu tumačiti kao svojevrsna granica, odnosno kao vrata koja simboliziraju kraj polifonih (ali samo donekle liberalnih!) dvadesetih godina te početak krute cenzure⁰², odnosno staljinističke diktature. Tridesete su godine bile proturječne. Bilo je to razdoblje ushita i podviga, odnosno godine Staljinovih petoljetki, strelovite industrijalizacije, opsesivne utrke sa Zapadom, osvajanja Arktika i inih postignuća, kako naglašava povjesničarka filma Maja Turovskaja u predgovoru memoara *Zmajevi zubi. Moje tridesete (Zuby drakona. Moi 30-e gody*, 2015). S druge strane, bilo je to vrijeme totalnoga terora, odnosno godine u kojima je ozakonjen masovni terror te koncem kojih GULAG postaje moćan logoraško-industrijski kompleks, važan element sovjetske ekonomije (v. Applebaum 2004). Već je koncem dvadesetih godina revoluciju smijenila takozvana restauracija, avangardno-konstruktivističku *kulturu 1* zamijenio je socrealizam i neoklasicistički staljinistički *ampir kulture 2* (v. Papernyj 1985), tj. ono što je Boris Grojs nazvao *Gesamtkunstwerk Stalin*, vođin projekt totalne umjetnosti (v. Grojs 1988). Godine 1934. ustoličen je socrealizam kao jedina ispravna poetika-doktrina, čime se književnost, po mišljenju rusistice Katherine Clark, vratila u srednji vijek, uzme li se u obzir da je sovjetski pisac izgubio „vlast“ nad svojim tekstom, odnosno mogućnost osmišljavanja originalnoga teksta, čime je degradiran u glasnika povijesti ili tek njezina pripovjedača, u figuru koja podsjeća na srednjovjekovnog ljetopisca (Klark 2002).

Utopijsku nestabilnost 1920-ih godina zamijenila je stabilna socrealistička paradigma, koja se poslužila provjerenim formama prošlosti s ciljem da simulira vječnost. To se ponajbolje vidi u prostornim artefaktima, odnosno u staljinističkom krajobrazu koji 1930-ih godina biva izmijenjenim na krilima nove monumentalne arhitekture. Projekt izgradnje moskovskoga metroa i plan rekonstrukcije Moskve ponajbolje ilustriraju tu prostornu metamorfozu, ali i učvršćivanja novoga ti-

pa diskursa (v. Naiman i Dobrenko (ur.) 2003). Tridesete godine tranzicijsko su razdoblje, a ne zaokružena (već formirana) paradigma.⁰³ Upravo se tada učvršćuje sovjetska mitologija i sočrealistički kanon (v. Günther, Dobrenko 2000). Kozmopolitizam i horizontalnost – pojmovi kojima Vladimir Papernyj određuje 1920-e godine – tridesetih su godina bili odveć revolucionarni; smijebile su autarkija i vertikalnost, premda Dobrenko upozorava da su tridesete godine, za razliku od četrdesetih godina, donekle uspjevale zadržati međunarodni karakter, što znači da su se ključne odrednice totalitarističkoga staljinističkog diskursa (imperijalizam, nacionalizam, antisemitizam, antiamerikanizam i sl.) ukorijenile tek nakon Drugog svjetskog rata. Sheila Fitzpatrick u knjizi *Everyday Stalinism: Ordinary Life in Extraordinary Times. Soviet Russia in the 1930s* (1999), kao i većina post-sovjetskih studija, prikazuje sovjetsku svakodnevicu tridesetih godina naglašavajući njezine negativne aspekte, kao što su nestašica, stajanje u redovima (točnije kultura čekanja), a ponajprije atmosfera straha, denuncijacije, nadzora, odnosno totalne kontrole. Dakako, to nedvojbeno i jest glavna odrednica te epohe.

Međutim, Fitzpatrick i Turovskaja ističu da sovjetske tridesete pate od pojednostavljanja te da se one uglavnom maniheistički prikazuju ili kao trijumf staljinizma ili kao trijumf terora. Poput Dobrenka, Turovskaja vjeruje da tridesete godine nisu bile "konačnim proizvodom diktature i njezinim zlatnim vijekom" (Turovskaja 2015: 22). One su bile mnogo šarenije i kompleksnije od općeprihvaćene slike. Mogu li tridesete godine biti istovremeno godine velikoga terora i godine velikoga uspjeha popraćenoga ushitom masa, razdobljem nepobitnoga napretka, ali i paralizirajućega straha? Dnevnički zapisi mlade Moskovljanke Nine Lugovske⁰⁴, koji su nekim čudom sačuvani u arhivima NKVD-a, govore tome u prilog, kao i neka druga svjedočanstva. Stoga predlažem zamijeniti paradigmu *ili-ili* u formiranju sjećanja na tridesete godine te ih sagledati kroz složeniji *i-i* model koji pokazuje da su se u spornome desetljeću ispreplela i koegzistirala dva posve oprečna osjećaja: strah i ushit. Zato Turovskaja svoje memoare i započinje spominjući strah: „Strah je postao vječni suputnik naše- ga života. Nije se radilo toliko o strahu od siromaštva i zatvora, nego o mučnoj neslobodi, o zlokobnoj iracionalnosti sudbine koja nas je čekala. Strah je bio stalni koeficijent života sve do kraja diktature“ (Turovskaja

2015: 15). To je još radikalnije izrazio Eric Naiman u studiji *Sex in Public: The Incarnation of Early Soviet Ideology* (1999), koji zaključuje da nema razdoblja u cjelokupnoj ruskoj povijesti koji bi po razini straha mogao nadmašiti tridesete godine 20. stoljeća. Posrijedi je bila diktatura, ali takva kakva je po Turovskoj posjedovala vrlo specifično obilježje – bila je „popraćena ushitom većine“ (ibid.: 21). Valja također dodati da taj hipertrofirani osjećaj nije bio hinjen – on je bio stvaran, „uistinu je vladao umovima i dušama“ sovjetskih ljudi (ibid.: 330). Dakako, to ne znači da Stalinova kulturna propaganda nije potpirivala spomenuti ushit, i to ne samo kroz projekt industrijalizacije (odnosno materijalnih artefakata) nego i kroz tzv. duhovne vrednote. Stoga ne čudi što će sovjetska kultura (u prvom redu književnost i film tridesetih godina) kultivirati mit o izvanrednosti, zasnivajući svoje narative ne samo na negaciji klasnih neprijatelja nego i na pozitivnim afirmacijama, poput koncepta nove sovjetske sreće, radosti življenja, vjere u svijetlu budućnost, odnosno da će svesrdno eksploatirati ushit. Turovskaja u svojim memoarima zato i ukazuje na taj paradoks tridesetih godina: „Lagala bih kada bih rekla da se život sastojao samo od straha. Bio je to život pun oduševljenja i zabava (...)“ (ibid.: 16).

Kakvu poziciju u odnosu na sovjetske tridesete zauzima hrvatski revolucionar August Cesarec u *Današnjoj Rusiji?* Čini mi se da je pitanje itekako opravdano, uzme li se u obzir da je posrijedi čovjek koji je „urezao svojevrstnu oporučnu opomenu na zidu tamnice [...] poklič Živjela Sovjetska Hrvatska!“ (Peruško Vindakijević 2018: 120). Uloga sovjetskih memoara objavljenih u SSSR-u o tridesetim godinama, kao i onih koji su objavljeni na Zapadu, od velike su historiografske važnosti, iako među njima postoje znatne razlike. Sažeo ih je Hiroaki Kuromiya u članku „Soviet Memoirs as Historical Source“ (1985) te istaknuo opravdanu skepsu zapadnih historiografija prema sovjetskim publikacijama, zbog čega su zapadni memoari imali status objektivnijih (da ne kažem istinitijih) dokumenata. Jednu je specifičnu vrstu svjedočanstava *lijevih* zapadnih intelektualaca o sovjetskoj Rusiji (i to prvenstveno Moskvi) Jacques Derrida imenovao *Povratcima iz SSSR-a*⁰⁵ (v. Derrida 1991). O njima je pisao Mihail Ryklin u knjizi *Komunizam kao religija. Intelektualci i Oktobarska revolucija (Komunizam kao religija. Intellektualy i Oktjabr'skaja revolucija, 2009)* u mnogočemu se pozivajući na spomenuti Derrida

- 01 O razlici između 1920-ih i 1930-ih godina pisao je i povjesničar arhitekture Vladimir Papernyj u knjizi *Kultura 2 (Kul'tura 2, 1985)*. On je *kulturom 1* imenovao avantgardno-konstruktivističke 1920-e godine, a *kulturom 2* sočrealističke, zatvorene i vertikalne 1930-e godine (kao i dekade koje su uslijedile nakon njih).
- 02 Povjesničar cenzure Arlen Bljum taj je sustav totalne kontrole opisao u knjizi *Sovjetska cenzura u razdoblju totalnoga terora. 1929–1953 (Sovetskaja cenzura v epohu total'nogo terora. 1929–1953, 2000)*.
- 03 To je razdoblje formiranja sovjetskoga pisca i njegova čitatelja (vidi: E. Dobrenko, *Formovka sovjetskoga čitatelja. Social'nye i estetičeskie predposylki recepcii sovjetskoj literatury, 1997*; E. Dobrenko, *Formovka sovjetskoga pisatelja. Social'nye i estetičeskie predposylki recepcii sovjetskoj literatury, 1999*).
- 04 Misli se na dnevnik *Želim živjeti! Dnevnik sovjetske učenice (Hoću žit'! Dnevnik sovjetskoj škol'nicy, 2010)*.
- 05 Riječ je o memoarima onih političkih turista – intelektualaca, književnika, kulturnih djelatnika – koji su se otisnuli u poslijek Oktobarsku i Staljinovu Rusiju kao ideološki istomišljenici, uvjereni komunisti ili barem simpatizeri koji iznose opažanja o sovjetskom svijetu.

- 06 Hrvatski „Solženycin“ napisao je svoje svjedočanstvo godinama prije Solženycina, no nikada nije dosegao njegovu popularnost, za što je, među ostalim, vjerojatno kriva i Ciligina kontroverzna politička karijera te sklonost ekstremizmu (od radikalno *lijevih* do radikalno *desnih* političkih stavova).
- 07 Uredili su je M. Balina i E. Dobrenko.
- 08 U svome govoru Staljin izdvaja četiri izvora koja omogućuju podvige: sreća (veseliji život), odsutnost eksploatacije, tehnika i novi tip ljudi. Stalinov je govor dostupan na poveznici: https://www.marxists.org/rus-ski/stalin/t1.4/t1.4_30.htm.
- 09 Riječ je o svojevrsnom prijevodu, odnosno kulturnoj transpoziciji i sovjetizaciji popularnoga američkoga žanra (v. Turovskaja 2010).
- 10 U originalu: *contentment – happiness – bliss*.

din tekst. Hodočašćenja *lijevih* intelektualca u novi Jeruzalem, odnosno u Moskvu, započela su već u prvoj polovici 1920-ih godina. Ipak, svoju privlačnost Moskva nije izgubila ni u tridesetima. Postoje četiri važna hrvatska svjedočanstva (M. Krleže, A. Cesarca, A. Cilige i K. Štajnera) koja se nikada ne spominju (ili tek vrlo rijetko) u stranim povijesno-teorijskim publikacijama, iako su neka od njih bila uistinu pionirska djela koja po mnogočemu mogu konkurirati najvažnijim zapadnim *povratcima* W. Benjamina, A. Gidea, E. Étiemblea, A. Koestlera, P. Moranda, L. Feuchtwangera, B. Brechta, B. Russella itd. (v. Peruško Vindakijević 2018). U 1930-im godinama objavljena su dva posve različita hrvatska svjedočanstva koja utjelovljuju upravo proturječnu slojevitost tridesetih godina, odnosno ta dva emocionalna ekstrema koja i usložnjavaju percepciju slike te epohe – ushit i strah. Riječ je o putopisnoj knjizi *Današnja Rusija* (1937) hrvatskoga pjesnika i prozaika Augusta Cesarca koji je uvelike obilježio hrvatsku modernu te o jednoj drugačijoj vrsti „putopisa“ – *U zemlji velike laži* (1938), logoraškome svjedočanstvu Ante Cilige, kontroverzno hrvatskog političara revolucionarno-ekstremističkih ideja s talijanskim i francuskim prebivalištem. U pitanju je vjerojatno prvo logoraško svjedočanstvo o staljinističkoj diktaturi u svijetu, objavljeno na francuskome jeziku pod nazivom *Au Pays du Grand Mensonge* za izdavačku kuću Gallimard 1938. godine, nakon čega je prevedeno na mnoge strane jezike (na engl. *The Russian Enigma* 1940. godine).⁰⁶

Cesarec i Ciliga u sovjetsku su Rusiju stigli kao uvjereni komunisti, i to gotovo istvremeno. Obojica se u svojim predgovorima pozivaju na objektivnost, trezvenost i istinitost. Dok je prvi bio u zemlji čuda (Peruško Vindakijević 2018), drugi je bio u zemlji straha. Ironično je da Cesarec započinje putopis *Današnja Rusija* upravo sa scenama masovnoga žalovanja i opraštanja Moskovljana s Kirovom. Na dan kada je ubijen Kirov, Ciliga kreće na svoje putovanje u sibirski Had. Prvo je dospio u Irkutsk, zatim u Krasnojarsk pa u Enisejsk, zaključivši u svojoj knjizi da je „lakše izaći iz Danteova pakla negoli iz sovjetske Rusije“ (Ciliga 2007: 163). U svega godinu dana razlike nastaju dva posve oprečna hrvatska sjećanja na „pravi život“ i „istinsku Rusiju“ tridesetih godina. Ako pođemo od premise da su logoraška proza i druga sjećanja o patnji i strahu tridesetih godina neupitna, odnosno da su vjerodostojan dokument vremena, znači li to

da su eventualna pozitivna sjećanja iz tih istih staljinističkih godina „lakirovka“, besramna laž, propagandna izmišljotina? Ciliga, koji u predgovoru priznaje da nije sve u Rusiji tako mračno, smatra da jesu: „Ne lažite kao pisci koji dolaze ovamo i koji, vidjevši što se zbiva, pišu samo panegirike!“ (Ciliga 2007: 356).

Sreći kao važnoj paradigmi Staljinova vremena posvećena je studija *Petrified Utopia: Happiness Soviet Style* (2009)⁰⁷, a polazišna točka u ovoj i drugim studijama koja se bave spomenutom temom Staljinova je velecitirana izjava *Bolje se živi, drugovi, veselije je (Žit' stalo lučše, tovarišči, žit' stalo veselee)* s Prve Svesavezne konferencije stahanovaca 1935. godine. Parafrazirajući Staljina, bez veselja ne bi bilo ni stahanovizma – toga čuvenoga radničkog pokreta – jer upravo je sreća bila glavni pokretač natjecateljskoga duha i probijanja norme u stahanovaca. Drugim riječima, za Stalina su koncepti sreće i podviga u uzročno-posljedičnoj vezi⁰⁸. Nije slučajno što imperativ o sreći stupa na snagu, poput kakva zakona, upravo u godinama totalne kontrole u drugoj polovici tridesetih godina, odnosno u razdoblju ozakonjenih čistki i terora. Da je imperativ o sreći i veselju prodru u sve sfere društveno-kulturnoga života toga vremena potvrđuje i „najveseliji“ žanr ruske kinematografije – *sovjetski mjuzikl*⁰⁹. I on je, poput socrealizma, bio diktičan s vrha, što nije skrivao ni Grigorij Aleksandrov – omiljeni redatelj sovjetskih glazbenih komedija – priznavši da se redateljima naložilo da u svoje filmove uključe glazbu, pjesmu i veselje kako bi napokon dokinuli stare komedije (Aleksandrov 1976). K. Clark u uvodu svoje studije *The „New Moscow“ and the „New Happiness“: Architecture as a Nodal Point in the Stalinist System of Value* (2009) povezuje sreću s postojanošću i dugotrajnošću – odrednicama koje nisu bile imanentne kulturnoj paradigmi 1930-ih godina. U trosložnoj shemi¹⁰ koju nudi Clark (*zadovoljstvo – sreća – ushit*) sreća je opisana kao nešto pozitivno i stabilno, odnosno kao stanje koje rangira stepenicu iznad osjećaja zadovoljstva ali ispod ushita. Drugim riječima, „sreća nema veze s ekstatičkim“ – zaključuje Clark (2009: 189). Međutim, upravo je ekstaza, odnosno ushit stanje koje dominira u Cesarčevim sovjetskim svjedočanstvima.

Današnja Rusija A. Cesarca

Cesarčev putopis *Današnja Rusija* rezultat je trogodišnjega boravka diljem SSSR-a (1934–1937), kako stoji u pogovoru izdanja zagrebačke *Mladosti* iz 1982. godine. Cesarčevo svjedočanstvo zapravo ne odgovara Derridnome žanru *povrataka iz SSSR-a* jer je pisano za vrijeme boravka u Sovjetskome Savezu a ne po povratku iz njega (što je slučaj za većinu lijevih autora koje spominju Derrida i Rylin). Čak se i sam čin njegova objavljivanja u Zagrebu može smatrati svojevrsnim podvigom: „U akciji na izdavanju *Današnje Rusije* Galogoža [glavni urednik – op. autora] morao je *arak po arak krasti policiji ispred nosa iz štamparije*“ (Jelić 1982: 282). Zbog antikomunističke klime i političkih prilika u Jugoslaviji 1937. godine, Cesarec je bio primoran objaviti djelo pod lažnim imenom, tj. pseudonomimom Vuk Kornelije. Putopis *Današnja Rusija* zajedno s drugim Cesarčevim zapisima o Rusiji (tri brošure ciklusa *Putovanje po Sovjetskom Savezu*) i novinskim impresijama o SSSR-u objavljenim 1939. godine po ideji i sadržaju čine čvrstu cjelinu koja se bitno razlikuje, kako ističe Jelić u pogovoru, od tekstova koje je Cesarec objavio nakon prvog putovanja u SSSR (1922–1923). Putopis *Današnja Rusija* pisan je bez vremenske distance, a za razliku od drugih Cesarčevih zapisa o SSSR-u *Današnja Rusija* nastaje upravo na sovjetskoj zemlji te nije, kao što nije ni većina putopisa, „čisti“ žanr, već je kombinacija putopisa, ogleđa i dnevničkih zapisa. Dakako, nije lišena ni političke angažiranosti te je pisana s jasnim ciljem – popularizacija socijalizma¹¹.

Ako se *Današnjoj Rusiji* pribroje i ostali Cesarčevi sovjetski putopisno-novinski ogleđi (koji su nastali po povratku iz Sovjetskog Saveza i koji su u Sabranim djelima autora objedinjeni u zaokruženu cjelinu), dobiva se impresivan itinerar. Za razliku od većine europskih autora *povrataka* (koji su svoje itinerare sveli uglavnom na Moskvu i ondašnji Leningrad), Cesarec je svoje zapise zasnovao na kudikamo širem geografskom materijalu. Cesarčeva *Današnja Rusija* i drugi putopisi po *Sovjetskom Savezu* (Sabrana djela, Sv. 18, *Mladost*, 1982) podijeljena je u šest poglavlja, odnosno geografskih cjelina: *Današnja Rusija*, *Sjećanje na Lenjingrad*, *Na Uralu i na Volgi*, *Na Ukrajini*, *Kod sovjetskih malih naroda*. Šesto poglavlje oduzima od svega navedenoga jer je posrijedi Cesarčev intervju o sovjetskoj književnosti za časopis *Trideset dana* (1940) – *August Cesarec o sovjetskom književniku*. Moglo bi

je se u strukturno-geografskom smislu podijeliti na dvije cjeline: grad i provinciju. S obzirom na to da je Moskvi udijeljeno centralno mjesto u knjizi, učinit ću isto. Razumljivo je da Cesarčeva *Rusija* danas izaziva onu istu skepsu koju je zapadna historiografija gajila prema sovjetskim memoarima o podvizima i uspjesima 1930-ih godina, etiketirajući ih kao propagandu, odnosno povijesno nevjerodostojnu građu.

Nema sumnje da su Cesarčevi sovjetski dokumenti imali politički, a ne umjetnički karakter; nažalost, Cesarec u njima napušta ekspresionistički diskurs koji je gajio na početku stvaralaštva, kao i realistički, kojemu se priklonio u kasnijoj fazi. I doista, Cesarčeva svjedočanstva o SSSR-u mogu biti tumačena kao pokušaj uspostavljanja i jačanja političkih odnosa KPJ-a sa Sovjetskim Savezom uoči Prvog svjetskog rata. Ona to vjerojatno i jesu. Konačni sud o tome koliko su vjerodostojna njegova sjećanja o Moskvi i sovjetskoj Rusiji tridesetih godina donijet će, napokon, povjesničari. Iako je nemoguće ograditi se te izbjeći pitanje istine i vjerodostojnosti, zadatak ovoga članka vidim u sljedećem: dešifrirati, odnosno rekonstruirati „sliku činjenica epohe“ – kako je kazao Jurij Lotman (Lotman 2004: 337). Na tragu Lotmanove tvrdnje da svaki žanr bira svoje činjenice, ispuštajući pritom (namjerno ili nenamjerno) druge, važno je sažeti izbor činjenica koje fiksira Cesarec, kojima pridaje značenje te koje potom odašilje čitateljima da ih interpretiraju¹². Jednako je važno uočiti i tzv. „ne-činjenice“ u Cesarčevu dokumentu, odnosno sve one „ogromne dijelove stvarnosti koje se ne smatraju činjenicama i ne podliježu fiksiranju“, zbog čega se ne pojavljuju u dokumentu (ibid.). Prva zadaća jest rekonstruirati, Lotmanovim riječima, kodove kojim se služio autor te dešifrirati subjektivnu rekonstrukciju činjenica, odnosno samoga teksta (jer po Lotmanu činjenica i jest tekst). Cesarec preuzima točku gledišta naivnoga (točnije iznenađeno-pristranoga) promatrača moskovskoga života, koji je, kao što sam već zamijetila u knjizi *Od Oktobra do otpora. Mit o sovjetsko-jugoslaven-skom bratstvu u Hrvatskoj i Rusiji kroz književnost, karikaturu i film. 1917.–1991.* (2018), poput Carrollove Alice dospio u zemlju čudesa. Svoju objektivnost potkrjepljuje faktografskim podacima – postocima, brojkama, godinama i sl. Međutim, faktografska je objektivnost u službi zanesenosti viđenim. Svi podaci u Cesarčevu tekstu u funkciji su bilježenja sovjetskoga rasta, razvoja i uspjeha:

- 11 Cesarčev je boravak u SSSR-u, uostalom, bio političkoga karaktera, s obzirom na činjenicu da je ondje bio kao član delegacije KPJ na Sedmom kongresu Kominterne, koji je potom postao dio delegacije koja je krenula na studijsko putovanje.
- 12 Po Lotmanu je svaka činjenica koju izabire adresant šira od značenja koje mu se pripisuje. Stoga je i sama činjenica podložna interpretacijama.

- 13 Andrej Sinjavskij u *Osnovama sovjetske civilizacije (Osnovy sovjetskoj civilizaciji, 2002)* upozorava da je prošlost (pa tako i koncept stare Rusije) bila simbol zaostaloga i lošega u poslijerevolucionarnim godinama, dok je budućnost bila sinonim nade i svega dobrog. Iako se staljinizam odrekao revolucionarnih boljševičkih načela (i revolucionara) koji su taj novi svijet stvarali pod sloganom *Sve nanovo (Vse – zanovo)* i uništenja prošlosti, staljinistička se rekonstrukcija u estetskom smislu vratila u daleku (klasicističku) prošlost (Stalinov omiljeni arhitektonski stil je neoklasicizam). Tridesetih je godina dokinuta revolucionarna estetika; smijenila ju je tradicionalna estetika, odnosno restauracija tradicionalnih vrijednosti.
- 14 Štoviše, Boris Grojs za BBC objašnjava sljedeći paradoks povijesti – kratkotrajna revolucionarna razdoblja u pravilu smjenjuju restauracijsko-reakcionarna, i to zato što je u ime očuvanja revolucionarnih postignuća nužno likvidirati revolucionarni impuls. Cijeli je razgovor dostupan na: <https://www.bbc.com/russian/features-40524266>.
- 15 Ruski filozof Aleksandr Zinov'ev 1981. godine ironično će ga prozvati *homo sovieticus* u istoimenoj knjizi *Gomo sovetikus*.

„Stari jedan bibliotekar pokazao mi je statistiku o rastu budžeta. 1930. g. je biblioteka imala budžet od 10.690, 1933. 50.000, 1934. 60.576, a 1935. već 81.500 rubalja! (Cesarec 1982: 110); Stvorena je socijalistička industrija. Selo je već na 75% kolektivizirano. Socijalistička svojina na sredstva proizvodnje učvrstila se na 96% sveukupne svojine takovih sredstava u zemlji (1982: 42); Samo Staljiniski rajon – jedan od njih deset – gradi 135 radničkih stambenih zgrada za 20.000 stanovnika, osim toga 12 ambulatorija, 81 dječji vrt za 4800 djece, 18 dječjih jaslara za 1123 djece, 85 stolovaja i fabrika-kuhinja za 215.000 lica“ (Cesarec 1982: 36).

Ne ulazeći u to odgovaraju li podaci stvarnosti (iako vjerojatno odgovaraju), treba zamijetiti da je posrijedi strategija objektivizacije zapažanja o suvremenom stanju (sovjetskoj Rusiji), ali ona ne pretpostavlja negativnu statistiku. Svi negativni podaci rezervirani su za dorevolucionarnu prošlost: u komparativnome sučeljavanju sovjetskoga i ruskoga, odnosno socijalističkoga i carskoga, ova potonja kategorija osuđena je biti vječiti gubitnik (zbog čega se, uostalom, i uspoređuje u tekstu). Druga je zadaća takva gomilanja numeričkih, odnosno statističkih podataka znanstveno-racionalno navođenje čitatelja da poklekne pred neosporivim napretkom zemlje, odnosno njezine akulturacije i industrijalizacije. A sovjetska je Rusija – u to nas uvjeravaju i brojke! – podlegla rekonstrukciji, koja se uvukla u sve njezine pore.¹³ Upravo je *rekonstrukcija* ključna idejno-narativna nit oko koje se grupiraju činjenice u Cesarčevoj interpretaciji Moskve tridesetih godina, a ona je nakon prihvaćanja Generalnoga plana rekonstrukcije Moskve (u izradi arhitekata V. N. Seměnova i S. E. Černyšěva) 1935. godine uistinu doživjela prostornu „perestrojku“. Upravo su neka od prostorno-oblikovnih rješenja proizašlih iz Generalnoga plana i danas dio njezina prepoznatljivoga vizualnog identiteta (poput moskovskoga metroa). Putopis *Današnja Rusija*, ali i svi drugi Cesarčevi zapisi o Rusiji i Sovjetskom Savezu, zamišljen je kao kronika političke, društvene, kulturno-umjetničke, pa čak i psihološke restauracije (Boris Grojs drži da je restauracija logična i neminovna posljedica svake revolucije¹⁴). Cesarčevi zapisi o provinciji odlikuju se mnoštvom dijaloga, odnosno naglasak je na razgovoru s radnicima, seljacima i na njihovu ushitu oko preobražena života (od prostornih transformacija do novostečenih prava i psihološke metamorfoze ljudi):

„Pogledajte, drugovi, šta se dogodilo kroz pet posljednjih godina... Selo danas ne možete prepoznati! Dosta je da navedem sljedeći fakt. Jedan naš krasnoarmejac, sada avijatičar, kojeg kroz svih tih pet godina nije bilo u svom selu, došao je nedavno na stanicu Pozna, stigao uvečer do svog sela, pogledao ga i ne prepoznao. A živio je u njemu dvadesetdvije godine! Okrenuo je u drugo selo. To je fakt, drugovi!“ (Cesarec 1982: 49).

Da je Cesarec u pravu na neki način potvrđuje i Ciliga koji u uvodnoj riječi svojih logoraških sjećanja priznaje: „Pa ipak mi se čini da slika sovjetskog života koju sam naslikao, unatoč svojim mračnim bojama, sadrži i zasukte pune svjetla“ (Ciliga 2007: 20). Jedna od tih svijetlih točaka svakako je vitalnost Moskve, koju ne osporava ni bivši zatvorenik. Ono što Ciliga naziva vitalnošću i žudnjom Cesarec naziva entuzijazmom, ushitom. Moskva ima, dakako, izdvojeno mjesto u Cesarčevoj knjizi, kao što je imala u *povratcima* Gidea, Russella i drugih europskih intelektualaca. Međutim, za razliku od podvojenosti ili barem kritičkoga propitkivanja zatečena stanja u tekstovima velikoga broja „povratnika“ (pa čak i u nekim dijelovima *Moskovskoga dnevnika* Waltera Benjamina), Cesarec zadržava jednodimenzionalnost vide-noga, koja se očituje u entuzijastičnim prikazima: od mnogoljudnih ulica, punih trgovina, uspješnih tvornica, rekonstrukcije grada do umjetnosti, znanosti te naposljetku nove vrste ljudi – tzv. *homo novus*¹⁵. Sve su nabrojene kategorije u Cesarčevu dokumentu isprepletene uzročno-posljedičnim vezama, pa su tako za rast i razvoj proizvodnje u Moskvi zaslužni radnici, odnosno njihova nova, preobražena svijest, popraćena sveopćim ushitom. Sovjetski radnici svojim radom i udarništvom dokazuju ideološku vjernost, a ona se pak nerijetko suprotstavlja kapitalističkome Zapadu. To najbolje utjelovljuje ulomak pod nazivom *Dostići i prestići!* (inače citat iz Lenjinova članka *Grozjačaja katastrofa i kak s nej borot'sja* iz 1917. godine, a poslije i sovjetski politički klišej kojim se poticala neprestana borba sa Zapadom): „(...) – mi napredujemo! Forda još nismo dostigli, ali ćemo ga dostići! (...) Dostigli smo, pa i prestigili, već u kojemu i najnaprednije kapitalističke zemlje (...)“ (Cesarec 1982: 62). Tomu valja dodati i Cesarčevu aktivnu narativnu ulogu jer on ne samo da se često upušta u dijalog sa svojim sugovornicima nego ih svojim pitanjima navodi na odgovore:

„– A na što svodite toliki svoj napredak i vjeru u još veći?
– Našto? Nato, što mi svi možemo reći: ovo je moja fabrika, moj kolhoz, moj traktor, moj konvejer! Vi ste vidjeli, kako naši radnici rade! Mi imamo na hiljade udarnika, pa i ne trebaju biti partijini, a ipak se bore za socijalizam!“ (ibid.)

Iz citiranoga je primjera vidljiva ključna odrednica Cesarčeva teksta, a to je povišeno raspoloženje. Ono se u tekstu ostvaruje prekomjernim korištenjem uskličnih rečenica, osobito u dijalozima. U *Današnjoj Rusiji* dominira zanesenost, opijenost viđenim – bilo da je riječ o ushićenosti konkretnih ljudi s kojima razgovara u sovjetskoj prijestolnici i ostalim dijelovima Sovjetskog Saveza, bilo da se radi o opisima entuzijazma na gradskim ulicama. Evo dva primjera koja to dokazuju; u prvome se Cesarec odlučuje za usklične dijaloge o raspjevanosti (valja spomenuti da je glazba bila uistinu važan element sovjetskoga života 1930-ih godina, što Cesarec opetovano naglašava), dok se u drugom koristi tuđim govorom pa citira izjavu čehoslovačkoga ministra vanjskih poslova, Eduarda Beneša:

„– To su naši vlastiti radnici! – reče mi Abramov. – I nije to naš jedini orkestar! Imamo ih više! I samo je to mali dio velike umjetničke samodjelatnosti, s kojom se kultivišu naši radnici i tu na fabrici i u klubu (...) Stolovaje nije bilo, crvenog kutića nije bilo, a kamoli glazbe! Sada smo svoji!“ (Cesarec 1982: 60).

„Mene su porazili razmah i tempo izgradnje u SSSR, grandiozna dostignuća i mogućnosti izgradnje te velike zemlje u svim oblastima i – što baš predstavlja najdublji dojam – neiscrpna energija i radišni entuzijizam“ (ibid.: 169).

Ipak, najveća je razina entuzijazma prisutna upravo na početku putopisa *Današnja Rusija*, a to je vidljivo već i u samom naslovu *Jest metro! Jest metro!*:

„(..) Ali šta vas je vodilo, šta vam je davalo toliki zanos za posao?
– Šta? Pa da sagradimo metro! Naš socijalistički metro! Najljepši, najbolji na svijetu! Naši oci vodili su nekad najljepšu, najherojskiju podzemnu borbu za

socijalizam, mi djeca smo htjeli pokazati, što pod zemljom može socijalizam poslije pobjede!“ (Cesarec 1982: 33).

Usporedi li se Cesarčev opis otvaranja Moskovskoga metroa s člankom Mikhaila Ryklina *The Best in the World. The Discourse of the Moscow Metro of the 1930s* uočljiva je neobična podudarnost u tzv. *metro-diskursu*. Ryklin u članku analizira govor Lazara Kaganoviča na otvorenju moskovskoga metroa 14. svibnja 1935. godine, na osnovu kojega sintetizira glavne odredice *metro-diskursa*. Ryklin ističe da moskovski metro nije tek prijevozno sredstvo; njegova izgradnja poprima gotovo mitski karakter i pripodobiva je socrealističkom konceptu ostvarivanja čuda. Metro postaje atribut same (komunističke) vlasti, a k tome mu je dodijeljeno važno svojstvo – tajnovitost. Konspirativna atmosfera oko izgradnje metroa bila je povezana s idejom kompetitivnosti i pokoravanjem prirode (Ryklin to naziva ratom protiv prirode). Taj isti princip pokoravanja/preobražavanja prirode zamjećuje Cesarec u poglavlju posvećenom metrou:

„Teren je silno podvodan, pri bušenju se naišlo na cijela jezera. Ovima se odolilo umjetnim njihovim zamrzavanjem, a zamrzavao se i samo teren, umjetno okamenjivao tekućim zrakom. Usprkos te i mnogih drugih poteškoća, metro je sagrađen nesravnjivo brže nego svi drugi metroi na svijetu“ (Cesarec 1982: 32).

Koncept „postizanja čuda“ ostvaruje se oslanjajući se isključivo na vlastite snage te zahvaljujući tipično socrealističkom konceptu požrtvornosti (da socrealistički junak postigne krepostan socijalistički ideal, on mora biti spreman na odricanje, na žrtvu). Kaganovičev *metro-diskurs* o sovjetskoj samodostatnosti preuzima i Cesarec: „Pri svemu je još karakteristično, da su izgradnjom vodili samo domaći specijalisti i u njoj bio upotrijebljen samo domaći materijal, domaće mašine“ (Cesarec 1982: 32). Ipak, socrealistički imperativ o postizanju čuda i svladavanju prepreka na putu za bolje sutra omogućit će entuzijizam koji se pojavljuje poput lajtmotiva cijele *Današnje Rusije*: „Brzina izgradnje ima se zahvaliti samo silnom entuzijazmu njegovih graditelja, metrostrojevača“ (ibid.). Najzanimljiviji dio *metro-diskursa* njegov je utopijski karakter. Štoviše, Ryklin samu ideju izgradnje moskovskoga metroa naziva utopijom, u kojoj je svje-

16 Naziv je 1960-ih godina predložio britanski povjenski Robert Conquest.

17 „Onaj koji nije živio u sovjetskim zatvorima, koncentracijskim logorima i izgnanstvu, gdje se smjestilo preko pet milijuna robijaša, onaj koji ne poznaje najveću kaznionicu što je vidjela povijest, u kojoj ljudi skapavaju kao muhe, u kojoj ih ubijaju kao pse, u kojoj ih tjeraju da rade kao robovi, taj ne može imati ni najblažeg pojma o tome što su zapravo sovjetska Rusija i staljinističko 'besklasno društvo'“ (Ciliga 2007: 164).

18 Štajner je oštro odjeljivao staljinizam od socijalizma u svojim memoarima, osudivši prvi kao najveće zlo te ostavši vjieran socijalističkim načelima do kraja svoga života.

tlost imala izuzetno važno ulogu – upravo je nju spomenuo Kaganovič u svome govoru, rabeći je kao metaforu za pobjedonosni socijalizam.

Cesarec detaljno opisuje estetiku triju glavnih (ujedno i prvih) moskovskih stanica (*Ohotnyj rjad; Krasnye vorota; Komsomol'skaja*), ističući ključne odrednice neoklasicističke metroestetike u kojoj pokoreni podzemni svijet, kako će dobro primijetiti Cesarec, biva preobražen u „podzemni dvorac“ – pun mramora, bijelih stupova, lusteri i svjetlosti: „Do simfonije je tako došlo, simfonije mramora, boje, svjetla, oblika (...) Čudesne fontane svjetla, nekih dvadeset njih u nizu; da sovjeti vjeruju u bogove, rekao bih sve je to hram, u kome su oni svojim bogovima u počast nanizali velike, zlatne žare“ (ibid.: 33–34). Ryklin poentira da izgradnju Moskovsko-ga metroa ne treba pojmiti samo kao oblik borbe protiv stare Rusije nego i kao svojevrsnu utrku sa Zapadom, zbog čega se opet aktualizirala krilatica *Doseći i prestići Zapad!* Sve to, dakako, ne zaboravlja naglasiti ni Cesarec:

„On ne samo da jeste, ne samo da postoji, nego je izvan svake sumnje najljepši metro na svijetu. To su za svoje posjete u Moskvi priznali (...) to priznaju mnoge strane novine, a najautoritativnije priznanje su izrekli američki i engleski stručnjaci, koji su samo zbog tog metroa i došli u Moskvu“ (ibid.: 36).

Zaključak: Cesarec i problem „ne-činjenica“

Nama sumnje da je Cesarecova slika epohe problematično jednodimenzionalna. Istovremeno, pokazalo se da je ona jednako tako i istinita. Cesarecova sovjetski dokument svojim nedvosmislenim „političkim entuzijazmom“ odudara od većine zapadnoeuropskih *povratka* iz istoga vremena, ali treba priznati da su mnogi segmenti Cesarecove slike činjenica epohe usporedivi, pa čak i kompatibilni sa suvremenim studijama i memoarima o sovjetskim tridesetima. Cesarecova detaljna opis rekonstrukcije Moskve, promjene arhitektonske i estetske paradigme ili „zanosa i ponosa“ oko značenja metroa to najbolje pokazuju. Međutim, nemoguće je ne uočiti problematičnost dihotomije *istina – laž* u svjedočanstvu uvjerenoga hrvatskoga komunista koji je na dan kad ga je ustaška vlast odlučila usmrtniti, na zidu svoje ćeliji napisao Živjela sovjetska Hrvatska! Iako je Cesarec bilježio či-

njenice na koje su mu sasvim sigurno nastojali ukazati s partijskoga vrha (ili koje je sam htio istaknuti), lažima se – posve paradoksalno – poslužio da izigra domaće prilike, odnosno domaću cenzuru. U predgovoru *Današnje Rusije* koji potpisuje Vuk Kornelije stoji da je autor istarski iseljenik koji je trbuhom za kruhom otišao u SAD, gdje je počeo pisati crtice za časopis *New Times*, nakon čega mu je ponuđeno da postane američki dopisnik u SSSR-u te da objektivno izvještava o svemu što ondje zatekne. Sve je to, dakako, laž – počevši od imena (Cesarec je svoj putopis bio primoran objaviti pod pseudonimom) do njegova podrijetla i Amerike (niti je Cesarec bio istarski iseljenik, niti je bio u Americi). Stoga su i neka svjedočanstva u Cesarecovo knjizi posve izmišljena, kao što je, recimo, usporedba sovjetskih i američkih društveno-kulturnih prilika:

„Razgovarao sam i s tom djecom na hodniku i u poje-dinim razredima. U jedan su me gotovo silom odveli, da im pričam o Americi. Silan je interes u njih za sve, što se događa u inostranstvu i kako u ovom živu radnici. A i polet je u njih velik, nudala su mi odmah pomoć za besposlene američke radnike. U čudu su me gledala, kada sam im rekao, da nisam došao radi te pomoći; tim malim pionirima ideje solidarnosti morao sam zbilja biti nerazumljiv!“ (Cesarec 1982: 106).

Tobožnji novopečeni Amerikanac fasciniran je visokom razinom pismenosti u sovjetskoj Rusiji, koja po kulturi čitanja i broju otisnutih knjiga prednjači pred Amerikom: „Kao američkom građaninu, žao mi je bilo, da te podatke nisam našao i za Ameriku“ (Cesarec 1982: 20).

Ostaje naposljetku izdvojiti i one „ne-činjenice“ epohe na koje ukazuje Lotman, a odsutnost kojih je u Cesarecovoj odi sovjetskome napretku tridesetih godina više nego očigledna i problematična. Cesarecovi su putopisni zapisi u geografskome smislu zaobišli ruski Sjever, točnije Sibir. Međutim, nije samo GULAG onaj dio prešućenih činjenica u *Današnjoj Rusiji* – Cesarec prešućuje (namjerno ili „slučajno“) bilo kakav oblik represije, nasilja, ostracizama sovjetske vlasti prema svome stanovništvu. U razdoblju u kojemu je odlučio bilježiti samo jednu vrstu činjenica (napadak i ushit), odigrala su se dva presudna događaja. Cesarec napušta SSSR 1937. godine, koja je u povijesti poznata kao početak Velikoga te-

rora¹⁶, za vrijeme je kojega (1937–1938) bilo uhićeno gotovo dva milijuna ljudi. Iako je Cesarec napustio Rusiju 1937. godine, na vrhuncu zloglasnih čistki, njih nije bila pošteđena ni prva polovica tridesetih godina, samo što ih je uporno prešućivao u *Današnjoj Rusiji*; isto je učinio sa slučajevima dva važna hrvatska (jugoslavenska) komunističara u Rusiji. Godine 1935. Ciliga uspjeva napustiti pakao ledenoga Hada zahvaljujući talijanskoj putovnici, a nedugo nakon toga, već 1936. godine noću, u svome moskovskom stanu, biva uhićen i Karlo Štajner, koji će potom punih dvadeset godina provesti u zarobljeništvu. Ne samo da Cesarec *Današnja Rusija* ne spominje tamnice i logore u kojima su završavali milijuni nego se opredjeljuje za tumačenje jedne vrste činjenica na osnovu kojih gradi svoju sliku epohe. Pritom zapostavlja ono što Lotman naziva „ne-činjenicama“, odnosno dijelovima stvarnosti koje tumači pa zato ne podliježu fiksiranju. Stoga u Cesarec *Današnja Rusija* o 1930-im godinama ne treba tražiti procese, državne neprijatelje, uhićenja, teror, diktaturu i strah, odnosno drugo lice sovjetskoga entuzijazma na koje je ukazivao već 1938. godine Ciliga¹⁷ ili nakon njega Štajner, autor jednoga od najpotresnijih svjedočanstava o Staljinovom GULAG-u¹⁸ – 7000 dana u Sibiru (1971):

„U tamnicama NKVD-a, u ledenoj pustinji Dalekoga sjevera, svugdje gdje su moje patnje prelazile ljudsku granicu i mjeru, nosio sam u sebi jednu jedinu želju: da sve to preživim i da čitavom svijetu, a najprije partijskim drugovima i prijateljima ispričam kakve smo strahote prepatili“ (Štajner 1978: 7).

Literatura:

- Aleksandrov, Grigorij. 1976. *Èpoha v kino*. Moskva: Izdatel'stvo političeskoj literatury.
- Applebaum, Anne. 2004. *Gulag: A history*. New York: Bantam Doubleday Dell Publishing Group.
- Balina, Marina; Evgenii Dobrenko (ur.). 2009. *Petrified Utopia: Happiness Soviet Style*. London: Anthem Press.
- Bljum, Arlen. 2000. *Sovetskaja cenzura v èpohu total'nogo terrora, 1929–1953*. SPB: Akademičeskij proékt.
- Cesarec, August. 1982. *Današnja Rusija i drugi putopisi po Sovjetskom Savezu*. Zagreb: Mladost.
- Ciliga, Ante. 2007. *U zemlji velike laži*. Zagreb: Ceres.
- Clark, Katerina. 2009. „The ‘New Moscow’ and the ‘New Happiness’: Architecture as a Nodal Point in the Stalinist System of Value“. *Petrified Utopia: Happiness Soviet Style*. Ur. M. Balina, E. Dobrenko. London: Anthem Press. 189–200.
- Clark, Katerina. 2011. *Moscow, the Fourth Rome. Stalinism, Cosmopolitanism, and the Evolution of Soviet Culture, 1931–1941*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Derrida, Jacques. 1993. *Back from Moscow, in the USSR. Politics, Theory, and Contemporary Culture*. Ur. M. Poster. New York: Columbia University Press. 197–235.
- Dobrenko, Evgenii. 2020. *Late Stalinism: The Aesthetics of Politics*. New Haven: Yale University Press.
- Dobrenko, Evgenij. 1997. *Formovka sovjetskogo čitatelja. Social'nye i èstetičeskie predposylki recepcii sovjetskoj literatury*. SPB: Akademičeskij proékt.
- Dobrenko, Evgenij. 1999. *Formovka sovjetskogo pisatelja. Social'nye i èstetičeskie predposylki recepcii sovjetskoj literatury*. SPB: Akademičeskij proékt.
- Fitzpatrick, Sheila. 1999. *Everyday Stalinism: Ordinary Life in Extraordinary Times: Soviet Russia in the 1930s*. Oxford: Oxford University Press.
- Giunter, Hans; Evgenij Dobrenko (ur.). 2000. *Socrealističeskij kanon. Sbornik statej*. SPB: Akademičeskij proékt.
- Groys, Boris. 1988. *Gesamtkunstwerk Stalin: die gespaltene Kultur in der Sowjetunion*. München: Hanser.
- Hmel'nickij, Dmitrii. 2007. *Zodčij Stalin*. Moskva: Novoe literaturnoe obozrenie.
- Jelić, Ivan. 1982. *Napomene*. U: A. Cesarec *Današnja Rusija*. Zagreb: Mladost. 281–286.
- Klark, Katerina. 2002. *Sovetskij roman. Istoria kak ritual*. Ekaterinburg: Izdatel'stvo Ural'skogo universiteta.
- Kuromiya, Hiroaki. 1985. *Soviet Memoirs as Historical Source. Russian History 12 (2/4): 293–326*.
- Lotman, Jurij. 2004. *Vnutri mysljaših mirov. Semiosfera*. SPB: Iskusstvo. 150–389.
- Naiman, Eric. 1999. *Sex in Public: The Incarnation of Early Soviet Ideology*. Princeton: Princeton University Press.
- Naiman, Eric; Evgenii Dobrenko (ur.). 2003. *The Landscape of Stalinism: The Art and Ideology of Soviet Space. Studies in Modernity and National Identity*. Seattle: University of Washington Press.
- Papernyi, Vladimir. 2016. *Kul'tura 2*. Moskva: Novoe literaturnoe obozrenie.
- Peruško Vindakijević, Ivana. 2018. *Od Oktobra do otpora. Mit o sovjetsko-jugoslavenskom bratstvu u Hrvatskoj i Rusiji kroz književnost, karikaturu i film. 1917.–1991*. Zagreb: Fraktura.
- Ryklin, Mikhail. 2009. *Kommunizm kak religija: Intellektualy i Oktjabr'skaja revoljucija*. Moskva: Novoe literaturnoe obozrenie.
- Ryklin, Mimhail. 2003. *The Best in the World. The Discourse of the Moscow Metro of the 1930s. The Landscape of Stalinism: The Art and Ideology of Soviet Space. Studies in Modernity and National Identity*. Ur. E. Naiman, E. Dobrenko. Seattle: University of Washington Press. 261–277.
- Sinjavskij, Andrej. 2002. *Osnovy sovjetskoj civilizacii*. Moskva: Agraf.
- Štajner, Karlo. 1978. *7000 dana u Sibiru*. Zagreb: Globus.
- Turovskaja, Maja. 2010. *Gollivud v Moskve, ili sovjetskoe i amerikasnkoe kino 30-ih i 40-ih godov. Kinovedčeskie zapiski 97: 51–63*.
- Turovskaja, Maja. 2015. *Zuby drakona. Moi 30-e gody*. Moskva: AST, Corpus.

PERUŠKO, IVANA

Današnja Rusija Augusta Cesarca: problem subjektivne rekonstrukcije ne-činjenica jedne epohe

UP&UNDERGROUND

Prosinac 2024.

VUK KORNELI

DANAŠNJA RUSIJA

NAUČNA BIBLIOTEKA

1937

8

RAJKOVIĆ PEJIĆ, ANA

Cesarčeva **Zemlja čudesa** kao
ishodište ideoloških borbi unutar
jugoslavenskog radničkog pokreta
u međuratnom razdoblju

RAJKOVIĆ PEJIĆ, ANA

Cesarčeva **Zemlja čudesa** kao ishodište ideoloških borbi unutar jugoslavenskog radničkog pokreta u međuratnom razdoblju

Oduševljenje ili bombastično fraziranje

Razdoblje između početka Prvog i Drugog svjetskog rata Eric Hobsbawm (2014) interpretirao je kao „doba katastrofa“ obilježeno „ratnim ozračjem, društvenim i političkim raspadom i revolucijama – poglavito ruskom Oktobarskom revolucijom. Bilo je to, kako ovaj britanski povjesničar navodi, vrijeme u kojem je u Europi „sve krenulo po krivu“. Ipak za dio radničke klase to je bilo i vrijeme nadanja odnosno vjerovanja da kapitalizam leži izmožden i iscrpljen.⁰¹ Drugim riječima, vladalo je nadanje da je došlo do njegova konačnog sloma te da „ovakvo društvo ne može više i ne sme postojati“.⁰² Osnovni razlog za ovo, bila je upravo Oktobarska revolucija.⁰³ Na tom tragu, *crveni oktobar* je postao uzor nizu europskih radničkih pokreta ili, kako je to Krleža slikovito napisao, Arhimedovo uporište o koje će se „oprijeti poluge novog evropskog gibanja i progressa“ (Popović 1966: 14).

Dodatnom potkrepljivanju ovih teza posebno su doprinijela svjedočanstva pojedinaca i grupa koje su odlazile u Rusiju te s ushitom, nakon povratka, bilježili svoja oduševljenja. Radilo se o nizu heterogenih grupa, od skupine britanskih intelektualki do radničke nogometne momčadi iz Osijeka. Među onima koji su željeli iz prve ruke svjedočiti o ostvarivanju radničke utopije bio je i stanoviti američki novinar Goode, čije je tekst objavljen u *Manchester Guardianu* prenijela i vukovarska *Radnička straža*. U članku, Goode između ostaloga piše:

„Sovjeti su organizirali svagdje čajane i restorane. Oni pored njih dopuštaju i privatna poduzeća, naročito ako su mala. Populacija u Moskvi se povećala za 25 %. Ulice su žive. Nikada pozorišta i koncerti nisu bili tako posjećeni. Mnogobrojni koncerti s odličnom muzikom, priredjuju se za najmanju djecu. U različitim se kvartovima daju besplatno nedjeljom popodne dječje pozorišne predstave. Nemoguće je zamisliti veći red i sigurnost, koji vladaju ulicama noću kao i danju.“

Uredništvo vukovarskih novina, slavodobitno je zaključilo kako se opisi Moskve „sasvim razlikuje od onoga, kako su slikali život u Sovjetskoj Rusiji buržoaski listovi“, kao i to da iako su Goodea neki pokušavali uvjeriti da je „Moskva mrtva varoš“, on ju je našao punu života i pokreta.⁰⁴

Pozitivan stav prema sovjetskoj Rusiji, nije bio trn u oku samo vladajućim strukturama nego i socijaldemokratima, koji su se bojali da bi *crveni plamenovi* mogli zahvatiti i nekadašnji jug Austro-Ugarske Monarhije. Sukladno tomu, dok je dio radnika koji je istupio iz predratnih socijaldemokratskih stranaka te osnovao Komunističku partiju Jugoslavije⁰⁵ s ushitom gledao prema Istoku, onaj koji je ostao u socijaldemokratskim okvirima na čelu s Vitomirom Koraćem,⁰⁶ bio je prilično skeptičan prema događajima u Rusiji. Naime, socijaldemokrati su smatrali da sovjetska Rusija ne može predstavljati model odnosno uzor za jugoslavensko radništvo jer jednostavno u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca nisu bili zreli ekonomski faktori za preslikavanje sovjetskih metoda dolaska radničke klase na vlast. Štoviše, Korać je isticao kako pučevi predstavljaju samo vodu na mlin „stranih imperijalista i domaćih reakcionaraca“. Sukladno tomu, socijaldemokrati razvili su iznimno negativan stav prema uzdizanju revolucije i priče o njezinim blagodatima, nazivajući ga *bombastičnim fraziranjem*. Takav je stav, među ostalim podrazumijevao i kreiranje negativnog stava prema revoluciji, a onda i prema sovjetskoj Rusiji. Kako bi što zornije ukazao na besmislenost *preslikavanja* sovjetske revolucije na ove prostore naveo je kako se „taktika socijalističke stranke u jednoj zemlji ne može se birati kao soboslikarske šablone za spavaće sobe“. ⁰⁷ U okviru navedenoga, odnos prema načinu uspostave sovjetske Rusije, a potom i stanja u njoj, vrlo se brzo pretvorio u kamen spoticanja među jugoslavenskom radničkom klasom. U skladu s time, dok su komunisti na prvo mjesto postavljali „revolucionarnu energiju“, socijaldemokrati su naglasak postavili na postupno/evolucijsko/parlamentarno djelovanje⁰⁸ što su pak komunisti okarakterizirali kao Sizifov posao.⁰⁹

O tome da je Rusija predstavljala jednu od okosnica sukoba svjedoči i izjava Vilima Bukšega na prvoj poslijeratnoj stranačkoj konferenciji, održanoj u Zagrebu 1919. godine, na kojoj je između ostaloga istaknuo da su trzavice unutar radničkog pokreta nastale uslijed prevrata u Rusiji (Korać 1929: 256).¹⁰ Ovo vrlo dobro ilustrira i članak iz listopada 1918. godine objavljen u zagrebačkoj *Pravdi* pod naslovom „Za ili protiv boljševizma“ u kojemu se upravo događanja u Rusiji detektiraju kao jedno od ishodišta problema ondašnje radničke klase.

U skladu s navedenim, uz niz drugih različitih problema (odnos prema agrarnoj reformi, parlamentu) odnos prema sovjetskoj Rusiji postao je točkom prijepora između komunista i socijaldemokrata. U tom je smislu izvještavanje o sovjetskoj utopiji za komuniste, između ostaloga, postalo mehanizam dekonstruiranja socijaldemokratskog narativa o Rusiji, a s druge strane isticanjem pozitivnih strana nastojalo se radničku klasu ideološki pridobiti za ono što su vjerovali da predstavlja iskonsko učenje Karla Marxa. Neovisno s koje pozicije se pristupalo sovjetskoj Rusiji, veliku ulogu u kreiranju odnosa prema onome što se događalo na europskom istoku, imala su svjedočanstva onih koji su ga posjetili.

U navedenom okviru možemo pristupiti i zapisima Augusta Cesarca, koji je u dva navrata posjetio SSSR, prvi put 1922. godine kada se zadržao svega nekoliko mjeseci, te 1934. godine kada je u Rusiji proveo tri godine.¹¹ Na tom tragu njegovi zapisi mogu funkcionirati kao dio diskursnog dvoboja između komunista i socijaldemokrata, tj. kao jedan od načina na koji je komunistička struja pokušavala zadobiti ideološku prevlast nad radničkom klasom. Stoga, iako se zapisima može prići s različitih aspekata, u radu će se pokušati predstaviti pristup koji je vezan uz njihovo funkcioniranje kao određenog mobilizacijskog elementa. Teorijski okvir čini koncept nizozemskog teoretičara T. A. van Dijka koji je zaključio kako se politička ideologija očituje u političkom diskursu unutar kojega se naglašavaju „naše dobre strane“ i „njihove loše strane“ (Van Dijk 2006: 34) te kako se sukladno tomu ideologije ne mogu analizirati u okvirima apsolutne istine ili neistine (Van Dijk 1995: 243–289). Diskursna analiza koju je razvio Van Dijk, među ostalim, omogućuje analizu diskursa kao mehanizma uvjeravanja te legitimacije određenih ideja, a sastoji se od dvadeset sedam paradigmatičkih struktura unutar kojih se proučavaju ideološki/diskursni modeli određene skupine.¹²

Slijednom navedenoga, u tom okviru možemo analizirati i komunističko *prizivanje* odnosno socijaldemokratsko kritiziranje sovjetske Rusije. Kako god bilo, osvrtanje na sovjetsku Rusiju, iako s različitih točaka gledišta, poslužilo je kao mehanizam uvjeravanja u komunističku odnosno socijaldemokratsku ideologiju.

- 01 „Naš put“, *Radničke novine. Socijalističko glasilo*, (Osijek), br. 13, 22. XI. 1918, I.
- 02 „Dilema“, *Radničke novine. Socijalističko glasilo*, (Osijek), br. 10, 6. III. 1919, II.
- 03 Upravo zbog navedenog vladajuće su strukture razvile niz represivnih mjera kojima je cilj bilo suzbijanje prodora ideja iz Rusije. U tom smislu osnovane su karantene u koje su bili smješteni povratnici iz Rusije, a paralelno s tim razvio se i niz mehanizama progona i uhićenja *sumnjivih ruskih lica* te državnih ustanova, poput Odjela za državnu zaštitu (Rajković 2021: 355–387).
- 04 „Iz Moskve“, *Radnička straža*, (Vukovar), br. 18, 1. XI. 1919, I.
- 05 Prije kongresa u Vukovaru (1921) održan je stranački kongres u Beogradu (1919) na kojemu je dio članstva i formalno istupio iz predratnih socijaldemokratskih stranaka i osnovao Socijalističku radničku partiju Jugoslavije (komunisti), koja je kasnije u Vukovaru preimenovala u KPJ.
- 06 Nakon nekoliko provizornih stranaka jugoslavenski su se socijaldemokrati konačno ujedinili u Socijalističku partiju Jugoslavije (1921).
- 07 „Županijska socij.-demokrat. Konferencija u Osijeku“, *Socijalista*, (Osijek), br. 8, 13. VI. 1919, I.
- 08 Stvaranje ideološke diskrepancije unutar radničkog pokreta označio je razlaz između njegova radikalnog i reformističkog krila. Tako je s jedne strane kreirana lijeva struja koja će kasnije biti definirana kao radikalna ili komunistička (Rosa Luxemburg, Karl Liebknecht) te desna struja odnosno reformistička ili socijaldemokratska, čiji je teorijski tvorac Eduard Bernstein. U ovu paradigmu možemo uključiti i centar Karla Kautskoga. Do konačnog je raskola došlo nakon Prvog svjetskog rata, a jedna od točaka raskola činilo je shvaćanje revolucionarne metode kao one pomoću koje radnička klasa treba doći na vlast, za što se zalagala lijeva struja nasuprot desnoj/reformističkoj

struji koja je prednost davala parlamentarnom djelovanju (Rajković 2015: 224).

- 09 „Svim socijal. organ. u zemlji“, *Radničke novine*, (Osijek), br. 10, 6. III. 1919, II.
- 10 „Stranačka konferencija u Zagrebu“, *Radničke novine*, (Osijek), br. 6, 6. II. 1919, II.
- 11 Njegovi su zapisi potpisani pseudonomim i objavljeni pod naslovom *Današnja Rusija* (1937) i *Putovanja po Sovjetskom Savezu* (1940).
- 12 To su: opis aktera (*actor description*), autoritarnost (*authority*), toposi ograničavanja (*burden/tops*), komparacija (*comparison*), konsenzualnost (*consensus*), kontrafaktičnost (*counterfactuals*), opovrgavanje (*disclamers*), egzemplarnost (*example/illustration*), generalizacija (*generalization*), impliciranje (*implication*), ironizacija (*irony*), leksikalizacija (*lexicalization*), metaforizacija (*metaphore*), negativna heteroprezentacija (*negative other-presentation*), normativnost (*norm expression*), kvantifikacija (*number game*), polarizacija mi-oni (*polarization us-them*), pozitivna samoprezentacija (*positive self-presentation*), pretpostavljanje (*presupposition*), neodređenost (*vagueness*) te viktimizacija (*victimization*), eufemizam (*euphemism*), uzdizanje vlastite nacije (*national self-glorification*) te populističnost (*populism*), kategorizaciju (*categorization*), činjeničnost (*evidentiality*) te hiperbolizaciju (*hyperbole*) (Van Dijk 2006: 48–65).
- 13 Potonje se manifestiralo i u slučaju Miroslava Krležu koji je 1927. godine u osječkoj dvorani Urania, održao predavanje pod naslovom „O imperijalizmu“, a koje je prekinuto u trenutku njegova osvrtnja na stanje u Rusiji, pri čemu je policija ispraznila dvoranu (HR-DAOS-2103, prijepis članka iz *Stráže*, „Predavanje sa zaprekama“, 28. III. 1927, kut. 9).
- 14 Kao reakciju na Cesarčevo uhićenje, Miroslav Krleža je iste godine u njegovu obranu objavio članak „Slučaj Agusta Cesarca“.

Cesarec u zemlji čudesa ili u zemlji deklasiranih elemenata i plemenskih šovinista

Kako sam ranije istaknula, nakon pobjede Oktobarske revolucije brojni su pojedinci i delegacije pohrlili svjedočiti *najravnopravnijoj državi na svijetu*. Objašnjavajući ovu vrstu fascinacije sovjetskom Rusijom, Nela Wood (1959) naveo je da je krajnje objašnjenje privlačnosti komunizma zauvijek skriveno od racionalnog istraživanja umova i srca mnogih različitih pojedinaca, dok je Paull Hollander, uzimajući u obzir krizu 1930-ih, oduševljenje objasnio razočarenjem stanja u Zapadnoj Europi. U grupi *odusevljenih* prednjačili su komunisti, poput Cesarca, kojima je odlazak u Rusiju imao vrlo jasan cilj – prenošenje članovima nacionalnih partija uspjeh revolucionarnog preuzimanja vlasti te dodatno utemeljenje slike o privlačnosti, a time i uspostavi sovjetskih država diljem Europe.

Sukladno tomu, po povratku Cesarec objavljuje eseje u kojima kako navodi Ivana Peruško Vindakijević (2018), piše s velikom naklonošću o događajima u Rusiji i sovjetskoj kulturi. Ovdje bih još jednom istaknula činjenicu da je pozitivan odnos, a onda i proklamiranje komunističkih ideja, u međuratnoj Jugoslaviji bilo itekako subverzivno. Štoviše, bilo je podložno nizu zakonskih kazni. Tomu u prilog ide i činjenica da ukoliko bi se netko na javnim predavanjima osvrnuo na stanje u sovjetskoj Rusiji, mimo dopuštenog narativa, predavanje bi se odmah prekidalo.¹³

Zbog toga ne čudi činjenica da su prilikom povratka mnogi od onih koji su bili u Rusiji uhićivani, pa je tako i Cesarec, nakon povratka uhićen te 1923. godine osuđen na dva mjeseca zatvora.¹⁴ Jedan od načina suzbijanja, pozitivnog stava prema Rusiji, uz uhićenja svakako je bilo i kreiranje negativnog diskursa unutar kojega su se naglašavale anomalije sovjetskog sustava te kaos koji je zavladao nakon revolucije. Kako bi ove teze bile što vjerodostojnije, socijaldemokrati su se poslužili istom taktikom kao i komunisti – prenošenjem osobnih iskustava, kreirajući tako ponešto drugačiju sliku o onome što je August Cesarec nazvao *granitnom kulom socijalizma*.

Tako su socijaldemokrati, sredinom listopada 1921. godine putem osječkog *Radničkog lista* objavili svjedočanstvo stanovitoga intelektualca, koji se nakon sedam godina zatvora iz Rusije vratio kući. On je u objavljenom

tekstu naveo kako je život u Rusiji gotovo nemoguć zbog ogromne skupoće, ali i zbog činjenice da nove vlasti koriste carističke metoda. U tom je smislu istaknuo odnos prema neprijateljima sovjetske vlasti, navodeći kako se političkim protivnicima oduzima sve od novca do cipela. Isto tako naveo je: „Narod pada po ulicama kao stoka, izmučena od gladi, ali od nikuda pomoći nema.“¹⁵ Objavljivanje ovog svjedočanstva bilo je zapravo kreiranje opomene i upozorenja jugoslavenskoj radničkoj klasi, što ih čeka ukoliko se domaći komunisti domognu vlasti. Stoga *Radnički list* ironično zaključuje „Eto ovako se u Rusiji iznakazila lijepa ideja jednakosti, slobode i bratstva.“¹⁶ Ovdje se radi o onome što je Van Dyk u teoriji diskursa nazvao modelom kontrafaktičnosti (*counterfactualus*) u okviru kojega se isticalo kako će u slučaju komunističkoga preuzimanja vlasti nastati apsolutni kaos. Stoga su socijaldemokrati smatrali kako se u Rusiji nije oživotvorio socijalizam, nego da je samo jedna stranka raspilila krvavi građanski rat te urušila narodno gospodarstvo, a narod natjerala u najveću bijedu, čime su ruski komunisti kompromitirali socijalistički ideal.¹⁷ Kako bi dodatno pojačali strah te samim time udaljili radništvo od politike sovjetske Rusije, socijaldemokratska glasila također su donijela vijest o stanovitom seljaku iz Vojvodine, koja je komandant policije u Rusiji, a koji proganja stanovništvo na najstrašnije načine.¹⁸

Opovrgavajući navedeno te istovremeno naglašavajući dobre strane sovjetske vlasti te stanja u Rusiji, komunisti su posebno isticali kako su radnici napokon dobili vlast u svoje ruke te kako su „prvi put dobili priliku naučiti, kako se upravlja fabrikom i poslom.“¹⁹ S ciljem dodatnog naglašavanja ovakvog stajališta funkcionirali su i Cesarčevi tekstovi, koji je Rusiju predstavljao kao glavnog borca protiv „crnih virova indiferentizma i pesimizma“ (Zaninović 1964). Nasuprot navedenom kaosu, Cesarec je isticao kako se u Rusiji događa preobrazba ljudi (Popović 1966). U tom smislu isticao je otvaranje dječjih domova i radnih kolonija, Muzeja oslobođene žene, domova kulture, itd. Na taj se način dodatno osnaživala slika sovjetske Rusije koju su propagirali jugoslavenski komunisti. Stoga, nasuprot neredu i kaosu, koje su isticali socijaldemokrati, Cesarec navodi čiste, uređene i svjetlije ulice.

Dok su komunistički protivnici naglašavali rušilački karakter *Oktobra*, putem Cesarčevih tekstova, radnici su se upoznavali sa stvaralačkom energijom, prije svega u pogledu „socijalističke rekonstrukcije Moskve“

s kojom je pisac bio zadivljen. Ništa manji doživljaj nije bio pri susretu s ruskim radnicima u Gorkom koji su isticali da konačno imaju vlast u svojim rukama. To je, kako sam ranije istaknula, bila glavna komunistička argumentacija pomoću koje se pokušavala pridobiti jugoslavenska radnička klasa.

U tom smislu Rusija je zaista prema Cesarčevim opisima djelovala kao utopija. Na tom tragu dovoljno se osvrnuti na njegov opis jednog ruskog sela u kojemu, među ostalim, navodi: „nad nama je sjalo sunce, oko nas plesala i pjevala mladež, a podalje i djeca. ‘A ja sam pak pomislio: Netko je u toj okolici mogao mirno umrijeti. Svoje je u životu postigao’“ (Popović 1966: 359). U istom je tonu opisivao i „narodna kupališta“ na Petogroju koja svake godine posjećuje tisuće radnika kojima je potreban odmor i oporavak. Domaćim radnicima koji su radili 10 ili 12 sati dnevno u tvornicama koje su nazivale „rasadištima bakterija“ ovakvi su prikazi stanja u Rusiji itekako utjecali na približavanje komunističkoj ideologiji kao mehanizma pomoću kojega mogu stvoriti bolji život.

U smislu predstavljanja Rusije kao gotovo utopijske zemlje u kojoj su čak i nepartijski boljševici zadovoljni, „puni hvale za život koji su postigli za sebe i djetu“, svjedoče Cesarčevi prikazi Moskve, pogotovo „Crvenoga Kremlja“. Prema njemu, sjedište grada pod sovjetima je bio „dostojanstveniji negoli nekadašnji carski“ pri čemu je istaknuo zadovoljstvo njezinih stanovnika (1966). U Cesarčevoj Moskvi tako nema gladnih, izmorenih i pijanih, kao ni rodno obespravljenih, u njoj je sve „u razvoju i napretku“ (Peruško Vindakijević 2018). Na tom tragu Cesarec piše da je u skladu sa socijalističkom rekonstrukcijom Moskva grad koji „ima da iščezne u svom starom stoljetnom izgledu i da za nova stoljeća iskrсне u sasvim drugom vidu, prosto da se preobrazu, kako se preobrazuju stvari i ljudi u vilinskim pričama“ (1966). Ovdje književnik na određeni način, dovodeći u korelaciju zemlju u vilinskim pričama sa stanjem u Rusiji, kreira ono što je Van Dijk nazvao model diskursne implikacije (*implication*) izjednačavajući idealno stanje vilinskih priča s onim u Rusiji. Na taj način implicira da je sovjetska zemlja zapravo *zemlja čudesa* – obećana zemlja za vilinskim.

Shvaćajući polje prikazivanja stanja u Rusiji kao političko odnosno ideološko, socijaldemokrati su, kako sam napomenula ranije, pribjegavali različitim strategi-

jama kako bi opovrgnuli ovakva pisanja. Sve navedeno socijaldemokrati su nazivali *operiranjem strašnim riječima te koketiranjem s revolucionarnim ustancima, a same komuniste deklansirane elemente i plemenske šoviniste*. Uzimajući u obzir navedeno, Cesarčevi tekstovi funkcioniraju kao protuargumenti, u kojima on gotovo u maniri duhovnoga gurua opisuje atmosferu u ruskim pokrajinama kao protutežu kaosu i nemirima koje su isticali socijaldemokrati. Štoviše, težilo se tomu da se ideju komunizma pretvori u opće društveno uvjerenje. Naime, kako su objavile jedne radničke novine: „pogrješeno je mišljenje da je socijalizam samo u interesu proletarijata; naprotiv socijalizam je u interesu sviju onih, koji se ma i većim dijelom uzdržavaju prihodom iz vlastitog rada, pa bili to proleterci, mali obrtnici, seljaci, mali činovnici, sitna buržoazija i intelektualci.“²⁰ Na tom je tragu i Cesarec opisivao ushićenost članova kolhoza koji ushićeno govore o gradnji nove banje ili pak o njihovoj opskrbljenosti haljinama, čizmama, cipelama, gramofonima ili pak biciklima (1966). Kako sam ranije navela, ovo je bilo u velikoj suprotnosti sa socijaldemokratskim praksama prikazivanja stanja u Rusiji koje se uglavnom vezivalo uz tvrdnju da u Rusiji, ne postoji ono što komunisti tvrde, tj. da se ne radi ostvarenju socijalističkog društvenog uređenja, nego dapače da je posrijedi „diktatura i teror jedne šake ljudi, koja pod maskom socijalizma i komunizma stvara u Rusiji kapitalizam pod najtežim i najubistvenijim uslovima po radničku klasu.“²¹ Na ovaj su se način, kako se navodi i u članku objavljenom u osječkim *Radničkim novinama* 1923. godine, nastojale razbiti ruske iluzije.²²

Socijaldemokrati su isticali kako je stvarnost u Rusiji „sasvim drugačija nego što to izgleda našim i drugim boljševičkim plaćenicima“. U tom su smislu posebno navodili kako težinu na svojim plećima posebno osjećaju ruski radnici. Slijedom navedenoga svjedočanstva putnika iz Rusije poput Cesarca, komunistima su predstavljali itekako potreban argument pri kreiranju onoga što su socijaldemokrati nazivali „ruskim iluzijama“. Pu-topisi ili pak novinski članci predstavljali su osobno uvjerenje koje je bilo u funkciji uvjeravanja odnosno kreiranja narativa o prosperitetu ruske zemlje. Ovo je izuzetno bilo važno prije svega jer je upravo primjer Rusije i ostvarivanja vlasti radnika predstavljalo osnovni argument pomoću kojega su komunisti nastojali širiti učenja Marxa i Englesa. Stoga je Cesarčevo pisanje o po-

- 15 „Iz boljševičke Rusije“, *Radnički list*, (Osijek), br. 3, 20. X. 1921, I.
- 16 „Iz boljševičke Rusije“, *Radnički list*, (Osijek), br. 3, 20. X. 1921, I.
- 17 „Desnica i ljevica“, *Socijalista*, (Osijek), br. 13, 17. VII. 1919, I.
- 18 „Iz boljševičke Rusije“, *Radnički list*, (Osijek), br. 3, 20. X. 1921, I.
- 19 „Boljševici o boljševizmu“, *Radničke novine*, (Osijek), br. 8, 20. II. 1919, II.
- 20 „Samoodređenje naroda i socijalizam. Stvaranje socijalističkog društva“, *Socijalista*, (Osijek), br. 7, 4. V. 1919, I.
- 21 „Radničko pravo u Rusiji“, *Radničke novine*, (Osijek), br. 5, 5. II. 1923, I.
- 22 „Radničko pravo u Rusiji“, *Radničke novine*, (Osijek), br. 5, 5. II. 1923, I.

stojanju dječjih domova u kojima se djeca odgajaju po principu učenja talijanske pedagoginje Marije Montessori ili pak o uređenim radnim kućama koje članovi kolhoza koriste tijekom ljetnih poslova, a koji se sastoje od blagovaonice, posebnih spavaonica za žene i djecu do prostora za zabavu i čitanje, pa i knjižnicu (1966), funkcioniralo isto kao i ranije analizirani prikazi kupališta, tj. kao mehanizmi za pridobivanje podrške, ali i kao protuargument u ideološkoj borbi sa socijaldemokratima.

Da je percepcija stanja u Rusiji bila izuzetno važna u smislu zadobivanja ideološke prednosti nad jugoslavenskom radničkom klasom u međuratnom razdoblju, između ostaloga, svjedoči i niz članaka koji je glasilo osječkih socijaldemokrata započelo objavljivati upravo s ciljem razbijanja iluzija o stanju u Rusiji, tj. radi prikazivanja stvarnog *rdavog* stanja, kao i objavljivanja sovjetskog ustava u komunističkoj *Radničkoj straži*. Premda ne postoje indicije da je do ovoga došlo zbog ranije objavljivanih Cesarčevih članaka u *Borbi*, svakako je zanimljivo napomenuti da je do navedenoga došlo upravo nakon njegova povratka iz Rusije. Osim toga, svakako se radilo o reakciji pisanja na niz komunističkih glasila (*Radnička straža*, *Organizovani radnik*) koja su redovito u rubrikama, poput „politički pregled“ ili „vijesti iz svijeta“ opisivale benefite u kojima, zahvaljujući sovjeticima, uživaju stanovnici Rusije.

Rusija je na tom tragu, uglavnom prikazivana kao raj ili pakao na zemlji, ovisno s koje se pozicije promatrala.

Između čuda i iznevjerenih ideala

August Cesarec u SSSR prvi put odlazi u vrijeme početnog entuzijazma uzrokovanog uspostavom prve radničke države. Paralelno s oduševljenjem javili su se pojedinci i grupe koje su odlazile u Rusiju svjedočiti o socijalističkom čudu iz *prve ruke*. I dok su neki poput anarhista Alexandra Berkmana i Emme Goldman još 1920. razbili „boljševički mit“, a André Gide nešto kasnije, veliki je dio radničke klase Rusiju cijelo međuratno razdoblje percipirao kao ostvarenje Marxova sna. Tako je izvještavanje o sovjetskoj utopiji, među ostalim, postalo mehanizam kojim se europsku radničku klasu nastojalo ideološki pridobiti za ideju komunizma. U tom smislu možemo pristupiti i zapisima Augusta Cesareca, koji su

s velikom naklonošću, a mnogi se teoretičari slažu, i s nedostatkom kritičkog aparata opisivali *zemlju čudesa*. Njegov doživljaj Rusije vrlo je ilustrativno opisala Ivana Peruško Vindakijević (2018) kada je napisala da je pisac doživljavao Rusiju poput Alice koja je pronašla zečju rupu kroz koju je dospio u zemlju čuda.

Unatoč tomu, njegovi su zapisi iznimno važni jer se paralelno kreirala i antiboljševička propaganda koja je dekonstruirala boljševički narativ o Rusiji, a što je predstavljalo iznimno važan alat u suzbijanju ideja Oktobarske revolucije, kao i same teze o Rusiji kao obećanoj radničkoj zemlji. Kao svojevrsna protuteža navedenim zapisima, socijaldemokrati su putem svojih glasila (*Socijalista*, *Radnička riječ*) navodili kako se u Rusiji nije ostvarila socijalistička ideja, nego je narod natjeran u najveću bijedu, čime su ruski komunisti kompromitirali socijalistički ideal. U okviru navedenoga došlo je kreiranja suprotstavljenih politika čiju je točku prijepora upravo činio odnos prema Rusiji, koju su, komunisti s jedne strane, pokušali legitimirati kroz isticanje progresivnih elementa. S druge strane, socijaldemokrati su je nastojali delegitimirati. Ono što im je bilo zajedničko bila je metoda odnosno objavljivanje svjedočanstva onih koji su bili u Rusiji. Pri tome su se objavljivana svjedočanstva podudarala sa stranačkim odnosom prema sovjeticima. Ovdje se radilo o tome da su obje strane navedenim odnosom pokušavale ideološki pridobiti povjerenje radničke klase, pa je samim time, između ostaloga, sovjetska Rusija postala dijelom programa radničkih partija. Sukladno tomu, u okvirima jugoslavenskog međuratnog radničkog pokreta, Rusija je bila smještena negdje između čuda i iznevjerenih ideala.

Literatura

- Hobsbawm, Eric. 2014. *Kako promijeniti svijet. Priče o Marxu i marksizmu*. Zagreb: Naklada Ljevak.
- Hollander, Paul. 2000. *Gide and Soviet Communism. André Gide's Politics: Rebellion and Ambivalence*. Ur. T. Conner. New York: Palgrave Macmillan. 161–178.
- Korać, Vitomir. 1929. *Povijest radničkog pokreta u Hrvatskoj i Slavoniji. Od prvih početaka do ukidanja ovih pokrajina 1922. godine*, knj. I. Zagreb: Radnička komora za Hrvatsku i Slavoniju.
- Peruško Vindakijević, Ivana. 2018. *Od Oktobra do otpora. Mit o sovjetsko-jugoslavenskom bratstvu i Hrvatskoj i Rusiji kroz književnost, karikaturu i film (1917.-1991.)*. Zagreb: Fraktura.
- Rajković, Ana. 2021. Borba protiv 'bacila': suzbijanje boljševičkih ideja na području Slavonije između dvaju svjetskih ratova. *Scrinia Slavonica* 21: 355–387.
- Rajković, Ana. 2015. Utjecaj austrijske socijaldemokracije u kontekstu razvoja radničkog pokreta na području Slavonije na prijelazu 19. u 20. stoljeće. *Godišnjak njemačke narodnosne zajednice*. Ur. R. Trischler. Osijek: Njemačka zajednica, Zemaljska udruga Podunavskih Švaba u Hrvatskoj. 219–237.
- Van Dijk, T. A. 1995. Discourse semantics and ideology. *Discourse & Society* 2 (6): 243–289.
- Van Dijk, T. A. 2006. Politics, Ideology, and Discourse. Pristupljeno 11. 7. 2024. <https://discourses.org/wp-content/uploads/2022/06/Teun-A.-van-Dijk-2012-Ideology-And-Discourse.pdf>
- Wood, Neal. 1959. *Communism and British Intellectuals*. London: Victor Gollancz.
- Zaninović, Vice. 1964. *August Cesarec*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Popović, Vladimir (prir.). 1966. *Pet stoljeća hrvatske književnosti*. Zagreb: Matica hrvatska.

Periodika

- Radničke novine*, (Osijek)
Radnička straža, (Vukovar)
Socijalista, (Osijek)
Radnički list, (Osijek)

AUGUST CESAREC

**PUTOVANJA
PO SOVJETSKOM SAVEZU**

NA URALU I NA VOLGI

ZAGREB 1940

HRVATSKA NAKLADA

HANAČEK, IVANA

**Cesarec o avangardi:
prilozi istraživanju umjetnosti
kolektiva Udruženja umjetnika
Zemlja**

HANAČEK, IVANA

Cesarec o avangardi: prilozi istraživanju umjetnosti kolektiva Udruženja umjetnika Zemlja

Pionirska generacija historiografa Udruženja umjetnika Zemlja (1929–1935) najkompleksniju umjetničku pojavu međuratnog razdoblja (Kolešnik 1999) tumači kao avangardnu umjetničku formaciju (Depolo 1969, Šolman 1972, Reberski 1972). Međutim, u tom lancu narativa jedna karijera nedostaje: a to je eksplikacija veza Zemlje s avangardnim praksama Istoka, posebice postoktobarskom scenom i eksperimentima Proletkulta koje se u SSSR-u razvijaju tijekom 1920-ih. Teza o avangardnosti Zemlje nije odbačena ni kod druge generacije istraživačica Udruženja Zemlja (Kolešnik 1999, Galjer 2000, Vuković 2018, Prelog 2022), a temelji se – uostalom kao i kod prve generacije – ponajviše na analizi integralnog programa Zemlje. Angažirani umjetnici Zemlje okupljali su se od kasnih 20-ih da bi programski istupili u veljači 1929. godine kao udruženi slikari, kipari, arhitekti, produkt dizajneri, zdravstveni radnici, urbanisti, seljaci – samouki slikari, radnici, fotografi i djeca stvarajući umjetnost u službi kolektiva, odnosno društva kao cjeline. Takav angažman, uslijed uspona fašizma, globalne ekonomske krize koja je kapitalistički svijet potresala od crnog utorka 1929. i krize demokracije u Kraljevini Jugoslaviji – čije su okosnice Obznana 1921. te Šestojanuarska diktatura 1929. – odražava politički radikalne pozicije umjetnika dotada nepoznate na hrvatskoj i jugoslavenskoj likovnoj pozornici. Iako se ovdje nećemo detaljno baviti analizom avangardnosti Zemlje, teško se ne složiti s navodima koji u njihovoj poetici vide radikalnu intervenciju u instituciju buržoaskog svijeta umjetnosti u Bürgerovom smislu (Vuković 2018): Zemlja je izmijenila upotrebnu svrhu umjetnosti, ali i modele njezine proizvodnje i recepcije čineći je dostupnom najširim društvenim slojevima do tada posve isključenim iz institucije svijeta umjetnosti. Međutim, trajektorij te specifične umjetničke prakse jednim značajnim djelom ostao je slijepa pjege discipline povijesti umjetnosti. Naime, povjesničari umjetnosti ulagali su posvemašnje napore u interpretaciji avangardnosti Zemlje isključivo kroz relacije sa zapadnim i/ili srednjoeuropskim kulturnim krugom. Pa se tako kao ključni avangardni utjecaj na praksu Zemlje postavlja Pariz u kojem su Zemljaši, kao stipendisti francuske Vlade, došli u kontakt s avangardnim praksama ili se ona promišlja u relaciji s Bauhausom i De Stijlom koja se ponajviše odrazila u njezinoj funkcionalizmu sklonoj arhitektonskoj sekciji. Takvi narativi odra-

žavaju „nevolje“ sa semiotikom geografskih pojmova, osobito njihovim vektorima koji u hladnoratovskom kontekstu – ali još više i nakon njegova kraja – prožimaju historiografiju (nekadašnjeg) Istočnog bloka na koju nije imuna ni hrvatska povijest umjetnosti. Pripovijesti o razvoju nacionalne umjetnosti vektore napinju ne samo prema Zapadu nego i izravno prema Parizu, mitskom središtu suvremene umjetnosti koje predstavlja sublimaciju kulture Zapada, kako je to isticao Piotrowski (2005), a figurira s onu stranu „barbarskih“ umjetničkih praksi istočne provenijencije. Pritom modernistička povijest umjetnosti zaboravlja da su linije utjecaja višesmjernе, ali i da su zbivanja u „vječnim“ umjetničkim metropolama poput Pariza i Berlina – barem što se tiče 20-ih i 30-ih nezamislive – bez relacija s Moskvom koja tada figurira kao težište na globalnoj mreži socijalno angažiranih umjetničkih praksi (ne)izravno povezanih s Kominternom o čemu su pisali Glaser i Lee (2020).

U ovom radu zamutit ćemo (post)hladnoratovsku historiografsku perspektivu i ponuditi drugačiju optiku čitanja utjecaja na avangardnost Zemlje, a koja nije isključiva prema ruskoj avangardi i njezinoj recepciji na lijevom kulturnom frontu hrvatske i jugoslavenske međuratne umjetnosti. Teza ovog teksta sadržana je u sljedećem: Zemlja svoju avangardnu poetiku također crpi izravno iz Sovjetskog saveza, posredno preko Cesarčevih eseja o postoktobarskim avangardnim kazališnim i muzičkim eksperimentima stvaranja *umjetnosti kolektiva*. Posrijedi su eseji koje Cesarec objavljuje nakon prvog boravka u Sovjetskom Savezu (1922) mahom u *Književnoj republici*, časopisu čiji su se stvaraoci i suradnici, „za razliku od pokreta zenitizma (...) svojim djelovanjem u to vrijeme doista približili autentičnoj avangardnosti u okvirima stvaralaštva svoje sredine“ (Galjer 2000: 183). Od četiri Cesarčeva teksta objavljenih u prvoj polovici 20-ih: „Boljševici i kultura“⁰¹, „Savremeni ruski slikari“, „Umjetnost i ruski radnik“, „Sorježnjikov i njegov Teatar Ščiteca. (Prikaz jedne nove umjetnosti u sov. Rusiji)“, upravo potonji valja razmotriti kao teorijski tekst s ključnim utjecajem na poetiku umjetnosti kolektiva Zemlje. Maločas izrečena perspektiva aktualizirat će tezu o važnosti Augusta Cesarca kao ideologa Udruženja umjetnika Zemlja koju prva iznosi Stipetić (1970), a reaktualizirala Vuković (2018). Ta teza unutar discipline povijesti umjetnosti – opterećene krležocentričnom perspektivom – nije bila sustavniје istraživana. S druge

strane, otvorit ćemo prostor da uz postojeće perspektive čitanjima avangardnih utjecaja na Zemlju razmotrimo još jednu liniju utjecaja, onu sovjetsku. Time ćemo afirmirati umjetničku praksu Zemlje kao važnu točku na mreži ekumene globalnih angažiranih umjetničkih praksi kako se poetika promovirana od Kominterne tijekom 1920-ih interpretira u teorijsko metodološkom okviru globalne povijesti umjetnosti (*global art history*) kod autora Glaser i Lee (2020).

Dvadesete u Sovjetskom Savezu: sukob na kulturnom frontu u sjeni heterogene umjetničke proizvodnje

Oktobarski prijelom 1917. August Cesarec opisuje kao događaj neviđenih razmjera, „velik kao Zemlja“. Eksperimentalne prakse ruske avangarde nakon revolucije nastavljaju uzlaznom putanjom, ovog puta obilatо financirane državnim dotacijama, a avangardni umjetnici ulaze u službu – kulturne i prosvjetne institucije – prve sovjetske Republike. Za brojne umjetnike na globalnom nivou koji su tražili alternativu europskom modernizmu, diktatu umjetničkog tržišta i instituciji svijeta umjetnosti buržoaskog društva kulturne politike Sovjetskog saveza, novi modeli umjetničkog organiziranja i integracija umjetnosti u život djelovali su kao prakse „obećane zemlje“ u kojoj je atmosfera za umjetnike plodna kao u Periklovo doba. U narativima o razvoju sovjetske književnosti i likovnih umjetnosti lenjinistička era 1920-ih opisuje se kao vrijeme u kojem nitko nikome nije nametao što i kako treba stvarati (Stojković 1987) što je omogućilo heterogenost izričaja, brojne eksperimente i teorijske eksplikacije razvoja nove proleterske estetike. Moguće je pratiti čitav spektar supostojanja u kojem se postoktobarski avangardni eksperimenti Proletkultovskog laboratorija, odvijaju uz teorijske elaboracije revolucionarne klasne estetike u časopisima *LEF* i *Novi LEF*, zatim produkciju nastalu po *Lenjinovom planu za monumentalnu propagandu* s pratećim izvedbenim seminarima i glazbenom pratnjom u javnom prostoru te prakse putujućih izložaba slikara okupljenih u AkhRR-a koji pak inzistiraju na povratku mimezisu, realizmu i reprezentaciji života radničke klase nakon boljševičke revolucije. Međutim, u pozadini te idilične slike o koegzistenciji različitih eksperimenata koje je generirala potraga za odgovorima koje umjetnost može dati u proce-

01 Posrijedi je prvi tekst s ogleđom o postoktobarskim avangardama, jedini objavljen u dva dijela u časopisu *Istina*. Tekst je nepotpisan, a Cesarcu ga pripisuje Zorica Stipetić.

sima transformacije društvenih odnosa tinjaju sukobi oko kulturnih politika. Oni su bili (in)direktno povezani s frakcijskim borbama u Komunističkoj partiji (boljševika), a ubrzo su eskalirali u ozbiljan spor na kulturnom frontu. Centralna točka prijepora bila je postrevolucionarna avangarda umjetnosti i s njom povezne pozicije koje tzv. buržoaski stručnjaci (neoboljševička inteligencija koju su činili ponajviše avangardni umjetnici) zauzimaju u kulturnim institucijama novog društva. Lenjin sve oštrije postavlja na neki način kontradiktoran zahtjev koji će zakomplicirati situaciju na terenu: s jedne strane zalaže se za očuvanje pozicija avangardnih umjetnika u sovjetskim prosvjetnim i kulturnim institucijama, a istodobno postavlja temelje kasnijem odbacivanju avangarde u korist povratku tradiciji i klasičnom naslijeđu. Pitanja „čija“ je avangarda, kako iz klasne perspektive gledati na njezine proizvođače, a kako njezine recipijente – i – da li se s avangardom doista dogodio prekid s buržujskom institucijom svijeta umjetnosti sve glasnije odzvanjaju u raspravama. Međutim, otvoreno pitanje o navodnoj (ne)mogućnosti recepcije avangarde kod mahom nepismenog stanovništva nije bila jedina točka prijepora u raspravama koje se vode oko zahtjeva za povratkom klasiци. Diskusije na unutarpartijskim sastancima i elaborirane rezolucije u tisku eskalirale su u otvoreni sukob da se doslovce govorilo o ratu na „kulturnom frontu“ pa i „intenzivnom dobu sektaške borbe“ kako ih opisuje Fitzpatrick (2006) u kojim su otvoreni mnogi paralelni frontovi i među samim boljševicima i među neboljševičkom inteligencijom, kao i između njih. Prema već spomenutoj Fitzpatrick, među prvima moguće je detektirati najmanje tri suprotstavljene skupine: stare umjerene boljševike eklektičnih pogleda (Lunačarski, ministar prosvjete i Lenjinov savjetnik za kulturu), militantne mlade boljševike (okupljene u Ruskom udruženju proleterskih pisaca i drugim militantnim kulturnim organizacijama) i njihovu lijevu podskupinu odnosno frakciju avangardnih uvjerenja (Majakovski). S druge strane barikada autorica smješta neboljševičke avangardiste, tradicionaliste, simboliste, marksiste, one koji su bili spremni na suradnju s novom vlašću i oni koji to naprosto nisu bili spremni. Zanimljivu analogiju nalazimo u opisu ove zamršene situacije na kulturnom frontu kod Augusta Cesarca koji nije samo neposredno pratio zbivanja, već je bio i jedan od njezinih sudionika tijekom 1922. godine. U eseju „Umjetnost

i ruski radnik“ Cesarec navodi da su se frontovi sukoba koji su postojali u politici nakon revolucije izravno odrazili i u umjetnosti (Cesarec 1924), međutim za razliku od politike u umjetnosti bilo je teško povući jasne linije razgraničenja između lijevih i desnih pozicija:

“(...) Ima naime umetnika, a tih je možda većina [koji] politički barem ukoliko nisu desni što prihvaćaju revoluciju i čak je svojim radom pomažu pa su ipak u umjetnosti formalno desni, a ima i takvih koji su to isto makar su politički najgorljiviji komunisti. U prve bismo mogle ubrojiti brojne članove Proletkulta; jer ko što ćemo još videti, oni se, makar politički daleki, u umjetnosti po svom većinom impresionističkim formama približavaju. S druge strane ima umetnika koji stoje neutralno spram sovjetske vlasti ili su čak poput Kandinskog jedva dočekali priliku da se maknu izvan njena dosega, pa su ipak služeći se ultra levim formama ekspresionizma, odnosno futurizma i kubizma, formalno u umjetnosti levi. Ili ima umetnika koji kao Proletkult ispovedaju gorljivo komunizam, a formalno su dosta levi pa im se od strane drugih radikalaca spori pripadnost levima; to bi se moglo reći za grupu suprematista oko Maljeviča – oni koji im to spore jesu konstruktivisti“ (Cesarec 1924: 316).

Međutim, sukob se ubrzo pretvorio u revolucionarni klasni rat, a oduzimanje kulturne hegemonije neboljševičkoj inteligenciji od avangardne je kulture učinio žrtveno janje. Ta je, u osnovi lenjinistička politika, otvorila prostor sve snažnijem favoriziranju tradicionalnih medija i realizma koja od Harkovskog kongresa postaje obvezujuća doktrina ne samo u Sovjetskom Savezu već i na lijevom kulturnom frontu globalno. Zemljino odbijanje Harkovskog poučka znamenitim Krležinim predgovorom zbirci crteža Krste Hegedušića „Podravski motivi“ valja sagledati upravo kroz prizmu njezine avangradne poetike koja je po brojnim aspektima bila nepomirljiva s doktrinom socrealizma – barem iz perspektive jednog značajnog djela članova Udruženja.

Umjetnost kolektiva: paralelna čitanja Cesarca i Hegedušića

Cesarčevi putopisi i eseji u kojima reflektira zbivanja na umjetničkoj sceni tijekom svog prvog boravka u Sovjetskom Savezu 1922. godine svjedoče o njegovoj dubokoj involviranosti u kulturni i politički život prve sovjetske republike. Uz sudjelovanje na plenumima Kominterne taj ekspert za rusku avangardnu kulturu, teorijske probleme umjetnosti u revoluciji, apstrakciju, Maljeviča, Tatljina, Kandinskog, suradnik časopisa LEF, redovno posjećuje moskovski „Institut za nauke o umjetnosti“ odnosno „Muzej umjetničke kulture“ kao i „Moskovski Peredvižnoj (pokretni) Teatar Čiteca“ u kojem se odvija avangardne simfonije ljudskoga glasa (Cesarec 1924). Istodobno, Cesarec prati i produkciju i recepciju slikarstva – i avangardnog i realističnog – kod novih publika, a pritom se nije opredijelio, barem ne u prvoj polovici 1920-ih, isključivo za jednu odnosno drugu paradigmu.

Ovom prilikom zaustavit ćemo se na potonjem koje čini tek jedan mali segment njegove involviranosti u sovjetsku kulturnu scenu ranih 20-ih. Naime, razmotrit ćemo Cesarčev ogled o kolektivnoj deklamaciji Teatra ščiteca (‘govor, recitacija’) o kojoj je pisao 1924. godine. Nešto manje od desetljeća kasnije, 1932, pojedine koncepte iz tog teksta moguće je pronaći u tekstu Krste Hegedušića, tajnika Udruženja umjetnika Zemlja, objavljenog u *Almanahu savremenih problema* pod naslovom „Problem umjetnosti kolektiva“. Prema Prelogu (2022) u tom autopoetičkom tekstu Krste Hegedušića, jednog od glavnih protagonista socijalno angažiranog slikarstva međuratne hrvatske likovne scene, dane su „sve temeljne umjetničke i ideološke postavke djelovanja Udruženja umjetnika Zemlja“. Dosadašnje interpretacije unutar discipline povijest umjetnosti u njemu prepoznaju i provlačenje „ideje o Zemlji kao nosiocu avangardnih kretanja u umjetnosti svoje sredine“ o čemu je u okviru sazrijevanja marksističke orijentacije u likovnoj kritici pisala Jasna Galjer (2000). Povjesničarka Zorica Stipetić u njemu nalazi militantnost proletkultovske poetike. U odnosu na ranije Hegedušićeve elaboracije umjetnosti kolektiva Prelog (2022) u tom eseju nalazi prilično razrađeniji pristup razmatranju kolektiviteta u sferi Zemljine likovnosti. Okosnice Hegedušićeva eseja čine novi recipijenti umjetnosti, kritika larpurlartističkih pozicija i individualizma na temelju kojih donosi svoju

definiciju umjetnosti kolektiva. Nju pak – slijedom Cesarčeva razmatranja institucije svijeta umjetnosti u registru političkog spektra – naziva i lijevom umjetnosti, odnosno umjetnošću četvrtog staleža – akronima koji pretpostavlja proletere tadašnjeg predmodernog, zastalog sela i kapitalističkoga grada koji tijekom 20-ih prolazi kroz intenzivne procese industrijalizacije i aglomeracije radne snage. Za Hegedušića lijeva umjetnost podrazumijeva puno više od uvođenja socijalnog sižea u umjetničko djelo, a njezina je glavna karakteristika „razvijanje kolektivne svijesti kod četvrtog staleža“ (Hegedušić 1932). U vremenu diktature i cenzure progresivnog političkog djelovanja ovaj Hegedušićev tekst morao je biti omekšan i pažljivo odmjeren. Stoga ga razmatranja u relaciji s ranijim Cesarčevim ogledom pisanim u vremenu koje je dopuštalo da se o *umjetnosti kolektiva* raspravljala mimo kalkulacija s možebitnom cenzurom čine ponešto jasnijim. Umjetnost kolektiva Cesarec razmatra u relaciji s modelima kolektivne proizvodnje i kolektivne recepcije kolektivne deklamacije koji postaju okosnica prakse socijalno angažirane likovne umjetnosti međuratnog razdoblja. Kolektivna deklamacija bila je izrazito popularan umjetnički izraz u postoktobarskim danima u Moskvi koji se izvodio pod palicom muzičara i teoretičara glazbe, njezinog idejnog tvorca Vasilija Konstantinovića Serjožnjikova. Po Cesarcu izraz kolektivne deklamacije „najbliži je komunizmu jer se najdublje prikrado do njegovog vlastitog kolektivnog principa“ (Cesarec 1923: 65). Teatr Čiteca bavio se „totalnom reprodukcijom lirске, epske, a dijelom i dramske poezije“ (Cesarec 1923: 67), a stremio je oživljavanju najboljih starih i novih djela poeta kako bi „pomogao literarno estetsko vaspitanje školske omladine i da je upozna s uzornim djelima poezije“ (Cesarec 1923: 67). Međutim, Cesarec ljudskom glasu koji je ključni medij kolektivne deklamacije pridaje važnost zbog mogućnosti kreiranja osobito sugestivne i snažne muzičke emocije. Stoga govori o „emocionalnom viru“ koji deklamacija stvara tijekom izvedbe, a on u sebe povlači i auditorij, što neminovno dovodi do „nestajanja jaza između scene i gledališta“ (Cesarec 1923: 71).

Koncepte koji dolaze iz teorijske artikulacije tog izvedbeno-scenskog formata Hegedušić prevodi u sferu likovnosti koja odgovara specifičnim potrebama lokalne sredine s jasnim ciljem vraćanja umjetnosti u život. Kolektivnu scensku proizvodnju Sorježnjikova teatra za-

mjenjuju kolektivne radne procedure likovnih umjetnika, koji operiraju unutar institucije svijeta umjetnosti isključivo kao kolektiv. Zaokret ka kolektivitetu kod angažiranih umjetnika Zemlje vidljiv je i u praksi forsiranim zajedničkim istupanjima – prije svega u formatu grupnih izložbi, a onda i kroz kompleksan kolektivni rad pozadinskog tipa koji podrazumijeva – uz godišnju skupštinu – i redovne sastanke s redovima kritike i samokritike stvaralaštva njezina članstva. Na sastancima Zemlje odvijaju se i zahtjevna pregovaranja kolektivnih istupa i modela medijacije angažirane umjetnosti, uključivanja novog članstva i gostiju njihovih izložbi, planiranja tuzemnih i inozemnih izložbenih aktivnosti, organizaciju pratećih predavanja, iznošenja vrlo radikalnih prijedloga funkcioniranja Udruženja kojima bi se subvertiralo umjetničko tržište itd. Iako su dezerteri stare umjetnosti – kako Hegedušić naziva Zemljaše – operirali starom institucijom svijeta umjetnosti (hrvatskim, jugoslavenskim i europskim muzejskim i galerijskim sustavom) – Zemlja je odlučno istupila iz okvira individualne recepcije umjetničkog djela. Taj se zaokret odvio zahvaljujući novim ikonografskim obrascima socijalnog slikarstva, usmjerenim na reprezentaciju potlačenih koji neposredno postaju i njihova brojna nova publika, a ubrzo potom i sami stvaraoci socijalne umjetnosti, pa i njezini kritičari i teoretičari. Hlebinska škola u kojoj je Hegedušić radio sa samoukim seljacima slikarima te likovni kružok u Sindikatu građevinskih radnika u Zagrebu neminovno su doveli do brisanja granica između angažiranih umjetnika i novih publika njihove umjetnosti što nas opet vraća na Cesarčev esej.

Dosadašnje interpretacije avangardnosti Zemlje bile su postavljene u relaciji s avangardnim praksama Berlina i Pariza – što iz današnje perspektive možemo uvažiti kao jedan aspekt utjecaja na Zemlju. Modernističkim perspektivama skloni narativi discipline povijesti umjetnosti velika umjetnička središta promatraju često kao nepovezane, izolirane otoke iz kojih se sfera utjecaja širi jednosmjerno prema „periferiji“. Hladnoratovska perspektiva u kontekstu jugoslavenske pa tako i hrvatske historiografije donijela je još jednu razinu problema u razmatranja socijalno angažiranih praksi međuratnog razdoblja. Naime, kao posljedica Rezolucije Informbiroa od ranih 1950-ih povijest umjetnosti u potpunosti je posjekla veze hrvatske umjetničke scene s praksama Istočne provenijencije – zaboravljajući pritom

i da su Berlin (tijekom 1920-ih) i Pariz (tijekom 1930-ih) funkcionirali kao vrata širenju sovjetske kulture i umjetnosti u Europu. U Berlinu je do uspona fašizma bilo smješteno i službeno europsko sjedište Kominterne, da bi se od ranih 1930-ih premjestilo u francusku metropolu. Avangardne prakse koje se razvijaju u ta dva grada ne bi bile moguće bez sovjetske sfere utjecaja koja tako posredno dolazi i do hrvatske socijalno angažirane scene. Međutim, sovjetski je utjecaj, barem što se tiče prakse Udruženja umjetnika Zemlja, bio i neposredan zahvaljujući Cesarčevim ogledima u *Književnoj republici*. Iz njih je potekao i koncept umjetnosti kolektiva na kojem će Udruženje Zemlja temeljiti svoj program, teorijske postavke i složenu umjetničku praksu.

Literatura

- Bürger, P. 2007. *Teorija avangarde*. Zagreb: Izdanja Antibarbarus.
- Cesarec, A. 1924. Sorznjikov i njegov Teatar Čitec. (Prikaz jedne nove umjetnosti u sov. Rusiji). *Književna republika II*: 63–83.
- Cesarec, A. 1923/1924. Savremeni ruski slikari. Umjetnost u revoluciji i apstraktna umjetnost. Kandinski, Maljevič, Tatlin. *Književna republika II*: 347–361.
- Cesarec, A. 1924. Umjetnost i ruski radnik. *Književna republika II*: 315–320.
- Cesarec, A. (20. 10. 1919). Boljševici i kultura I. *Istina*. str. 3.
- Cesarec, A. (3. 11. 1919.). Boljševici i kultura. II. *Istina*. str. 3.
- Depolo, J. 1969. Zemlja (1929–1935). 1929–1950. *Nadrealizam, socijalna umjetnost*. Ur. M. Protić. Beograd: Muzej savremene umjetnosti. 36–50.
- Fitzpatrick, S. 1992. *The Cultural Front: Power and Culture in Revolutionary Russia*. New York, SAD: Cornell University Press.
- Galjer, J. 2000. *Likovna kritika u Hrvatskoj 1868–1951*. Zagreb: Meandar.
- Glaser, A., Lee, Steven S. 2020. *Comintern Aesthetics*. Toronto, CA: University of Toronto Press.
- Kolešnik, Lj. 1999. *Likovna kritika*. Doktorska disertacija. Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu.
- Prelog, P. 2022. Prilog tumačenju „Problema umjetnosti kolektiva“ Krste Hegedušića. *Ars Adriatica* 12 (2022): 101–112. Doi: 10.15291/aa.4079.
- Piotrowski, P. 2011. *Avangrada u sjeni Jalte. Umjetnost Srednjoistočne Europe u razdoblju 1945.–1989*. Zagreb: Institut za povijest umjetnosti.
- Reberski, I. 1970. Zemlja u riječi i vremenu. *Život umjetnosti* 11/12: 33–79. Preuzeto s: <https://hrcak.srce.hr/301925>
- Stipetić, Z. 1982. *Argumenti za revoluciju – August Cesarec*. Zagreb: Centar za društvene djelatnosti socijalističke omladine Hrvatske.
- Stojković, A. 1989. *Boljševici i kultura: (ogled o rusko-sovjetskom iskustvu 1917–32)*. Zagreb: Sociološko društvo Hrvatske.
- Šolman, M. 1971. Kiparstvo. *Kritička retrospektiva „Zemlja“*. Ur. I. Zidić i dr. Zagreb: Umjetnički paviljon Zagreb. 125–127.
- Vuković, V. 2019. Poetika politike – Zemlja kroz autopoetičke tekstove. *Problem umjetnosti kolektiva – slučaj Zemlja*. Ur. I. Hanaček i dr. Zagreb: BLOK. 10–21.

AUGUST CESAREC

PSIHOANALIZA
I INDIVIDUALNA
PSIHOLOGIJA

ZAGREB 1932

NAKLADA ULASTITA - KOMISIONALNA NAKLADA
KNJIŽARE "MERCANTILE", ZAGREB, MASARYKOVA 9

149
1932

PRELJEVIĆ, VAHIDIN

Slijepi putnici svjetske revolucije
Manès Sperber i August Cesarec

PRELJEVIĆ, VAHIDIN

Slijepi putnici svjetske revolucije Manès Sperber i August Cesarec

140

I.

U nekoliko nastavaka zagrebačkog mjesečnika *Književnik* u toku 1931. godine August Cesarec objavljuje obimnu studiju o individualnoj psihologiji Alfreda Adlera, koja je 1932. godine izašla kao zasebna knjiga. Ova publikacija s ambicijom da se predstavi kao ozbiljan znanstveni rad predstavlja, izuzimajući piščev fikcionalni opus, jedan od najdužih tekstova koje je Cesarec napisao. Intenzitet zanimanja za Adlerov nauk ima svoju programatsko-ideološku, ali i zanimljivu idejnihistorijsku i biografsku pozadinu.

Cesarec u svojoj raspravi širokog zahvata ocrtava genezu Adlerove individualne psihologije nastojeći je pozicionirati u diskurzivnom kontekstu vremena te u tradicijskoj struji filozofskih refleksija nesvjesnog od Schopenhauera, preko Eduarda Hartmanna do Nietzschea i Otta Weiningerera. Cesarec ishodište individualne psihologije vidi, kao i većina suvremenika, u psihoanalizi Sigmunda Freuda, te se on najprije iscrpno posvećuje rekonstrukciji Freudovih teorema, koje suvereno sažima na sljedeći način:

„Dvije su osnovne zasade, s kojima je psihoanaliza došla na glas. Prva je u tom da nasuprot uobičajene naučne psihologije, za koju je duša istovjetna sa sviješću, postavljen za dušu primat nesvjesnoga: sve duševne pojave, pa tako i afekti, volja i mišljenje, da su same po sebi većinom nesvjesnog karaktera, a ono što se od njih u duši javlja svjesno, da je samo parcijalno, jedan malen dio duševnog života. Druga osnova zasada jeste u tom da u duševnom životu, kao izraz tog nesvjesnog, igraju presudno važnu ulogu porivi i nagoni u vezi sa seksusom; ti nagoni da su naročito važni u postanku nervnih i duševnih bolesti, odnosno još više, oni da se s velikim pozitivnim uspjehom, kroz sublimaciju, ispoljuju i u samom kulturnom, socijalnom i umjetničkom stvaranju“ (Cesarec-SD 20 1982: 7).

Cesarec u Freudovom iskoraku vidi svakako napredak u odnosu na metafizičke koncepcije nesvjesnog u tradiciionalnoj filozofiji, no zamjera mu nedorečenosti u teorijskim postavkama, npr. u njegovoj dihotomiji između libida i „principa realnosti“. Svakako da je za marksistu

Cesarca ključan nedostatak Freudove teorije u tobožnjem isključivanju društvene dimenzije: „Taj socijalni, sociološki faktor, izgubio je Freud u svojoj teoriji [...] Baveći se unutarnjom dinamikom duševnosti, on je zaboravio dinamiku vanjsku, koja na ovu unutarnju utiče; on je s dušom učinio po prilici što i metafizičari s raznim svojim apsolutima“ (Cesarec-SD 20 1982: 19).

Ova Cesarčeva kritika frojdizma, iako ima određene kreativnih momenata u formiranju argumentacijske linije, te usprkos zavidnoj erudiciji koju autor demonstrira, ipak se uklapa u šire okvire obračuna tadašnjih predstavnika dogmatskog marksizma sa psihoanalizom, koju je Božo Kovačević pomno analizirao u svojoj knjizi *Psihoanaliza i ljevica* (Kovačević 1989). Ključni problem sa psihoanalizom bio je u tome što taj nauk nije bilo jednostavno svesti na uobičajene teorijske neprijatelje, dakle ni na „idealizam, ni na mehanički materijalizam, ni na pozitivizam“ (Kovačević 1989: 10). Osim toga, psihoanaliza se smatrala „čedom dekadentne građanske atmosfere“ (ibid.), teorijom koja je bila tipičan izdanak liberalne epohe, s njenim sve većim fokusom na pojedinca i njegov unutarnji život, o čemu je iz društvenopovijesne vizure pisao američki historičar Peter Gay u svojim portretima 19. stoljeća (Gay 1997), te u sintezama o Sigmundu Freudu (Gay 1987) i Arthuru Schnitzleru (Gay 2002). Iako se, iz perspektive sovjetske politike moći, psihoanaliza mogla činiti „relativno nevažnom“ jer je djelovala apolitičnom i jer se nije mogla „instrumentalizirati“ ni za interese državne politike ni protiv njih (Kovačević 1989: 10), ipak je državni sovjetski marksizam 1936. godine faktički anatemizirao psihoanalizu (Kovačević 1989: 11), vjerovatno i zbog toga što je ona sve više nadrastala status jedne od psiholoških discipline pretvarajući se u univerzalnu nauku o čovjeku, čime je počela direktno konkurirati marksizmu.

No, sve do tridesetih godina očito je i unutar partijskog marksizma postojala izvjesna sloboda eksperimentiranja s psihoanalitičkim učenjima, a pritom se kao moguća alternativa povezivanja novih psiholoških pravaca s marksizmom pojavljivala individualna psihologija Alfreda Adlera, koja se, između ostalog, i zbog svog naglašavanja socijalnog momenta i značaja „osjećaja za zajednicu“ činila idealnom za takav poduhvat.

Kao takvu bolju alternativu frojdizmu, priključivu marksizmu, predstavlja je i August Cesarec u svojoj studiji. Ne ulazeći u teorijske nijanse, koje Cesarec detaljno

razrađuje, on ističe da je „osjećaj za zajednicu“ „stup njegove [Adlerove] nauke i to je njezin veliki socijalni momenat“ (Cesarec-SD 20 1982: 39) te naposljetku dolazi do zaključka da

„individualna psihologija nije nikakva psihologija individualna u smislu nekog individualizma, nego baš obratno, u smislu antiindividualizma. Individuum samo kao početna tačka i konkretan predmet razmatranja i obradbe, a zapravo odgoj i liječenje individua u smislu socijalnosti – u tome je bitnost individualne psihologije [...]. No iz toga onda izlazi i drugi zaključak [...]. Ako je individualna psihologija bolest i neurozu individue pronašla u njegovom individualizmu i pomanjkanju osjećaja za socijalnost, i ako je ona u tim individualnim slučajevima pronašla općenitu crtu naše epohe, odnosno njenu bolest i neurozu, onda je odmah jasno i njeno mjesto u toj epohi, a s mjestom i značenje. Recimo samo ovo: zar su u ovoj epohi vidni samo individualizam, pojave konkurencije i porivi prestiža i superiornosti? Dvije struje, za svako oko vidljive, kontrastiraju u toj epohi, na jednoj strani sila konkurencije i individualizma, a na drugoj strani sila solidarnosti i socijalnosti? Kuda dakle spada individualna psihologija? Razumije se samo posljednjoj struji. S tog gledišta dakle nije nikakvo čudo, nego je i sasvim ispravno kad mnogi individualnu psihologiju nazivaju socijalnom psihologijom“ (Cesarec-SD 20 1982: 65–66).

Cesarec dodaje još i to da se sam Adler izjasnio za socijalizam, ukazujući na jednu Adlerovu fusnotu u njegovom djelu *O nervoznom karakteru* u kojoj on polemizira s Freudom.

No, osim te fusnote, u kojoj Adler samoidentifikacijski govori o „svom poznatom socijalističkom svjetonazoru“ (Adler 1928: 24), postoje i mnogi drugi pokazatelji da je sam Adler bio još od svojih početaka duboko ukorijenjen u socijalističkom miljeu, da se još od mladosti zalagao za radnička prava, ravnopravnost žena, što je izazvalo trzavice Freudovom krugu dok mu je još pripadao, te da su neki ključni impulsi za njegovu teoriju, od ideje malovrijednosti (koju je u socijalnom domenu vezivao za položaj radnika), pitanja moći, do dijalektičkog modela i ideje zajednice, inspirirani marksističkom filozofijom (Bruder-Bezzel 2019). Nema nikakve sumnje da

je Adler i nakon Prvog svjetskog rata, sve do svoje kasne faze ostao vjeran idealima socijalističkog humanizma, kakvog ga je on razumijevao. No, njegov spis o boljševizmu s kraja 1918, u kojem kritizira ponašanje novih vlastodržaca u Kremlju, zamjerajući im isto ono beskrupolozno i brutalno posezanje za moći (Adler SA-7, 2009: 111–190), koje je odlikovalo i raniji režim, te njegovo kasnije distanciranje od ljevičarskih političkih aktivnosti unutar njegovih radnih zajednica za individualnu psihologiju, govori u prilog tome da Adlerov nauk, istina, ima načelnih podudaranja s marksističkom filozofijom, no da je on ipak teško spojiv s revolucionarnom agendom. Adler, ako ga se ideološki želi pozicionirati, najprije se uklapa u profil klasične socijaldemokratije, reformističke, a ne revolucionarne ljevice.

Ipak, entuzijazam za Adlerovu individualnu psihologiju u 1920-ima, koji nalazimo kod brojnih ljevičarskih intelektualaca i pisaca poput Ottoa Rühle, Alice Rühle-Gerstel, Erwina Wexberga, koje Cesarec sve uređno i izdašno citira, ili Ottoa Kausa, Gine Kaus, te naravno Augusta Cesarca i Manèsa Sperbera, predstavlja zanimljivu epizodu u evropskoj intelektualnoj historiji.

Znakovita je i rječita i *biografska pozadina* Cesarčeva bavljenja psihologijom Alfreda Adlera, koji je, uz secesiju Carla Gustava Junga, predstavljala najozbiljniju disidentsku grupu koja se izdvojila iz psihoanalitičke zajednice utemeljene oko ličnosti i djela Sigmunda Freuda (Benetka 2017). Prema svemu što znamo, ključni poticaj za Cesarčev studiozni prikaz Adlerovog nauka i njegov pokušaj da ga spoji sa marksističkom dogmom došao je od Manèsa Sperbera, austrijskog književnika, i u to vrijeme psihologa i komunističkog aktiviste, s kojim je Cesarec ostao u prijateljskim odnosima i onda kad je Sperber raskrstio s Komunističkom partijom.

Cesarčev izlet u individualnu psihologiju nas ovdje zanima i kao simptom jedne mnogo šire, i idejno historijski fascinantne pojave: fenomena globalnog intelektualnog umreženja koje se ostvarivalo preko djelovanja međunarodnog revolucionarnog i komunističkog pokreta, pogotovo u periodu u kojem još nije došlo do potpunog dogmatskog zatvaranja u totalitarnom ambijentu staljinističkih čistki, i u kojem je taj pokret još privlačio velik broj značajnih pisaca i intelektualaca. O tom produktivnom intelektualnom networkingu pisala je nedavno švicarska historičarka Brigitte Studer u svojoj inspirativnoj studiji *Putnici svjetske revolucije* (Studer

2020). Osnivanje Kominterne 1919. stvorilo je platformu političkog ali i intelektualnog aktivizma na kojoj su se uspostavljali kontakti, prijateljstva i na kojoj su cirkulirale lijeve ideje. Riječ je o do tada neviđenom intenzitetu intelektualne globalizacije koja je svakako uvijek uključivala i praktičan, uglavnom konspirativni rad na ostvarenju cilja svjetske revolucije, s Moskvom i novim vlastodržcima u Kremlju kao njenim prirodnim centrom. Kominternu je dakle pružila okvir za stvaranje „nove političke gramatike, novu formu kolektivnog radikalnog angažmana sa vlastitim pravilima“ (Studer 2020: 20). Ona je obuhvaćala različite aspekte komunizma: „internacionalistički politički program sa utopijskom dimenzijom i teritorijalno situirani politički režim koji je slijedio vlastite interese (Studer 2020: 21). Ni je otuda bilo čudno što su se mnogi mladi intelektualci, ponikli na ruševinama starih imperija, kao Sperber ili Cesarec, povelili za nadom u stvaranje boljeg i pravednijeg svijeta, ili, možda preciznije, za anarhističkim erosom urušavanja starog i mogućnosti stvaranja novog svijeta, pritom ne uviđajući ili potiskivajući – barem ne na početku – da se revolucionarna logika nasilja veoma brzo osamostaljuje od svoje prvobitne semantike i ideološke supstance te postepeno pretvara u mehanizam uspostavljanja i održavanja sirove moći, o čemu će Sperber kasnije i sam samokritički pisati, a Cesarec posredno, izokola naznačivati u svojoj publicistici, naročito u svojoj studiji o Adleru, koji je, čega je Cesarec sigurno bio svjestan, veoma rano kritizirao boljševičko nasilje.

Mnogi su se među tim mladim intelektualcima, dakle, ukrcali na brod čije je odredište bilo ostvarivanje njihovih utopijskih žudnji, koje su vjerovatno uvijek bile više anarhističke nego dogmatsko-marksističke, a o kojima je mladi Ernst Bloch pisao još 1918. u svom proznom djelu *Duh utopije*: ukrcali su se na taj brod u očekivanju da neće morati platiti punu cijenu tog putovanja: na neki način postali su *slijepi putnici svjetske revolucije*.

Bloch je taj anarhistički eros epohe uhvatio u sljedećoj slici: „Čudnovato je biti mlad. Jedan samo sanja i staje u sebi. Onaj bolji pak djeluje, radi, udara oko sebe i izlazi van. Ali, ako dobro djeluje, i on ima svoj san. On, ono što je dobio iznutra, svoje želje, svoju tajnu, naivno ispoljava iz sebe. To je često udarac uprazno, jer mi nismo sami, jer od nas ništa ne počinje, i jer mi u našoj mladalačkoj snazi ne posjedujemo starost, uravnoteženost s onim što jeste i što želi postati“ (Bloch 1985: 55).

A iz distance od nekoliko desetljeća Sperber opisuje tu atmosferu, u kojoj se pokretao taj anarhističko-utopijski impuls, na sljedeći način:

„... Tada sam živio u uvjerenju da se nalazimo na pragu i da svaki tren moramo biti spremni da ga prekoračimo; ili bolje rečeno: nalazili smo se u hodniku koji smo brzo htjeli ostaviti iza sebe da bismo iz ovog intermeca konačno iskoračili u stvarnu akciju [...] U ljeto 1920. godine djelovalo je kao da će proleterska revolucija preko Varšave stići i do Berlina i onda – ko zna? – možda nastaviti sve do Parisa“ (Sperber 1983: 295).

II.

U dijelu studije koja se bavi rekonstrukcijom Adlerove intelektualne biografije Cesarec kao jedan od svojih najvažnijih izvora upravo navodi esej „Čovjek i njegov nauk“ Manèsa Sperbera, objavljen 1926. godine:

„Postoje čak i tvrdnje da Alfred Adler, iako dugogodišnji saradnik Freuda, nikad nije bio freudovac. To mišljenje zastupa na primjer berlinski, i kod nas već poznati individualni psiholog Manès Sperber, u svom eseju *Alfred Adler: Der Mensch und seine [sic!] Lehre*“⁰¹ (Cesarec-SD20 1982: 22).

Cesarec apostrofira da je Sperber „kod nas već poznati individualni psiholog“; uistinu je Manès Sperber, nakon Drugog svjetskog rata jedna od važnih figura austrijske književnosti, ovjenčan slavom kao esejista, renegatski publicista, i autor romaneskne trilogije *Poput suze u okeanu*, u tom trenutku za širu kulturnu javnost još nepoznata, mada je u određenim krugovima stekao izvjesnu popularnost kao promotor Adlerove individualne psihologije.⁰² Rođen je 1905. u galicijskom Zablotovu, a 1916. je s porodicom preselio u Beč. Sperber je negdje od sredine 1920-ih godina kao aktivista uključen u tri važna ideološka strujanja, koja će obilježiti njegovu intelektualnu biografiju i njegov rad: on je najprije aktivan član jevrejskih revolucionarnih omladinskih udruženja, zatim postaje pristalica i jedan od najvažnijih promotera *Udruženja za individualnu psihologiju*, a u Berlinu, u kojem boravi od 1927, postaje i formalno član Komunisti-

čke partije, s kojom je i do tada simpatizirao; na taj korak najvjerovatnije se odlučuje pod dojmom krvavih izgreda nakon paljenja bečke Palače pravde u ljeto te iste godine. Godine 1932. će se odvojiti, barem formalno, od Adlerove grupe, iako će ostati privržen osnovnim idejama individualne psihologije, a 1937. će se rastati i s Komunističkom partijom. Nakon Drugog svjetskog rata djeluje kao istaknuti ekskomunistički renegat – u skladu s tipom javnog intelektualca kojem se na zapadnoj kulturnoj i književnoj sceni u periodu Hladnog rata dodjeljivala uloga „opinion leadera“ ili eksperta za pitanja u Istočnom bloku (Rohrwasser 1991: 10).

Cesarec početkom 1930-ih ne poznaje Sperbera samo preko literature nego i preko intenzivnog druženja i intelektualne razmjene, koja traje od 1929, kad Sperber dolazi u prvu posjetu Zagrebu, te se tamo upoznaje s Krležom i Cesarcem, s kojim će se narednih godina redovno viđati. O obojici je on u svojim memoarima ostavio upečatljive i fascinantne portrete. U stvaranju idejno-biografske „konstelacije“, „misaonom prostoru“, u kojem se događa ovaj Sperberov susret s prvacima intelektualne ljevice u tadašnjoj Jugoslaviji, osobito u Hrvatskoj, na značajan su način sudjelovale i ličnosti koje se i danas nalaze na margini duhovne i kulturne povijesti.

Posebnu ulogu u posredovanju ovih veza imali su Beno i Vera Stein. Beno Stein, rodom iz Češke, bio je ugledni zagrebački internista iz jevrejske porodice, aktivan u cionističkim udruženjima i jevrejskoj loži Bnei Brit, te „simpatizer“ komunističkog pokreta u Jugoslaviji (Čolaković 1980: 535). Imao je i neposredne kontakte s jugoslavenskim komunistima, između ostalog i zbog toga što je bio liječnik upravitelja sudskog zatvora. Odlazi krajem 1920-ih godina na medicinske kongrese u Berlin, gdje u to vrijeme boravi i Sperber, koji je pak tamo aktivan u ogranku Udruženja za individualnu psihologiju. U svojim memoarima Sperber je napisao da ga je pri prvom susretu Beno Stein podsjetio na „Dickensovog Mr. Pickwicka“. Bio je srednje visine, a tako korpu-lentan da je djelovao skoro nezgrapno, no ipak bio je okretan i tjelesno, jednako kao i duhovno ... lice su mu obasjavale pametne oči u kojima je svjetlucao radoznali humor; one su obećavale razumijevanje i potporu, pomoć koja će biti obazriva i energična u isti mah. Bio je izvanredan liječnik, jer je bio obučen od velikih učitelja i jer je drugima uvijek bio brat i jer je bio čovjek ... U prvom trenu našeg susreta postao je moj prijatelj“ (Sper-

01 Knjiga koju je mladi Sperber objavio o Adleru 1926. godine predstavlja ne samo prikaz jednog nauka nego i panegirik ličnosti bečkog psihologa. Sperber se u toj knjizi posebno trudio istaknuti bliskost Adlera s običnim narodom – za razliku od hermetičnih krugova Freudove psihoanalize, rezervirane za viši građanski sloj. Tako podcrtava i jednostavnost Adlerovog jezičkog izraza, njegove redovne odlaske u narodne kuhinje i radničke domove, da bi poentirao tvrdnjom da je Adlerovo djelovanje zapravo „djelovanje jednog osebujnog revolucionara“ te da je njegov cilj da individualnu psihologiju napravi odgajateljicom čovječanstva, da njome nekad zamijeni politiku i religiju, ovaj cilj je revolucionarni, on je postavljen s pathosom zajednice.

02 Najvažniju i dosad najpotpuniju sintezu o životu i djelu Manèsa Sperbera napisala je germanistica Mirjana Stančić. I ovaj esej se u jednom značajnom dijelu naslanja na njena istraživanja (Stančić 2003).

03 Stein nakon napada Trećeg Reicha na Jugoslaviju biva mobiliziran kao ratni liječnik te poslan u Kragujevac. Tu su ga nacisti zarobili, nakon čega je on počinio samoubojstvo. Vera Stein-Ehrlich će, za razliku od svog supruga, preživjeti Drugi svjetski rat, 1942. se priključiti partizanima, te nakon rata, doktoriravši antropologiju na Berkleyu, pa se onda vrativši u Jugoslaviju, tj. u Zagreb, postat će istaknuta znanstvenica u području kulturalne antropologije i pedagogije.

Njena sestra pak, Ina Jun-Broda, koja je u holokaustu izgubila i supruga Miroslava Juna, istaknutog komunističkog intelektualca, koji je također bio blizak krugu sina Aleksandra Savića iz prvog braka, rođenog Schwarz, postat će izuzetno važna i u kasnijim poslijeratnim u književnim mrežama. Ona se nakon rata nastanjuje u Austriji, počinje objavljivati na njemačkom jeziku, između ostalog i zbirku pjesama *Pjesnik u barbarizmu*, u kojoj prerađuje svoje iskustvo holokausta, ali ne gubi vezu s domovinom. Prepjevala je ili prevela na njemački antologiju jugoslavenskih partizanskih pjesama, izbor iz Krležinih *Balada Petrice Kerempuha*, *Kamenog spavača* Maka Dizdara, pripovijetke i romane Branka Ćopića, Derviša Sušića i mnogih drugih. Inače Krleža joj piše 1968. godine i zahvaljuje na izvrsnom prijevodu *Balada Petrice Kerempuha*:

„Ima već nekoliko godina što ste se posvetili ovom jedva rješivom zadatku da prevedete *Balade*, što za prevodioca predstavlja, nema sumnje, jedan od najtežih napora. Vi ste pristupili ovom poslu sa čistim oduševljenjem, a mora se priznati, da ste sve poteškoće svladali majstorski. Lirske partije kao i dramatski detalji u Vašem prijevodu dolaze do punog i uvjerljivog izražaja tako da se *Balade* čitaju njemački veoma jasno i sugestivno, a to je, na kraju, najviše što se za jedan prijevod može reći“ (Krleža 1988: 189).

ber 1983: 511). No, ključna u samom uspostavljanju veze ove porodice te njegovog kruga prijatelja sa evropskim pokretom individualne psihologije bila je njegova supruga Vera Stein, iz jevrejske zagrebačke porodice Ehrlich (Grünfelder 1989: 74). Ona se odranije zanimala za razne vrste psihoterapija, te se već u Beču upoznala sa naukom Alfreda Adlera, čija je predavanja očito pohađala (Kovačević 1989: 72), a za vrijeme boravka u Berlinu odlazila je na sesije koje je vodio Manès Sperber: „postala je poticajna polaznica mojih tečajeva, a kasnije pouzdana suradnica. Rado sam je slušao dok je slikovito govorila o svom rodnom gradu i jevrejsko-hrvatskom miljeu, o zbivanjima u Kraljevini Jugoslaviji, u kojoj se Hrvati osjećaju uskraćeni, šikanirani, pa i potlačeni od Srba, o zločinima policijske diktature, uspostavljenoj 1929. godine“ (Sperber 1983: 510–511). Sperber tada uspostavlja prijateljstvo s bračnim parom Stein, a oni u međuvremenu osnivaju Radnu zajednicu za individualnu psihologiju, dakle zagrebački ogranak Adlerovog pokreta. Pozivaju Sperbera u Zagreb da održi nekoliko predavanja i seminara o individualnoj psihologiji, i on tu upoznaje Cesarca, koji će nakon Sperberovih predavanja napisati svoju studiju. U zvaničnom publikacijskom organu Adlerovog pokreta, u *Internationale Zeitschrift für Individualpsychologie*, (VIII/5, 1930, str. XVII), u dijelu koji se bavi kronikom ovog pokreta, nalazimo jednu bilješku o programu tih predavanja:

„U Radnoj zajednici Zagreb (Zagreb, Strossmayerov trg 4, Jugoslavija od mjeseca aprila do mjeseca juna održana su sljedeća predavanja:

Manès Sperber (Berlin): Uvod u individualnu psihologiju.

Dr. med. Benno Stein: Psihologija bolesti (dva predavanja)

Olly Stein (učiteljica klavira): O muzikalnosti Nelly Geiger (umjetnički zanatlija) i Klara Elsner (nastavnica gimnastike): O nespretnosti

Jula Weiner (nastavnica): Postavljanje cilja za desetogodišnjake (školski eseji i sjećanja na djetinjstvo)

Vera Stein-Ehrlich: Uvodni tečaj individualne psihologije.“

Adresa održavanja sesija koja se spominje u ovoj bilješci zaslužuje posebnu pažnju. Naime, Sperber opisuje u svojim sjećanjima kako se za vrijeme svojih čestih i du-

gih boravaka tridesetih godina u Zagrebu, sa Cesarcem više puta sastajao upravo u ordinaciji Bena Steina, koja je bila u istoj zgradi (Strossmayerov trg 4), u kojoj je bila smještena i Matica hrvatska, čiji je član odbornik bio upravo Cesarec. „Cesarec je tako često ručao s nama; a skoro svakodnevno dolazili bi tu i drugi prijatelji na kafu“ (Sperber 1983: 601). To je bilo zgodno i zbog konspiracije, jer bi takvi učestali susreti dvojice istaknutih komunističkih intelektualaca, sigurno izazvali pažnju. Da bi dodatno maskirao takve i slične susrete, Beno Stein je komuniste koji su se tu sastajali uredno vodio kao svoje pacijente, piše Sperber. Inače, jedan izvor spominje i njegovu aktivnu pomoć jugoslavenskim dobrovoljcima iz Španskog građanskog rata (Romano 1980: 22).⁰³

III.

Sperber je u Cesarcu očito vidio duhovnog srodnika, koji ga je „privukao od prvog susreta“. Od njega, navodi Sperber, naučio je „toliko puno o višeslojnoj, do očaja u sebi proturječnoj suštini njegovog naroda i čudnovate države Jugoslavije. On je bio tako upućen u daleku i blisku prošlost, prisan sa svim slojevima naroda, sa svakodnevnicom seljaka i radnika, činovnika i popova, kao da je bio jedan od njih. Za razliku od svog čuvenog prijatelja i druga, izvanrednog Miroslava Krleže, August Cesarec je uvijek mislio i pisao kao da se nalazi usred meteža; svakoga je gledao sa iste visine, ni odozgo, ni odozdo. Njemu je svaki prostor bio prenapučen životni prostor, pun ljudi koji su se lijepili jedni za druge, iako su mnogi od njih bili jednako usamljeni kao i bjegunac koji ne želi da ga iko prepozna“ (Sperber 1983: 601).

Redovno su se 1930-ih viđali u Zagrebu, a jedna od najupečatljivijih scena koju je o tim susretima u svojim memoarima zabilježio Sperber jeste ona u kojoj su njih dvojica na Trgu Bana Jelačića prisustvovali privođenju trojice ustaša koji su – očito je riječ o decembru 1933. godine – pripremali neuspješni atentat na kralja Aleksandra za vrijeme njegove posjete Zagrebu. Iako se radilo o ideološkim protivnicima, Sperberova rekonstrukcija sugerira da je prizor premlaćenih ustaša kod njega i Cesarca izazvao sažaljenje, svjesni da su „nas oni [ustaše] mrzili više nego svoje progonitelje i da bi njihova stranka, kad bi došla na vlast, istrijebila nas bez ikakvog oklijevanja“ (Sperber 2003: 622). No, kod Sperbera nailazimo i

na drugi momenat u vezi s ovim događajem, na koju je, kako kaže, narednih godina često mislio: na „izvjesnost da će njihovo strijeljanje [zarobljenih ustaša] izazvati tako mnogo drugog, besmislenog i još okrutnijeg nasilja“ (ibid.).

Inače, Sperberova „kritika nasilja“, uključujući svako i revolucionarno nasilje, koje, jednom upotrijebljeno, slijedi svoju logiku i osamostaljuje se od ovog ili onog ideološkog cilja, bit će jedna od glavnih tema u njegovim političkim esejima narednih desetljeća, i uvid u emancipaciju nasilja od bilo koje ideje, odnosno njeno svođenje na brutalno uspostavljanje pozicije moći, bio je jedan od presudnih momenata koji su Sperbera otuđili od komunističkog pokreta⁰⁴ Vjerovatno je taj senzibilitet za logiku nasilja upravo dio Adlerovog naslijeda; Adlerova individualna psihologija upravo polazi od kritike moći i teži njenom prevladavanju.

Sperber je, osim sa Cesarcem i Krležom i krugom oko Benna Steina, ostao prijatelj i s važnim ličnostima u komunističkoj partiji, koji su djelovali u pariškom egzilu. Posebno je blizak bio sa Đukom Cvijićem, ali i sa Milanom Gorkićem, tadašnjim generalnim sekretarom partije, koji mu je očito povjerovao neke važne zadatke i s kojim se intenzivno savjetovao (Sperber 1980: 690).⁰⁵ Sperberov status u komunističkim intelektualnim krugovima u Zagrebu, angažman za individualnu psihologiju, pa i njegovo djelovanje unutar jugoslavenskih partijskih struktura, očito nije prijalo svim jugoslavenskim komunistima. Rodoljub Čolaković u svojim memoarima bilježi susret sa Sperberom u Parizu, ispisujući izuzetno negativnu „karakteristiku“ za ovog autora, vjerovatno i pod dojmom kasnijeg Sperberovog renegeatstva:

„Sreo sam u Parizu Stefana Mitrovića, koji se vraćao iz Ženeve sa mirovnog omladinskog kongresa. Po njegovoj ocjeni, to je bila vrlo uspješna manifestacija jedinstva mlade generacije protiv rata. U razgovoru mi je ispričao da se u Parizu nalazi nekakav predstavnik KPJ po imenu Manes Šperber. Iznenadio sam se, jer sam znao da naš CK nema nikakve veze sa Šperberom“ (Čolaković 1980/2: 535).

U opisu koji slijedi izbija Čolakovićev negativan stav ne samo prema Sperberu, kojeg je, kako on u svom portretu sugerira, smatrao subverzivnim elementom, nego i prema marksističkom eksperimentu s individualnom psi-

hologijom, koji je bio sumnjiv dogmatskom krilu partije.

„Za njega sam čuo u Zagrebu, gdje se on obreo 1934. godine i jedno vrijeme bio je za izvjesne naše intelektualce marksiste neka vrsta orakula za moderno tumačenje marksizma. Šperber je došao u Jugoslaviju kao politički emigrant iz Njemačke i odmah se povezao sa Benom Štajnom, poznatim zagrebačkim ljekarom i simpatizerom naše Partije, koji je organizovao ‘krug za izučavanje individualne psihologije’, čiji su se članovi, mahom bolje situirani intelektualci sastajali u hotelu Esplanad. U tom ‘krugu’ Šperber je razvio veliku aktivnost. Nastojao je da ubijedi zagrebačke intelektualce da je Marks zastario i da ga treba modernizovati, a posebno je vojevao protiv Engelsa i njegove dijalektike prirode, koju je, po Šperberu, vrijeme pregazilo“ (Čolaković 1980/2: 536).

Osim prigovora da je riječ o blasfemičnom postupku „popravljanja Marxa“, Čolakovićeva opaska da su zanimanje za individualnu psihologiju pokazivali „dobro situirani intelektualci“, navodi na zaključak da je riječ o tipično građanskom krugu, koji je od početka bio strano tijelo u komunističkom pokretu. Prema Čolakoviću, partija je još tada gajila izvjesne sumnje u Sperberovu ali i pravovjernost ostalih individualnih psihologa (da li time i samog Cesarca, najistaknutijeg partijskog intelektualca koji je pohvalno pisao o individualnoj psihologiji?), pa je u taj krug ubacivala svoje ljude od povjerenja da se razračunavaju sa Sperberovim argumentima i Adlerovim naukom.

„Mnogo godina docnije pričao mi je Vlado Bakarić, koji je 1934. godine bio jedan od rukovodećih omladinaca na Sveučilištu, da su osjetili u Šperberovoj aktivnosti nešto nama tuđe i nastojali su, koliko su im snage dopuštale, da mu pariraju. Neki naši drugovi odlazili su na ‘seanse’ u ‘Esplanad’, posebno Safet Krupić, student filozofije, strastan polemičar, i lomili koplja sa Šperberomi ostalim »individuanim psiholozima«, koji su, uz pomoć Alfreda Adlera, osnivača individualne psihologije, htjeli da, po ne znam koji već put, ‘dopune’ i ‘oplemene’ Marksa“ (ibid.).

Inače, Krleža u pismu Manesu Sperberu 1962. godine spominje i jedan drugi prijevod Ine Jun-Brode:

„Mislim da je potrebno da Vas informiram i o tome kako će se u dogovoru s jednom austrijskom nakladnom kućom (Stiasny), pojaviti nekoliko mojih knjiga, u prvoj seriji šest, na njemačkom prijevodu, a prva od njih izlazi koncem ovoga mjeseca, pa kada se bude pojavila, poslat ću Vam je da je pogledate. Mislim da Vam je ta knjiga još iz naših razgovora poznata. To je *Na rubu pameti* koji se javlja u njemačkoj verziji pod naslovom *Ohne Mich*. Knjiga je pisana godine 1938. i štampana juna te iste godine, a budete li je pregleдали, obradovat ćete me svakako s Vašim impresijama. Mislim da ni ova knjiga nije takva da ne bi zaslužila da ugleda francusku svjetlost dana“ (Krleža 1988: 290).

⁰⁴ U svojoj knjizi *Sedam pitanja o nasilju iz 1972. godine* (Sperber 1972) Sperber je pomno analizirao mehanizam političkog nasilja i njegove varijante (strahovlada i revolucija), dolazeći do zaključka da je, uza sve razlike u ideološkom ishodištu ili moralnom stanovištu, nasilje uvijek izraz stremljenja ka moći.

⁰⁵ Inače, Sperber je ostavio i važno svjedočanstvo o posljednjem susretu s Gorkićem u Beču prije njegovog odlaska u Moskvu iz koje se više neće vratiti (Sperber 1983: 735–737). Vidi i Očakovu biografiju Gorkića (Očak 1988).

06 Takva bi slika mogla nastati kad se Cesarec suprotstavi svom puno poznatijem prijatelju i partijskom drugu Miroslavu Krleži. Raskid Krleže i Cesarca dogodio se navodno negdje krajem 1939. godine: „Krleža je provocirao Cesarčevu discipliniranu 'partijsko-vojničku' svijest izjavom da bi otišao na finski front kao dobrovoljac, kad bi bio samo nešto mlađi. Cesarec je, navodno, ipak oklijevao s odgovorom i produžio razgovor izlišnim pitanjem: na čijoj strani? Kad je Krleža tu posljednju slanku prijateljstva odbacio s ironijom i jasnim protupitanjem – zar bi mogao misliti da bi se angažirao na strani brutalnog napadača? – tada je pukao definitivni jaz. Cesarčev odgovor – da ovakve izdajnike doista treba strijeljati – osupnuo je Krležu i on je mogao samo promrmljati neku kletvu, okrenuti se i otići ... Više se nikada nisu vidjeli ...“ (Lasić 1982: 285–286; vidi i Očak 1982: 255).

Čolaković je navodno već odmah nakon osobnog susreta sa Sperberom u Parizu u tom „povisokom, mršavom, crnomanjastom mladem čovjeku“ stekao utisak „nečeg nesolidnog i nametljivog“ (ibid.), implicirajući u drugom dijelu osvrta, u kojem se bavi Sperberovom odbranom Đilasa, disidentskim i renegatskim djelovanjem, u okviru kojeg, po Čolakoviću, nastoji da „ocrni i okleveće sve što je sovjetsko“, da je oduvijek bio neka vrsta dvostrukog agenta, uz sugestivnu tvrdnju da se on i „dalje bavi svojim starim zanatom“ (Čolaković 1980/2: 538).

Sperber se sredinom 1937. definitivno razilazi s partijskim komunizmom (vidi detaljno Stančić 2003: 317–328), no on i dalje održava prijateljske veze s bivšim drugovima, tako i sa Cesarcem. Sperberov je opis njihovog posljednjeg susreta u Parizu 1939. godine znakovit iz više razloga, jer donekle korigira sliku Cesarca kao stamenog i dogmatskog partijskog intelektualca⁰⁶:

„Jednog dana August Cesarec je bahnuo kod mene. Jedno duže vrijeme se zadržao u Moskvi, na nekoliko mjeseci putovao po Španiji, pa je u povratku svratio u Paris. Znao je da sam otpadnik, ali on je preko mog raskola prešao šutnjom, čak i onda kada sam ga ja sam najprije žestoko, a onda tužno počeo uvjeravati da prizna da je ono što se u Rusiji zbiva u ime komunizma nespojivo s razlozima i ciljevima koji su nas učinili komunistima. On, koji je daleko bolje od mene morao znati, šta se u Moskvi dogodilo s vođama komunističkih partija Jugoslavije, Poljske, Njemačke – on, koji je sve to znao, da li je zaista htio šutjeti?

Večerali smo ono što nam je Jenka pripremila sa neograničeno dobrom voljom ali ograničenim sredstvima i skromnim kulinarskim umijećem. Onda smo ostali sami i konačno sam ga otrpao u njegov hotel koji se nalazio blizu palače Jardin des Plantes. [...] Hladni sjeverac je zapuhao kasno navečer. Cesarec se smrzavao u svom kaputiću, no nije htio uzeti moj kaput niti je htio svratiti u bistro – možda jer je htio da se ubrzo rastane. [...] Ništa nije opovrgnuo od onoga što sam iznio niti je pokušavao da opravda zbiivanja u Rusiji. Ali insistirao je na tome da on ne može raskrstiti s partijom dok god je ona u Jugoslaviji ilegalna i dok je na udaru, ali da on to ne može i zbog toga što on i nema ništa drugo, zato jer inače nigdje drugdje i ne može biti nečega drugog.

Konačno, bilo je kasno iza ponoći, obojica smo već žestoko ozebli, kad smo se rastali. Onda je Cesarec još jednom potrčao za mnom i upozorio me, sa nekom čudnovatom prodornošću kao da me je preklinjao, da pripazim na sebe“ (Sperber 1983: 778–779).

Ova scena pokazuje nam Cesarca kao čovjeka u kojem se negdje duboko odvija unutarnja borba: očito svjestan da se staljinistički teror sve teže može opravdati višim ciljevima revolucije, on kao intelektualac ponikao u revolucionarnom pokretu, u kojem je nalazio svoj oslonac, nije spreman odvažiti se na radikalni korak. No, već njegova vezanost za krug Benna Steina, koji Čolaković proskribira kao građanski, i ozbiljno teorijsko suočavanje s individualnom psihologijom, ali i njegova, blago rečeno, kasnija nedogmatska reinterpretacija lika i djela Eugena Kvaternika, te održavanje veze s ljudima poput Sperbera, usprkos njihovom raskolu s Partijom, govore u prilog tome da se radilo o intelektualnom profilu koji nije naginjao svjetonazorskom maniheizmu i „demonologiji“ (Sperber 1972: 26), u kojoj se svijet strogo dijelio na dobro i zlo, te da njegovu partijsku pravovjernost, kako on i naznačuje u svom odgovoru Sperberu, treba promatrati u specifičnom kontekstu vremena i političkog prostora u kojem je djelovao.

Literatura

- Adler, Alfred. 2009. *Gesellschaft und Kultur (1897–1937)*. Studienausgabe Bd. 7. Herausgegeben von Almuth Bruder-Bezzel. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Adler, Alfred. 1928. *Über den nervösen Charakter*. München: Bergmann.
- Benetka, Gerhard. 2017. *Die Psychoanalyse der Schüler um Freud. Entwicklungen und Richtungen*. Wiesbaden: Springer.
- Bloch, Ernst. 1985. *Geist der Utopie. Urfassung 1918*. Frankfurt/M: Suhrkamp.
- Bruder-Bezzel, Almuth. 2019. Adlers Verhältnis zum Sozialismus. *Zeitschrift für Individualpsychologie* 44: 253–267.
- Cesarec, August. 1982. *Sabrana djela*. Zagreb: Mladost.
- Čolaković, Rodoljub. 1980. *Kazivanje o jednom pokoljenju*. Sarajevo: Svjetlost.
- Gay, Peter. 2002. *Das Zeitalter des Doktor Arthur Schnitzler. Innenansichten des 19. Jahrhunderts*. S. Frankfurt/M: Fischer.
- Gay, Peter. 1997. *Die Macht des Herzens: Das 19. Jahrhundert und die Erforschung des Ich*. München: Beck 1997.
- Gay, Peter. 1987. *Freud. A life for our time*. New York: W. W. Norton.
- Grünfelder, Annamaria. 1989. „Živjeti pravedno i istinito“ – Manès Sperber i zagrebački ljevičarski intelektualci. *Časopis za suvremenu povijest* 21 (1–3): 63–86.
- Haunschmied-Donhauser, Helga. 2023. *Manès Sperber als Individualpsychologe. Der Einfluss der Individualpsychologie auf Manès Sperbers autobiografisches und literarisches Schreiben*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Internationale Zeitschrift für Individualpsychologie*. Br. VIII/5 (1930).
- Kovačević, Božo. 1989. *Psihoanaliza i ljevica*. Zagreb: August Cesarec.
- Krleža, Miroslav. 1988. *Pisma*. Sakupila i za štampu priredila Silvana Čengić Voljevica. Sarajevo: Oslobođenje.
- Lasić, Stanko. 1982. *Krleža. Kronologija rada i života*. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske.
- Očak, Ivan. 1988. *Gorkič. Život, rad i pogibija*. Zagreb: Globus.
- Očak, Ivan. 1982. *Krleža – Partija. Miroslav Krleža u radničkom i komunističkom pokretu 1917–1941*. Zagreb: Spektar.
- Rohrwasser, Michael. 1991. *Der Stalinismus und die Renegaten*. Stuttgart: Metzler.
- Romano, Jaša. 1980. *Jevreji Jugoslavije 1941 – 1945. žrtve genocida i učesnici NOR*. Beograd: Savez jevrejskih opština Jugoslavije.
- Sperber, Manès. 1926. *Alfred Adler. Der Mensch und seine Lehre*. Berlin, Heidelberg: Springer.
- Sperber, Manès. 1983. *All das Vergangene*. Wien: Europaverlag.
- Sperber, Manès. 1978. *Individuum und Gemeinschaft. Versuch einer sozialen Charakterologie*. Stuttgart: Klett.
- Sperber, Manès. 1972. *Leben in dieser Zeit. Sieben Fragen zur Gewalt*. Wien: Europa Verlag.
- Sperber, Manès. 1976. *Wie eine Träne im Ozean. Romantrilogie*. Wien: Europa Verlag.
- Stančić Mirjana. 2003. *Manès Sperber. Leben und Werk*. Frankfurt/M; Basel: Stremfeld Verlag.
- Studer, Brigitte. 2020. *Reisende der Weltrevolution*. Berlin: Suhrkamp.

HRVATSKO NARODNO KAZALIŠTE U ZAGREBU

TRG KRALJA ALEKSANDRA

Petak 21. lipnja 1940.

Predstava 347. I. 39.

Prvi put

Sin domovine

Zivotna drama Eugena Kvaternika u 13 slika. Napisao AUGUST CESAREC

Redatelj: Dr. BRANKO GAVELLA

Scenograf: prof. LJUBO BABIĆ

Eugen Kvaternik, odvjetnik, publicista . . . . . Tito Strozzi
Ružica (Milka), njegova žena . . . . . Vika Podgorska
Josip Praus, novinar . . . . . Janko Rakuša
Dr. Ante Starčević . . . . . Dubravko Dujšin
Dr. Lavoslav Šram, narodni poslanik . . . . . Borivoj Sembera
Petar Vrdoljak, zastupnik . . . . . Franjo Sivak
Milutin Matok, pravnik . . . . . Rudolf Kukić
Ivan Vončina, podžupan županije riječke . . . . . Veljko Maričić
Prince Jérôme Napoleon, bratić cara Napoleona III. . . . . Ivan Mirjov
Emil de Girardin, novinar . . . . . Viktor Bek
General Türri, mađarski emigrant . . . . . Josip Maričić
Ante Rakijaš, nazvan Uran . . . . . Vjeklo Aftrić
Halper . . . . . Cvjetko Jakelić
Kresnik . . . . . Ivan Sotošek
Kuretić, uskoci iz austrijskih garnizona u Italiji . . . . . Veljko Ilić
Leskovar . . . . . Josip Gregorin
Vjekoslav Bach, pravnik . . . . . Jozo Laurenčić
Rade Čuić, granicar . . . . . Ljubomir Jovanović
Prvi granicar . . . . . Stjepan Vujatović
Drugi granicar . . . . . Sime Ilić
Treći granicar . . . . . Ivan Šimatović
Stanislav Rašić, major . . . . . Emil Karasek
Vasilj Došen, rekrut . . . . . Borivoj Klaić
Predsjednik suda . . . . . Josip Rutić
Državni odvjetnik . . . . . Hinko Nučić
Edo pl. Halper, kotarski sudac u Pregradi . . . . . Joso Martinčević

Pepika Demetrović, Ružina sestra . . . . . M. Popović-Mosinger
Milka Prpić, žena natporučnika . . . . . Gizela Huml
Trbojević, trgovac . . . . . Martin Matošević
I purgar . . . . . August Cilić
II purgar . . . . . Josip Puksec
III purgar . . . . . Dejan Dubajić
Gradski težak . . . . . Viktor Lejčak
Židar . . . . . Srđan Flago
Mlada glumica . . . . . Nadja Grahor
Kvaternikova gazdarica . . . . . Ljubica Bočkaj
Jela, služavka . . . . . Vera Velzek-Simić
Anton Durst, kapetan i zapovjednik drežničke kompanije . . . . . Borivoj Sembera
Petar Korenić, drežnički župnik . . . . . Slavko Velić
I Drežničanin . . . . . Josip Gregorin
II " . . . . . Rade Sladić
I Drežničanka . . . . . Nada Križaj
II " . . . . . Nada Findrik
Natporučnik Lulić, katastarski oficir . . . . . Milan Mikić
Stražmeštar drežničke satnije . . . . . Ivan Štrk
Lakaj . . . . . Mladen Šerment
Prosjak iz granice . . . . . Ante Kraljević
Papa Dokmanović, sluga . . . . . Branko Mešeg
Starac s kolajnom . . . . . Ante Kraljević

HRVATSKO
NARODNO
KAZALIŠTE
U ZAGREBU

Sezona 136.

Petak, 11. listopada 1936.

8. izvedba

Predstava 9.

SVEČANA PREDSTAVA U PRIGODI 125. OBLJETNICE RAKOVIČKE BUNE I DANA POGIBIJE EUGENA KVATERNIKA

August Cesarec

SIN DOMOVINE

Prva slika događa se u Zürichu, druga, treća, sedma i osma u Zagrebu, četvrta u Parizu, peta u Turinu, šesta u Milanu, deveta u Rakovici, deseta u Drežniku, jedanaesta u Plavji dragi, dvanaesta u Plaškom, trinaesta u jednom klanu Ljupče planine. Vrijeme: 1860—1871.
Duža stanka iza pete i osme slike.

VELIKO subota 22. VI. 1940. CARMEN III. 38. (Gostuje Marijana Radev)
KAZALIŠTE nedjelja 23. VI. 1940. AIDA (za Skolu domaćinstva u Krašiću)

MALO subota 22. VI. 1940. IZDAJA KOD NOVARE
KAZALIŠTE nedjelja 23. VI. 1940. NEOBIČAN ČOVJEK

Ulazne cijene

Redovne

Lože Mezanin (za 4 osobe) D 160.— (170.—)

Lože I. kat (za 4 osobe) D 120.— (128.—)

Parket-orcelo I. i II. red D 40.— (43.—)
Parket I. red D 36.— (38.50)
Parket II.-IV. red D 32.— (34.50)
Parket V.-VIII. red D 28.— (30.50)
Parket IX.-X. red D 24.— (26.50)
Parket XI.-XIV. red D 20.— (22.—)

Balkon I. red D 26.— (28.—)
Balkon II.-IV. red D 18.— (19.50)
Balkon V.-VII. red D 12.— (13.50)
Balkon osmi VIII.-IX. red D 6.— (7.50)
Stajalište balkon i galerija D 3.— (3.50)

Cijenama uključena je pristojba za garderobu, kazališni list, komedijete s programom i taksa za glumački centralni penzioni fond.

Blagajna se otvara u 6, početak u 8, svršetak oko 11 sati.

Redatelj . . . . . ZELIMIR MESARIĆ
Scenograf . . . . . ZLATKO BOUREK
Kostimograf . . . . . DIANA KOSEC-BOUREK
Skladatelj . . . . . ARSEN DEDIĆ
Dramaturg . . . . . LADA KAŠTELAN
Design svjetla . . . . . VLADIMIR KAZDA
Asistent redatelja . . . . . JASMINKO BALENOVIĆ

Eugen Kvaternik, novinar i publicist . . . . . ZLATKO VITEZ
Ružica, njegova žena . . . . . IVA MARJANOVIĆ
Josip Praus, novinar . . . . . KRUNO SARIĆ
Dr. Ante Starčević, veliki bilježnik riječke županije . . . . . BOŽIDAR BOBAN
Dr. Lavoslav Šram, branitelj . . . . . IVAN JONČIĆ
Ignac Nacek Glistić . . . . . ŽARKO POTOČNJAK
Rudolf Štingl . . . . . FRANJO KUCHAR
Ivan Vončina, podžupan riječke županije, izdavač novina . . . . . SINIŠA POPOVIĆ
Milutin Matok, svršeni pravnik, odvjetnik . . . . . ZVONIMIR ZORIČIĆ
Predsjednik suda . . . . . SPIRO GUBERINA
Državni odvjetnik . . . . . MIRO ŠEGRT
Prince Jérôme Napoleon, bratić cara Napoleona III. . . . . JOŠKO SEVO
Emil de Girardin, novinar . . . . . BORIS MIHOJEVIĆ
Mlada glumica . . . . . VANJA MATUJEČ
General Stjepan Türri, mađarski emigrant . . . . . VIJENCESLAV KAPURAI
Ante Rakijaš, nazvan Uran . . . . . LJUBOMIR KEREKEŠ
Halper . . . . . IVAN BRKIĆ
Kresnik . . . . . DAVOR SVEDRUŽIĆ
Leskovar . . . . . VINKO ŠTEFANAC
Vjekoslav Bach, pravnik, urednik "Hrvatske" . . . . . ALEN SALINOVIĆ
Edo pl. Halper, kotarski sudac u Pregradi . . . . . ZLATKO CRNKOVIĆ
Pepika Demetrović, sestra Ružice Kvaternik . . . . . KATJA ZUBČIĆ
Rade Čuić, granicar . . . . . BOŽIDAR OREŠKOVIĆ
Petar Vrdoljak, posjednik . . . . . DAVOR SVEDRUŽIĆ
Stanislav Rašić, major . . . . . DUŠAN GOJIC
Miloš Kosanović, firer . . . . . IVAN KATIĆ
Maksim, granicar . . . . . ZUJAD GRACIĆ
Anton Durst, kapetan i zapovjednik drežničke kompanije . . . . . IVAN JONČIĆ
Petar Korenić, drežnički župnik . . . . . JOŠKO SEVO
Vasilj Došen, rekrut . . . . . VEDRAN MLIKOTA
Milka Prpić, žena natporučnika . . . . . BARBARA VICKOVIĆ
Jela . . . . . MIRTA ZEČEVIĆ
Jovo Trbojević, trgovac . . . . . MIRO ŠEGRT
Mile Trbović, firer . . . . . DARKO ČURDO
Prodavač novina . . . . . DAVOR SVEDRUŽIĆ
Gradani, seljaci, ustanici, prolaznici . . . . . RADMILO ORTYNSKI, SVETLANA LUKIĆ, ZORAN GRGIĆ, DRAGUTIN SCHMIDT, ĐURO HERCEG, VELIMIR ŠIPUŠ, IOAN BARBU, NINA GOJIC

Glazbena pratnja . . . . . NINA COSSETTI

BANOVIĆ, SNJEŽANA

**Cesarčeva drama *Sin domovine*
u HNK-u A.D. 1940.**

BANOVIĆ, SNJEŽANA

Cesarčeva drama *Sin domovine* u HNK-u A.D. 1940.

Od stvaranja Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca u prosincu 1918. godine, Hrvatsko narodno kazalište u Zagrebu, kao i sve ostale kulturne ustanove od nacionalnog značenja u Hrvatskoj, potpalo je pod resor Kraljevske zemaljske vlade za Hrvatsku, tj. pod Pokrajinsku upravu za Hrvatsku i Slavoniju. Međuratno razdoblje, dakle, doba od 1918. do 1941. označeno je izrazitim političko-povijesnim mijenama u kojima je došlo do znatnih promjena u upravljanju kazalištem, a koje su bile uvjetovane „abnormalnošću i skućenošću našeg političko-ekonomskog položaja“ (Gavella 1968: 15). Od 1. listopada 1919. ono se nalazi pod upravom beogradskoga Ministarstva prosvete te time postaje podložno srpskoj Uredbi o Narodnom pozorištu iz 1911. godine, zastarjelom i teško primjenjivom zakonu koji se u Zagrebu nije mogao primijeniti a da nisu bile provedene teško shvatljive mjere prekidanja dugogodišnje tradicije. U to isto vrijeme smjenjuju se, jedan za drugim, brojni umjetnički ravnatelji, cenzura sve više jača, pretvarajući se u redovitu pojavu koja će svoj vrhunac doživjeti zabranom Krležine *Galicije* na sam dan premijere 30. prosinca 1920. godine. Godine 1921, kada je donošenjem Ustava Kraljevine SHS definitivno ukinuta hrvatska autonomija, Kazalište izlazi iz svake kompetencije Zagreba. Upravno i financijsko djelovanje od tada se čvrsto nadzire iz Mesne kontrole, organa Glavne kontrole sa sjedištem u Beogradu. Kada je u travnju 1922. Kraljevina SHS podijeljena na trideset i tri oblasti, započinje još jači pritisak vladajućega režima na sve hrvatske institucije koje su, ako i nisu ukinute,

potpale pod važeće zakone temeljene na centralizmu i unitarizmu. Od toga trenutka zagrebačko kazalište prelazi na sustav središnjega državnog budžetskog financiranja koje uvodi razvrstavanje glumaca i ostalog kazališnog osoblja u činovničke plaćevne razrede, a Zakon o pozorištima iz 1925. dovest će do još kaotičnijih preklapanja u kompetencijama zagrebačkoga Povjereništva i beogradskoga Ministarstva. Od tada, pa sve do uspostave Banovine Hrvatske u kolovozu 1939, kada zagrebačko kazalište nakon dva desetljeća ponovno potpada pod resor hrvatskoga Ministarstva prosvjete, kazališni život u Hrvatskoj odvija se uz velike financijske afere i lomove od kojih je najpoznatija ona iz 1926. koja je kulminirala odlaskom Julija Benešića s čelnog mjesta kuće. Uredba o uspostavi Banovine Hrvatske, nakon koje Vlatko Maček postaje potpredsjednik jugoslavenske Vlade, a na čelo Banovine Hrvatske dolazi dr. Ivan Šubašić, uspostavlja hrvatsku teritorijalnu jedinicu unutar Kraljevine i omogućuje Hrvatskoj slabašnu autonomiju jer su u njezinu nadležnost, uz poslove gospodarstva, trgovine, industrije, socijalne politike, uvedeni i poslovi prosvjete a time i kulture (Leček i Petrović Leš 2010). Donošenjem Naredbe o djelokrugu Odjela za prosvjetu Banske vlasti koja određuje pripadnost HNK Pododsjeku za štampu 1. Glavnoga odsjeka, ono je nakon gotovo dva desetljeća izuzeto iz beogradskoga Ministarstva prosvete i ponovno dolazi pod kompetenciju hrvatske vlasti.

Kazalištu je vraćeno i ime *Hrvatsko narodno kazalište*, ime koje je u cijeloj svojoj dotadašnjoj povijesti nosilo samo kratka tri dana godine 1918, od 31. listopada do 2. studenog.⁰¹

U to kratko banovinsko vrijeme Drama i Opera su – pod vodstvom dvojice intendantata kratkih mandata, Julija Benešića i Aleksandra Freudenreicha – unatoč brojnim zakonskim, organizacijskim i financijskim preprekama ipak zabilježile zamah u umjetničkim dometima dostojan boljih tradicija iz prošlosti. Julije Benešić bio je intendant od 6. listopada 1939. do 18. travnja 1940, a Aleksandar Freudenreich od 18. travnja do 22. travnja 1941.⁰² Po tome možemo zaključiti da je Cesarca na repertoar postavio Benešić, a producirao Freudenreich, uz nesumnjivu pomoć ravnatelja Drame Josipa Badalića, istaknutog po orijentaciji ka domaćem repertoaru, tj. nacionalnoj drami, ali i općenito slavenskom repertoaru, u kojem je isticao rusku (suvremenu) dramu (v. *Zagrebački list*, 25. VI. 1940).

Razvoj ovoga segmenta naše kazališne povijesti može se, kao i ona prethodna, označiti „potezima sukladnim svekolikim političko-društvenim zbivanjima na geopolitičkom zemljovidu naše uže, ali i opće zavičajne uvjetovanosti“ (Batušić 1978: 326). Kazalište će se u sličnom položaju naći i godinu poslije, nakon travnja 1941. godine – pozitivne procese, koje su započele dvije uprave u doba Banovine, zaustavit će preko noći ustaško razdoblje koje će redom pokušavati mijenjati sve u skladu svojim načelima te će stoga ono postati poprište mnogih drugih, a ne samo umjetničkih kretanja (Banović 2012). Autor spektakularne i iznimno dobro prihvaćene drame o Eugenu Kvaterniku koja će doživjeti tek pet izvedbi bit će jedna od prvih žrtava toga režima.

Cesarčev dramski rad prije *Sina domovine* i recepcija nakon smrti

Prva je Cesarčeva drama *Otkriće* iz 1919, do danas neizvođena, u kojoj se tematizira „rasulo morala“ (Blažek 1988: 366), a objavljuje se u nastavcima u Krležinu *Plamenu*. Slijedila ju je 1921. „drama jedne mirogojske noći“ *Krčma Široko grlo*, štivo furioznog ritma, „prava pozornica ponora i blata“ (ibid.: 368) pisana po uzoru na Kamova, a tiskana tek 1982. u Zaninovićevu zborniku o Cesarču. Praizvedena je u Varaždinu 1947. godine. Obje imaju Zagreb za mjesto radnje, obje govore o autorovoj suvremenosti i obje, naročito ona druga vapi za suvremenim scenskim promišljanjem. U rukopisu je ostala drama *U život* još iz 1911. (bio je 18-godišnjak) naslov koji ne potječe od autora već su joj istraživači nadjenuli ime po zadnjim riječima u nađenom tekstu. Postoje još fragmenti drama *Kćeri jeruzalemske*, *Lice koje vara* i jedna u nacrtu pod naslovom *Gdje kompasu su mirni*. Njegovo je dramsko djelo kritički valorizirano tek dva desetljeća nakon njegove smrti, najviše u prilogima Marijana Matkovića i Vice Zaninovića koji je sačinio i njihovu prvu bibliografiju.

Moraju se spomenuti i još neke produkcije Cesarčevih dramatisiranih proza: pripovijetka iz 1925. *Sudite me* izvedena je u Osijeku 1959. godine pod naslovom *Isповједи siromaha*, dramatisaciju je romana *Careva kraljevina* (1925) u DK Gavella 1974. postavio Želimir Mesarić te najzreliji Cesarčev roman *Zlatni mladić i njegove žrtve* (1927), u adaptaciji Vladimira Gerića i režiji Joška Juvan-

čića izveden pod naslovom *Zlatni mladić* u zagrebačkom HNK u prosincu 1980, a u prilici 120. godišnjice kazališta.

Tema drame *Sin domovine* ustanak je koji je poveo Eugen Kvaternik protiv Austro-Ugarske Monarhije u području Rakovice, s ciljem stvaranje samostalne Hrvatske. Ustanak je započeo 8. listopada 1871, a završio je dva dana poslije kada je austro-ugarska vojska ubila pobunjenike Eugena Kvaternika, Vjekoslava Bacha i Antu Rakijaša. Ustanak je označio kraj prvoga pravaškoga razdoblja i snažnu represiju režima protiv Stranke prava, a još je dugo poticao hrvatske političare različitih ideologija koji su bili oduševljeni Kvaternikovom žrtvom za više ciljeve – zbog ideala o stvaranju neovisne hrvatske države pravaši, a zbog njegove beskompromisne borbe protiv austro-ugarskog i jugoslavenskog režima dio komunista. *Sin domovine* u stvari je dramatisacija Kvaternikova života u kojoj se Cesarčev nije ograničio na gusto oživljavanje danih povijesnih događaja, nego je pokušao, iako s nešto manjim uspjehom, ući i u analizu ličnosti samoga Kvaternika.

Drama je nagrađena *Demetrovom nagradom* za sezonu 1939/40, i to jednoglasno. U komisiji na čelu koje je bio intendant Aleksandar Freudenreich, još su bili Branimir Livadić i Ljubomir Maraković (oba u ime Matice hrvatske), Vladimir Kovačić i Stanislav Šimić (oba u ime DHK). Iako je Cesarčeva dramska freska opterećena dramaturškim slabostima, odgovara po svemu vladajućoj dramaturgiji tih godina što se vidi i po jednoglasnoj odluci porotnika, ali i potpunom, beziznimnom oduševljenju gotovo cijele hrvatske kritike koja je listom isticala i to da je autor u dramu utkao i vlastitu emigrantsku sudbinu.

Kako Cesarčev piše u prologu drame koji je i najveće izvorište podataka o genezi njezina nastanka, nosio ju je u sebi čak nekoliko godina: „Eugen Kvaternik bio je proganjen i napaćen čovjek. Bio je čovjek ideje u kojem su bile skoncentrirane pozitivne naše energije“ pa smatra da je kao takav zaslužio osobitu pažnju naše književnosti i umjetnosti. Kvaternik je pisao *Dnevnik* (1857–1870), koji je tada bio u privatnim rukama (već dugo u Nadbiskupskom arhivu u Zagrebu) te mu nije bio dostupan. Stoga priznaje da mu je bilo teško pisati bez uvida u dokument na koji je čekanje odužilo njegov rad. To je šire i objasnio u razgovoru s kritičarem Kovačićem (koji *Sina domovine* pogrešno naziva prvom autorovom dramom)

- 01 Česte promjene imena kazališta ovisile su o pripadanju resoru i mijenama beogradske politike prema Zagrebu. Od 29. listopada 1918, kada se još zvalo Kraljevsko zemaljsko hrvatsko kazalište, pa do 1940. godine promijenilo je ime čak osam puta. U ovom će se radu, da bi se izbjegle nejasnoće, nazivati imenom koje nosi i danas: Hrvatsko narodno kazalište.
- 02 Više o tom burnom vremenu v. Banović 2009.

za dnevnik *Novosti* objavljenom na dan praizvedbe: „Prvu ideju produbio sam za vrijeme mog boravka u Rusiji ... ispitujući savjest naše nacionalne historije.“ Za Cesareca je Kvaternik tipična aktivistička figura, a time i *kрупna politička ličnost* koja je prva htjela revolucionarnim putem riješiti pitanje *naše slobode u Austriji*. To ga je najviše i privuklo da se lati pisanja u dramskoj formi. Nju je odabrao iz dva razloga: prvi, jer je to „najkraći put do cilja, a drugo, dao mi je za to podstreka i sam Eugen Kvaternik koji je često pojedine situacije u svom životu nazivao dramom...njegov je život pun dramatike i tragedije“. Da skupi sav materijal, Cesarec je „studirao“ cijelu epohu i život svog junaka: od Pariza i Züricha, preko Torina, Milana i Rima, pa do Zagreba i Rakovice gdje je našao obimnu građu, od istražnih i sudskih spisa do novinske i druge građe koja je nastajala tijekom procesa. Skupljao je Cesarec materijale i u Rusiji koju ipak nije uvrstio u dramu: u Moskvi i u Petrogradu, tada Lenjingradu gdje je Kvaternik boravio u emigraciji: „Da znate kako mi je bilo, što sam osjećao kad sam šetao obalom Neve u Lenjingradu sa osjećajem i pomisli u duši da je tom istom obalom šetao i Kvaternik ...“ (*Novosti*, 21. VI. 1940).

Sin domovine, drama u kojoj Cesarec potpuno odstupa od svog dramskog stila inauguriranog u prethodnim dramama, prva mu je objavljena (u izdanju priznate zagrebačke knjižare i izdavačke kuće Ane i Đorđa Čelapa) i prva izvedena. Mnoge je ipak iznenadilo što je posegnuo za dramskom formom freske, a ne npr. – u skladu sa svojim spisateljskim prosedeom – za političkim esejom, historijskom raspravom ili biografskim romanom. Posljednje mu je to za života objavljeno djelo i jedino koje je mogao vidjeti na sceni.

Sin domovine u Hrvatskom narodnom kazalištu u Zagrebu

Prvih pet slika Cesarec je napisao u zatvoru u koji je dospio nakon što se vratio iz Rusije. Sveukupno su mu za dramu bile potrebne tri godine – uz kratke prekide pisao ju je od početka 1937. do proljeća 1940. kad je Gavella već nestrpljivo čekao na predaju teksta i početak rada na predstavi. Potom su svi zajedno: autor, redatelj i scenograf krenuli u dodatnu „potragu“ za Kvaternikom – u Rakovicu, Drežnik, Plavča Dragu, Plaški i klanac Ljupče

– mjesto Kvaternikove pogibije. Iz dostupne je novinske građe jasno da je Cesarec aktivno sudjelovao u radu na predstavi, naročito na posljednjim pokusima „intenzivno surađujući na scenskoj izgradnji svog djela“ (*Novosti*, 24. VI. 1940). Praizvedba je održana je 21. lipnja 1940, kao posljednja u toj jubilarnoj sezoni u kojoj se obilježavala stogodišnjica prve drame na hrvatskom jeziku (*Juran i Sofija ili Turci pod Siskom* Ivana Kukuljevića Sakcinskoga, 1840), pa se od HNK i očekivalo da te sezone iznese niz domaćih autora, klasičnih i suvremenih. Uspjeh predstave bio je velik što se može iščitati iz velikog broja tiskovina te je u nekima čak ocijenjena kazališnim događajem sezone 1939/40.

Hrvatski dnevnik piše da je Gavella uspio uistinu stvoriti izvrsnu predstavu majstorski dočaranom atmosferom. *Novosti* pišu o njegovoj „nezaboravljivoj“ režiji u kojoj je svaka slika bila – jedan režijski dragulj (*Hrvatski dnevnik*, 24. VI. 1940). Istoga je mišljenja očito bila i publika: „demonstrativno su pljeskali“ i na otvorenoj sceni čak i oni koji su inače bili „daleko od Cesarčevih nazora i simpatija“ (*Obzor*, 24. VI. 1940).

U predstavi je nastupio cijeli muški i ponajbolji dio ženskog ansambla, a kuriozum je da je u njoj debitirao budući miljenik našeg kazališta, filma i televizije – Mladen Šerment. I taj da će glumački pripravnik Veljko Ilić u njoj odigrati jednu od posljednjih svojih uloga – ustaše će ga ubiti za nepunih godinu dana, koji mjesec nakon autora *Sina domovine*. Uloga Kvaternika bila je po većini za Tita Strozzića jedna od najzahtjevnijih i najvećih glumačkih kreacija u karijeri – jedini mu je strogi Vladimir Kovačić predbacio „slabost u glasu koja je neophodna za uvjerljivost i traženi dramski naboj“ (*Hrvatski dnevnik*, 24. VI. 1940). Hvaljena je i interpretacija Vilke Podgorske, Kvaternikove supruge Rozalije – Ružice, rođ. Genček koja je oduševila kao „tiha, požrtvovna lutilica s njime“ (*Novosti*, anonim.). Ipak, najbolje kritike dobio je za osjetno manju ulogu Ante Starčevića Dubravko Dujšin koji je *vjerno oživio* oca *Domovine* i bio „jedna od najboljih kreacija večeri“. Usto, bio je pogođen u tonu i u maski, „idealna interpretacija Oca domovine ... dočarana magijom teatarske iluzije do dojma čiste realnosti“ (ibid.). Josip Horvat u *Jutarnjem listu* opisuju Dujšinovu interpretaciju Starčevića kao „čudesno djelo jednog glumca“.

Sveukupno je kroz predstavu koja je trajala preko tri sata prošlo stotinjak umjetnika i statista pa su njihova

prezimana jedva stala na programsku cedulju koja se čuva u arhivi Odsjeka za povijest hrvatskog kazališta HAZU. Scenski uspjeh drame pripisivao se u prvom redu temi, no podjednako i Branku Gavelli čijoj su se režiji kao ravnopravnom (su)autorskom postupku ispisale brojne pohvale: kratko je *masivni* tekst, „plastično izdvajao glavne figure i upravo majstorski dočarao atmosferu zbivanja“ (V. Kovačić, *Hrvatski dnevnik*).

Scenografija je Ljube Babića, sudeći po dostupnim izvorima, pružila Gavellinoj režiji „impresivni i nezabornu okvir“ u kojem su „u mističnoj rasvjeti sablasno lebdile projekcije gradova Kvaternikove životne Golgothe“ (V. Kovačić, *ibid.*). Kritičar potpisan s H. u *Obzoru* dodaje i detaljnije o scenskom okviru: „U većini prizora sveo je pozornicu na veoma mali isječak, natuknuvši ono što je bitno, a pogled dopire i dublje, obuhvatajući čitavu gradsku panoramu (Torino) ili koji značajni detalj gradske slike (stari Zagreb).“ Iz ponekih se osvrta, u skladu s onodobnim, mahom gusto i detaljno pisanim opisima na kazališne produkcije, mogu i predočiti pojedini prizori predstave, npr. kod spomenutoga H. navodi se da dok „je u prvoj slici sve stisnuto i zgusnuto (...), a ton prigušen i elegičan, druga slika sva bruja od života, a komorna gluma ustupa krepkom naturalizmu koji se ne plaši ni karikature“ (*Obzor*, 24. VI. 1940).

Predstava je imala – posve u skladu s onovremenim običajima baziranih na pretplati koji su poticali premijerni, a ne reprizni repertoar – uobičajenih pet repriza.

Kritička recepcija drame, predstave i samog autora

Vladimir Kovačić u *Hrvatskom dnevniku* nekoliko dana poslije premijere piše o Cesarcu kao jednom od naša tri *najmarkantnija* književna imena, i to uz Miroslava Krležu i Milu Budaka: On međutim odriče Cesarcu odlike dramatičara, ali mu priznaje (iako primjećuje da je i „ovdje ostao pošteno vjeran svojoj liniji“) da je njegova koncepcija Kvaternika, unatoč tome što ne znači „demitiranje dosadašnjih Cesarčevih pogleda – najbolji portret buntovne, lirski disponirane, nesretne i beskompromisne Kvaternikove pojave“. Kovačić ponajviše ističe Tita Strozija koji se „duboko uživio u lik Kvaternika prostudiravši svoju ulogu do najmanjih tančina. Pred nama je bio živ čovjek, političar velike ideje i bor-

benosti“, dodavši još i: „Inteligentno, efektno i uvjerljivo.“ Kritičar s inicijalima O. O. u *Zagrebačkom listu* sličnog je mišljenja: „Kvaternik je naporna i osjetljiva uloga. Samo snažan glumac poput Tita Strozija ga je mogao ostvariti“ (*Zagrebački list*, 25. VI. 1940), a Josip Horvat u *Jutarnjem listu* ističe još, uz spomenutog Dujšina i Veljka Maričića u ulozi Vončine te Afrića u ulozi Rakijaša.

Ipak, Horvat nalazi neke male zamjerke režiji i to u posljednjim prizorima gdje po njegovu mišljenju izvanredna zamisao nije do kraja izvedena (*Jutarnji list*, 26. VI. 1940). Zamjerke na zadnje slike u predstavi najviše na račun Cesarca i tek ponešto i na račun Gavelle čiju režiju smatra majstorskom nalazi i Ljubomir Maraković u *Hrvatskoj straži* („prizori oko Kvaternikove pogibije slični slikama iz panorama koje smo nekad, kao djeca gledali po sajmištima“) ističući kao najdirljiviju 5. sliku (Torino) u kojoj se uz božićno drvce, uz kajkavske božićne pjesme pjevaju – i one izgnaničke (*Hrvatska straža*, 16 VII. 1940).

Autor iz *Obzora* pod inicijalom H. ne odriče predstavi zanimljivost, koja ponajviše proizlazi iz uzbudljivosti same građe, režije, interpreteta i samog Kvaternika čiji je život bio obilježen dramom, no „nema sumnje da bi rutinirani kazališni pisac ove slike spretnije povezo, neke prizore sažeo, a druge izostavio pronasavši efekte koje g. Cesarec nije htio ili nije mogao pronaći“ (*Obzor*, 24. VI. 1940).

No, bilo je i onih kritičara, očekivano s desne strane političkog spektra kojima je već ideja da „marksistički pisac“ piše i objavljuje dramu o „tipičnom hrvatskom nacionalisti 19. stoljeća, hrvatskoj svetinji usto i žarkom katoličkom vjerniku“ koja potom bude izvedena u središnjem hrvatskom kazalištu upravo skandalozna: utjecajni katolički dnevnik *Hrvatska straža*⁰³ (autor koje se sakrio pod pseudonimom Vig) najprije objavljuje poduži članak o knjižnom izdanju *Sina domovine* ne obazirući se, osim tek informativno na predstavu u režiji „istaknutoga marksističkog režisera“ praižvedenu gotovo mjesec dana prije. Nepoznati se autor ovog podužeg članka stoga pita: Zašto g. Cesarec piše o Kvaterniku? On, za kojeg se, za razliku od Kvaternika nije pravo znalo zašto je uopće tamo pošao i zašto se uopće „povratio iz boljševičkog raja?“ Usto, njemu (podrazumijeva i čitateljstvu kojem se obraća u visokopatetičnom stilu) nije jasno da pristalica „one ideologije zalažući se za internacionalizam direktno negira nacionalistički prin-

⁰³ *Hrvatska straža* izlazila je od 2. srpnja 1929. do 26. siječnja 1941. godine, a misija joj je bila poticanje „vjerske i hrvatske narodne svijesti“, tj. ponosa i čistoće hrvatskog jezika, a protiv „moralne dekadencije i degeneracije u hrvatskom javnom životu“ (HS, Izjava redakcijskog odbora u prvom broju, 2. VII. 1929). Neprijateljske teme bile su im: vjerska ravnodušnost i bezboštvo, politički (jugoslavenski) unitarizam i centralizam zbog čega je taj dnevnik bio na udaru cenzure tijekom cijelog razdoblja djelovanja.

cip“ kojem uz Kvaternika pripada i „prvi hrvatski nacionalist Starčević“. „Vig“ se – uz detaljno cizeliranje dijelova drame, a naročito uvoda, tzv. purgerske scene i kraja – obrušava iz svih oružja na Cesarca (kojem tek usput priznaje određenu *kulturnu aktivnost*) optužujući ga da je kao sluga „diktatorske forme velikoruskog imperijalizma“ upotrijebio Kvaternika i sve što on simbolizira u njihovu vremenu za svoj *propagandistički efekat* usporedivši se s njim u uvodu drame, a pozivajući se na svoj boravak u Moskvi. Osim toga predbacuje Cesarcu i sljedeće: navodno negativnu ocjenu građanstva i osobito pravaštva koje je po kritičaru *gorjelo idealizmom*, a ne rezignacijom i ironijom kao kod Cesarca u scenama II. i III. To su prizori duboke malograđanštine oslikane u dijalozima tri Purgara, a koje se tiču konformizma i nedostatka otpora, a naročito događaja iz 1861. i 1862. godine kad je *podbacila hrvatska pravica* osudivši Kvaternika na zatvor te izgon iz zemlje. U toj sceni kritičar *Hrvatske straže* iščitava čak Cesarčevu tendencioznost, *stanovitu propagandu*, čak i porugu.

Hrvatska straža u istom tekstu ima i velikih prigovora na Cesarčevo „crtanje“ odnosa između Kvaternika i Starčevića (diskusija u 8. slici u osvit bune, u rujnu 1871, u stanu Kvaternikovih) u kojoj Starčević i Edo pl. Halper žele odgovoriti Kvaternika od po njima brzopleta nauka te raspravljaju o politici i vjeri, tj. o problemu miješanja ta dva pojma čemu se žestoko protivi Starčević (čovjeka češ na radnju za slobodu prije ganuti činom nego vjerom...) koji smatra da je Kvaternik mistik koji se previše zanio te vjeruje u čuda. Cesarčevi opisi toga odnosa, u *blijedoj formi* i bez dubljeg uvida u *okolnosti*, smatra Vig, idu na *štetu historijskog Kvaternika u ukupnom dojamu*. Treće, na kraju se kritičar obrušava na *tendencioznost Cesarca u negativnom prikazivanju rimokatoličkog klera* (preko lika drežničkog svećenika Petra Korenića koji u 10. slici poziva vjernike da ne idu s Kvaternikom) zaboravljajući da je ovaj imao suradnike među njima, istaknute protivnike Strossmayerove politike koji su mu se priključili (tek uzgred spominje rakovičkog župnika). Tako po njemu, *Cesarec nepovoljno djeluje na gledaoce po katoličko svećenstvo* što predstavlja pravi *propagandistički efekat protiv katolicizma*. Taj prigovor šire donosi na samom kraju, tj. u finalnom zaključku svog dugog članka:

„G. Cesarec je baš igrom svjetla i sjene ispremiješao odnose činjenica na štetu Kvaternikova pothvata, njegova nacionalizma i katolicizma. A što je najvažnije, on ni danas nije na Kvaternikovoj liniji, a katoličko svećenstvo jest. To je vrlo važan faktor u procjenjivanju Kvaternikove zavjetne misli po sadašnjost i budućnost hrvatskog naroda“ (*Hrvatska straža*, 9. VII. 1940).

Uskoro je *Hrvatskoj straži* replicirao Ivan Goran Kovačić tekstom u *Novostima* ističući Cesarca uz Krležu najvećim našim književnikom i predbacujući Vigu i *Hrvatskoj straži* zlonamjernost jer bi u skladu s njihovim primjedbama o Cesarčevu neodstupanju s ideološkog puta ovome, primjerice, bliža kao motiv bila seljačka buna i *niz seljačkih punta koje su se zbile u našoj prošlosti*, a ne život jednog od najvećih hrvatskih *sanjara* (*više pjesnik nego političar*, dodat će još Kovačić za Kvaternika citirajući romantičarski intonirane fragmente njegova *Dnevnika*). Cesarčev *Sin domovine* po Kovačiću u sebi sadrži „jedan zanos, jednu vjeru koja nije nikada, u nijednom njegovom djelu našla tako čist izražaj.“ Kovačić drži Cesarca najjačim psihologom hrvatske književnosti, oštroumnim i hladnim *psihoanalitikom*, ali i vodećim polemikačem koji je u stanju iznijeti dramu „punu hrvatskih suza, dramu koju ne može doživjeti nijedan gledalac lišen tih osjećaja...“ (*Novosti*, 13. VII. 1940).

Nekoliko dana poslije (17. srpnja), gotovo mjesec dana nakon praizvedbe, *Hrvatska straža* objavljuje na cijeloj stranici oštru kritiku, ovaj put predstave i to iz pera svog stalnog kazališnog kritičara Ljubomira Marakovića čiji stil uvelike podsjeća na prethodni tekst potpisan s „Vig“. Nakon neizostavne pouke u vidu duže lekcije iz povijesti drame s naglaskom na Aristotela i njegova pravila „koja vrijede i danas“, Maraković spekulirajući o razlozima koji su ga nagnali na to, Cesarcu koji je po njemu u svojim romanima *epski širok* sasma odriče dramski talent. Između ostaloga (npr. likovi u drami kao da su iz muzeja voštanih figura) i to što je grandiozni život i djelo svog lika pretvara tek u – *jednostavnu kroniku događaja*, tj. razvučenu rekonstrukciju senzacionalističkog podnaslova, na mjestima ipak prešuru (govor, kostim, iako sve minuciozno, muzejski izvedeno) te da se bez obzira na određene prednosti *Sina domovine* još čeka onaj tko će imati „zaista i snagu i poziv da napiše dramu o tom pravom tragičkom junaku i junaku historije“ (*Hrvatska*

straža, 16. VII. 1940). S ovim je opširnim člankom završila kratka, ali intenzivna rasprava o Cesarčevoj drami u onodobnom tisku.

Epilog: HNK, 56 godina poslije

Najavljujući u svibnju 1996. skorom premijeru *Sina domovine* u HNK, za Cesarca je tadašnji ravnatelj Drame Jakov Sedlar ustvrdio (ispuštajući znanu činjenicu o njegovu tragičnom kraju na samom početku ustaškoga terora) da se radi o piscu komunistu kojega su upravo komunisti zabranili *tijekom cijelog razdoblja komunizma* što je neutemeljena tvrdnja jer je Cesarec, doduše prerijetko, ipak igran tijekom socijalističkoga razdoblja, među ostalim i u zagrebačkom HNK. Drugo, u istom je istupu Sedlar ustvrdio da je tema Cesarčeve drame *Sin domovine* za „Hrvate stalni memento jer se radi o izdaji Srba“ (*Večernji list – Kulturni Obzor*, 19. V. 1996).

Svečanu premijeru kojom se ujedno obilježavala 125. obljetnica Rakovičke bune svojom je nazočnošću uveličao i predsjednik Franjo Tuđman sa suradnicima i članovima obitelji. U vijesti s premijere, i novinar Želimir Ciglar poslužio se u to doba uobičajenim ideološkim pristupom:

„Eto, hrvatski komunist 1937.(?) je napisao tekst o Rakovičkom ustanku koji od 1940. do danas nije mogao biti izveden“ (*Večernji list*, 12. X. 1996).

Sina domovine režirao je ovaj put novoimenovani ravnatelj Drame Želimir Mesarić, a glavnu ulogu Eugena Kvaternika odigrao je Zlatko Vitez, bivši ministar kulture i novi savjetnik predsjednika Tuđmana za kulturu. Baš kao i praiizvedba 1940, i ova produkcija nakon više od pola stoljeća je doživjela mali broj repriza (13), od toga devet u pretplati obveznih izvedbi te tri gostovanja izvan Zagreba (Karlovac, Rijeka, Slavonski brod), sve u sezoni 1996/97.

Izvori i literatura

- Banović, Snježana. 2009. Druga bitka Julija Benešića za reformu HNK (1939. – 1940.). *Kazalište* 37–38: 208–225.
- Banović, Snježana. 2012. *Država i njezino kazalište*. Zagreb: Profil.
- Batušić, Nikola. 1978. *Povijest hrvatskog kazališta*. Zagreb: Školska knjiga.
- Batušić, Nikola. 1983. *Gavella – književnost i kazalište*. Zagreb: GZH.
- Blažek, Pavle. 1988. Dramski rad Augusta Cesarca i izvedbe u Osijeku. *Revija* 28 (4): 364–372.
- Cesarec, August. 1940. *Sin domovine*. Zagreb: Izdanje knjižare Čelap.
- Ciglar, Želimir. 1996a. Umjetnički je posao stav u životu (razgovor s J. Sedlarom). *Večernji list – Kulturni Obzor*, 19. V. 1996.
- Ciglar, Želimir. 1996b. Svečana izvedba *Sina domovine*. *Večernji list*, 12. X. 1996.
- Gavella, Branko. 1968. Socijalna atmosfera HNK i njegovi odnosi prema svom kazališnom susjedstvu. *Rad JAZU* 353: 5–53.
- (H)orvat, (J)osip. 1940. *Sin domovine*. *Jutarnji list*, Zagreb, 26. VI. 1940.
- Ivan Goran Kovačić. 1940. Izuzetak i Simbol. Zašto je Cesarec pisao Kvaternika?. *Novosti*, 13. VII. 1940.
- (K)ovačić, (M)atija. 1940. Politička epoha hrvatskog naroda XIX stoljeća na kazališnoj sceni – književnik August Cesarec govori kako je napisao dokumentarnu dramu o Eugenu Kvaterniku *Sin domovine*. *Novosti*, 21. VI. 1940.
- Kovačić, Vladimir. 1940. August Cesarec, *Sin domovine*. *Hrvatski dnevnik*, 24. VI. 1940.
- Leček, Suzana, Tihana Petrović Leš. 2010. *Znanost i svjetonazor – etnologija i prosvjetna politika Banovine Hrvatske 1939. – 1941.* Zagreb, Slavonski Brod: Srednja Europa, Hrvatski institut za povijest, Podružnica Slavonski Brod.
- Maraković, Ljubomir, August Cesarec. 1940. *Sin domovine*, *Hrvatska straža*, 16. VII. 1940.
- Matković, Marijan. 1965. Tri drame Augusta Cesarca. *Forum* VII (4): 517–526.
- Zaninović, Vice. 1964. *August Cesarec*, I. (Život i rad). Zagreb: Matica hrvatska.
- Vig. 1940. Eugen Kvaternik u interpretaciji g. A. Cesarca. *Hrvatska straža*, 9. VII. 1940.

Uvodno polje	<u>LDR</u>	—	—	00000cam^a2200193^i^4500
Kontrolni br.	<u>001</u>	—	—	000348375
ID kontrL br.	<u>003</u>	—	—	HR-ZaNSK
Datum i vrijeme	<u>005</u>	—	—	20240405141357.0
Materijal. opis	<u>007</u>	—	—	ta
Nepromj. podaci	<u>008</u>	—	—	911125s1926^^^^ci^^^^^^^^^^^^^^^^000^1^hrv^^
Sistemska br.	<u>035</u>	—	9	(HR-ZaNSK)348783
Sistemska br.	<u>035</u>	—	9	(HR-ZaNSK)911125207
Sistemska br.	<u>035</u>	—	a	(HR-ZaNSK)000348375
Izvor katalog.	<u>040</u>	—	a	HR-ZaNSK
			b	hrv
			c	HR-ZaNSK
			e	ppiak
Kôd autent.	<u>042</u>	—	a	croatica
Kôd za zemlju	044	—	a	ci
			c	hr
UDK	<u>080</u>	—	a	821.163.42.32
			2	2011
Dr. klas. br.	<u>084</u>	—	a	212-10c
			g	HR-ZaNSK
Osobno ime	<u>100</u>	<u>1</u>	a	Cesarec, August,
			c	književnik
			4	aut
Naslov	<u>245</u>	<u>10</u>	a	Za novim putem :
			b	novele /
			c	August Cesarec.
Impresum	<u>260</u>	—	a	Zagreb :
			b	Matica hrvatska,
			c	1926.
Materijal. opis	<u>300</u>	—	a	193 str. ;
			c	20 cm.
Opća napomena	<u>500</u>	—	a	Na nasl. str.: Redovno izdanje Matice hrvatske za g. 1924.
Dod. kriterij	<u>981</u>	—	e	HRB3
			r	HRB1926
			s	cesarec
Kreator/Datum	<u>998</u>	—	i	maji2404
Lokacija/Sign.	<u>852</u>	<u>4</u>	j	93.497

JURIŠIĆ, MARTINA
MARIN, ANITA
MATIJACA, ALENA

**Bibliografija monografskih izdanja
Augusta Cesarea do 1990. godine**

JURIŠIĆ, MARTINA MARIN, ANITA MATIJACA, ALENA

Bibliografija monografskih izdanja Augusta Cesarca do 1990. godine

Bibliografija

Bibliografija kao specifična znanstvena disciplina koja služi za istraživanje, sabiranje i vrednovanje knjižne i neknjižne građe (HE, 2024), predstavlja neku vrstu „banke sjećanja“, ali i moćan istraživački alat koji daje uvid u kulturno, znanstveno, društveno i gospodarsko stanje neke zemlje.

O tome kojim bi se zadacima bibliografija trebala posvetiti piše Janez Logar u svojoj knjizi *Uvod u bibliografiju* (1973) te navodi dva smjera koja su se „suprotstavljala“ oko razumijevanja tih zadataka, odnosno pristupa popisivanju i analiziranju materijala.

Pristaše prvog smjera vide zadatak bibliografa prvenstveno kao popisivanje bibliografskih jedinica, „prema spoljašnjim podacima i po njenoj stvarnoj slici, uzimajući pri tome u obzir sva bibliografska tehnička pravila opisa. (...) Ako bibliograf pokušava dati nešto više, npr. ocjenu o sadržini knjige ili rasprave, to više nije objektivno“ (Logar 1973: 15). Drugi se pak tabor ne slaže s idejom o potpunoj objektivnosti „i od bibliografa zahtijevaju pored detaljnog bibliografsko-tehničkog opisa i produbljena poznavanja sadržine, kvaliteta, historijskog i savremenog značenja jedinice, njezinu filozofsku i političku usmjerenosti itd.“ (Logar 1973: 16). Nastavljajući:

„Istorija bibliografije kaže da je od davnina mnogo bibliografa mislilo da bibliografija mora vrednovati i ocjenjivati djela koja opisuje. To je bibliografija, u stvari, uvijek i činila, barem u izvjesnoj mjeri i u izvjesnom obliku. I bibliografije koje nisu anotirane i koje su prividno sasvim objektivne, formalističke, vrednuju već pri odabiranju bibliografskih jedinica. Kad se bibliograf odlučuje hoće li djelo unijeti u bibliografski popis ili ne, ocjenjuje ne samo njegov opseg, njegovu starost i sl. već prvenstveno njegovu sadržinu, kvalitetu i značaj. Zato je bibliografija zaista jedna od manifestacija ideologije, a istorija bibliografije je zbog toga tijesno povezana s istorijom društvenog razvoja i klasnih borba“ (Logar 1973: 16).

O tome kako danas funkcionira izrada bibliografija, prije svega retrospektivnih, pokazat će se u daljnjem tekstu na primjeru monografskih izdanja Augusta Cesarca.

Hrvatska retrospektivna bibliografija i metodologija

U Hrvatskoj se od 1990. godine nacionalna bibliografija izrađuje u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici⁰¹ u Zagrebu „na temelju obveze dostavljanja obveznog primjerka publikacija objavljenih u zemlji“ (Hebrang Grgić i Barbarić 2019). Posebno mjesto unutar hrvatske nacionalne bibliografije zauzima Retrospektivna nacionalna bibliografija⁰² s čijim se radom započinje 40-ih godina prošloga stoljeća, a ona predstavlja „(...) popis hrvatskih knjiga prema jezičnom, nacionalnom, teritorijalnom i predmetnom načelu od početka tiska (1483) do razdjelnice s tekućom bibliografijom knjiga (1990)“ (Marin 2020).

Tako se na Odsjeku Retrospektivne nacionalne bibliografije odvija i popisivanje građe za Bibliografiju monografskih izdanja Augusta Cesarca do 1990. Kriteriji koji se koriste pri izradi potonje bibliografije isti su oni koji su nastali na samom početku izrade *Građe za hrvatsku retrospektivnu bibliografiju knjiga*: „(...) kojoj je autor ili suradnik hrvatske nacionalnosti (nacionalni kriterij), ako je knjiga napisana na hrvatskom jeziku (jezični kriterij) te ako je tiskana odnosno objavljena na području SR Hrvatske, tj. danas hrvatske države (teritorijalni kriterij)“ (Harni 2004). Osim navedenog, noviji je tematski kriterij, tj. kada knjiga nije obavljena na teritoriju Hrvatske, nije na hrvatskom jeziku niti ju je napisao hrvatski autor, ali se tema bavi hrvatskim kulturnim, društvenim ili političkim područjem.

Istraživanjem i prikupljanjem signatura, odabire se građa koju je nužno obraditi, a odnosi se na građu dostupnu na spremištima i u katalozima NSK-a. Građa se obrađuje *de visu* što znači da je ona primarna bibliografija, tj. „bibliografija rađena isključivo na temelju viđene knjige“ (Rogulja 1990). Osim toga, bibliografija koju predstavljamo je, s obzirom na sadržaj i građu specijalna (odnosi se na samo jednu vrstu građe – monografije). Također, ona je nacionalna, retrospektivna (s obzirom na vrijeme), popisna (navode se samo osnovni podaci) i osobna (sadržava radove samo jedne osobe).

U ovom slučaju, rad nudi podroban popis monografskih djela Augusta Cesarca do 1990. godine koja se nalaze u fondu NSK-a. Neka daljnja istraživanja nalažu popisivanje i serijskih publikacija u kojima je Cesarec objavljivao, kao i ona djela u kojima je bio prevoditelj ili pisac predgovora.

Bibliografski se opisi izrađuju u integriranom knjižničnom programu Aleph koristeći bibliografski format MARC 21. te se sastoje od sljedećih elemenata: skupina 1: stvarni naslov i podaci o odgovornosti; skupina 2: izdanje (ako je navedeno); skupina 4: izdavanje i raspacavanje; skupina 5: materijalni opis; skupina 6: nakladnička cjelina (ako je navedeno) te skupina 7: napomena.

Zapis se sastoji i od specijalnog polja 981 u kojem se bilježe dodatni kriteriji za odabir bibliografije. Tako se unutar polja 981, koristi podpolje \$s u koje se upisuje pojam „cesarec“ čime se označavaju djela za Bibliografiju monografskih izdanja Augusta Cesarca. Oznaka je vidljiva katalogizatoru, ne i korisniku te je bitna za strojno pronalaženje podataka i okupljanje građe za Bibliografiju monografskih izdanja Augusta Cesarca.

Kod analize monografskih djela Augusta Cesarca do 1990. godine usmjerili smo se na godine i mjesta izdanja (skupina 4), nakladnike i prijevode.

Nije se mogla posebno analizirati skupina 1, budući da je riječ o osobnoj bibliografiji. Također, nije posebno značajna ni analiza univerzalne decimalne klasifikacije monografskih izdanja, budući da je riječ o književnim djelima te se uglavnom koristila oznaka za hrvatsku književnost (821.163.42) i pomoćna oznaka za žanr (-1 pjesništvo; -2 drama, kazališni komad; -31 roman; -32 pripovijetka). U nekim slučajevima, npr. kada je riječ o prijevodu, koristi se kombinacija UDK-a oznake izvornika + pomoćna oznaka za žanr + oznaka za jezik prijevoda.

U katalogu NSK-a dostupna su 104 monografska izdanja Augusta Cesarca u razdoblju do 1990, a prvo datira iz 1912. godine, riječ je o knjižici *Gjački pokret: preporodom škole – k preporodu naroda!*

Razdoblje koje obuhvaćamo svojim istraživanjem podijelili smo na dva dijela, do 1940. te od 1945. do 1990. Naime, u razdoblju od 1940. do 1945. godine u NSK ne postoji ni jedno monografsko izdanje Augusta Cesarca (Zorica Stipetić navodi samo članak *Kriza stranke prava i naši Komunari 1871 iz Izraz*, br. 1, 3).

01 U daljnjem tekstu NSK.

02 U daljnjem tekstu HRB.

Razdoblje do 1940. godine

U razdoblju do 1940. izdano je 17 monografskih djela Augusta Cesarca, najviše 1940. – njih 3, a to su putopisi *Kod sovjetskih malih naroda : iz ciklusa: putovanja po Sovjetskom Savezu, Putovanja po Sovjetskom savezu : na Uralu i na Volgi* te drama *Sin domovine : životna drama Eugena Kvaternika u 15 slika s epilogom*.

U tom razdoblju nema ni jednog prijevoda Cesarčevih djela, no u Torontu, u izdanju Hrvatske radničke knjižare objavljeno je njegovo djelo *Španjolski susreti : knjiga susreta s ljudima i gradovima godine 1938*.

U to vrijeme više je Cesarčevih tekstova objavljeno po serijskim publikacijama, što nam objašnjava malen broj monografskih izdanja. Dvanaest je nakladnika koji u tom razdoblju objavljuju po jedno ili dva Cesarčeva djela, a najviše se ističu romani i novele. Osim navedenih *Španjolskih susreta* koji su objavljeni u Torontu, ostala izdanja objavljena su na hrvatskom teritoriju, i to najčešće u Zagrebu, te jedno djelo u Koprivnici (V. Vošicki).

Razdoblje od 1945. do 1990. godine

U razdoblju od 1945. do 1990. posthumno, objavljeno je 87 Cesarčevih monografskih izdanja, i to najviše 80-ih godina u sklopu nakladničke cjeline *Sabrana djela Augusta Cesarca* koju izdaje nakladna kuća Mladost. Ona potječe od naklade Novo pokoljenje koja se 1951. preimenovala u Mladost, a 1957. postaje najveće izdavačko-književno poduzeće u tadašnjoj Hrvatskoj (HE, 2024). Pedesetih i početkom 1960-ih godina prošlog stoljeća naklada Zora izdaje *Izabrana djela Augusta Cesarca*. Naklada Zora nastaje kada Nakladni zavod Hrvatske mijenja ime u Zora, a 1977. Zoru preuzima Grafički zavod Hrvatske (HE, 2024). Zapravo, u navedenim razdobljima svi veći nakladnici objavljuju Augusta Cesarca, od Školske knjige do Matice hrvatske.

U razdoblju do 1990. Cesarčeva se djela objavljuju i u inozemstvu, najviše u susjednim zemljama, ali i u Rusiji (2 djela). Najviše ih je objavljeno u Beogradu, Sarajevu, Ljubljani i Skopju, a česta je i suradnja među zagrebačkim, beogradskim, sarajevskim i ljubljanskim nakladnicima u izdavanju njegovih djela, poput *Mali ljudi* ili *Izabrane pripovijetke* koje zajedno izdaju nakladnici

Spektar iz Zagreba i Partizanska knjiga iz Ljubljane. Također, imamo djela koja zajedno objavljuju Prosveta iz Beograda, Naprijed iz Zagreba te Svjetlost iz Sarajeva. U tom razdoblju prisutni su i prijevodi (iako ih i tada nema puno): tako postoji jedan mađarski prijevod Cesarčeva djela *Katakombe* (1945?), 3 djela prevedena na slovenski (*Pankrac i njegove žrtve* = [Zlatni mladić i njegove žrtve] (1948); *Novele* (1950); *Mali ljudi* (1973)), 3 na makedonski (*Zlatniot mladić* (1954); *Partiznaski raskazi* (1979); *Zlatniot mladić* (1986)) te 2 na ruski jezik (*Tonkina ljubov'* (1961); *Imperatorskoe korolevstvo* = [Careva kraljevina] i u istoj knjizi *Zolotoj junoš i ego žertvy* = [Zlatni mladić i njegove žrtve] (1990)).

Zaključak

Rad koji predstavljamo izrađen je na Odsjeku Retrospektivne nacionalne bibliografije i pokazuje stručni dio izrade bibliografskih zapisa. Analizom je utvrđeno da u fondu NSK-a postoje 104 monografska izdanja djela Augusta Cesarca. Ova kratka retrospektivna bibliografija samo je početna točka za daljnja istraživanja i analize njegova života i djela.

Literatura

- Bibliografija. *Hrvatska enciklopedija*, <https://www.enciklopedija.hr/clanak/bibliografija>. Pristupljeno 1. 7. 2024.
- Harni, S. 2004. Građa za hrvatsku retrospektivnu bibliografiju knjiga 1835–1940: struktura, geneza i kulturno-povijesno značenje. *Vjesnik bibliotekara Hrvatske* 47, 3–48 (2004), 86–104. <http://eprints.rclis.org/6500/>. Pristupljeno 30. 4. 2024.
- Hebrang Grgić, I.; Barbarić, A. 2019. Metodologija prikupljanja podataka i izrade retrospektivne bibliografije iseljeničkog tiska. *Vjesnik bibliotekara Hrvatske* 62/1, 2019, 29–48. <https://hrcak.srce.hr/226729>. Pristupljeno 30. 4. 2024.
- Hrvatska retrospektivna bibliografija knjiga: svezak HRB 08 za godine od 1910. do 1919. Dostupno na: <http://bibliografije.nsk.hr/hrb/>.
- Hrvatska retrospektivna bibliografija knjiga: svezak HRB 09 za godine od 1920. do 1929. Dostupno na: <http://bibliografije.nsk.hr/hrb/>.
- Hrvatska retrospektivna bibliografija knjiga: svezak HRB 10 za godine od 1930. do 1939. Dostupno na: <http://bibliografije.nsk.hr/hrb/>.
- Hrvatska retrospektivna bibliografija knjiga: svezak HRB 11 za godine od 1940. do 1949. Dostupno na: <http://bibliografije.nsk.hr/hrb/>.
- Hrvatska retrospektivna bibliografija knjiga: svezak HRB 12 za godine od 1950. do 1959. Dostupno na: <http://bibliografije.nsk.hr/hrb/>.
- Hrvatska retrospektivna bibliografija knjiga: svezak HRB 13 za godine od 1960. do 1969. Dostupno na: <http://bibliografije.nsk.hr/hrb/>.
- Hrvatska retrospektivna bibliografija knjiga: svezak HRB 14 za godine od 1970. do 1979. Dostupno na: <http://bibliografije.nsk.hr/hrb/>.
- Hrvatska retrospektivna bibliografija knjiga: svezak HRB 15 za godine od 1980. do 1989. Dostupno na: <http://bibliografije.nsk.hr/hrb/>.
- Hrvatska retrospektivna bibliografija knjiga: svezak HRB 16 za godine od 1990. Dostupno na: <http://bibliografije.nsk.hr/hrb/>.
- Logar, J. 1973. *Uvod u bibliografiju: teorijski osnovi bibliografije, istorija bibliografije, pregled bibliografija, bibliografija u Jugoslaviji*. Sarajevo: Svjetlost.
- Marin, A. 2020. Hrvatska retrospektivna bibliografija knjiga kao izvor podataka o tiskarstvu i nakladništvu u Hrvatskoj: analiza knjiga objavljenih od 1900. do 1909. godine. *Knjižničarstvo: glasnik Društva knjižničara Slavonije, Baranje i Srijema* 24 (1–2): 27–50. <https://hrcak.srce.hr/252320>. Pristupljeno: 30. 4. 2024.
- Nakladništvo. *Hrvatska enciklopedija*, <https://enciklopedija.hr/clanak/nakladnistvo>. Pristupljeno: 4. 7. 2024.
- Rogulja, P. 1990. Hrvatska nacionalna retrospektivna bibliografija danas. *Crkva u svijetu* 25 (1): 86–88., <https://hrcak.srce.hr/54148>. Pristupljeno: 30. 4. 2024.
- Stipetić, Zorica. 1982. *Argumetni za revoluciju – August Cesarec*. Zagreb: Centar društvenih djelatnosti Saveza socijalističke omladine Hrvatske.

N R H
ARMY ZA HISTORNU
HROBICU POKRETA

Seibers
WIEN
KROJENIJE OBLASTI

FLAKER, ALEKSANDAR

**Cesarec i ruska
likovna avangarda**

FLAKER, ALEKSANDAR

Cesarec i ruska likovna avangarda

O Cesarčevu odnosu prema ruskoj sovjetskoj umjetnosti i književnosti pisao sam već nekoliko puta.⁰¹ Razlog što se ovdje vraćam toj temi dade se svesti na ove okolnosti: u međuvremenu su u svijetu, ali i u nas, spoznaje o ruskoj avangardi znatno porasle, a posebno je revalorizirano rusko avangardno slikarstvo. U svjetlu te opće revalorizacije, koja očito ne može mimoći ni zemlju u kojoj je slikarska avangarda postigla jedan od svojih klimaksa, Cesarčeva niječna ocjena Malevičeva suprematizma i Tatlinova konstruktivizma kao da gubi svoje značenje, pa čitana *danas* može izazvati zaključak da je jugoslavenski delegat na kongresu Kominterne „morao doći do niza fundamentalno pogrešnih tumačenja“ avangardnog slikarstva i „Malevičevih ideja“, i to „sa stanovišta jedne ideologizirane i literarne svijesti“.⁰² Međutim, ponovo čitajući Cesarčeve izvještaje o ruskoj likovnoj avangardi, ali u njihovu povijesnom kontekstu, naši bi zaključci ipak morali biti drukčiji.

Prvo, morali bismo znati o kojoj je moskovskoj izložbi Cesarec pisao. Kako smo mogli uočiti već pri prvom pokušaju rekonstrukcije te izložbe, izložba o kojoj je hrvatski književnik pisao u tekstu *Savremeni ruski slikari* („Književna republika“, 1924) nije bila onoliko „reprezentativna“ moskovskom likovnom životu koliko ju je vidio i shvatio hrvatski revolucionar i bivši urednik avangardnog „Plamena“. Naime, izložbu ne bilježi popis priručnika u kojemu su registrirane sovjetske likovne manifestacije,⁰³ a ni pregled časopisa koji su govorili o likovnim umjetnostima na prijelomu 1922. i 1923. nije dao očekivane rezultate: prikaza *takve* izložbe u specijaliziranim časopisima po pravilu nema! Ipak, u jednoj bilješci petrogradskog časopisa „Žizn' iskusstva“ od 21. XI. 1922. govori se o tome da je 12. XI. otvoren slikarski odjel Muzeja umjetničke kulture (*Muzej hudožestvennoj kul'tury*) „u novoj postavi“ u kojoj su pojedini autori predstavljeni najkarakterističnijim stvarima, a izložba je dala sustavni presjek kroz suvremenu rusku umjetnost, otprilike onako kako o tome govori i Cesarec:

„Dosljedno je prikazano opće kretanje slikarstva od impresionizma, postimpresionizma, kubizma i futurizma prema Tatlinovu materijalizmu i Malevičevu suprematizmu, pri čemu je glavna linija razvitka slikarskoga načela ostvarena na 'osvijetljenom' zidu, a pojedine grane, poput ekspresionizma, Matjušinove skupine, na bočnim zidovima.“

Na otvorenju te „postave“ N. Punin (autor knjige o Tatlinu, koju citira Cesarec) pročitao je članak *Nova umjetnost*, Malevič je pak čitao pasuse iz Marinettijevih manifestata, poprativši ih svojim odgovorima, ali je govorio i „o djelatnosti umjetnika novih pravaca“, o pritiscima na njih „sa strane od buržoaskog i *suвременog* tiska te o „borbi za opstanak lijeve umjetnosti“. Malevičevu je „oštrinu“ zatim „smekšao V. J. Tatlin, rekavši da se sada ipak lakše živi i opstoji mogućnost rada“. Dva dana poslije toga u istim je prostorijama održan miting grupe UNOVIS, s temom „Nova umjetnost i Akademija umjetnosti“, na kojemu je kritizirana nastava u toj ustanovi i prihvaćena je rezolucija kojom se traži da se na Akademiju pozovu Malevič i Tatlin.⁰⁴ U prvom, pak, broju istoga časopisa za 1923. godinu drugi autor ponovo je istakao napore Tatlina, Maleviča, N. Lapšina i N. Punina u radu na Muzeju umjetničke kulture i požalio što vođe „ljevičarstva“ nisu pozvane na Akademiju. Osobito je Malevič, piše A. Janov, solidan umjetnik, prihvatljiv i po „staroj vjeri“!⁰⁵

Ove navode ističemo zato da bismo pokazali kako je Muzej umjetničke kulture bio u to vrijeme zaista središte okupljanja „lijevih“ (tadašnja oznaka za avangardu u ruskoj kritici) umjetnika, pa iz literature o umjetničkim pokretima tih godina saznajemo ne samo da je S. B. Nikritin u tom muzeju obavljao dužnosti „znanstvenog tajnika, konzultanta i vodiča ekskurzija“ (u jednom od tih svojstava upoznao ga je i Cesarec!), nego i to o da je potkraj 1922. ondje održana izložba skupine „projekcionista“ kojima su pripadali kako Nikritin, tako i teoretičar „elektroorganizma“ Kliment Redjko. Premda ne bismo mogli potvrditi podatak da je „gotovo sve radove“ s te izložbe „Narkompros uključio u sastav izložbe sovjetske umjetnosti u Berlinu“⁰⁶, jer je Prva ruska umjetnička izložba u Berlinu otvorena već 15. X. 1922, a izložba „projekcionista“ registrirana je u Izvjestijama tek 10. I. 1923. (Tughendova recenzija: *Izložba u Muzeju slikarske kulture*), ipak možemo zaključiti da je i tu izložbu mogao vidjeti Cesarec, te da su neke slike s te izložbe popunile postavu „berlinske“ izložbe, koja je imala prijeci u Pariz, ali je svoj put završila u Amsterdamu. To bi mogla potvrditi činjenica da je amsterdamska postava dopunjena, između ostalih, čak sa tri kompozicije Klimenta Redjka koji u Berlinu uopće nije bio zastupljen.

Uvid u dopunu katalogu s berlinske izložbe, koji je priložen prilikom postavljanja te izložbe u amsterdam-

skom *Stedelijk Museumu*, ne potvrđuje, doduše, da je u Amsterdam prenesena cijela postava koju je kao „popunjenu prijašnje izložbe u Berlinu“⁰⁷ vidio Cesarec, ali nas učvršćuje u uvjerenju da je „nova postava“ u Muzeju umjetničke kulture, otvorena u studenome 1922, mogla poslužiti selekciji koja je realizirana u Amsterdamu. Naime, amsterdamska postava, na primjer, nije dopunjena nijednim Tatlinom ni Larionovom, onamo su stigla samo dva nova Maleviča, ali je očividno nastojanje priređivača da pojačaju „prikaz općeg kretanja slikarstva“, kako je rečeno u osvrtu na „novu postavu“. Naime, u Berlinu nisu bili izloženi radovi Gončarove, Labasa, Redjka, Tišlera, Viljamsa, a među dopunama naći ćemo i radove Gerasimova, Kljuna (3 kompozicije), Lisickoga, Nikritina, Popove (5 izložaka), Pevsnera, Rodčenka (4 konstrukcije), Šterenberga (5 izložaka), Udalcove, Vasiljeva i Vesnina (5 crteža), dakle likovnih umjetnika različite orijentacije.⁰⁸

Citirajući izvještaj s otvorenja te „nove postave“, istakli smo i navode iz Malevičeva nastupa da bismo pokazali kako je situacija oko ekstremnog krila ruske avangarde već u to vrijeme bila napregnuta, što se nije očitovalo samo u izravnoj polemici Malevičevoj s Radlovom i Isakovom kao njegovim kritičarima⁰⁹ upravo 1923. godine, nego i u samom umjetničkom kretanju i općim smjernicama kulturne politike kojom je tada rukovodio Lunačarski.

Upravo u vrijeme Cesarčeva boravka u sovjetskoj Rusiji, u studenome 1922, dolazi u Institutu umjetničke kulture (INHUK) do pobune protiv štafelajnog slikarstva i do formiranja pokreta za spajanje umjetnosti s proizvodnjom,¹⁰ koji se teoretski artikulirao upravo u časopisu LEF, za koji je svoj članak napisao Cesarec. S druge strane, u isto je vrijeme, 15. studenoga 1922, otvorena prva izložba skupine NOŽ (*Novoe obščestvo živopiscev* – Novo društvo slikara) koja je nastupila, suprotno avangardnim tendencijama, s programom predmetnog (nasuprot „bez-predmetnom“, tj. apstraktnom) i „realističnog“ slikarstva, a osobito je značajna za to vrijeme aktivizacija i već razgranata djelatnost AHRR-e (*Asociacija hudožnikov revoljucionnoj Rossii* – Asocijacija umjetnika revolucionarne Rusije) koja na svojim izložbama propagira nasljeđe „predvižnika“, tematsko i ilustrativno slikarstvo (izložbe „Život i svakidašnjica Crvene armije“, „Život i svakidašnjica radnika“ održane su u lipnju i rujnu 1922). Toj je skupini već tada dao svoju podr-

- 01 Usp.: *Veliki raskorak*, „Naše teme“, br 10. 1961. str. 1409–1413; *Suвременi ruski pisci*, III, Zagreb, 1962, str. 82–96; *Književne poredbe*, Zagreb, 1968, str. 333–355.
- 02 S. Mijušković, *Predgovor* u: K. Maljevič, *Suprematizam – Bespredmetnost*, Beograd, 1980, str. XIII.
- 03 *Vystavki sovjetskogo izobrazitel'nogo ikusstva*, Spravočnik, I (1917–1932), Moskva, 1965.
- 04 N. (Lapšin) u „Žizn' iskusstva“, br. 46 (869), 1922. str. 3.
- 05 A. Janov, *Čto delajut hudožniki*, cit. čas., br. 1 (875), 1923, str. 4.
- 06 V. Kostin, *Ost (Obščestvo stankovistov)*, Leningrad, 1976, str. 20–22.
- 07 Cesarec, *Sujetlost u mraku*, 1963, str. 281.
- 08 Usp.: I. *Russische Kunstausstellung*, 1922, Amsterlin (sic!), *Stedelijk Museum* (tako na naslovnoj, korigiranoj, stranici).
- 09 Usp. prijevode polemičkih članaka u Mijuškovićevu zborniku.
- 10 Usp.: V. Kostin, cit. djelo, str. 13.

- 11 *Asocijacija hudožnikov revoljuconnoj Rossii*, „Zrelišča“, br. 17, 1925, XII, 1922, str. 19.
- 12 N. Punin, *Obzor novejših tečenij v iskusstve Peterburga*, „Russkoe iskusstvo“, br. 1. 1923, str. 17.
- 13 A. V. Lunačarskij, *Stat' i ob iskusstve*, Moskva-Leningrad, 1941, str. 548.
- 14 Usp.: *Russkaja vystavka v Berline. Sovetskoe gosudarstvo i iskusstvo. Promyšlennosti i iskusstvo* (sve 1922), u cit. zborniku.
- 15 Usp.: V. Kandinskij, *K reforme hudožestvennoj školy*, „Iskusstvo“, br. 1, 1923, str. 399–406.

šku „niz istaknutih partijskih radnika“, kao što je to zabilježio časopis za koji je Cesarec dao svoj prilog o Miroslavu Krleži!¹¹ Ni na izložbu NOŽ-a ni na djelatnost „ideologizirane i literarne“ skupine koja će kasnije ostvariti monopolistički položaj u sovjetskoj likovnoj umjetnosti Cesarec se, međutim, nije osvrnuo, ostajući u svojim razmišljanjima stalno u krugu LEF-a, INHUK-a i Muzeja umjetničke kulture, dakle umjetničke avangarde!

U toj kriznoj situaciji čak i Tatlinovu apologetu Puninu „lijeva umjetnost“ pripada već području mitologije, pa je ovaj izrazito avangardni kritičar početkom 1923. isticao samo dvojicu istaknutih *individualnih* petrogradskih umjetnika – Maleviča i Tatlina, videći raspada-nje pokreta:

„Ne želim time reći da u novoj umjetnosti nije ostalo ništa od ‘materijalizma’ i ‘mehanizacije’ ili strastvenog ali odraženog svjetla što ga je upalio svjetski industrijalizam, jednako kao što ne bih rado u bilo kojoj mjeri tvrdio da umire ideja kolektivizma – znam samo da više nije jedinstven i da je pun suprotnosti tabor ‘novih’ umjetnika, i mislim, uz to, da se jedva može naći svijest koja čak ne bi sve ni stavila na svoje mjesto nego samo recipirala i shvatila sve što se zbiva.“¹²

A na Puninovu knjigu o Tatlinu Cesarec se obilno poziva!

I sam mentor komunistima intelektualcima koji su stigli na kongres Kominterne ili boravili u to vrijeme u Moskvi (među njima, uz Cesarca, nalazimo imena Georgea Grosza, Martina Andersena-Nexöa, Nazima Hikmeta) u svome je članku upućenom „drugovima iz Kominterne“, a koji je bio posvećen uglavnom *likovnoj umjetnosti*, situaciju u ruskom sovjetskom slikarstvu prikazao kao kritičnu. Izražavajući svoju privrženost tradiciji „peredvižnika“, koja se poslije Oktobra našla na „desnici“, Lunačarski je naglasio svoje simpatije prema talentu slikara koji su tada smatrani „centrom“ (spomeno je imena Kustodijeva, Petrova-Vodnika, Grabara, Končalovskog), da bi zatim naglasio pragmatičnost svog odnosa prema umjetničkoj „ljevicici“:

„Ne mogu se odnositi prema toj umjetnosti drukčije nego kao prema nekom laboratoriju, nekoj kuhinji

kamo se valjalo spustiti iz ustajalog zraka umjetnosti akademskog realizma koji je sasvim ostaro i izgubio dušu. Ali bez obzira na sve to, pružio sam futuristima ruku, uglavnom zato što smo se u općoj politici Nar-komprosa morali osloniti na ozbiljan kolektiv kreativnih umjetničkih snaga. Njih sam gotovo isključivo našao ovdje, među takozvanim lijevim umjetnicima. A to se ponovilo i u Mađarskoj, to se zbiva u Njemačkoj [...]

Da, pružio sam ruku ‘lijevima’, ali proletarijat i seljaštvo nisu im pružili ruke. Suprotno tome, čak kad se futurizam gusto pokriva revolucionarnošću, radnik prihvaća revolucionarnost, ali pravi grimase zbog futurističkih sastojaka.”¹³

Neka Cesarčeva razmišljanja očito su mogla biti inspirirana i drugim člancima vodeće ličnosti sovjetske kulturne politike, kojih se stavovi uglavnom podudaraju s onime što je Lunačarski govorio s stranim delegatima Kominterne,¹⁴ ali je činjenica da Cesarec *nije* obraćao pažnju platnima slikara iz „centra“ (Lunačarski: „Oni nam mogu dati više od ‘ljevičara’“!), nego je *izabrao* Tatlina, Maleviča i Larionova!

Kao što jasno pokazuje Cesarčev esej o *Savremenim ruskim slikarima*, hrvatski je književnik stigao u Moskvu sa svojim teorijskim shvaćanjima koja su proistjecala iz njegova odnosa prema tekstovima temeljcima njemačkog ekspresionizma: Worringerovoj knjizi *Abstraktion und Einfühlung* i eseju Kandinskoga *Über das geistige in der Kunst (O duhovnom v iskusstve)*. Potonjega je, dodajmo, cijenio Lunačarski, i premda je Kandinski 1921. već bio napustio Rusiju, on je još bio prisutan kao inspirator prvog programa INHUK-a, orijentiranog na psihološku metodu u istraživanju umjetnosti (o djelatnosti sljedbenika te metode govori i Cesarec na početku svog eseja), kao publicist koji je u vrijeme Cesarčeva boravka u Moskvi branio primat „slobodne umjetnosti“ nad „proizvodnom“,¹⁵ a dakako i kao slikar čija su platna visila u Muzeju umjetničke kulture. Stoga nas u „Književnoj republici“ ne čudi Cesarčeva kritika teorijskih, u njemačkom ekspresionizmu nekoć prihvaćenih, stavova Kandinskoga iz 1911. ni kritika njegova slikarstva koja se uglavnom podudara s onim što je, prije Cesarčeva odlaska u Rusiju, o platnima Kandinskoga pisao Krleža (*Marginalije uz slike Petra Dobroviča*, 1921) negativno se odnoseći prema cjelokupnoj ruskoj avangardi. Uzgred

spomenimo i to da je i svoja predznanja o kretanjima u poslijerevolucionarnoj umjetnosti u Rusiji Cesarec (koji to priznaje kada govori o Maleviču!) crpio iz njemačkih izvora (jamačno iz eseja K. Umanskog *Kandinskijs Rolle im Russischen Kunstleben*, „Der Ararat“, 1920).

Teorijske obavijesti o stanju u suvremenom ruskom slikarstvu crpi Cesarec i iz ruskih tekstova koje, očito, upoznaje na licu mjesta. Tako je suočen s Malevičevom knjigom *Bog ne skinut. Iskusstvo, cerkov', fabrika* (Vitebsk, 1922), a njezini ga „kovrčavo zapleteni metafizički pojmovi“ ne mogu približiti slikarevoj bez-predmetnosti. Predavanje, pak, Malevičevo, kojemu je Cesarec prisustvovao i napustio ga, očito je bilo izrazito didaktično i prepoznat ćemo ga tek u objavljenom tekstu *Forma, cvet i oščuščenje* (1928) kao dijelu opsežnijega didaktičnog rada *Novoe iskusstvo* koji nije nikada u cjelini objavljen.¹⁶ U svojoj kritici Malevičeve teorije i prakse Cesarec se, međutim, oslanja na stavove Borisa Arvatova koji je upravo potkraj 1922, uz konstruktivista Gana, a zatim Nikolaja Tarabukina, lefovca Osipa Brika i druge, postao jednim od vodećih teoretičara „proizvodne umjetnosti“, a koji je izlazio iz krize ruske avangarde vidio u odustajanju od štafelajnog slikarstva ili komorne poezije i spajanju umjetnosti s proizvodnjom. Arvatovljeve je članke, kritičke prema njemačkom ekspresionizmu, slikarstvu Paula Kleea, o čorsokaku u koji je zapalo štafelajno „bez-predmetno“ slikarstvo i smjeru prema proizvodnji, ostvarenom već u Rodčenka i Tatlinovoj suradnji s „lenjingradskom fabrikom Lessnerovom“, katkada s ogradama redakcije (Lunačarskog!) objavljavao tada vodeći časopis „Pečat i revolucija“.¹⁷ Cesarcu je posebno bliska morala biti kritika časopisa El Lisickoga i Erenburga „Vešč“ koju je – zbog nedosljednosti i „oportunitizma“ berlinskih stavova – također izricao Arvatov, i to zato što je program toga berlinskog časopisa bio poznat i u Zagrebu: s tom je skupinom ruskog „konstruktivizma“ ostvario suradnju Micičev „Zenit“!¹⁸ Na izložbi u Moskvi Cesarec je mogao vidjeti i radove „konstruktivista“ Popove, Udalcove, Rodčenka, što potvrđuju i amsterdamske dopune katalogu berlinske izložbe, ali pretežno još uvijek izvan neposredne primjene u proizvodnji; sovjetski avangardni dizajn tek se razvijao. I pred Arvatovljevim tezama o upućenosti umjetnosti na tehniku kao „najkorisniju djelatnost ljudsku na kojoj se i osniva proleterska revolucija“ Cesarec je zastao pitajući se:

„Problemi tehnike to su i problemi umjetnosti, no je li to tada još umjetnost?“¹⁹

Cesarčevi upitnici posebno su izraziti kada govori o Tatlinu. Pred njegovim „kontrareljefima“ on zastaje s Puninovom knjigom *Tatlin. Protiv kubizma* (Peterburg, 1921) u ruci. Ali ni Puninova apologija Tatlinovih „konstruktivnih oblika“ koji anticipiraju „svjetonazor u kojemu umjetnost može postati zbiljskom kada zbilja postane umjetnošću“²⁰ ne uspijeva uvjeriti prema „predmetnoj apstrakciji“ skeptičnog Cesarca. Uostalom, početkom iste, 1922. godine Cesarčev mentor Lunačarski pisao je o Tatlinovu *Spomeniku III internacionali*:

„Drug Tatlin stvorio je paradoksalnu konstrukciju koju i sada još možemo vidjeti u jednoj dvorani sindikalnih prostorija. Možda dopuštam subjektivnu pogrešku u ocjeni toga djela, ali ako je Guy de Maupassant pisao kako je bio spreman pobjeći iz Pariza da ne vidi željeznu neman, Eiffelov toranj, onda je, prema mom gledištu, Eiffelov toranj prava ljepotica u poredbi s kosom konstrukcijom druga Tatlina. Smatram da ne bih samo ja bio ogorčen kad bi se Moskva ili Petrograd uresili takvim stvaralačkim proizvodom jednoga od najistaknutijih umjetnika 'lijevog' smjera.“²¹

Takvu ocjenu djela koje je danas postalo zaštitnim znakom ruske revolucionarne avangarde Cesarec nije izrekao. Ostao je u granicama intelektualno-teoretskih spekulacija, stojeći pred Malevičevim suprematističkim slikama i Tatlinovim konstrukcijama, i samo je pred primitivističkim platnima Larionovljevim iz godina 1911–1912 (Cesarec ih pogrešno pripisuje poslijerevolucionarnom razdoblju), *Proljećem* (sada u Tretjakovskoj galeriji) i *Jeseni* (sada u Parizu), iskazao svoj neposredni doživljaj, uočavajući raspon ruske avangarde od primitivizma do konstruktivizma.

Ono što, međutim, predstavlja pozadinu Cesarčeve upitanosti na izložbi u Muzeju umjetničke kulture, osobito da se suočava s programatskim radovima Kandinskoga, Maleviča i Tatlina, birajući *magistralne pojave* sovjetske likovne avangarde o kojima *kritički informira* hrvatskog i jugoslavenskog čitaoca, vrativši se s kongresa Kominterne, pitanje je *socijalne recepcije* avangardnoga slikarstva, koje u naglašenijem obliku postavlja u ese-

- 16 Usp.: komentar J.-C. Marcadéa u: K. S. Malévitch, *Le miroir suprématiste*, Lausanne, 1977, str. 137.
- 17 Usp.: B. Arvatov, Na putjah k proletarskomu iskusstvu, „Pečat' i revolucija“, I, 1922, str. 65–73; Franz Landsberger, *Impresionismus und Expressionismus*, cit. čas., str. 311–312; Paul Klee, cit. čas., br. VI, 1922, str. 308–310; *Izobrazitel'nye iskusstva*, cit. čas., VII, 1922, str. 140–146. Usp. također: *Iskusstvo i proizvodstvo*, „Gorn“, br. 2, 1922.
- 18 Arvatovljevu kritiku časopisa „Vešč“ vidjeti u: „Pečat' i revolucija“ VII, 1922, str. 342. O značenju te kritike usp.: A. I. Mazaev, *Koncepcija „proizvodstvennogo iskusstva“ 20-h godov*, Moskva, 1975, str. 165–166. O Micičevoj suradnji s Lisickim i Erenburgom usp.: A. Flaker, „Zenit“ i sovjetska književnost, „Mogućnosti“, br. 9–10, 1968, str. 1218–1227.
- 19 A. Cesarec, *Svjatlost u mraku*, str. 293.
- 20 I. Punin, *Tatlin*, Peterburg, 1921, str. 9.
- 21 A. V. Lunačarskij, *Sovetskoe gosudarstvo i iskusstvo*, „Izvestija“, 1922, cit. izd., str. 500.

- 22 Ibid., str. 501.
- 23 *Iskusstvo v Moskve*, cit, izd., str. 546.
- 24 O takvoj recepciji usp.: H. Olbrich, *Sovetskaia vystavka 1922 goda v Germanii. Ee predystorija i uroki*, u zborniku *V zaimosvjazi ruskogo i sovetskogo iskusstva i nemeckoj hudožestvennoj kul'tury*, Moskva, 1980, str. 162–175.
- 25 *Russkaja vystavka v Berline*, „Izvestija“, 1922, cit. djelo, str. 531–533.
- 26 M. Krleža, *Izlet u Rusiju*, Zagreb, 1926, str. 107. Karakteristična je činjenica da je Šapovalenkov komad *Godina 1881 (1881 god)* i u sovjetskoj kritici ocijenjen s gledišta socijalne recepcije, jer su ga „s izuzetnom pažnjom gledale mnoge tisuće proleterskih gledalaca“, i to u vrijeme kada su „sišli sa scene“ njemački ekspresionisti (Kaiser i Toller), dok je režija „povijesnog komada“ (režiser Ljubimov-Lanskoj) prikazana kao „osrednja“ i dijelom „naturalistička“. R. Pel'se, *P'esy, postanovki i kritiki*, „Sovetskoe iskusstvo“, br. 3, 1925, str. 54.
- 27 Cit. prema hrvatskom prijevodu: Moskva 1926, „Dometi“, br. 3, 1978, str. 21.

ju *Umetnost i ruski radnik* („Književna republika“, 1924). Odsutnost radničkog recipijenta u Muzeju umjetničke kulture, njegova zbunjenost pred Derainovom *Samedij* u Muzeju moderne zapadne umjetnosti i naglašena prisutnost pučke publike pred Repinovima platnima u Tretjakovskoj galeriji nesumnjivo su koordinate koje uvjetuju Cesarčeve stavove a da ga ne vode prema zahtjevima za obnovom ruske likovne tradicije.

Pitanje socijalne recepcije avangardnog slikarstva nije u to vrijeme zabrinjavalo samo Cesarca. Zabrinjavalo je ono i Lunačarskoga koji u isto vrijeme mašta o pojavu slike što bi „bar u svojoj petini bila toliko znatna po sadržaju kao što je Ivanovljeva ‘Kristova objava puku’ ili Surikovljeva ‘Boljarka Morozova’“,²² a delegatima Kominterne tumači kako bi „slikari Repinova tipa [...] naišli na oduševljeno prihvaćanje u proleterskim redovima“.²³ Pišući pak o *Ruskoj izložbi u Berlinu*, sovjetski komesar zapravo mimoilazi aktivnu recepciju ruske avangarde kod njemačkih „ljevičara“,²⁴ a zaustavlja se na „neprijateljskom odjeku“ izložbe u prikazu Franza Stahla („Berliner Tagblatte“) i izražava svoje *slaganje* s tim prikazom kada recenzent govori upravo o pitanju recepcije likovne avangarde. Lunačarski tada citira njemačkog kritičara:

„Nema nikakve sumnje da postoji osebnijni akord između revolucionarne umjetnosti tih slikara i revolucionarnosti same sovjetske vlasti. Ta potonja također želi stvoriti nevidene nove oblike, rušeći sve staro. Ali taj je revolucionarni duh izražen u slikara u posve apstraktnim oblicima koji graniče s besmisлом, što će narod jedva prihvatiti.“

A kada govori o Osbornovu prikazu izložbe u „Vossische Zeitung“, u kojemu poznati kritičar naglašava svoj dojam „uzavrele i nejasne želje da se u novim oblicima izrazi konstruktivna energija koja prevrće države i svjetsku ekonomiju“, Lunačarski posebno naglašava kako se i ovaj kritičar „s nekim čuđenjem zaustavlja pred krajnjim ‘ljevičarima’ koje predvodi Tatlin“, i dodaje:

„Bit će da su se naši krajnji ‘ljevičari’ našli na ljevici čak najljevičijega krila njemačkog ekspresionizma.“²⁵

Suglasnost stavova Lunačarskoga i njemačkih kritičara (kako ih on citira), pri pogledu na sovjetsku likovnu

avangardu u njezinoj reprezentativnoj postavi 1922. godine, sa Cesarčevim *razmišljanjima* i njegovom *upitanošću* odmah se uočava. Uz to valja naglasiti kako ni Osborn ni Franz Stahl nisu predstavljali „ideologiziranu i literarnu svijest“ u onom smislu u kojemu bi to htio Mijušković.

A *masovnu socijalnu recepciju* umjetnosti u SSSR-u dvadesetih godina uočavao je dvije godine kasnije u Moskvi Miroslav Krleža uspoređujući „hrkanje“ – „berlinskih kuharica i sobarica“ na predstavi *Kolportaže* njemačkog *ekspresionista* Georga Kaisera u Lessingtheatru s ponašanjem „isto takvih sluškinja“ koje u Moskvi „*napeto slušaju predavanje o značenju Zole u svjetskoj književnosti*“ ili „nepomično sjede na predstavi ‘1881. godine’ gdje se u prigodnim slikama prikazivao razvoj terorističke grupe ‘Narodna sloboda’“:

„Georg Kaiser i Zola, Berlin i Moskva! Sluškinje tu i tamo, a koja razlika!“²⁶

Samo nešto kasnije Walter Benjamin je u svom putopisnom eseju *Moskau 1926* također usporedio ponašanje ruskih radnika u moskovskim muzejima s „rijetkim proleterima“ u njemačkim muzejima, zaključujući da je „u Rusiji proletarijat počeo preuzimati vlasništvo nad građanskom kulturom“, a osobito je bio impresioniran publikom u Tretjakovskoj galeriji „u kojoj tek možemo shvatiti što znači žanr-slikarstvo i kako je ono primjerenopravo Rusima“.²⁷ Samo, valjalo bi napomenuti da se do 1926. kriza ruskog avangardnog slikarstva već bila toliko produbila da je Benjamin prema likovnoj kulturi moskovskih masa već morao postati kritičan, a i njegovi sudovi o umjetničkom kretanju ne samo što nisu spekulativni, nego se ne odlikuju ni onom, zaista uočljivom, visokom razinom obaviještenosti koja je, nema sumnje, temeljna vrlina Cesarčevih tekstova. Cesarčeva razmišljanja i njegova upitanost pred platnima ruskih avangardnih slikara sasvim su na razini tadašnje likovne misli, ruske i općenito evropske, a svojom informativnošću zaista prednjače u evropskom kontekstu. Tako 11. I 1927. Benjamin posjećuje isti Muzej umjetničke kulture, dođuše već pod drugom upravom, i bilježi u svoj dnevnik:

„U muzeju se nije vidjelo mnogo. Kasnije sam čuo da su Larionov i Gončarova čuvena imena. S njihovim stvarima nema ništa. Čini se da stoje, kao i većina

drugih stvari koje vise u tri dvorane, potpuno pod utjecajem istovremenih pariških i berlinskih slika i kopiraju ih bez vještine.“²⁸

28 W. Benjamin, *Moskauer Tagebuch*, Frankfurt a/M, 1980, str. 111.

Toliko Benjamin. Četiri godine prije bio je u istom muzeju Cesarec. Jamačno se radilo i o drugoj postavi, ali njegova su razmišljanja i njegova upitanost bili sasvim na razini tadašnje likovne misli, a njegova je obaviještenost zaista prednjačila, čak i u evropskim mjerilima! Lariionovljevu primitivizmu Cesarec nije porekao izvornost!

Poetika osporavanja, Zagreb: Školska knjiga, 1984: 102–113.

171

FLAKER, ALEKSANDAR
Cesarec i ruska likovna avangarda

UP&UNDERGROUND
Prosinac 2024.

Zapaženo

Umjesto uvoda

Na nedavno završenim «Razgovorima o književnosti NOB-a» prilog dra Aleksandra Flakera naslova «Cesarec i Mejerhold» izložen je s težnjom da obljetnica revolucije ne bude samo »prilikom za nova vrednovanja tekstova koji su nastali u vrijeme NOR-a nego i za popunjavanje praznina u našim spoznajama o književnopovijesnom procesu koji je revolucionarno-oslobodilačkom činu prethodio». Flaker je naime prilikom boravka u SSSR-u u ožujku ove godine napisao na članak Augusta Cesarca posvećen Mejerholdu, središnjoj ličnosti ruske sovjetske kazališne avangarde – objavljen 1923. godine u zborniku što su ga sovjetskom režiseru posvetili njegovi suradnici i istomišljenici u povodu proslave 25. obljetnice kazališne i 20. obljetnice redateljske Mejerholdove djelatnosti. Tekst Cesarcev osnovno je kritičkog razmatranja Flakerova koji pokazuje kako Cesarec, još u vrijeme kritičkih primjedbi na Mejerholdovo djelovanje (napad, npr. Lunačarskog u funkciji narkoma za prosvjetu), nalazi u avangardnoj 'vertikali' revolucionarnog kazališta – model vrijedan nasljedovanja.

U Cesarčevu tekstu koji ovdje objavujemo Flaker uočava da je »pozicija komunista-umjetnika značila za Cesarca početkom 1923. – raspravu o postupcima avangardnoga kazališta s gledišta komunističke budućnosti, s gledišta koje, kada govorimo o avangardi nazivamo optimalnom projekcijom. Optimalna projekcija (komunistička) budućnost ono je što ravna Cesarčevim mišljenjem.» Mejerholdovo je kazalište shvaćeno laboratorijem komunističke umjetnosti. Naglašen je Cesarčev stav: kritički antinormativizam, osobito kad je riječ o marksističkoj dogmatici koju je Cesarec načito nazirao u sovjetskoj kritici već u dvadesetim godinama, javno upravo njoj u članku o Mejerholdu oponirajući.» Ovaj Cesarčev tekst prvi put se objavljuje. (A)

August Cesarec

Mejerhold i kazalište budućnosti

Asver ruskoga kazališta – Mejerhold – unutrašnjom dijalektikom umjetnika, pronalazača i borca koji se razvio u prvoga propovjednika komunističkoga kazališta, primorao nas je sve, komuniste-umjetnike da razmišljamo o tom kazalištu i njegovim metodama. A kada je čovjek prisiljen da o nečemu razmišlja – to već znači da s time suosjeća, pa čak i onda kada je to suosjećanje upućeno više budućnosti nego li sadašnjosti.

Ponajprije nas s Mejerholdovim kazalištem povezuje opći cilj – zamjena kazališta kao imitacije života i kazališta rafinirane teatralnosti elementarnim pučkim kazalištem koje bi imalo postati tvorcem novoga života novoga naroda. Ali, koliko se ovaj cilj primakao ostvarenju ili, drugim riječima, koliko sredstava za njegovo postizanje odgovaraju tome cilju – pitanje je koje pobuđuje u nama sve nade i sve sumnje – pitanje je na koje ja u krajnjoj liniji ne mogu odgovoriti u okvirima ovoga članka jer potpuno odgovoriti na njega ne može nitko u suvremenim uvjetima koje u Evropi označuje kapitalizam, a u Rusiji – NEP. Kolikogod se mišljenja oslanjala na pozive na

marksizam, ona su, bez obzira na svekolike težnje da se objektivno spozna što je u umjetnosti komunistično i što nije komunistično, osuđena na to da budu subjektivna i budućnost ih može opovrgnuti.

Ako je to tako, onda Mejerhold i njegove pristalice imaju pravo nazvati biomehaniku i konstruktivizam metodama potraga za novom komunističkom kazališnom umjetnošću. Doduše, meni se često čini da ta metoda u biti znači posljednju riječ uvjetnog kazališta što ga je Mejerhold izgrađivao prije revolucije.

Bez obzira na nazočnost odličnih glumaca, često mi se činilo da na sceni glume više marionete nego li živi ljudi. Više od toga: priznajem da mi se ovo kazalište na časak pričinjavalo veličanstvenom, da ne kažem dijaboličnom satirom na sve pojmove o kazalištu buržoaskog društva.

Ali osim ovih niječnih momenata uvijek osjećam nešto pozitivno – nove elemente budućeg komunističkog kazališta. Zar može kazalište u vrijeme nebodera, liftova, vijadukta

i aeroplana ostati na razini scene od dasaka? U tome je smislu Mejerholdovo kazalište sa svom utilitarnošću svoga dinamičnog konstruktivizma – jedino koje bar približno izražava našu epohu.

Pa ipak, ovo kazalište može biti samo jedan od elemenata buduće sinteze: cjeline još nema. Zbog toga možemo reći da je to – ne-kazalište, ako pod kazalištem razumijemo već konačni sintetski umjetnički izraz. Bolje da ga nazovemo studijom, velikim laboratorijem u kojem se više uče stvarati nego li zaista stvaraju u konačnom obliku.

Često s nadom osjećam da put prema budućem komunističkom kazalištu vodi jednim svojim, možda najtežim dijelom preko toga laboratorija, tako da ovo kazalište nije samo egipatska sfinja koja pokazuje put; ono se samo kreće tim putem.

Da se kreće dalje tim putem, produbljujući ga i šireći toliko oprezno da ne dospije u čor-sokak – to želim drugu Mejerholdu jednako kao i svima nama koji, ovako ili onako, težimo prema istom cilju.

Već. list 13, X. 81.

FLAKER, ALEKSANDAR

Cesarec i Mejerhold

FLAKER, ALEKSANDAR

Cesarec i Mejerhold

Cesarčev članak o središnjoj ličnosti ruske sovjetske kazališne avangarde treći je njegov prilog sovjetskoj publicistici za vrijeme njegova prvoga boravka u SSSR-u. Prva dva već smo u hrvatskom prijevodu objavili i odnose se, kako je poznato, na obavijesti o jugoslavenskim književnostima: o „lijevoj fronti“ u hrvatskoj i srpskoj književnosti (*LEF u Jugoslavii*, LEF, 1923) i o Miroslavu Krleži (*Sovremennaja jugoslavskaja dramaturgija*, Miroslav Krleža, „Zrelišča“, 1923). Treći se Cesarčev članak odnosi na kretanja u sovjetskoj umjetnosti i, premda je napisan u povodu Mejerholdova jubileja, predstavlja sažetu ali kritičku ocjenu tih kretanja.

Obavijest je o tome Cesarčevu članku dao u svojim memoarskim zapisima Aleksandar Fevralski, u to vrijeme mladi Mejerholdov suradnik (tada je imao 22 godine), koji je održavao veze sa stranim delegatima na kongresu Kominterne i brinuo se o njihovoj suradnji s Mejerholdovom studijom. Ovaj je kasniji kritičar i teatrolog ujedno prevodio Cesarčeve tekstove s njemačkoga na ruski jezik, a s Cesarcem je razgovarao i o revolucionarnoj književnosti u Jugoslaviji, pa je obavijesti jugoslavenskog delegata na kongresu Kominterne objavio pod pseudonimom u časopisu proletkulta „Gorn“.⁰¹ U tom razgovoru prepoznajemo uglavnom one Cesarčeve informacije o jugoslavenskoj književnoj ljevici koje je ruskoj javnosti dao u svoja dva već poznata članka.

Cesarčev je članak o Mejerholdu objavljen u zborniku što su ga sovjetskom režiseru posvetili njegovi suradnici i istomišljenici u povodu 25. obljetnice kazališne i 20. obljetnice redateljske Mejerholdove djelatnosti, a izdan je u pokrajini – gradu Tveru (sada Kalinin).

Među suradnicima ovog *Festschrifta* nalazimo ponajprije publiciste iz avangardnog LEF-a: kritičara V. Bljuma, publicista M. Levidova, teoretičara „proizvodne umjetnosti“ B. Arvatova, kasnijega popularizatora „literature fakta“ Čužaka, a tu je i Cesarčev znanac, „futuristički pjesnik i teoretik Serjoža Tretjakov“ s kojim je Cesarec razgovarao o Vinaveru,⁰² a koji je u to vrijeme temeljito preradio Martinetov komad *Noć*, za potrebe Mejerholdova kazališta, pod naslovom *Propeta zemlja (Zemlja dybom)*. Suradnik je toga zbornika i Vasilij Kameniski, ruski zrakoplovac i futuristički pjesnik. Posebno valja istaknuti suradnju partijskoga publicista i teoretičara „proletkultovskoga“ kazališta Platona Kerženceva, koji je tada polemizirao s kazališnom koncepcijom Lunačar-

skoga, a Cesarec je u svojim člancima njegovim postavkama posvetio prilično veliku pažnju.⁰³ Svoj je prilog zborniku dao i I. Aksjonov koji je važio kao poznavalac francuske književnosti i umjetnosti, bio poznat kao autor knjige o Picassu (*Pikasso i okrestnosti*, 1917), a za Mejerholda je preveo Martineta i u evropskoj avangardi nezaobilaznog Jarryjeva *Kralja Ubu*, ali taj tekst Mejerhold, poslije kritičkih primjedbi na postavljanje Crommelynckova *Veličajnog rogonje*, ipak nije uprizorio.⁰⁴

Kritičke primjedbe na Mejerholdovo djelovanje dolazile su tada s autoritativne strane. Svoju je *Primjedbu u povodu „Rogonje“* Lunačarski objavio u „Izvestijama“, potpisujući se s navođenjem funkcije: narkom za prosvjetu. Bilješka je izražavala negodovanje partijskog i sovjetskog funkcionara zbog „mjuzikholškog ekscentrizma“ Mejerholdove režije, koji je komesara za prosvjetu naveo da s indignacijom napusti predstavu prije završetka,⁰⁵ pa dosljedno tome Lunačarski nije sudjelovao ni u Mejerholdovoj proslavi u Velikom kazalištu niti je surađivao u tom zborniku. Umjesto najpoznatijega člana sovjetske vlade, u zborniku je o Mejerholdu pohvalno govorio Nikolaj Semaško, komesar za zdravstvo, koji je u polemici o *Veličajnom rogonji* imao suprotno (pozitivno) mišljenje.⁰⁶

Od stranaca su, osim Cesarca, svoje priloge zborniku dali američki pjesnik lualica Charles Ashley, crnački pjesnik iz SAD Claude Mac-Kay i dva turska revolucionara: Ahmed Dževal i Nazim Hikmet koji je već zajedno s Cesarcem nastupao na Međunarodnom umjetničkom mitingu u Mejerholdovu kazalištu. Dok su drugi strani gosti toga zbornika iznijeli samo svoje impresije s posjeta kazalištu, a Hikmet je ovdje ponovo objavio svoju pjesmu *Živio Mejerhold!*, dotle je Cesarec od stranaca jedini napisao tekst koji je imao načelno značenje.

O Cesarčevu odnosu prema ruskoj avangardnoj umjetnosti, pa i prema Mejerholdovu kazalištu, već smo pisali⁰⁷, pa ćemo ovdje istaknuti samo najbitnije i u nekolicu do puniti naše podatke. Najviše je mjesta u svojim tekstovima koje je objavio u domovini Cesarec posvetio Mejerholdovoj režiji Crommelynckova *Veličajnog rogonje* (*Cocu magnifique*) koja je doživjela premijeru 25. IV 1922. i kao primjer scenskog konstruktivizma uz primjenu „biomehanike“ doživjela veliki uspjeh, ali je nailazila i na vrlo temperamentne otpore.⁰⁸ Znamo: tu je režiju Cesarec usporedio s Gavellinom režijom istoga

teksta, s Ljubom Babićem kao scenografom. Poredba je izazvala kritiku Gavellina postupka i priznanje Mejerholdova modela režije te erotske farse u znaku ukidanja „scenske iluzije realnosti“⁰⁹, dakle temeljnog postulata avangardnog kazališta od Mejerholda do Brechta. Premda je u svom temeljnom tekstu *Teatar i ruska revolucija* izrazio prema Mejerholdovim postupcima stanovitu skepsu, koja je očito odražavala zamjerke što su Mejerholdu stavljene upravo prilikom režije *Veličajnog rogonje*, Cesarec je u toj avangardnoj „vertikali“ revolucionarnog kazališta vidio model vrijedan nasljedovanja.

Cesarec nije mogao prisustvovati proslavi Mejerholdova jubileja, koja je u Boljšom teatru, uz proteste i bojkot tradicionalista, održana 2. IV 1923, ali je imao priliku vidjeti veće radova Majstorske radionice Mejerholdove, upriličeno 8. II 1923, na kojemu je izvedena *Tijara vijeka* što ju je na temelju tekstova Paula Claudela *L'Otage* i *Le Pain dur*, u Aksjonovljevu prijevodu, montirao i režirao V. Fjodorov.¹⁰ Ta je predstava bila primjerom „vertikalnih preuđenja“ ili „vertikalnih postrojenja“ koje je Cesarec naglašavao kao jedan od temeljnih principa Mejerholdovih:¹¹

„Tragedija se odvija na visećoj platformi i na visećim pločnicima koji se podižu i spuštaju te daju mogućnost planiranja likova na raznim visinama, pomičući ih ne samo horizontalno, nego i vertikalno.“¹²

U sklopu te večeri Cesarec je vidio i Mirbeauovu *Epideemiju* koju je uprizorio „konstruktor režiser i kompozitor teksta“ J. Ek, primijenivši „pokretnu butaforiju“ – cilindara koji se miču, što je impresioniralo i Cesarca. Izvedba je završavala paradom glumaca i pozdravom III internacionali,¹³ dakle gostima na održanom kongresu. Treći dio programa predstavljalo je *Neporočno začecje*, antireligiozna Tretjakovljeva aktovka, režirana (Goljceva i Kricberg) „u stilu predstave šaljivoga sajamskoga pučkog kazališta s *raješnikom*, paradama i aktualnim ispadima“,¹⁴ a izvođena je već prije u radničkim klubovima oko Božića 1922. Svoju je „agitku“ Tretjakov napisao prema fabuli Puškinove šaljive poeme *Gavrilijada*¹⁵. Cesarec se na tu izvedbu, međutim, nije posebno osvrtao.

Uz te predstave, Cesarec se u svojoj studiji u „Savremeniku“ osvrće još na *Tarelkinovu smrt* Suhovo-Kobilina, koja je prvi put u Mejerholdovoj režiji izvedena 24. XI 1922. godine,¹⁶ a Cesarec je drugi čin imao priliku

- 01 Usp.: A. Fevral'skij, *Zapiski rove-snika veka*, Moskva, 1976, str. 239–242.
- 02 A. Cesarec, *Djela*, 4, Zagreb, 1971, str. 281.
- 03 Usp.: A. Cesarec, *Teatar i ruska revolucija*, „Savremenik“, br. 8–9, 1923, str. 373–375.
- 04 Usp. A. Fevral'skij, cit. djelo, str. 220.
- 05 K. Rudnickaj, *Režiser Mejerhol'd, d.* Moskva, 1969, str. 272.
- 06 Ibid. Usp. također: A. Fevral'skij, cit. djelo, str. 220.
- 07 Usp. bilješku u prethodnom poglavlju.
- 08 Usp.: A. A. Gvozdev, *Teatar imeni Vs. Mejerhol'da*, Leningrad, 1927, str. 6.
- 09 A. Cesarec, *Teatar na novim putevima*, *Djela*, 4, str. 296.
- 10 Usp.: A. Fevral'skij, cit. djelo, str. 231.
- 11 *Teatar i ruska revolucija*, cit. studija, str. 377, 380.
- 12 V. Fedorov, *Masterskaja Mejerhol'da*, LEF, br. 2, 1923, str. 171.
- 13 Ibid., str. 172.
- 14 Ibid.
- 15 Usp.: A. Fevral'skij, cit. djelo, str. 230.
- 16 Usp.: A. A. Gvozdev, cit. djelo, str. 7.

- 17 Usp.: A. Fevral'skij, str. 239.
 18 *Teatar i ruska revolucija*, str. 442.
 19 V. Fedorov, cit. prikaz, str. 172.
 20 A. Fevral'skij, cit. djelo, str. 237.
 21 *Teatar i ruska revolucija*, str. 442.
 22 V. Fedorov, cit. djelo.
 23 K. Rudnickij, cit. djelo, str. 286.
 24 N. Semaško, Čem privlekaet Mejerhol'd (Mysli zritelja), u: V. E. Mejerhol'd, Tver', 1923, str. 28.
 25 *Vystuplenie na dispute u postanovke „D. E.“ 18 ijulja 1924 goda*, u: V. Majakovskij, *Polnoe sobranie sočinenij*, 12, Moskva, 1959, str. 472. O toj predstavi usp. također. M. Krleža, *Izlet u Rusiju*, Zagreb, 1926, str. 105–106.
 26 A. Cesarec, *Teatar na novim putevima*, cit. izdanje, str. 296.
 27 *Teatar i ruska revolucija*, str. 442.

vidjeti na posebnoj večeri Majstorske radionice koja je 13. I 1923. priređena za delegate kongresa Kominterne i na kojoj su I. Aksjonov i A. Fevralski stranim delegatima prevodili tekst i davali potrebna tumačenja, dok su pjesnici Asejev i Tretjakov čitali svoje pjesme, a s čitanjem svojih pjesama nastupili su i stranci. Prikazane su tada zasebno i vježbe u biomehanici.¹⁷ Cesarec je u toj predstavi naglasio „izvrsne [...] upravo chaplinovski izrađene neke scene“ s glumcima Tereškovičem i Orlovom,¹⁸ a ti „dueti“ su i prema mišljenju kritike bili „najzanimljiviji u spektaklu“.¹⁹

Martinet-Tretjakovljeva *Propeta zemlja* ili „Zemlja naglavce“, kako je, ne bez ironije, naslov *Zemlja dybom* preveo Cesarec, izvedena je kao nedovršena predstava 23. II 1923. u čast Crvene armije.²⁰ Očito je tu izvedbu vidio Cesarec (premijera je održana 4. III). Predstava je zaista doživljena kao „posljednji novitet“ sezone.²¹ U krugu sovjetske avangarde smatrala se najvećom tekovinom „na području revolucionarnog kazališta“, pri čemu je karakteristično i to što su je uspoređivali s kinematografskom predstavom po zanimljivosti za gledaoca, ali i po tome što se Mejerhold nazivao „montažerom zbivanja“.²²

Međutim, bilo je i skeptičnih recipijenata tog agitacijskog, plakatnog i konstruktivističkog spektakla. Ako je u povodu Mejerholdova jubileja režiser Foreger uspoređivao Mejerholda s Picassom po njegovoj težnji za stalnim eksperimentiranjem u ime budućnosti,²³ onda je narodni komesar za zdravstvo, u zborniku za koji je svoj prilog dao Cesarec, opravdavajući, doduše, postupak stavljanja „imperatora“ na „kahlicu“ (tako u Cesarcu) umjesto na prijestolje (usp. kasnije i u Krleže, kada u *Planetarijumu* „biškupa Štrocu“ vidi „kak babu na loncu“!), vidio pred sobom vrijeme koje će u „revolucionarni lom“ Mejerholdov unijeti „ispravke“, jer „možda ne treba da se sve pomete što on odbacuje“.²⁴

Pred jednakim je dilemama očito stajao i Cesarec, suočen s avangardnim Mejerholdovim kazalištem. Njegov se prilog zborniku slavljenika odlično uklapao u diskusiju koja se o avangardi u kazalištu i općenito u umjetnosti vodila 1922. i 1923. u sovjetskoj Rusiji. Ne zaboravimo: članak je pisan, dakako, još u vrijeme boravka u Moskvi, pa ga stoga možemo smatrati nacrtom za ono što je Cesarec iscrpnije i analitičnije pisao u studiji *Teatar i ruska revolucija*. Taj je nacrt, međutim, omogućavao Cesarcu da, s obzirom na mjesto objavljivanja, jasnije is-

takne svoje *komunističko* polazište u ocjeni zbivanja i pregnantnije izloži svoje temeljne i misli. Valja, također s obzirom na namjenu članka, istaknuti kako jubilarni značaj zbornika nije priječio Cesarca da izrekne ne samo svoju apologiju Mejerholdu, nego i kritiku avangardnoga kazališta, te da naš delegat na kongresu Kominterne nije ni ovdje ni kasnije dopustio da ga impresionira naglašena politička funkcionalizacija avangarde kakva se očitovala u Tretjakovljevoj „plakatskoj“ preradi Martinetova komada i Mejerholdovoj konstruktivističkoj režiji.

Možemo čak zaključiti da je *Veličajni rogonja*, kao najteatralnija predstava od onih kojima je Cesarec prisustvovao, ostao za nj paradigmom ruskog avangardnog kazališta. Uostalom kao i Majakovskome. Ne valja, naime, zaboraviti da je upravo najutjecajniji predstavnik ruske avangarde nešto kasnije vrlo oštro reagirao na „kinematografizaciju“ teatra i izvođenje crvenoarmejaca na scenu u predstavi *D. E.*, govoreći o „ustanovi kazališnih posilnih“, dakle na funkcionalističke postupke koje je Mejerhold primijenio u *Propetoj zemlji*, istovremeno naglašavajući kako je „najviše dostignuće Mejerholda bio ‘Veličajni rogonja’“,²⁵ dakle resemantizirana na cirkusantskoj i „biomehaničkoj“ razini, „oslobođena od njenog realizma“,²⁶ ali puna tjelesnosti, građanska farsa bez ikakve revolucionarne „plakatnosti“!

Ocjenjujući Mejerholdovo kazalište s pozicije „komunista umjetnika“, Cesarec nije ni riječju progovorio o političkoj funkcionalizaciji scenske umjetnosti, o agitacijskim i propagandističkim vrijednostima predstava: prema onome što će kasnije lefovci nazvati „socijalnom narudžbom“ on je u „Savremeniku“ bio čak i ironičan kad je progovorio o tome kako u *Propetoj zemlji* revolucija poziva svoje „mušterije“ i tako uspoređio agitacijske pozive s postupcima komercijalne reklame.²⁷ Pozicija komunista umjetnika značila je za Cesarca početkom 1923. nešto drugo: raspravu o *postupcima* avangardnoga kazališta s gledišta komunističke budućnosti, s gledišta koje, kada govorimo o avangardi, nazivamo optimalnom projekcijom. Optimalna projekcija u (komunističku) budućnost ono je što ravna Cesarčevim mišljenjem. Međutim, ni Cesarec ne određuje značaj te budućnosti, ni on ne označuje zatvoreni prostor utopije, komunistička budućnost za nj ne podliježe sumnji, ali se ona ne definira: štoviše, Cesarec u godini koja prethodi Lenjinovoj smrti, i koja još uvijek pretpostavlja pluralizam optimalnih

projekcija, ne može odgovarati na pitanja o budućnosti čak ni polazeći od revolucionarnih strukturalnih promjena u „prvoj zemlji socijalizma“; „suvremeni uvjeti“ NEP-ovske Rusije ne daju mu još dovoljno građe za određivanje značaja optimalne projekcije, kao što mu to ne daju ni uvjeti evropskog kapitalizma!

Zbog toga Cesarec smatra da ne može postaviti novu estetsku normu ni kazalištu ni umjetnosti. On zna samo toliko da će kazalište budućnosti i komunistička umjetnost biti *sintetični*, premda ni taj pojam pobliže ne određuje, ako izuzmemo pojam *cjeline* odnosno cjelovitosti, pri čemu su, očito, ti pojmovi izvedeni iz opozicije prema avangardnoj *analitičnosti*, odnosno *necjelovitosti* avangardnih struktura. Uvođenjem pojma sintetičnosti, koji pripada budućnosti, Cesarec zapravo naglašava *procesni* značaj avangarde čiji smisao vidi upravo u *kretanju*, stalnoj promjenjivosti i nezavršenosti. Tome je kretanju, promjenjivosti postupaka upravo u Mejerholda, od *Veličajnog rogonje*, preko *Tarelkinove smrti* do *Propete zemlje*, Cesarec bio živim svjedokom. Mejerholdovo kazalište nije, stoga, za Cesarca *norma* komunističke umjetnosti; ono jest njezin laboratorij, ono jest njezino kretanje. Avangardni antinormativizam došao je i ovdje do izražaja: odatle i mogućnost kritike jubilarca. Ovo se mišljenje poklapa s onime što Cesarec usred RSFSR-a govori zapravo o društvenom *kretanju*: Rusija koju je zatekao za nj nije *ostvarenje* socijalizma, pa ni njezino kazalište nije *ostvarenje* kazališta, to je ne-kazalište!

Ono što Cesarec, međutim, prihvaća kao *opći cilj* svojoj projekciji u budućnost jest „zamjena kazališta kao imitacije života“, koju će toliko naglasiti u svojoj komparativnoj jstudiji Mejerholdova i Gavellina kazališta, dakle *antimimetizam* avangarde, zamjena što se vrši u ime „elementarnog pučkog kazališta“ koje „bi imalo postati“, dakle u budućnosti, „tvorcem novog života novoga naroda“. Cesarec se, dakako, poziva na pučke, sajamske, cirkuske elemente Mejerholdove režije i umjetnosti općenito, što će doći do izražaja i u njegovu odnosu prema avangardnom slikarstvu, kada će njegove simpatije očito biti naklonjene više Larionovljevu „primitivizmu“ nego Tatlinovu konstruktivizmu ili Malevičevu suprematizmu.²⁸ Znamo: u isto vrijeme Krleža u *Hrvatskom bogu Marsu* već prihvaća subverzivnost pučke, kajkavske, fraze, a upravo će taj put oslanjanja na „elementarni pučki“ jezik dovesti do *Balada* i do monologa Valenta Žganca iz 1938. godine koji možemo interpretirati kao

„pred-sjaj“ (pojam je Blochov: Vor-Schein) buduće socijalne revolucije, dok će Hegedušić kretanjem u Hlebine pokrenuti zapretane naslage „elementarnoga pučkog“ slikarstva smjerom što ga je Cesarec nazirao u Larionovljevu „primitivizmu“!

Još jedan načelni Cesarčev stav iz 1923. godine željeli bismo ovdje naglasiti. Riječ je o njegovu istaknutom *kritičkom antinormativizmu*. U situaciji kada se *već* veliki dio sovjetske književnosti i umjetničke kritike obilno, sve do zloupotrebe, „pozivao na marksizam“, hrvatski delegat na kongresu Kominterne, koji se javno deklarirao kao „komunist umjetnik“ i s toga stajališta prišao estetskom vrednovanju, porekao je vrijednost takvih poziva na marksizam, također u ime optimalne projekcije u budućnost. Prema Cesarcu, nikakvi pozivi na marksizam, koliko god oni stvarali privid objektivizacije umjetničkih pojavnih oblika, ne mogu biti jamstvom objektivnog spoznavanja a kamoli vrednovanja umjetnosti. Znamo, ni sam pripadnik jugoslavenske komunističke avangarde u svome tumačenju umjetničkih fenomena, pa ni onih ruskih, bar u dvadesetim godinama, niti se pozivao na Marxa i Engelsa niti na „marksizam“. Njegov je pogled bio usmjeren prema dalekoj budućnosti. I tek će, doduše bliska, budućnost tridesetih godina unijeti u jugoslavensku kritiku onu marksističku dogmatiku koju je Cesarec očito nazirao u sovjetskoj kritici već u dvadesetim godinama, javno oponirajući upravo njoj u članku o Mejerholdu!

Oko, br. 250, 1981.: 7–8.

²⁸ Usp.: *Suvremeni ruski slikari*, u: A. Cesarec, *Sjetlost u mraku*, Zagreb, 1963, str. 296–297.

BOŠNJIJAK, MATIJA

**Avangarda u potrazi za
*orijentacijom***

BOŠNJAK, MATIJA

Avangarda u potrazi za orijentacijom

skustvo europskih avangardi nije bilo identično na zapadu i na istoku kontinenta. Jedno je bilo poput Vladimira Tatlina odbaciti tradicionalnu romantiku monumentalne skulpture i pod euforijom pobjedonosnog Oktobra dizati vertikalnu „Trećoj internacionali“ od čelika i stakla. Nešto sasvim drugo bilo je uspostavljati avangardne kontrainstitucije poput *Berliner Ansambla* u poniženom Weimaru dok politički establišment strahuje od „izvoženja revolucije“ iz Rusije. Potpuno isto vrijedi i treba prepoznati kada je riječ o historijskom iskustvu južnoslavenske avangarde: da je ono obilježeno momentom i okolnostima u kojima su se njihovi politički i estetski horizonti formirali, tako da nije slučajno da je beogradska zrela buržoazija između dva rata iznjedrila vlastite varijante nadrealizma i zenitizma, a da je u zagrebačkoj intelektualnoj sredini radikalni avangardizam predstavljao dvojac Krleža–Cesarec, obojica intenzivno preokupirani problematikom jugoslovenstva u svakom smislu koji je taj projekt podrazumijevao kako u ideji tako i u realizaciji.

U historiju južnoslavenskog kompleksa Cesarec je zakoračio kao atentator, u njoj boravio prvenstveno kao aktivist, uzgred kao pisac, da bi iz nje „izašao“ strijeljan kao staljinist. Krležina avantura u toj istoj historiji razlikovala se po svemu sudeći još od *Izleta u Rusiju*, koji, uporedi li ga se s Cesarčevim *Putopisima* za vrijeme posjete Sovjetskom Savezu, daje naslutiti – kao što je u aktuelno vrijeme mogao nagovijestiti – razloge njihovog definitivnog razlaza. Ali, ako postoji u historiji ovog južnoslavenskog kompleksa jedna tako kristalno *fanonovska* situacija, u kojoj su se sudarila sva protuslovlja političkog jugoslovenstva i njegovog „obećanja“ narodima, onda je ona Krležina koliko i Cesarčeva, jer ih je zatekla u isto vrijeme i zajedno. Krležin se „fanonizam“ o tome izrazio između ostalog u esejima poput „Slom Frana Supila“ i „Malograđanska historijska shema“; Cesarčev je kudikamo manje opisan, premda je njegov publicistički rad dao možda i najtačnije akcente problematici južnoslovenskog projekta emancipacije u momentu kad je i njegov politički i umjetnički avangardizam individualizirao svoju poziciju s obzirom na protuslovlja političkog jugoslovenstva – ideju koju, kao ni Krleža, nije želio otpisati, niti ju je mogao bezuslovno prihvatiti. Njihov zajednički avangardizam našao se suočen sa istovremenošću dva podjednako akutna, ali iz očiglednih razloga disparatna očekivanja: momenat konačnog „samo-

opredjeljenja“ Južnih Slavena poklopio se s momentom revolucionarnog trijumfa na istoku Europe, gdje se činilo da veliki ustanak „zemaljskog roblja“ potvrđuje Marxovu i Engelsovu sekularnu eshatologiju. Sudario se je, dakle, u optici jednog politički „lijevog“ avangardnog dvojca horizont proleterske, boljševičke i ideološki opšteljudske revolucije s horizontom „rađanja jedne nacije“ sa svim osobitostima jednog zakašnjelog ili isuviše kasno započetog historijskog procesa koji već sa Vidovdanskim ustavom iz 1921. (a od proglašenja „šestojanuarske diktature“ 1929. pogotovo) slični tek na još jednu epizodu stoljetne historijske tjeskobe.

Cesarec nije dočekao da vidi (možda i da odbaci?) Jugoslaviju u kojoj je Krleža uživao posebne privilegije i u skladu s potrebama jednog potpuno novog političkog trenutka svoj *fanonizam* uzdigao do mistifikacije (ali politički inteligentne mistifikacije) o „južnoslovenskoj srednjovjekovnoj civilizaciji“ koja je *ab origine* bila here tična (*ni istočna ni zapadna*) u pitanjima vjere koliko je usred XX. stoljeća „nesvrstana“ po pitanju međunarodnog balansa političke moći. Krleži je književnost očigledno bila na prvom mjestu, politika pak stvar trenutka i takozvano „umijeće mogućeg“. Spram toga Cesarečev književni tekst, kudikamo manje impresivan u pogledu vladanja formom i stilom i raspolaganja umjetničkom maštom, očigledno je od starta bio sekundaran ako ne i podređen *politici* u kojoj je Cesarec oduvijek imao jasniju „orijentaciju“⁰¹. On svoje rješenje jugoslovenskog klinča donosi u formuli „centralističke republike s federativnom upravom“ i ne odbacujući ideju ujedinjenja, kritizira provedbu, smatrajući njenu recepturu historijski anahronom, budući da motivi nisu bili moderni i socijalni nego devetneastovjekovni i nacionalni, što će reći da ujedinjenje nije *istinsko* i da neće razriješiti, nego upravo zaoštriti suprotnost između hrvatskog republikanizma čiji stijeg nosi „tribun seljaštva“⁰² i velikosrpskog monarhizma s kojim je srasla ideologija jugoslovenskoga građanstva kao predvidljivo najsnažniji reakcionarni faktor. Njegova „dijagnoza“ antinomija jugoslovenskog emancipacijskog projekta iznosi na vidjelo paradoks: „Ispitavši međusobne snošaje republikanske i monarhističke struje u Jugoslaviji, dolazimo do poraznih zaključaka: inteligentnija i naprednija struja koja traži unitarizam zapravo je spram Europe u nazatku, jer taj unitarizam hoće ostvariti monarhijom, konservativnija i sasvim reakcionarna struja koja traži republiku za-

pravo je sa evropskog gledišta spram svojih protivnika naprednija“ (Cesarec prema Stipetić 1973: 79). Uvjeren da se put do stvarnog oslobođenja Južnih Slavena probija samo i isključivo radikalizmom revolucije, a nikako i nipošto sinkretiziranjem nacionalnog i socijalnog historijskog revolta – što bi bila vratolomna politička eklektika tipa one koju je sam krstio imenom „hitlerizam kod nas“ – Cesarec je u areni političke borbe pronašao svoju „orijentaciju“ i držao se nje i pod pseudonimom Anton Mann, sve do egzekucije u Kerestincu 1941. Svjestan, međutim, da se revolucija neće dogoditi ni u kakvom teorijskom vakuumu, nego da može nastati jedino iz „sile prilika“, on je u revoluciji nastojao vidjeti i rješenje te inherentno hrvatske političke dileme u odnosu na horizont jugoslovenstva. Kontradikcija između ideje i stvarnosti jest to što ga je napravilo Franzom (Omarom Ibrahimom) Fanonom južnoslovenske postimperijalne traume. Jedna Krležina rečenica koja kaže da su sve tipično hrvatske i tipično srpske smrti zapravo tipično jugoslovenske stajala bi i za Augusta Cesarca.⁰³

Njegov avangardni književni „eksperiment“, čak i više nego njegova politička retorika, očituje upravo taj izazov traganja za *orijentacijom* u stvarnim historijskim okolnostima. Frangeš ga je ubrojao među pisce koji su na „monarhofašističku diktaturu (...) odgovorili vraćanjem na tradicionalan tip jezika hrvatske književnosti kodificiran potkraj devetneastoga stoljeća“ (Frangeš 1987: 295). Gordana Slabinac prepoznaje da u slučaju njegove poetike imamo raskorak između *eksplicitnog* avangardnog stava i *implicitnog* avangardnog postupka koji je samo nakratko sličio ekspresionizmu dok nije sasvim iščezao iz proznih radova napisanih u duhu „starog dobrog“ realizma. Zanimljiv primjer njegova opusa predstavljaju prozni radovi, novele pisane krajem 1920-ih i početkom 1930-ih godina, okupljene pod naslovom *Izraelov izlazak i druge legende*. Naslov korespondira sadržaju i tematskoj preokupaciji, te utoliko nameće pitanje: odakle u vidokrugu jednog pisca prononsirano „lijeve“ avangardne pozicije uopšte jedna ovako klasična tema, pritom iz repozitorija religijske mitopoetičke tradicije, dakle, onog univerzuma predstava što ih je Marxova misao proglasila „opijumom za mase“? U napomenama priređenom izdanju ove knjige novela Zaninović (1986: 169) objašnjava da se Cesarec u vrijeme rada na ovoj prozi našao „naročito sputan oštrinom cenzure“

- 01 Pojam koristim u smislu metafore koju su upravo izabrali Krleža i Cesarec naslovivši jedan od svojih najranijih tekstova naslovom „Dve orijentacije“.
- 02 Tako Cesarec naziva Stjepana Radića.
- 03 Rečenica glasi: „I ako pojam nečeg jugoslovenskog doista postoji, to je taj politički slom Franca Supila 1909. čisto jugoslovenski. Ta najčišća i najtipičnija hrvatska tragedija je jugoslovenska, kao što su jugoslovenske tipično srpske smrti Principa, Gaćinovića i Apisa.“

pa je stoga tražio *zaobilazan* način prikazivanja „pojava iz savremene političke i društvene stvarnosti“ (ibid.): „Opisujući, npr. faraone i mučan život podanika, pišući o teškim oblicima robovanja izraelskog naroda pod vlašću faraona, prilazeći crtanju izrabljivača i izrabljivanih, Cesarec je ustvari reagirao na zbivanja iz razdoblja diktature. Ondašnje prilike nagnale su ga na prividan bijeg u prošlost, a naročito u stari vijek, kako bi se uklonio posredovanju cenzure“ (ibid.). Hermeneutika koja ističe *rekurs ka alegorici* kao postupak motiviran strahom od cenzure jasna je sama po sebi: starozavjetni *mythos* Egzodusa postaje motiv političke alegorije o oslobođenju, Mojsijevo poslanstvo resemantizira se u politički mesijanizam revolucionarne klase, obrazuju se konture jednog modernog sinkretizma u kojem vođa Jevreja treba asociirati na nekog poput Lenjina, pa je jasno ko bi bio onda faraon, a ko oni koji su dizali piramide, i u tom pogledu Cesarčevi literarni sinkretizmi ne odstupaju od one matrice koju su Carl Schmitt, Karl Löwith, te na njihovom tragu i Mathei Callinescu, prepoznali kao sekularizaciju kršćanske eshatologije u emancipacijskim narativima moderne, među kojima bi komunističko besklasno društvo na kraju historije bilo jedna sekularizirana slika kršćanskog raja. Moglo bi se tome dodati i da avangarda, sve i ako na eksplicitnom planu ne želi dijeliti ništa sa religijskim mitopoetikama judaizma ili kršćanstva, na jednom dubljem nivou može ipak pozajmljivati iz njihove tradicije, budući da su i te tradicije počele kao kontrakture: jevrejski monoteizam je bio možda i najstarija kontrakultura, okružena – ako je tako možemo nazvati, savremenijim vokabularom – politeističkom, paganskom „kulturnom dominantnom“, pod tiranijom egipatskom, zatim babilonskom i na koncu helenističkom. A ako se sjetimo i Assmanova poimanja monoteizma, prepoznat ćemo da moderne avangardne revolucionarne kontrakture i same operiraju svojevrsnom „Mojsijevom distinkcijom“, proglašavajući sve druge ideologije „lažnim religijama“.

Premda ovo tumačenje nije posve neubjedljivo, ono ipak ne odgovara na sva pitanja koja nameće Cesarčev literarni postupak. Kada god indirektan govor književnosti objašnjavamo cenzurom, moramo si postaviti pitanje da li je ovaj način progovaranja o nečem savremenom i aktuelnom *dovoljno zaobilazan* da bi zavarao cenzorsku optiku, odnosno – možemo li garantovati da cenzorska instanca nije i sama sposobna za ovakvu her-

meneutiku kojom bi takoreći prozrijela postupak i dekodirala konspirativnu poruku teksta? Može li se „strah od cenzure“ uopšte ponuditi kao objašnjenje kad je riječ o autoru koji nije imao problem da u ime vlastitih političkih ideja sudjeluje u atentatu, založi svoju slobodu i izloži vlastiti život nemilosti jednog režima još kao šesnaestogodišnjak? Problem ovom objašnjenju također postavljaju i druge novele koje je sam Zaninović uvrstio u ovu knjigu, a među njima i jedna koja tematizira, na nimalo *zaobilazan* način, „Uskrs i smrt cara Lazara“ (tako joj glasi i naslov), gdje se poginuli car kosovske bitke vraća u svijet nakon smrti i dolazi pred skeptika, sumnjičavog, ali prosvijećenog žandara na ispitivanje, i tu čitamo rečenice poput:

„... dok toliko trabunjaš o nebeskom carstvu! Pa, dakako, to je tvoja originalna marka, nebesko carstvo, ko bi to dakle bio u tebi no car Lazar? No, dragi moj, sada kad ti to vjerujem, misliš li da ću biti s tobom pažljiviji nego kad bi ti za me bio samo luđak i varalica?“, „... jer treba da znaš da u tom carstvu, na žalost, ne žive samo potomci Kosova – *nota bene* – ... Ima ti tu i drugih plemena koja bi htjela imati ista prava kao i mi koji smo ta prava zaslužili svojim ... hehe, pa možda i samo narodnim žrtvama, no to je svejedno“ (Cesarčec 1986: 122–123).

Nije potreban mentalitet jednog cenzora da bi se ustanovila narav ovih riječi u političkom ambijentu „vidovdanske Jugoslavije“.

Svakako najizazovnije pitanje u vezi sa Cesarčevim radom na materijalu iz mitopoetičkih religijskih tradicija judaizma i kršćanstva jeste sljedeće: nije li sam princip alegorizacije u kojoj se izbavljenje jednoga naroda – dakle, jedan nacionalni *mythos* – ima sinkretizirati sa idejom oslobođenja „zemaljskog roblja“ – to jest, revolucijom nadnacionalnog i internacionalnog karaktera – od iste one kontradikcije što ju je osvijestio „politički Cesarec“ kada je shvatio da jedna socijalno motivirana, u osnovi klasna i jedina uistinu u opšteljudskom interesu mišljena revolucija nema šta započeti sa eshatologijom spasenja rezervisanom za jedan, i nijedan drugi narod, kome je *obećanje* dato kao historijski privilegij? Ne bi li to uostalom bio i fundamentalni problem s kojim se suočio Cesarčev avangardizam u političkom i u literarnom domenu: shvatanje da se stvari ne mogu radikalizirati

rati do potrebnih krajnjih granica upravo zato što je sindrom „vječnog kašnjenja“ motive učinio izričito nacionalnima, obzore i dalje provincijalnim, a samosvijest južnoslavenskih naroda zakočio u stanju „lažne svijesti“, te odgodio revoluciju u historiji njihovog spasa?

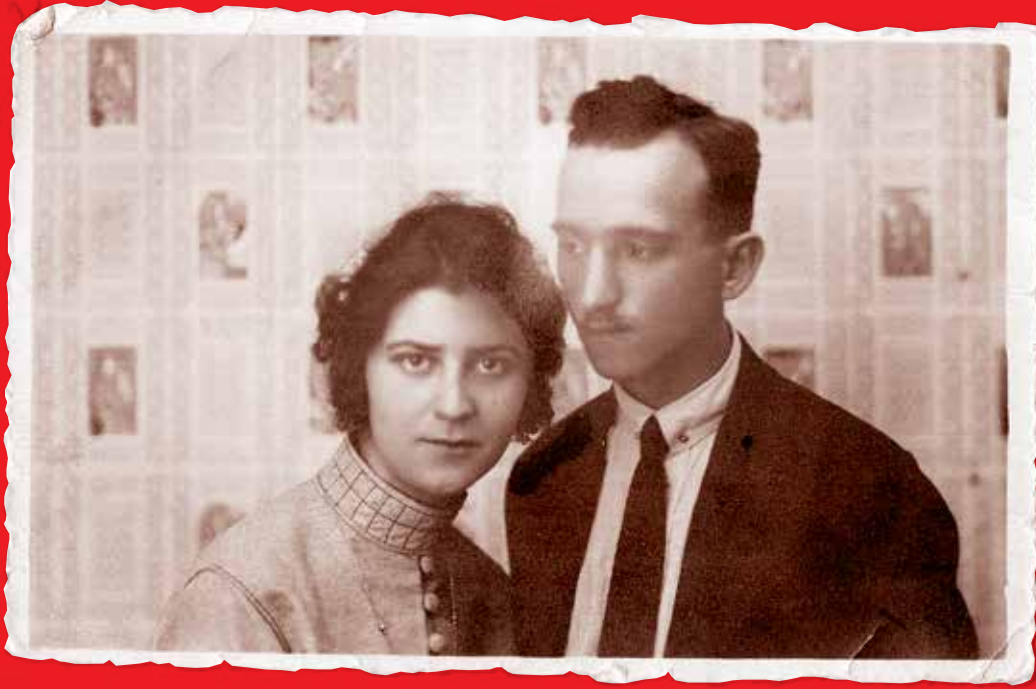
Ako se je Cesarec i upustio u istraživanje mogućnosti koje nudi alegorizacija, onda ga taj rezultat nije mogao sasvim zadovoljiti i ovaj komad njegova književnog opusa treba pokušati razumjeti kao još jednu etapu potrage za orijentacijom, kao eksperiment u onom što je Hans Blumenberg nazvao „radom na mitu“, koji može – kao i bilo koji drugi eksperiment – rezultirati različitim vrstama ishoda. Najuspjeli eksperiment u ovom smislu ne bi bile novele po motivu „Izraelova izlaska“, već jedna iz istoga ciklusa u kojoj imamo postupak sasvim svojstven duhu njegovog avangardizma, jer je u osnovi ikonoklastičan, radikalniji kao i sam *mythos* revolucionarne eshatologije. Ideja kakvu je razradio u priči o vaskrsnom caru Lazaru koji iz mrtvih dolazi u moderno doba mu se očigledno dopala kao *sakrilež* pa ju je odlučio iskoristiti po drugi put u najzanimljivijem ostvarenju ovog novelističkog ciklusa i najuspjelijem plodu njegovog *rada na mitu*, priči *Smijeh Jude Iskariota*: zloglasni papa Aleksandar VI. Borgia umro je i ta je vijest obradovala đavole u paklu, koji se raduju njegovom dolasku iako ne znaju u koji dio pakla da ga stave. Nakon rasprave donose zaključak da bi najtačnije bilo da ide samom Luciferu u ralje, s tim da bi se s tog „počasnog mjesta“ moralo izmjestiti nekoga od najvećih grješnika. Najpoštenije bi bilo izmjestiti Judu, budući da on može i među samoubice. Metež koji nastaje Juda uspijeva iskoristiti kao priliku da pobjegne iz pakla. Našavši put do ovog svijeta, dospijeva u Rim renesansnog doba, sada prijestolnicu vjere Učitelja kog je izdao. Na putu do grada zatiče mrtvo tijelo nekog redovnika, uzme njegovu odjeću i predodjene se pa ga zato u Rimu prepoznaju kao jednog od sveštenika. To ga na koncu dovodi za stol sa Kardinalom, koji, u duhu predvidljivog klišeja, predstavlja sve suprotno od nauka Kristovog: živi u izobilju i uživa u luksuzu, politikant je kome je očigledno stalo isključivo do „kraljevstva zemaljskog“, te jedino što ga brine jeste izvjesna sekta izvan grada na čijem čelu je čovjek koji propovijeda protiv njega. Prepoznavši u jednom momentu da njegov gost fizionomijom sliči Judi sa Da Vincijeve *Posljednje večere* (slike koju naravno posjeduje u svojoj privatnoj kolekciji), Kardinal mu dodjeljuje zadatak za koji će

mu platiti iznos od *trideset srebrenjaka*. Zadatak je naravno da se kao njegov agent infiltrira u redove pobunjeničke čelije i uhodi propovjednika. Dosjetka praktično briljantna i majstorski ostvarena u kristalnoj jasnoći aluzija kojima se okoristila.

Cesarec je pronalaskom pravoga motiva (koji je pregnantan, ikonoklastičan, parodičan, groteskan, bizaran i s kojim, što je najvažnije, avangarda nešto može započeti) bio oduševljen shvativši da se aktualna historijska tjeskoba možda neće izraziti u alegoriji Mojsijeva junaštva nego u simbolici Judine izdaje, kao da je anticipirao onu metaforu „Jude raspetog“ kojom je Matičević pokušao opisati situaciju ekspresionističke avangarde. Svejedno što je izašao iz pakla kao promijenjen čovjek, Juda se vratio u svijet u kojem ga zvaničnik kršćanstva ubjeđuje da nije bio zaista u paklu nego da je pakao samo sanjao, jer to imaginarno mjesto nije nego sredstvo ideološke propagande kojim se mase drže u pokornosti. Njegova individualna katarza, dakle, ne vrijedi ništa u svijetu koji je ostao nepromijenjen i njegova će se sudbina ponoviti zato što mu svijet ne da da povjeruje ni u spasenje ni u svoju rolu u historiji spasa, na kršćanski ili revolucionarni način. Ne postoji, drugim riječima, individualna katarza bez takozvane „totalne promjene svijeta“ – evo formule do koje je Cesarec došao putem književnosti, kroz dosjetku u kojoj je, čini se, njegovo historijsko iskustvo pronašlo svoj najadekvatniji književni izraz. To što se ona u svojoj metaforičkoj enkripciji nadaje kao farsa historije same možda je samo trag Cesarčeva tipičnog južnoslavenskog kompleksa.

Literatura

- Cesarec, A. 1986. *Sabrana djela. Izraelov izlazak i druge legende*. Prir. V. Zaninović. Zagreb: Mladost.
- Frangeš, I. 1987. *Povijest hrvatske književnosti*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
- Stipetić, Z. 1973. Uloga Augusta Cesarca i Miroslava Krležu u stvaranju Komunističke partije Jugoslavije. *Časopis za suvremenu hrvatsku povijest* 5 (3): 71–95.

MATKOVIĆ, STJEPAN

**August Cesarec, Kvaternik
i *pravaštvo***

August Cesarec i Božena Ditetova, 1920-ih.

A. Cesarec s Marijom Vinski i Mironom Vinskim, 1930-ih

MATKOVIĆ, STJEPAN

August Cesarec, Kvaternik i pravaštvo

Tema o zanimanju Augusta Cesarca za povijest pravaštva nije nepoznata. U dosadašnjoj standardnoj literaturi navodi se kao sastavni, ali ipak rubni dio njegove biografije.⁰¹ Zasnivala se uglavnom na analizi devet novinskih članaka iz 1930-ih, objavljenih u knjizi *Iz nauke i književnosti* u sklopu njegovih *Sabраних djela*.⁰² Napose su za povjesničare bile bitne studija *Kriza stranke prava* i drama *Sin domovine*, koje su nudile nove načine interpretacije prošlosti te su s vremenom postale standardnom historiografskom referencom.

Pojedinosti iz ranoga životopisa ne nude izravnu poveznicu s tada upadljivim ambijentom pravaša, ali bacaju malo više svjetla na Cesarčevo mladalačko okruženje i rano stjecanje političkih svjetonazora. Cesarec je dolazio iz obitelji čije se članove moglo uvrstiti među pripadnike „purgersko-radničke“ klase otvoreno naklonjene socijalističkoj orijentaciji.⁰³ Živjeli su u Vlačkoj ulici, koja je dugo vremena smatrana simbolom pravaštva, ponajprije utočištem sitnijega građanstva sastavljenoga od trgovaca i obrtnika koje se pretežito vezivalo uz Stranku prava i političku misao Ante Starčevića.

Premda je August Cesarec kao i njegov otac pripadao redovima socijalne demokracije, ta stranačka pripadnost nije bila strogo zadana. Mlađi je Cesarec svoj prvi rad objavio 1910. u socijaldemokratskoj *Slobodnoj riječi*. Već dogodine povezan je i sa časopisom *Val* koji je odra-

žavao križanca radikalno napredne omladine s elementima socijalističkih svjetonazora i jugoslavenskog revolucionarnog nacionalizma. Takav je pravac djelovanja mogao biti razumljiv kao posljedica nametanja izvanustavnoga stanja na području Banske Hrvatske koje je išlo na ruku radikalizaciji javne scene, a napose izrastanju omladinskoga pokreta (srednjoškolaca i studenata), koji zahvaćaju duboke transformacije. Uz već dobro poznati otpor prema različitim ideološkim obrascima i autokratima, omladina je počela tražiti izravnu akciju i znatnim se dijelom bunila protiv društvenoga poretka, tradicionalnih normi i imperijalne prirode Dvojne Monarhije. Pritom postaje očito da joj nisu bile mile ni stranke koje nisu uspijevale ostvariti svoja programska načela o nacionalnoj emancipaciji i demokratizaciji društva kroz parlamentarnu borbu. Upada u oči da sve borbeniji mladi među svoje zahtjeve ističu i potrebu „znanstvenosti“, ciljajući na što sustavnije bavljenje bitnim pojavama u društvu, tako da će mnogi od njih u kasnijim razdobljima pokazati smisao za analize različitih tema.

Radikalizacija mladih očitovala su se u organiziranju đачkih štrajkova i spremnosti na izvođenje atentata na politički istaknute osobe, što dotad u Hrvatskoj nije bio slučaj. U historiografiji je već temeljito opisano Cesarčevo sudjelovanje u pripremi napada Luke Jukića na kraljevskoga namjesnika Slavka Cuvaja. Ti su događaji pokazali da su se među dijelom „pobunjene omladine“, koja je bila spremna na primjenu nasilja, nalazili i budući pokretači komunizma u Hrvatskoj jer su se uz Cesarca pojavila i imena Kamila Horvatina i braće Cvijić.

S obzirom na temu Cesarčevih pogleda na pravaštvo, nužno je istaknuti još neke činjenice iz života politički agilne mladeži toga razdoblja. U okolnostima zaostavanja odnosa uvođenjem iznimnih mjera i suspenzijom ustavnih prava, ali i vidnim unutarnjim problemima kao što su veliko iseljavanje stanovništva u prekoceanske zemlje i depopulacija, došlo je do pregrupiranja. Dio pravaške mladeži u okrilju „mladohrvatstva“ pronalazio je zajedničku točku s drugim omladinskim skupinama u borbi „protiv tuđinske vlasti“. Pod utjecajem strane literature razvijao se socijalni kritičizam i obostrano tražio „obračun s oportunistom glavnih nositelja politike na javnoj sceni“. Posljedice su bile nepovoljne za održivost kompaktnosti dotadašnjih organizacija. Dolazi do promjena stajališta, pa tako iz „mladohrvatskoga“ pokreta niču i s vremenom u različitim ideo-

loškim formacijama sazrijevaju Vladimir Ćopić, Budislav Grga Angelinović, Grga Novak, Fadil Kurtagić, Josip Matasović. Drugim riječima, od početnog okupljanja u redovima pravaški usmjerene mladeži na Sveučilištu u Zagrebu postupno će se u izmijenjenim okolnostima potaknutima svjetskim ratom i njegovim ishodom pojaviti komunisti, orjunaši, jugoslavenski integralisti, demokrati, masoni i profesionalni povjesničari bez stranačko-političkih primjesa.

Nadalje s motrišta teme koja se bavi suodnosom Cesarca i pravaša treba istaknuti da se isto tako upravo prije Prvoga svjetskog rata pojavilo intenzivnije sjećanje na Eugena Kvaternika i njegovu zlokobnu epizodu s Rakovičkim ustankom. S jedne su ga strane promicali pojedini članovi tada već vrlo fragmentiranoga pravaštva, poput agilnoga publicista i novinara Kerubina Šegvića, koji je, zahvaljujući radu na Kvaternikovim dnevničkim bilješkama, objavio knjige naslovljene *Prvo progonstvo Eugena Kvaternika* i *Drugo progonstvo Eugena Kvaternika*. To je intrigantno štivo Kvaternikova udovica predala pravaškoj stranci – točnije rečeno Starčevićевой stranci prava – koja ga je Šegviću ustupila na uporabu. Temu nije zaobišao ni pjesnik Antun Gustav Matoš, nesporni pristaša pravaštva, koji je po Cesarcu u *Epitafu bez trofeja* Kvaternika prikazao kao simbola „našega stida i srama“. Ne treba mimoći ni Frana Supila, tada već obilježena kao dosljednoga predvodnika „antigermanske“ struje u hrvatskoj politici, koji je kroz interpretiranja Kvaternikova, ali i Starčevićeva djela isticao rana pravaška stajališta protiv njemačke (i austrijske) politike jer je podređivala druge narode pod upravom Njemačkoga Carstva i Austro-Ugarske. Pritom je svoj izlazak iz Hrvatsko-srpske koalicije Supilo nastojao nadomjestiti suradnjom sa socijaldemokratima i radikaliziranim dijelom mladeži. Nasuprot njima, o Kvaterniku se počinje pisati i u listovima naprednjačke provenijencije, koji se vežu uz ideju narodnoga jedinstva Hrvata i Srba te se okreću zagovaranju jugoslavenskoga pokreta. U tom se okružju javio Krešimir Kovačić, također pripadnik „mladohrvatskoga“ pokreta u njegovim samim počecima i sin glasovitoga književnika Ante Kovačića, koji je uoči Balkanskih ratova u listu *Jug* isticao da su Starčević i Kvaternik u svojim djelima obuhvaćali „jedan narod od Triglava do Timoka“. Za njega problem nije bio u imenu naroda jer je taj narod po njemu bio jedinstven. Time se složio s idejama Jovana Skerlića, koji je 1912. objavio esej u kojem je

na osebujan način pokušao spojiti Antu Starčevića s ideologijom integralnoga jugoslavenstva. Pritom se treba prisjetiti i da su pripadnici jugoslavenski orijentirane omladine s Eugenim Kvaternikom povezali i Bogdana Žerajića, atentatora na Marijana Varešanina u Sarajevu, očito ciljajući na njihovo obostrano nezadovoljstvo sa stanjem u Austro-Ugarskoj, premda je bilo jasno da su njihovi poticaji za akciju imali različite uzroke i nakane. Na tom se tragu nešto poslije kao Kvaternik štovatelj javio i „mladobosanac“ Vladimir Gaćinović, jedan od sarajevskih atentatora na prijestolonasljednika Franju Ferdinanda i njegovu suprugu.

U pozadini predratne interpretacije pravaške povijesti bila je aktualna borba na političko-stranačkoj sceni. Pokušaji hrvatske oporbe da pronađu zajedničku riječ u borbi protiv eksponenata vrha Dvojne Monarhije nisu urodili plodom. Svi su „paktovi“ o izbornim kompromisima i zajedničkim istupima bili kratkoga vijeka. Ni pokušaj već uvelike pocijepanih pravaša da se okupe pod imenom „svepravaštva“ nije bio uspješniji. Takav je ishod samo pridonio borbi za ostavštinu pravaških autoriteta jer je ona tada još uvijek sa sobom nosila politički kapital. Osim toga, vizije različitih pravaških skupina o budućim odnosima u vanjskoj politici našle su se u neskladu. Frankovački je dio pravaša svoj program temeljio na gotovo bezuvjetnoj lojalnosti prema habsburškoj dinastiji, zalažući se za njezinu održivost, smatrajući da pod plaštem Monarhije mogu pronaći povoljno rješenje za hrvatsku budućnost. Drugi dijelovi pravaša držali su da vanjskopolitički događaji mogu Monarhiju, koja nije prihvaćala spremnost na unutarnju preobrazbu, otpuhati s političke karte i time otvoriti novu stranicu u rješavanju nacionalnih pitanja. Sve ratobornije politike, kako u Austro-Ugarskoj, tako i širom Europe, otvarale su vrata nasilju. Probudio se „olujni ugao“ Europe i izbili oružani sukobi na Balkanu. Rasli su vojni proračuni, popunjavali vojni kontingenti. Sukobi imperija narušili su međunarodni poredak. Izbijanjem Svjetskoga rata stvorene su okolnosti za korjenite promjene, koje su dobrim dijelom bile obilježene transferima vlasti u poraženim zemljama ili u onima koje su doživjele prevrat.

Prijelaz u novu državnu tvorbu krajem 1918. nije označio pad zanimanja za tvorce pravaštva, ali je umnogome donio marginalizaciju Stranke prava, koja je u novim okolnostima započela promicati republikanski pro-

- 01 Vice Zaninović, *August Cesarec (život i rad)*, Zagreb 1964. i Zorica Stipetić, *Argumenti za revoluciju – August Cesarec*, Zagreb 1982.
- 02 August Cesarec, *Iz nauke i književnosti. Rasprave i članci*, prir. Vice Zaninović. U: *Sabrana djela August Cesarca*, sv. 20, Zagreb 1982.
- 03 V. Zaninović i Z. Stipetić, nav. dj.

- 04 Hrvatski državni arhiv, 145, fond Savske banovine, predmet 11.925/1933.
- 05 Ivan Gotthardi Škiljan, Politička publicistika i teorijska djela Augusta Cesarca, *Putovi revolucije*, 1965, br. 6, 99–102 i Zvonimir Kulundžić, *Odgonetavanje „zagonetke Rakovica“*, Zagreb 1994, 207.
- 06 Slavoljub Cvetković, Pojava individualnog terora kod mladih jugoslovenskih komunista 1921. godine, *Istorija XX veka*. Zbornik radova, VII, Beograd 1965, 474.

gram. Predvodničku je ulogu na hrvatskoj sceni čvrsto preuzeo radićevski pokret, koji će se poslužiti različitim metodama u dizajniranju vlastite politike. Uspjeh boljševičke revolucije potaknuo je hrvatsku ljevicu da se jednim dijelom odmakne od socijaldemokratskoga pravca i prihvati komunističku ideju. Među njima će Cesarec otpočetak imati zapaženu ulogu, profilirajući se u jednoga od glavnih tumača Lenjinova kursa. U tom je duhu tvrdio da je buržoazija ušla u krizu iz koje ne zna izaći te da taj problem proleterska klasa mora riješiti revolucijom.

Tijek Kraljevstva/Kraljevine SHS pokazuje da na stare pravaše nije bila bačena anatema. O njima se nastavilo pisati, pri čemu se nije odustalo od prilagođavanja novoj stvarnosti. Starčeviću je stavljen naglasak na njegovu beskompromisnost, duhovnu borbenost, nastupe protiv struje, poglavito promišljanju kroz utjecaje Francuske revolucije, ali i na simboliku pregaoca za „slobodu, jedinstvo i bratinstvo“. Ni Kvaternik nije ispaio iz javnog obilježavanja sjećanja. Štoviše, upravo su u njemu neki pronalazili povijesno markantnu ličnost koja je revolucionarno pokušala pobuniti Vojnu krajinu i odbaciti tuđinski jaram. Tako je 1932. utemeljen Odbor za podizanje spomenika Eugenu Kvaterniku u Rakovici, koji je svoju namjeru objasnio tvrdnjom da su „Kvaternik i njegovi drugovi preteče borbe za slobodu danas ujedinjenoga našega naroda.“⁰⁴

Za Cesarca se uobičajeno kaže da se Kvaternikom i pravaškim temama počeo baviti kao zreli pisac, nakon što je prošao razdoblje preobrazbe u izgrađenoga komunistu.⁰⁵ Pod tim se misli na put od borbenoga boljševika i pristaše doktrine političkoga terorizma u funkciji oslobođenja porobljenoga svijeta, kako ga je prikazao su-drug Rodoljub Čolaković, do sazrijevanja u bitnoga partijskog intelektualca koji je uređivao ozbiljne novine, beskompromisno ulazio u sukobe s protivnicima i spremno odlazio u inozemstvo na upoznavanje stranoga svijeta.⁰⁶ Doduše, ni u tom razdoblju nije zaobišao noviju povijest (onu od druge polovice 19. stoljeća) i potrebu za historijskom kritikom u studiji *Stjepan Radić i republika* (1924), u kojoj se rubno bavio dijalektikom starčevićanstva, tom „ideologijom naše male buržoazije“ ili spojem sitnoga građanstva i seljaštva razumljivim u kontekstu nacionalnoga buđenja i nacionalnoga pokreta.

Cesarec je od 1934. reagirao na promjene u europskoj politici koje su mijenjale dotadašnje odnose. Oštro je i kontinuirano počeo pisati protiv simpatizera nacizma i onoga dijela klera koji je pokazivao sklonost prema fašizmu i korporativizmu. Uvidio je da njihov utjecaj raste i zauzima sve ozbiljnije mjesto u javnosti. U tom kontekstu jača i nacionalistički pokret, traže se korjenite promjene, ne izbjegavaju se obračuni različitih vrsta i sve vodi prema poremećajima koji dovode u pitanje mir u Europi. Cesarec stoga nastoji neutralizirati protivnike iz redova desnice, nastojeći u prvom redu osporiti vjerodostojnost suparničkih politika i njihovu ulogu u političkom životu.

Zašto u tim okolnostima postaje bitna rasprava o Kvaterniku i Starčeviću? Je li ona bila samo dio politike sjećanja? Poticaj za veliku raspravu bilo je obilježavanje 40. godišnjice Starčevićeve smrti (1936) i novoga smjera Matice hrvatske. Međutim, još je prije (1931) službeno obilježena 60. godišnjica Kvaternikove pogibije pod parolom ujedinjenja Jugoslavena u jednu slobodnu i veliku državu. Oba su slučaja potvrdila da pravaštvo posjeduje izvjesnu magnetičnost koja se može rastezljivo primijeniti. Očito je da su tvorci pravaštva i dalje mogli poticati znatno zanimanje za povijest koju se moglo vezivati uz raspravu suvremenih kretanja. Osim toga, gledano iz spisateljske perspektive, pokazalo se da su historijska djela imala dosta svojih čitatelja. Stoga je više publicista povijesne teme obradilo kroz pravašku prizmu, a među njima su se isticali Josip Horvat, Milutin Cihlar Nehajev, Franjo Bučar i Vaso Bogdanov.

Kod Cesarčeva pisanja o pravaštvu u oči upada da je najveći broj priloga objavio u zagrebačkoj *Novoj riječi*. Riječ je o tjedniku Samostalne demokratske stranke (SDS), tada bitne političke skupine čija težina nije bila u broju njezinih pripadnika, nego što je u koaliciji s Hrvatskom seljačkom strankom sačinjavala Seljačko-demokratsku koaliciju i tako snažno iz oporbene perspektive utjecala na hrvatsko-srpske odnose, očekujući da dođe i do sporazuma sa srbijanskom udruženom opozicijom, čime bi se stvorila šira koalicija spremna za provođenje dubljih promjena u Kraljevini Jugoslaviji. U vrhu SDS-a bila su ugledna imena poput braće Pribičević, Većeslava Vildera, Hinka Krizmana i Srđana Budisavljevića. Svi su oni doživjeli političku afirmaciju za vrijeme Austro-Ugarske, upoznavši vrlo dobro i utjecaje pravaštva u tadašnjoj javnosti.

Oni su od vodstva HSS-a očekivali da održavaju koalicijsku kombinaciju u skladu s razvitkom političkih događaja. U kontekstu unutarnje i vanjske političke situacije *Nova riječ* zagovarala je potrebu koncentracije demokratsko-progresivnih snaga, izražavajući protivnost diktaturi, rasističkim teorijama i kapitalističkoj gramzivosti. Pritom se operiralo i s organizacijom neko- ga tipa Pučke fronte po francuskom uzoru koji je pretpostavljao i uključivanje ljevice, čime bi se taktički suzbile razlike između nazora o građanskoj i komunističkoj demokraciji. U tom se smislu Cesarec sa svojim člancima dobro uklapao na stranice *Nove riječi*. To nije promaknulo njihovim protivnicima, koji su u toj kombinaciji vidjeli suradnju „samostalaca“, pritom uvijek naglašavajući da je riječ o nekadašnjim jugoslavenskim „integralistima“, i marksista, koja je već prije odražavala u životu sveučilištaraca.

Cesarec je, paradoksalno, prvu suradnju s Vilderom, urednikom *Nove riječi*, prema svemu sudeći uspostavio preko Mile Budaka. Naime, Vilder i Budak samo su nekoliko godina prije zajedno sudjelovali u izradi znamenitih Zagrebačkih punktacija (1932), koje su tadašnjemu režimu poslužile da zaoštiri svoj odnos prema „prečanskoj“ oporbi. Cesarec je 1934. sastavio u historio- grafiji naknadno objavljeni, ali slabo rabljeni Izvještaj, u kojem je iznio sud o situaciji u Jugoslaviji.⁰⁷ U njemu je partijski vrh obavijestio o odnosima u Hrvatskoj, pri čemu je ukazao na Budakov antikomunizam, ali i na neke osobne veze toga pravaša s komunistima koje su se mogle uklopiti u predodžbu o hrvatskoj orijentaciji. S druge strane, Cesarec je bilježio i svoja zatvorska iskustva s ustašama s kojima je dijelio ćelije, mahom onima koji su dolazili iz sela, držeći da bi se oni uz odgovarajuće poučavanje ipak mogli pridobiti za komunističke ideje.

Ne treba smetnuti i iskustva koja je Cesarec imao s desnije okrenutim intelektualcima u Matici hrvatskoj. O tome je ostavio korisne podatke Blaž Jurišić, urednik *Hrvatske revije* i jedan od najpoznatijih poznavatelja opusa Ante Starčevića, koji je Cesarca opisao kao Matičina odbornika u Književno-umjetničkom odboru s potrebom da zagovara slobodu govora. Usto je Jurišić svjedočio da mu je Cesarec objašnjavao negativne utjecaje klerikalizma i „vala hitlerizma“ koji je počeo stizati „k nama“.⁰⁸ Nesumnjivo je prvi bio sklon skupini hrvatskih nacionalista, a drugi komunističkim internacionalistima. Prema Jurišićevim je zabilješkama on ipak bio,

unatoč dubokim razlikama, sklon dijalogu jer mu je bilo blisko „napredno gledanje na socijalne probleme“.

Bitan je bio u kontekstu pisanja u *Novoj riječi* Cesarečev pokušaj polemike s *Hrvatskim narodom*, tjednikom koji je Mile Budak pokrenuo u Zagrebu 1939, nakon povratka iz emigracije, gdje je držao visoki položaj u ustaškom pokretu. U prvom broju *Hrvatskoga naroda* povijest se pokazala prvorazrednom činjenicom jer je uredništvo istaknulo da slijedi politička načela i učenje Ante Starčevića.⁰⁹ U tom je smislu Cesarec nastojao pokazati da ekipa oko Budaka razmišlja suprotno od nekadašnje koncepcije vanjske politike koju su zagovarali Starčević i Kvaternik. Jedan od glavnih argumenata bio mu je da je *Hrvatski narod* u aktualnoj politici „stavio karte na protivnike Francuske i njegova bloka“ i da su time očekivali slobodu od onih koje su tvorci pravaštva držali „historijskim neprijateljima slobode hrvatskoga naroda.“¹⁰ Budakov je list držao da Cesarec nije shvaćao povijesne okolnosti jer je Kvaternikova akcija oslonac tražila u Napoleonu III, koji je inače bio diktator, a ne demokrat, s obzirom na to da ni jedna druga velesila nije marila za nacionalne interese naroda bez država te da su zapadno-demokratske države, uključujući upravo Francusku, bile glavni krivac zašto su se Hrvati 1918. našli u tvorbi koja im nije donijela dobro rješenje.¹¹ Sve su im to bili razlozi da sada oči okrenu prema silnicama koje su u skladu s njihovim očekivanjima mogle potaknuti promjene u korist hrvatskih nacionalističkih ciljeva.

I drugi tekstovi s vanjskopolitičkom tematikom koje je objavio u *Novoj riječi* imali su analogiju s poviješću. Kao primjer može se uzeti članak *Ideja Mitteleurope u prošlosti*, koji mu je poslužio za ilustraciju nekadašnjega pokušaja širenja njemačkoga utjecaja na istoku Europe, uključujući i pobočnu ulogu Austro-Ugarske na jugoistočnom dijelu Staroga kontinenta. Cesarec je kroz tri nastavka podsjetio na ulogu njemačkih teologa i političkih pisaca Friedricha Naumanna i Paula Rohrbacha uoči i za vrijeme Prvoga svjetskog rata. U duhu lenjinističke interpretacije protumačio je da su uzroci rata nosili imperijalistički karakter koji je za vrijeme Bismarcka bio otklonjen, jer je prvi kancelar ujedinjene Njemačke vodio politiku ravnoteže u Europi, da bi s „razbujalim“ kapitalizmom njegovi nasljednici nastojali provesti načelo „svjetske“ politike koja je u potrazi za novim tržištima i izvorima sirovina neminovno vodila u sukobe. Cesarec je u toj analizi zapazio da je i kod pojedinih hr-

- 07 Ivan Jelić, „Izvještaj Gute [August Cesarec] o situaciji u zemlji“, *Naše teme*, 28 (1984), br. 12, str. 3012–3043.
- 08 *Dnevnik Blaža Jurišića*, pr. Biserka Rako, Zagreb 1994.
- 09 Naša prva riječ, *Hrvatski narod*, 1 (1939), br. 1, str. 1. Uza Starčevića se među narodne svetinje stavljaju „Gubec, Zrinski i Frankopani, Kvaternik i braća Radić“.
- 10 Izvornik teksta *Protiv orijentacije Starčevića i Kvaternika. Na adresu Hrvatskog naroda* čuva se u Cesarečevoj ostavštini u Hrvatskom državnom arhivu (HDA-1014), 20-IV E/65, a objavljen je u *Novoj riječi*, 4 (1939), br. 130, str. 5.
- 11 „Kad g. Cesarec tumači Starčevića u Vilderovoj ‘Novoj Riječi’“, *Hrvatski narod*, 1 (1939), br. 16, str. 5.

- 12 Izvornik teksta čuva se u Cesarčevoj ostavštini u Hrvatskom državnom arhivu (HDA-1014). Tekst je objavljen i u *Iz nauke i književnosti. Rasprave i članci, Sabrana djela August Cesarca*, sv. 20, Zagreb 1982, 248–250.
- 13 HDA-1043, fond Igora Karamana, rukopis izlaganja „Eugen Kvaternik – tvorac temeljnog nacionalnog programa građanske Hrvatske u društveno-povijesnoj perspektivi“ održanoga u Zagrebu 17. prosinca 1991. na skupu o Kvaterniku, str. 10–11.
- 14 Po tom se je domovinskom ključu moglo aludirati i na Budakov povratak iz emigracije.
- 15 Cesarec je u to vrijeme živio u Haulikovoj ulici, u blizini zgrade Sveučilišne knjižnice.

vatskih političara bilo onih koji su držali da treba pristati uz pokušaje austro-njemačke političke ekspanzije prema (jugo)istoku. Na tom je tragu ciljao na ulogu bečkoga gradonačelnika i velikoga autoriteta austrijskih kršćanskih-socijala Karla Luegera, koji je hrvatske političare pokušavao uvjeriti u podudarnost austrijskih interesa s hrvatskima u zajedničkom nastupu prema mađarskim pretenzijama.

Cesarec je o pravaškoj povijesti pisao i u drugim lijevičarskim časopisima. U *Našim novinama*, koje je uređivao Božidar Adžija, objavio je članak *Historija u svijetlu historičara: stav Hrvatskoga naroda spram dviju buna*.¹² U njemu je kritizirao način pisanja o seljačkim bunama, držeći neprimjerenim da se dovodi u pitanje njihov socijalni uzrok i da ih tumači kao nepotreban napad na hrvatsku vlastelu radi stvaranja novih zaključaka o povijesti koji poriču klasni antagonizam. Zamjetno je da je pritom karikirao Budaka, kad je *Hrvatski narod* označio terminom organ „čvrste osi Zagreb – Bukovac“. Bila je to aluzija na Budakov posjed na Bukovcu, točnije rečeno na područje ulice Rim. Cesarec je nadalje prigovorio uredništvu *Hrvatskoga naroda* da je taj tekst objavilo nepotpisano, čime je pokazalo slabost u pokušaju reinterpretacije prošlosti u duhu novoga patriotizma jer nije htjelo ući u javnu raspravu oko spomenute teme. Iz Cesarčeva se stajališta može izvući da je njegova glavna poruka bila da je *Hrvatski narod* „proosovinski list, a mi smo mu konkurenti“. Drugim riječima, u svjetskoj politici sve više jačaju Sile osovine, koje potporu dobivaju i kod dijela Hrvata, dok Cesarec kao komunist vjerno zastupa politiku Sovjetskoga Saveza i sve one koji žele biti u savezništvu s njime.

Cesarec je pisao i u mjesečniku za kulturna pitanja *Izraz*, oko kojega se okupljala lijeva inteligencija. Na njegovim je stranicama objavio vrijedne priloge o ideološkim stremljenjima Eugena Kvaternika i njegovu odnosu prema ekonomskim pitanjima i političkoj ekonomiji. Posebnu je vrijednost donijela Cesarčeva studija *Kriza stranke prava*. Nakon Drugoga svjetskog rata, nju je 1951. kao brošuru s uvodom i pogovorom Jaroslava Šidaka objavila Školska knjiga u povodu obilježavanja godišnjice Pariške komune i Cesarčeva ubojstva. U toj je studiji Cesarec među prvima iznio ocjenu o tome kako su pravaši doživjeli Parišku komunu, otvarajući pitanje pouzdanjega proučavanja krucijalnih zbivanja iz 1871. godine. Suprotno kasnijim pogledima na pravaše kao ekskluziv-

ne predstavnike desnice, taj je Cesarčev tekst podsjetio na činjenice da se starčevićance u vrijeme navedenih događaja nazivalo „komunarima“, a pravaši su tada jedini na javnoj sceni osuđivali surovu odmazdu vlasti Treće republike nad poraženim ustanicima. Na stranicama *Izraza* s povijesnoga je aspekta kao bitna tema promaknulo i tumačenje ideologije braće Radić, što se moglo pratiti u okolnostima raslojavanja u redovima HSS-a, koji je unatoč dominaciji u hrvatskoj politici doživljavao unutarnja jačanja lijevih i desnih nagnuća.

Cesarec je pisao i u Krležinu *Pečatu* (1939). U tim se izdanjima ponovo pokazalo da je cilj zanimanja za Starčevića i suvremene „starčevićance“ bio u suzbijanju pokušaja stvaranja monopola desnice ili „reakcije“, kako ju je definirao Cesarec, na odabrane povijesne teme. Radi pobijanja protivničkih argumenata Cesarec se uhvatio proučavanja klasnih odnosa i primijenio materijalističku historijsku metodu koja se dotad nije bila probila u domaćoj historiografiji.

Na kraju se pojavila Cesarčeva povijesna drama *Sin domovine*. Riječ je o naslovu koji je mogao biti shvaćen i kao protuteza počasnomu naslovu Oca Domovine, koji je od kraja 19. stoljeća često vezan za Starčevića. Tako je prema interpretaciji Igora Karamana titula *pater patriae* bila „šamar“, jer po njemu niti jedan pojedinac nije mogao biti iznad domovine.¹³ S druge strane, Kvaternik je prema Cesarčevu djelu tražio da mu se prizna da je sin domovine, jer nije želio doživotno ostati u emigraciji. Stoga je i uzviknuo „ne oduzimajte mi domovinu!“¹⁴ Kakogod, nesumnjivo je *Sin domovine* doživio povoljan odjek, prikazan je i kao kazališna predstava i dobio nagradu kao najbolje djelo sezone, pokazujući da je autor znao kroz umjetničku formu prikazati Kvaternikovu dramu.

Potrebno je još nešto dodati oko metodologije Cesarčeva rada na pravaškim temama, koja se može rekonstruirati zahvaljujući ostavštini koja se danas čuva u Hrvatskom državnom arhivu i kojom se potvrdilo svjedocanstvo suvremenika (Blaža Jurišića i Stjepana Antoljaka) o njegovu svakidašnjem odlasku u Sveučilišnu knjižnicu na Marulićevu trgu, gdje je marljivo proučavao literaturu o Kvaterniku i pravaštvu.¹⁵ Bogata dokumentacija, ponajprije izražena u ručno pisanim bilješkama, ukazuje na solidnu pouzdanost Cesarčeva teksta, vrlo visoku razinu prikupljenih podataka i ambiciju za što dubljim proučavanjem izvornoga gradiva. Primjerice, u

ostavštini se nalaze prijepisi sadržaja iz pisama koja su Kvaternik i Starčević slali do Rakovičkoga ustanka Eduardu Halperu, uglednomu plemiću s posjedom kod Krapine, koji je vjerojatno bio najzaslužniji za prodor pravaštva na području Varaždinske županije. Ta su mu pisma poslužila da dobro uoči i shvati nagovještaje unutarnjega rascjepa u redovima pravaške stranke uoči Rakovičkog ustanka, prve naznake osjetljive rasprave o ateizmu, načelo tolerancije prema različitim vjerskim osvjedočenjima, položaj vjere u društvu te, kritiku „popovstva“ koje je okaljano kroz despocije ili oslanjanjem na pojedina gledišta utjecajnoga Giuseppea Mazzinija, koji je spojio vjeru u božansku providnost i domoljubne dužnosti pod kovanicom „Dio e popolo“, čime se nazoralo i podrijetlo pravaške krilatice „Bog i Hrvati“. Prema sačuvanim ekscerptima vidi se da je Cesarec temeljito proučio saborske dnevnik, tadašnje novine i druge bibliografske jedinice koje su se odnosile na temu istraživanja. Nadalje, sačuvana korespondencija ukazuje na njegovo dodatno traženje podataka. Na primjer, sačuvano je pismo Dražena Kvaternika, odvjetnika i javnoga bilježnika u Bjelovaru, koji mu javlja da nema obavijesti o Eugenu Kvaterniku, ali ga upućuje na svoga bratića Petra Kvaternika (brata Slavka Kvaternika), koji je tada bio ravnatelj društva Hrvatski radiša u Zagrebu. Ton pisma iz travnja 1940. govori u prilog prijateljskih veza između korespondenata jer je D. Kvaternik napisao kako će po dolasku u Zagreb odmah posjetiti Cesarca. Uza svu nabijenost ideološkim prijemima u vremenima kad se svjetski rat još nije prenio na područje Jugoslavije, čini se iz toga primjera da je relativno mala zajednica intelektualaca zadržala pristojnu građansku kulturu.

Otokar Keršovani, još jedan marksist koji se nastojao ozbiljnije baviti proučavanjem hrvatske i južnoslavenske povijesti, bio je u pravu kad je u svojoj povoljnoj recenziji *Sina domovine* napisao da je Cesarec odlično poznavao činjenice i nastojao provjeravati autentičnost tekstova o prošlosti. Pohvalio je autorov uspjeh u sastavljanju vjernoga prikaza povijesnog ambijenta. Pritom je ciljao i na opis ponašanja dijela građanstva koje je pokazalo svoju oportunističku (lik Ivana Vončine), višega klasa koje je izražavalo lojalnost dinastiji, radništva u liku težaka i zidara koji se brane od napada uskogrudnih purgera čija je namjera držati marginalne skupine izvan politike, a nije se izbjegla ni slika o srpskom nacionalizmu u Vojnoj krajini. No Keršovani mu je zamjerio i određene slabosti, držeći da nije dovoljno protumačena

slaba organizacija masa i uzroci propasti Kvaternikove akcije.¹⁶

Unatoč nespornoj Cesarčevoj pripadnosti komunističkomu, on izražava simpatije prema pojedinim sastavnicama pravaštva i pojedinim pravašima. Osobito mu je blizak Kvaternik. Obojica su bili rođeni u Zagrebu, u svojim su karijerama doživjeli rusku epizodu, putovali po drugim europskim zemljama bilježeći svoje dojmove i sa svojim nesretnim završetcima okončali životne drame. U polemikama koje bujaju s krajem 1930-ih dio se lijevice nastojao pokazati brižnim tumačem tradicije, ali nije uspio nametnuti svoje ključne postavke o njezinu tipu revolucije, klasnim identitetima, uklapanju u politiku Kominterne i filozofizmu. S druge strane, uspjela je ukazati na neke historijski promašene prilike i uključiti se u raspravu o povijesnim temama koje su se pokazale još uvijek bitnima na intelektualnoj bojišnici svojevrstnoga kulturnog rata uoči Drugoga svjetskog rata. U tom se kolopletu Cesarca može ocijeniti kao kulturnoga radnika koji je 1930-ih dobro uočio promjene na političkoj sceni i nastojao na njih utjecati u duhu svojih ideoloških pozicija.

Krleža je u svojim bilješkama, ukoričenima u *Marginalijama*, zabilježio da „Cesarec danas nikoga ne interesuje i njime se nitko ne bavi.“¹⁷ Ipak nije baš tako. Izdana su mu sabrana djela i biografska monografija. Ni na početku 1990-ih nije utrnulo zanimanje za njega, makar ga prije svega tumačili kao potrebu da se i heroji lijevice vežu uz val domoljubnih zanosa.

Svako pokoljenje otkriva svoga Cesarca, tim više što se ne može ostati ravnodušnim prema njegovu spisateljskom djelu, ali i zato što je uime vizije o slobodi i pravdnosti platio visoku cijenu. Njegov prinos poznavanju pojedinih sastavnica pravaštva vrijedan je pozornosti.

16 Otokar Keršovani, *Izbor članaka*, prir. Nusret Seferović, Beograd 1960.

17 Miroslav Krleža, *Marginalije. 1000 izabranih komentara o tekstovima za enciklopedije JLZ*, prir. Vlaho Bogišić, Beograd 2011, 158.

ZIMA, ZDRAVKO

**Joyce i Cesarec ili jedna
*nemoguća paralela***

ZIMA, ZDRAVKO

Joyce i Cesarec ili jedna nemoguća paralela

Prije gotovo sto godina (1929) Ivan Krnic objavio je prikaz o Joyceovim *Dublincima*. Osim što je to bio jedan od prvih, ako ne i prvi tekst koji je hrvatskoj publici predstavio irskog pisca, kuriozan je podatak da je tiskan u Jubilarnom almanahu *Kluba hrvatskih književnika* iz Osijeka, čiji je specijalni primjerak posvećen Njegovu Veličanstvu kralju Aleksandru I. Karađorđeviću. Poznat kao pravaški lider i ministar, ali isto tako kao pripovjedač, dramski autor i književni kritičar, Krnic je još u ono doba identificirao Joycea kao jednog od najvažnijih pisaca engleskoga jezika. Smjestio ga je uz bok Marcela Prousta, a moguću paralelu u hrvatskoj književnosti otkrio je u Cesarčevu romanu *Careva kraljevina* (1925). Premda obojica pisci, u prvi mah Joyce i Cesarec čine se kao pripadnici dvaju dalekih i međusobno nespojivih svjetova. Argumente za svoju paralelu Krnic je pronašao u činjenici da se radnja *Careve kraljevine*, jednako kao i radnja Joyceova *Uliksa*, događa u jednome danu. Od te konstatacije trasa vodi dalje prema neistraženim labirintima životnih i literarnih epizoda koje u nekim segmentima funkcioniraju kao roman s kriminalističkim zapletom. U želji da otkrije počinitelja nekog zločina detektiv polazi od odgovarajuće teze, a nakon toga traga za indicijama koje će potvrditi ili demantirati njegovu tezu. Taj princip primijenjen je i u jukstaponiranju biografija jednog irskog i jednog hrvatskog pisca. Joyceova erudicija, ovjerena s 14 godina sustavnog školovanja u isusovačkim učilištima i koledžima, rezultirala je poznavanjem petnaestak jezika, među inima i laponskim. S druge pak strane, Cesarec se već kao gimnazijalac priključio socijaldemokratskom pokretu, provodeći više vremena u zatvorima i robijašnicama i funkcionirajući kao autodidakt koji je znatan dio svog opusa podredio političkim idealima. Joyceov otac John Stanislaus radio je kao sekretar jedne kompanije za destilaciju u Dublinu, a Cesarčev otac August bio

je stolar, nakon pada Charlesa Stewarta Parnella, tog ne-suđenog kralja Irske, Joyceova obitelj ostala je bez političke zaštite, a Cesarec je zbog svojih ideoloških uvjerenja i participacije u neuspjelom atentatu na Slavka Cuvaja za srednjoškolskih dana završio u zatvoru, bivajući godinama pod policijskom paskom i skončavši 1941. na zagrebačkoj Dotrščini kao žrtva ustaškog terora. Irski pisac bježao je od politike kao vrag od tamjana, njegov kolega i prijatelj Padraic Colum svjedočio je da mu je Joyce prigovarao ako bi ga kojim slučajem zatekao da raspravlja o politici, a Cesarcu je politika bila sve. Bila mu je strast, ali i nadahnuće za njegovu književnost, što je očitovano i u *Carevoj kraljevini*, romanu izvorno pisanim na ekavici, u skladu s onodobnim idealima i u duhu Skerlićeve ambicije za političkim i kulturnim ujedinjenjem južnoslavenskih naroda.

U krajnjoj instanci razlike podrazumijevaju i bliskosti. Osim što se zbiva u jednom danu, u zatvoru, sugerirajući da je Hrvatska francjozefinske ere isto tako svojevrsni zatvor, *Careva kraljevina* ima trodijelnu strukturu (*Od predzorja do jutra, Od jutra do podneva, Od podneva do večeri*). Joyceov roman zbiva se 16. lipnja 1904. u Dublinu, na dan kada je Joyce upoznao Noru Barnacle, dok se Cesarčev zbiva 1912. u Zagrebu, u godini u kojoj su u razmaku od nekoliko mjeseci izvršena dva neuspjela atentata na bana Cuvaja i u godini u kojoj je na svom prvom prekooceanskom putovanju poslije sudara s ledenom santom potonuo *Titanic*. *Uliks* se događa u glavnom gradu Irske, koju je Joyce, kao i Cesarec svoju postojbinu, shvaćao kao zatvor. Jer da nije, ne bi u 22. godini sa svojom odabranicom definitivno napustio svoju domovinu u kojoj je nakon toga boravio jedva dva-tri puta. Trodijelna struktura Cesarčeva romana ima svoj analogon u Joyceovoj općinjenosti brojem tri, baštinjenoj iz kršćanske teologije. Trodijelnu shemu Joyce je primijenio u noveli *Milost* iz zbirke *Dublinci*, a romani *Uliks* i *Finnegano* *bdijenje* u velikoj su mjeri obilježeni enigmom Trojstva. Srodnosti između hrvatskog i irskog pisca proizlaze možda više iz njihovih suprotnosti koje se u krajnjoj liniji spajaju ili, točnije, manje su strukturalne i strogo književne, a mnogo više biografske i egzistencijalno omeđene naravi. Joyceova muza i životna pratilja bila je Nora Barnacle, djevojka skromna obrazovanja iz Galwaya, koja je radila kao sobarica u dublinskom *Finn's* hotelu, dok se pisac *Careve kraljevine* oženio Marijom Vinski, ukrajinskom Židovkom koja je u Beču

diplomirala medicinu i koju su zbog komunističkih ideala, a po svemu sudeći i zbog ljubavi sa Cesarcem, ustaše isto tako likvidirali mjesec dana nakon što su likvidirali Cesarca.

Na jednome mjestu u romanu *Careva kraljevina* nalazimo sljedeće retke: „Htio bih da osjetim čistu ljubav, a sve je oko mene prljavo, i ja sam nisam onaj koji sam htio da budem. Žene, dalje od mene, dalje od mene, utvare nad ponorom! Kraljevi mrtvaca bacili su se na tijelo Hrvatske, treba ih oboriti s prijestolja, dignutog na kosturima. Gle, oni su protiv mog pomilovanja i računa-ju na moju smrt, da dignu posmrtninu.“ Ekspresionistička ekstaza garnirana erosom i okusom smrti, karakteristična je ne samo za Cesarčevo doba. Što su za Cesarca Marija Vinski i Hrvatska, to su za Joycea Nora Barnacle i Irska. Prvu je život vodio od zavičajnoga grada Černivci u Ukrajini, u kojem se isto tako rodio Paul Celan, do Beča i Zagreba, gdje je dočekala brutalan kraj, druga, Nora Barnacle, kći pekara iz Galwaya, koja je s Joyceom obilazila Europu, bivajući mu ljubavnicom, suprugom i zaštitnicom, ali isto tako književnim modelom (za Gretu Conroy u *Mrtvima*, Bertu u *Izgnanicima* i Molly Bloom u *Uliksu*), umrla je u Zürichu deset godina poslije svoga supruga. Svaka individualna potreba za boljim svijetom inicirana je u krajnjoj liniji potrebom za ljubavlju, utjelovljenoj u ženi, domovini ili nečem trećem. U Joyceovom i Cesarčevom slučaju ta potreba manifestirala se katkad u paralelnim, a češće u unakrsnim i međusobno difuznim pravcima. Svoju viziju domovine Cesarec je izjednačio s revolucijom, a Joyce s azilom. U pismu Nori, datiranom 27. listopada 1909. godine, Joyce piše da prezire Irsku i Irce, zaključujući da nije poželjno da uopće svraća u Irsku, isključujući time mogućnost da se ikada vrati u svoju domovinu. Čitajući njegovu korespondenciju stječe se dojam da je zanos spram domovine kanalizirao u ionako zamjetan zanos prema Nori. U jednom pismu tvrdi da ne može opstati bez nje, u drugom je naziva svojom jedinom ljubavlju, ženom u čijoj je apsolutnoj vlasti, u trećem je apostrofira kao sveticu, premda ju je u časovima erotskih ekstravagancija znao častiti i posve oprečnim atributima.

Od progona za vrijeme Henrika VIII, pljačke i uzurpiranja posjeda, gušenja seljačkih ustanaka pod Charlesom I, istrebljivanja pod Cromwellom, sve do 1937. godine, kada su stekli neovisnost, Irci su bili osuđeni na kalvariju, birajući između siromaštva i iseljavanja.

Svedeni na nesreću, na povijest kojom su diktirali njihovi superiorni susjedi, razvili su crni humor, suprotstavljajući svojim gospodarima pisce i satiričare koji su istodobno obogatili matičnu irsku i optantsku englesku književnost. Među njima su Jonathan Swift, Laurence Sterne, R. B. Sheridan, Oliver Goldsmith, Oscar Wilde, George Moore, G. B. Shaw i Samuel Beckett. Među njima je dakako i Joyce. Svojim vanjskim izgledom, cipelama za tenis, plastronom, jasenovim štapom i prkosnom bradicom, ali podjednako tako svojim ponašanjem, žestokim kritikama svih svetinja, u Dublinu je tretiran kao hodajući skandal. O ženama nije nalazio lijepe riječi, o Britancima još i manje, Irce je proglasio rasom prašnjavih stražnjica, a Crkvu gutačicom leševa. U pismu Nori, datiranom 29. kolovoza 1904. godine, zaključuje doslovce: „Prije šest godina napustio sam katoličku crkvu mrzeći je iz dna duše. Držao sam da nije moguće da ostanem njenim pripadnikom zbog nagona u mojoj prirodi. Dok sam bio student, objavio sam joj totalni rat i odbio prihvatiti mjesta koja mi je nudila. Time sam se pretvorio u prosjaka, ali sam očuvao svoj ponos. Sada protiv nje vodim otvoreni rat onim što pišem, govorim i činim.“ U Hrvatskoj koja je bila krunska zemlja Habsburške Monarhije, ali jednako tako u Hrvatskoj kao dijelu Kraljevine SHS, takve ili slične retke potpisao bi i Cesarec. Napokon, u *Majci božjoj bistričkoj*, započetoj 1921. u Dubrovniku i najavljenoj kao „roman našeg klerikalizma i tmine“, a publiciranoj posthumno, Cesarec iskazuje sumnju u apologete Crkve koji više drže do materijalnih nego do evanđeoskih vrijednosti. Birajući Moskvu umjesto Rima, komunizam umjesto kršćanstva, Cesarec je vjeru u Boga zamijenio vjerom u progres, inzistirajući na labirintima revolucionarnih iskušenja i mučeništva te anticipirajući na svoj način ono što će mnogo godina kasnije latinoamerički svijet definirati u teologiji oslobođenja (Gustavo Gutiérrez Merino, Leonardo Boff).

Slučaj Cesarec, kako je 1923. konstatirao Krleža na stranicama *Nove Europe*, provociran Cesarčevim hapšenjem prigodom njegova povratka iz Moskve, bio je i ostao slučaj od davne datacije tog Krležinog teksta do dana današnjega. Vizija pisca koji je zapravo politički agitator, društveni reformator, pa i atentator, pratila ga je za njegova kratkog vijeka, ostajući takvom i poslije njegove smrti. U ovom ili onom režimu, Cesarčeva proza, njegovi romani i novele, njegove drame i eseji plaćali su danak biografskim činjenicama koje su se na neki na-

čin činile atraktivnijim od njegova opusa. Tretiran kao protagonist angažirane književnosti lijeve provenijencije, ili u najboljem slučaju kao Dostojevskijev adept, o čemu svjedoči i novela *Čovjek koji je prošao kroz svoj grob*, objavljena 1931. i posvećena tom velikom ruskom piscu, u povijesti naše nacionalne književnosti dobio je ulogu Krležina adlatusa. Njih dvojica bili su vršnjaci, pohodili su istu pučku školu i dijelili iste mladenačke ideale, surađivali su u časopisima *Plamen*, *Književna republika* i *Danas*, u jednom času njihove putanje su se razdvojile, ili udaljile, a poslije Cesarčeve likvidacije Krleži nije preostalo drugo nego da sentimentalno zdvaja nad svojim upokojenim prijateljem. Kako god bilo, Cesarčeve ambicije, privatne i javne, političke i literarne, sinkronizirane su s ambicijama njegova vremena koje je nudilo radikalne odgovore na isto tako radikalne izazove. Kao i u svakom drugom slučaju, veličina njegovih pobjeda, ili poraza, adekvatna je veličini zahtjeva što ih je postavljao pred sebe sama. Jer kako objašnjavaju filozofi, samo oni koji bi istinski da žive, mogu istinski promašiti svoj život! U studiji pod naslovom *I najmanji da mi bude bratom* (*Dass auch der allerniedrigste mein Bruder sei*) Eugen Drewermann svjedoči o Dostojevskom kao najvećem istraživaču ljudske duše koji u svojim romanima nadilazi dostignuća recentne psihologije i psihijatrije.

Zato nije čudno da se takvih tema u nas među prvima prihvatio upravo Cesarec. U časopisu *Književnik* 1931. godine objavio je niz tekstova o psihoanalizi i individualnoj psihologiji, s osobitim osvrtom na Alfreda Adlera, koje je iduće godine publicirao u posebnoj knjizi. Joyce je bio skeptičan prema dosezima psihoanalize, što samo po sebi nije neočekivano, jer je skepsa bila u temelju njegova bića i njegova odnosa prema svijetu. Godine 1932. u njemačkom časopisu *Europäische Revue* Carl Gustav Jung tiskao je svoju ne odveć pohvalnu kritiku o *Uliksu*. Doduše, divio se Joyceovom tehničkom umijeću, ali nije mogao zatajiti osjećaj iritacije i beznađne praznine koji ga je prožimao dok je čitao roman. Sve je to u skladu s općepoznatom tezom da je malo onih koji su čitali *Uliks*, još manje onih koji su dospjeli do zadnje stranice, a najmanje onih koji su ga po drugi put uzeli u ruke. U rujnu 1932. Jung je poslao pismu Joyceu u kojem mu je priznao koliko je gundao i psovao, ali i koliko se divio dok je čitao njegov roman. Njihov odnos bio je prožet poštovanjem ali i kontroverzama, tipičnim za individue koje teško prihvaćaju tuđu superiornost. Joyce je imao dvoje djece, a posebnu privrženost gajio je

prema kćerki Luciji. U Lucije su se razmjerno rano pojavili znakovi psihičke nestabilnosti koje su roditelji objavljivali nomadskim načinom njihova života i činjenicom da su se djeca relativno često morala navikavati na sredinu i jezik zemlje u koju su se od prilike do prilike doseljavali. Kad je Lucija imala dvadesetak godina, smještena je u ustanovu za mentalne bolesnike, a stanje joj se s vremenom pogoršavalo, tim više što Samuel Beckett, neko vrijeme očev tajnik, nije reagirao na izričite izljeve njenih simpatija. Kako piše Brenda Maddox, sve lošijem Lucijinom stanju pridonijela je i ženidba njenog brata Giorgija. Obitelj je po cijeloj Europi tragala za liječnicima, a 1934. terapije se bez većih efekata prihvatio i Jung. To je bio dodatan razlog da se ionako distancirani Irac još više udalji od švicarskog psihologa i psihijatra. Premda je Joyce bio zaljubljen u svoju kćerku, njegov način života, njegova izbivanja i njegova dipsomanija, mogli su na svoj način kumovati progresiji Lucijine bolesti. U biografskom romanu pod naslovom *Nora*, posredovanjem Nuale O'Connor Nora na jednome mjestu kaže svom ljubljenom suprugu: „Da, Jime, moje dobro ime. Moje! Ne tvoje jer tebe u ovom gradu [Trstu, opaska Z. Z.] poznaju samo po nadimku *Il Ubriacone*, pijandura. Ovdje ne kažu da si nastavnik, ne kažu da si pisac nego *ubriacone*.“ Američki psihijatar Mark Wolynn, vodeći ekspert na polju naslijeđenih obiteljskih trauma, tvrdi da su roditelji, a samim tim traume koje su naslijedili ili iskusili, itekako važni u procesu iscjeljenja svojih potomaka. Pučkim vokabularom reklo bi se zapravo da jabuka ne pada daleko od stabla ili, na engleskom, *the apple never falls far from the tree*. O Joyceovim tegobama, njegovu neobičnom hodu, duodenalnom ulkusu, sifilisu, postupnoj sljepoći, ali i o kontradiktornom, prije konfliktnom nego harmoničnom odnosu s Jungom, pisali su Kevin Birmingham, Kathleen Ferris, Hiromi Yoshida, Patrick O'Donnell, Mary McCormick i drugi.

Premda se radnja *Uliksa* i *Careve kraljevine* događa u jednome danu, teško je pretpostaviti da je Cesarec čitao Joycea, a još teže da je Joyce čitao Cesarca. Hrvatski pisac bio je po mnogočemu dijete svoga vremena, dok je njegov irski parnjak obuzdavao vrijeme snagom jezične agregacije i uzurpacije kakvoj je teško naći usporedbe, osim u slučaju Édouarda Dujardina koji je tehniku struje svijesti publicirao u romanu *Les lauriers sont coupés* (1888), a koji se također događa u jednom danu. *Uliks* je 1922. u Parizu objavila izdavačka kuća *Shakespeare & Co*

koju je vodila Amerikanka Sylvia Beach. Koliko se Mrs. Beach ne samo zbog svojih američkih korijena razlikovala od tipskih Francuza, toliko se Vinko Vošicki, Čeh koji se 1909. doselio u Koprivnicu, razlikovao od onodobnih Hrvata. Dok je galska Amerikanka promovirala Joycea, Hemingwaya, D. H. Lawrencea i druge inovativne autore, hrvatski Pamac tiskao je *Književnu republiku*, Krležine pjesme i novele te Cesarčeve romane, među inima i *Carevu kraljevину*. Cesarec je bio prononsirani lijevičar, u svojstvu delegata Komunističke partije Jugoslavije putovao je 1922. u Sovjetski Savez, kao zakleti antifašist pohodio je i Španjolsku, a na policijskim ispitivanjima i u zatvorima proveo je gotovo isto toliko godina koliko i na slobodi. Premda se u Irskoj čutio kao stranac i premda je znatan dio svog vijeka patio od neimaštine, iščekujući nakladničke honorare ili dotacije svojih dobrotvora, Joyce se klonio bilo kakvog političkog angažmana, lavirajući između asketizma i hedonizma, između odanosti Nori i periodičnih pohoda birtijama i bordelima koji su ga na koncu koštali zdravlja. Ali ako bi se za nekoga moglo reći da su se u njemu sjedinili aristokratizam i virtualni komunizam, onda je to upravo Joyce. Ne zato što bi na to upućivao njegov pedigree, njegova obitelj i njegovi korijeni, a još manje zato što bi se deklarirao kao pripadnik laburističke, *Sinn Féin* ili tko zna koje stranke. Osim Nore Barnacle i Sylvie Beach, jedna od najvažnijih (ženskih) osoba u njegovu životu bila je Harriet Shaw Weaver. Dotična gospođa upoznala se s Joyceovom književnošću kao glavna urednica londonskog časopisa *Egoist*. Unatoč tome što su joj roditelji uskratili želju da se upiše na sveučilište, postala je vatrena feministkinja, 1931. priključila se Laburističkoj stranci, a nekoliko godina poslije postala je komunistkinja. U Joyceovoj intimnoj okolini osoba s takvim životopisom figurirala je u trostrukoj ulozi: kao književna kritičarka, privatna povjerenica i financijska dobrotvorka. Njegovu obitelj nitko nije potpomagao tako dosljedno i izdašno kao Harriet Shaw Weaver, tim više što njene donacije nisu prestale ni nakon Joyceove smrti. Teško je pretpostaviti kako bi se za svog apatridskog života proveo Joyce da pokraj sebe nije imao Noru, ali i Harriet, koje su mu služile kao sidro. S druge pak strane, u jednoj dnevničkoj bilješci, nastaloj 1933. godine, kad je Hitler već postao kancelar, Marija Vinski zapisala je proročki: „Guta će možda lutati dalje, a ja ću možda ostati sama.“

Podudarnosti su očite baš kao i razlike. Ove potonje najjasnije se prepoznaju u književnosti. Iako je intenzivno čitao, pa i prevodio s ruskog i francuskog one autore koji su korespondirali s njegovim ideološkim htenjima (Maksim Gorki, Émile Zola, Charles De Coster), u pojedinostima i cjelini Cesarčeve proze nerijetko djeluju reporterski ili kao produžetak njegovih utopijskih projekcija. Nasuprot tome, više od sto godina poslije prvog objavljivanja *Uliks* je i dalje enigmatičan, manje za široku publiku, a mnogo više za *connaissseure*, fantaste i književne revolucionare kakav je bio i sâm Joyce. Nitko nije romanu podario toliku slobodu, ali nitko mu isto tako nije ucijepio toliku disciplinu, fiksiranu matematičkom točnošću i enciklopedijskim znanjem, kao što je to uspjelo dublinskom Ahasveru. T. S. Eliot je uz *Pustu zemlju* dopisao odgovarajuće komentare, ali Joyce nije želio autorizirati bilješke, ili tumačenja, koja su uz *Uliks* sastavili njegov francuski prevoditelj Valery Larbaud i Stuart Gilbert. Po svemu sudeći, želio je da *Uliks* zasvaga ostane otvoreno i iz različitih perspektivâ interpretirano djelo. Kakva je Joyceova pripovjedačka moć, otkriva i četrnaesto poglavlje tog romana (*Oxen of the Sun*). Njegova virtuoznost dopire do granice na kojoj se recipijent pita kako je moguće da netko do te mjere barata svakim jedva zamislivim stilom, svakom epohom i svakim njenim, makar i sporednim akterom. Kako je konstatirao sam pisac, *Oxen of the Sun* simuliraju ritam devetomjesečnog razdoblja ženske gravidnosti, a u poglavlju se parafraziraju i palimpsestiraju tekstovi svih mogućih autora, među kojima su John Evelyn, Samuel Pepys, Daniel Defoe, Jonathan Swift, Laurence Sterne, Henry Fielding, R. B. Sheridan, Charles Lamb, Thomas De Quincey, Charles Dickens, John Ruskin i drugi.

Da bi se smišljalo takve knjige u kojima erudicija ide ruku pod ruku s vulkanskom maštom, u kojoj se bratime um i srce, inteligencija i intuicija radost reverzije i diverzije komprimirane u mitu o Odiseju, potrebna je žrtva. Ali da bi se dospjelo od *Careve kraljevine* i *Tonkine jedine ljubavi* do *Bjeganaca* i *Sina domovine*, da bi se dospjelo od Zagreba do Srijemske Mitrovice, od sovjetske Rusije do Francove Španjolske, a onda i do Dotrščine, pred streljački vod ustaških zločinaca, nužna je isto tako žrtva. Da je tome tako, i Joyce i Cesarec bili su u potpunosti svjesni. Spoznaju da je pojedinac u svojoj srži mnogo više od svakog društva i svake države Joyce i Cesarec platili su najvećom valutom. Zato se njihov kraj u jednoj ciriškoj bolnici i jednoj zagrebačkoj šumi ne može shvatiti drukčije nego kao spremnost da se bez kompromisa živi jednom i zauvijek izabrana sudbina.

197

ZIMA, ZDRAVKO
Joyce i Cesarec ili jedna nemoguća paralela

UP&UNDERGROUND
Prosinac 2024.

BOGIŠIĆ, VLAHO

**August Cesarec: hrvatski
argonaut Crvenog oktobra**

BOGIŠIĆ, VLAHO

August Cesarec: hrvatski argonaut Crvenog oktobra

S ažetak legende o hrvatskoj ljevici prostire se nevelikom trasom napoleonskog, zabiokovskog makadama između Grabovca i Zagvozda s kojega se u avanturu potrage za *crvenim runom* otisnuo hetman Buđonijeve Crvene konjice Toma Dundić, a da se ondje malo toga promijenilo i kad se tim putem u svijet zaputio posljednji kroničar mita o Crvenom oktobru u hrvatskom jeziku, Stipe Šušvar. Dundić se rodio u Grabovcu, Šušvar pak u Zagvozdu, a u zamišljenom rasporedu hrvatskih argonauta Crvenog oktobra riječ je o prvom i posljednjem mornaru, našijencima koji su veslali u slavnoj, ali i fatalnoj izvedbi klasične potrage za ključevima boljega svijeta. Bilo ih je dosta, fantasta i učenjaka, pučana i seljaka, domobrana i partizana, bilo je takvih koji su se na lađi zatekli slučajno, i drugih koji su kupili kartu za ukrcaj, no plovidba uzburkanom pučinom, između hridi i nastana aždaja savršila je te nijanse, sudbinski su oni tek nijemi svjedoci potrage od koje se ne može odustati i kada bi se to htjelo. U tome je njihov problem.

A da je tome tako pokazalo se i za stote obljetnice Lenjinove Oktobarske revolucije koja je mnogo suzdržanije dočekana u svome faktičnom ruskom, nego u idejnom europskom zavičaju, zapravo poprištu tzv. *zapadnog kanona*. U tom će trenutku, kada su kremaljska zvona, opet potisnula akorde *Internacionale*, pa se tupibat u ponoć kasne jeseni odbio i od u kremaljske zidine uklesanog Dundićeva imena, oba naša dalmatinska veslača biti s onu stranu koje od rijeka u Hadu, po svojoj prilici Lete, rijeke zaborava. Čuveni maršal Buđoni, koji je promatrao i opisao kako Dundić u herojskoj pozi prelazi u Had kaže za njega „da je bio čovjek legendarne slave“ kojega je bilo lako zavoljeti. Upravo po toj autentičnoj crti, predanosti pothvatu u kojemu se zatekao, Dundić je preteča mnogih koje će sa kremaljskih zidina dočekati kada se uskoro iz hrvatskih krajeva zapute u Moskvu da bi na svoje oči vidjeli kako stoji stvar s Crvenim oktobrom. I za Augusta Cesarca, koji do Moskve stiže deseto-godišnjom mučnom stazom tamnice i ratne vojnice, obično se kaže da je bio takav, idealan sljedbenik revolucionarne kompozicije: cilj u sebi čuvalo se od pitanja koja bi ga mogla dovesti u pitanje. Za razliku od Stjepana Radića, Krleže ili Gavelle, Cesarec će stići u Moskvu na vrijeme da vidi Lenjina: „Sigurno je to bio jedan od najljepših časova u mom životu da sam vidio i čuo čovjeka od tolikog značenja kao što je to Lenjin“. Ali, nastavit će odmah: „taj Lenjin više nije bio Lenjin s gigantskom snagom od nekoć“, osjećao se umor čovjeka koji je prešao svoj vrh, „čitav njegov tragizam u zametku se vidio već tada“.

U tom se zapažanju, možda i nehotice, no svakako intuitivno Cesarec dotiče *zametka* velikog tabua koji će odrediti razumijevanje Crvenog oktobra u dvadesetogodišnjem razdoblju koje mu je sudbinski bilo zadano kao vlastiti životni vijek, naime je li upravo s tim Lenjinovim govorom, posljednjim javnim nastupom rodonačelnika mita i to pred *argonautima* iz čitava svijeta, na kongresu Kominterne, započelo balzamiranje ne samo admiralova tijela već i pospremanje originalne ideje. „Lenjin je za mene značio u ono vrijeme subjekt koji se odbio na ocean kao crna admiralska figura, koja se u svome tragičnom solipsizmu razdire na kljunu lađe i plovi u ništavilo“, tumačit će Cesarečev prijatelj Krleža zašto je odustao od posvete Lenjinu pri dramskoj paraboli s Kolumbom, jer je kaže uvidio da se „Lenjin javio kao zidar, konstruktor, stvaralac koji radi po planu, a nije nika-

kov Ukleti Holandez“. Pravi je izazov u tome što kada govore o Lenjinu, argonauti govore o svojoj plovidbi, vodi li se ona solipsizmom ili pragmatikom, napose može li orfejski zaziv pomoći lađi da se održi. Razlika je ozbiljna, dok je Dundić u Lenjinovo doba pao da bi ga se sjećalo u podziđu samog Lenjinovog mauzoleja, dvojica iz Krležina i Cesarčeva četverca zagrebačke lenjinističke ćelije, Cvijić i Horvatin, u postlenjinističkom će dobu također pasti na ruskoj zemlji, ali daleko od kremaljskog eha, u bezimenim sibirskim grobovima.

Cesarec utoliko nije mitska figura tek po sudbinskom stjecaju koliko po zakonomjernosti svoje tragedijske smrti. Ako je doista figura hrvatske kulture sjećanja, odnosno ako takav „imaginarij“ općenito opstoji, onda je to stoga jer se njegovo književno djelo stopilo s osobnom biografijom martira koji životom podmiruje ne samo vlastite račune. Pa ipak, u kulturnim rasporedima i kanonskim evidencijama simbolički neporican saldo te figure trpi zamjetnu suzdržanost. Cesarčevo djelo pruža zahvalnu građu za razumijevanje zašto je tome tako, upravo na kontroverznoj ritmičkoj podlozi fenomena ljevice u hrvatskom jeziku čiju je elaboraciju energično zastupao. Dolazeći iz naraštajnog kruga bremenitog ranim idejnim razočaranjima, Cesarec je u prevratničkoj civilizacijskoj regati predano i postojano u potrazi za *crvenim runom* veslao za koncept Crvenog oktobra kao *originala*, u čijem je kulturnom biću sadržan supstrat prevrata a ne tek promjene. Historijski se razvoj hrvatskih lijevih nominacija u jugoslavenskom razdoblju Cesarčeva doba uključujući nerijetko i prijepore na revolucionarnoj niši, međutim, kretao u ako ne zadanom, a ono svakako proceduralnom preispitivanju konstelacija. Kada se utoliko primjerice isticao Cesarčevo principijelno nacionalno gledište, u podlozi je umjesto afirmacije zazor, jer za oponente ni jedan oblik pročišćene i jasne lijeve kao nacionalne alternative, ma što o tome govorili, nije prihvatljiv, a za nominalne nasljedovatelje upravo ta vrsta nedvosmislenosti predstavlja problem. Jedini je Cesarčev *problem* to što je za definicijom tragao u jeziku koji je pojam *ljevice* propustio na vrijeme strukturirati u održive oblike. Da bi ga se razumljelo, a ne tek sačuvalo kao utopijsku gestu, Cesarca je stoga uvijek iznova potrebno prevoditi.

O čemu je pritom riječ, na što se misli, možda može pomoći anegdota kojom Krleža obrazlaže njihovo uzajamno razumijevanje književnosti. „Sjećam se da mi

je tridesetih godina, za vrijeme jedne takve diskusije, rekao: ‘Ja se nisam nikad želio usporediti s tobom’. Slušaj Guta, odgovorio sam mu, jesi li za to da dogovorimo jednu stvar. Od danas pa ubuduće nećemo nikad progovoriti ni riječi o tako glupoj stvari kao što je literatura. Nasmijao se zajedno sa mnom. O književnosti više nismo razgovarali. Nikada“. Krleža pritom ne kaže ide li taj razgovor u rane tridesete, prije Cesarčeva drugog odlaska u Rusiju, na kongres sovjetskih pisaca, ili u kasne tridesete kada se Cesarec obilazno, preko zaraćene Španjolske, vratio u Zagreb. Taj je kontekst važan utoliko jer je pitanje bi li uopće Cesarec bio poslan u Rusiju da je Krleža, nakon što su ga dugo držali na čekanju, prihvatio poziv da ode u Moskvu i to nešto prije spomenutog kongresa. Krleža je poslije bio uvjeren da se tada iz Rusije ne bi ni vratio, da bi i sam postao sibirski humk, o čemu se i objektivno kao hipotezi može raspravljati, ali dobiva na težini tek ako se u isti mah prihvati da je „u Moskvi 1925. znao sve, ali (je) bio uvjeren da se problemi u staroj Jugoslaviji ne mogu rješavati nego radikalno, lenjinistički. Stoga nisam podizao zavjese“. Suspenzija lenjinizma u sovjetskoj Rusiji nije imala za posljednicu tek Gulag već i svođenje umjetničkih praksi na funkcionalni a ne organski oblik razumijevanja svijeta, gotovo pa „glupu stvar“. U tom je smislu Cesarčev pad pred strjeljačkim strojem koji puca u ime hrvatstva egzemplaran kada je riječ o tome što je u hrvatskim nacionalnim koncepcijama književnost uopće, zašto je netko piše i kako dopire do javnosti, čitanjem ili drugom vrstom posredovanja. Pretpostavka da Cesarec za razliku od Krleže nije bio dovoljno dobar ili važan pisac, pa nije pošteđen, polazila bi iz uloge što bi je u narodnom životu književnost imala. Sam Krleža uglavnom se i nakon prividnog revolucionarnog prevrata nije suzdržavao oko toga da bi mu i samom bilo svejedno od kojega će idejnoga mača izgubiti glavu, hoće li ga glave doći „Dido ili Đido“. Ipak, ne samo što nije dočekao da se stvari bilo gdje, a pogotovo u Hrvatskoj urede lenjinistički, već u obranu svojih mrtvih prijatelja, koji su stradali s obje protulenjinističke strane, staljinističke i fašističke, nije mogao kazati ključni problem, da su stradali od svojih, a ne tuđih, iz nemoci, a ne snage koja bi ih žrtvovala za viši cilj. Za razliku od te, nemoćne, zajednice iz koje su potekli, argonauti su cilj vidjeli, *crveno runo* nisu uzeli, ali su ga dodirnuli.

201

BOGIŠIĆ, VLAHO

August Cesarec: hrvatski argonaut
Crvenog oktobra

UP&UNDERGROUND

Prosinac 2024.

ŠPANJOLSKI SUSRETI

AUGUST
GESAREC

AUGUST CESAREC:

ŠPANJOLSKI SUSRETI

KNJIGA SUSRETA S LJUDIMA
I GRADOVIMA

S ilustracijama Djordja Andrejevića-Kuna

□□□

TORONTO, 1938.

Hrvatska Radnička Knjižara

Izvršni Odbor

SAVEZA KANADSKIH HRVATA

206 Adelaide St. West - Toronto, Ont.

August Cesarei
Ruzičević

MARKOVINA, DRAGAN

**Cesarea je bilo
najlakše skinuti**

MARKOVINA, DRAGAN

Cesareca je bilo
najlakše skinuti

Kad sam došao na studij u Zagreb, skoro sve te studentske godine proveo sam živeći na Ilici, točno nasuprot današnjeg Teatra Exit, tj. nekadašnjeg kina August Cesarec. Tih godina Teatar Exit živio je svoje zlatno doba, predstave su često bile rasprodane, svakako su se brojni ljudi tiškali na onom nevjerovatno uskom pločniku ispred ulaza i bilo je jasno da dvorana u punom smislu riječi živi vlastitim životom i ispunjava javnu funkciju. Međutim, kako sam bio potpuno neraspoložen prema tom novom dobu i političkim te društvenim promjenama koje je ono donijelo sa sobom, stalno sam pogledavao na usku, okomitu reklamu koja je stajala zašarafljena na fasadu zgrade, toliko visoko iznad prolaznika, da je nije imalo smisla, niti je bilo volje za to, skidati. I tako je dizajnerski lijepi, ali oronuli natpis 'August Cesarec' stajao na toj zgradi sigurno i više od petnaest godina od kada kino nije bilo u funkciji. Lako je moguće da stoji i danas, nisam dugo tuda prolazio pa ne mogu sa sigurnošću reći. I sve to vrijeme sam se pitao, a što je to nesretni August Cesarec skrivio pa da izgubi kino i da zapravo nestane iz javnog prostora. Da, još je neko vrijeme životarila izdavačka kuća koja je nosila njegovo ime, još su se neke škole i centri za kulturu držali imena koje su dobili po njemu, ali čovjeka nije bilo u lektiri, nisu mu bila ponovno objavljivana djela, a jedini koji je zapravo brinuo da njegovo ime ostane javno prisutno bio je, također marginalizirani Stipe Šuvar koji je kroz časopis *Hrvatska ljevica* i ideju o osnivanju zaklade pod njegovim imenom pokušavao održati na životu ovog književnika s ljevice.

Naravno, to što je Cesarec neupitno bio komunist jest bio ključni razlog njegova, javno neproglašenog, ali očitog micanja iz javnosti. Samo što to nije mogao biti jedini razlog za to. Istina je i to da on nije imao književnu uvjerljivost i snagu jednoga Krleže, međutim odgovor na pitanje zbog čega je Cesarec maknut u stranu opet ne leži u tome.

Pored njegova nesumnjivog komunizma, tu su bila presudna još dva razloga. Prvi je Cesarčev kraj, odnosno zatočeništvo u Kerestincu, uz katastrofalan pokušaj bijega i kasnije strijeljanje na jednako potisnutoj Dotršćini, kada je zajedno s njim usmrćena i praktično čitava generacija mladih lijevih intelektualaca i pisaca, od Keršovanija, preko Adžije i Price i Ivana Krndelja te brojnih drugih. Razmjer i nakana tog zločina nad lijevom inteligencijom, koji jest bio poznat i utisnut u kolektivnu me-

moriju u socijalističkom razdoblju, ali opet ne na razini da je to bio ključni događaj o kojem su svi morali znati sve, bili su takvi da se nacionalistička desnica koja je preuzela i vlast i formiranje društvene svijesti nakon 1990. godine nije znala nositi s njim. Pa ga je jednostavno prešutila, kao što je prešutila mnoge stvari. To je napravila tim prije što za ovaj zločin nisu mogli biti krivcima proglašeni isključivo ustaše koji su ih na kraju pogubili, nego i banovinska, haesesovska vlast, koja ih je zatočila u Kerestincu i nije ih pustila iz zatvora nakon kapitulacije Kraljevine Jugoslavije, kao što je napravila s ostalim političkim zatvorenicima. Držati stoga Cesarca i dalje u javnosti, značilo je održavati priču o Kerestincu na životu, makar i posredno.

Konačno, drugi, odnosno treći razlog ležao je opet u istome, u formiranju nove, tzv. domovinske kulture devedesetih, u kojoj se sve što je bilo povezano sa socijalističkim razdobljem i komunističkim pokretom smatralo nedovoljno hrvatskim, ako već ne i antihrvatskim i jugoslavenskim, što se baš nikako nije moglo prišiti Cesarcu. Ali, s obzirom da je za potrebe novog doba trebalo nekako stvoriti novi kanon i Panteon hrvatskih klasika, a da je opet bilo nemoguće zbog njegove veličine, ukloniti Krležu, pa je opet zbog iste stvari, ali i zbog činjenice da jest bio prvi predsjednik Sabora Narodne Hrvatske i da je također bio pjesnik s naglašenim nacionalnim osjećajem, isto tako bilo nemoguće ukloniti Vladimira Nazora, od trojca Krleža, Nazor, Cesarec, najlakše je i najzgodnije bilo maknuti Cesarca. Što je već problem sam po sebi, ali je još veći problem bio u tome što desnica nije imala nijedno veliko, istinski jako književno ime koje je mogla promovirati u nacionalnog klasika, odnosno ako i jest postojao netko takav tko je doputovao na desnicu, poput Petra Šegedina ili Slobodana Novaka, bilo ih je nemoguće odvojiti od partizanske epizode. Pa je izbor pao na Milu Budaka. Tim prije što je on naizgled imao sve što je potrebno za mit. Pisac koji je napisao historijski roman o zavičaju, Pavelićev ministar, izrazito anti-srpski raspoložen, uhićen, suđen i strijeljan od komunisti. Nitko, međutim, vrlo vjerojatno nije shvaćao dodatni cinizam odluke u tome da je Budak jedan od odgovornijih za stradale u Kerestincu i svakako čovjek koji ih je mogao spasiti. Štoviše, po jednom od svjedočanstva, Božidar Adžija je do samog kraja bio uvjeren kako će Budak to i napraviti.

Dodatno, Budak se desnici činio kao zgodna figura za rehabilitaciju NDH u cjelini, jer pokušati to s Pavelićem, Kvaternikom ili Luburićem, bilo bi ipak previše. Odatle i sva ona silna imena ulica diljem hrvatske, na kojima je pisalo 'Ulica književnika Mile Budaka', iako je svima bilo jasno da je u imenovanju ulica po njemu književnost imala tek ulogu za ispiranje savjesti i skrivanje pravih namjera.

Ta Budakova književnost je pak bila katastrofalno loša, u što se mogao uvjeriti svatko tko je ikada nešto njegovo pročitao, a što je najzabavnije analizirao Igor Mandić u knjizi *Za našu stvar*, pa odatle ni *Ognjišta* u za-grebačkom HNK-u nisu mogla biti ništa drugo doli debakl.

S vremenom se pak shvatilo da sve to skupa s forsiranjem Budaka jednostavno nema smisla, pa se od toga odustalo, ali Cesarec je pravo građanstva iznova počeo dobivati tek duboko u dvijetisuće i desetima, prvo objavljivanjem sabranih djela u izdanju Maticе hrvatske, pod izborom i uredništvom Milana Mirića 2014. i 2015. godine, da bi sličnu stvar pod uredništvom Antuna Paveškovića, napravilo i Društvo hrvatskih književnika 2018. godine.

Bio je to povratak s alibijem, u kojem se Cesarcu vratilo pravo građanstva, ali mimo komunističkog konteksta njegove književnosti, pa i razloga zbog kojih ga dugo nije bilo u javnosti.

Nažalost po njegovu novu čitanost, ali jedino ispravno jest to da Cesarec dobije novo čitanje i književnosti i životnog te političkog puta u okviru Subversive festivala, odnosno među ljudima koji neće ništa vezano uz njega prešućivati. Sve drugo što će se, sasvim sigurno opet sporadično događati, jest bolje nego ništa, jer će barem te knjige biti dostupne, ali neće nam otkrivati previše toga, niti će zapravo vratiti Cesarca na mjesto na koje zaslužuje.

GLOGOLJA, NADA

August Cesarec, biografija

GLOGOLJA, NADA

August Cesarec, biografija

August Cesarec, čovjek svestrane aktivnosti a prvenstveno književnik i revolucionar rođen je 4. XII. 1893. god. u Zagrebu. Otac Augusta Cesareca rodio se u Hrvatskom zagorju u Donjoj Plemenšćini. U ranoj mladosti otišao je u Zagreb gdje se zaposlio kao stolarski pomoćnik. 1886. god. oženio se s Kornelijom Senk s kojom je imao sedmero djece. August Cesarec rođen je kao četvrto dijete u obitelji. Osnovnu školu kao i realnu gimnaziju pohađao je u Zagrebu. Već kao gimnazijalac August Cesarec je bio pristaša napredne omladine čije glasilo je bio časopis „Hrvatski đak“: (izlazio 1907-1911. god.). Dio napredne omladine nezadovoljan pasivnim i nesigurnim držanjem Koalicije i tražeći radikalnije istupanje odvojio se od napredne omladine pod nazivom Hrvatsko-srpska radikalno-napredna omladina. Već u listopadu 1911. god. pokrenula je časopis *Val* pod uredništvom Vladimira Čerine. Zbog svojih oštrih i borbenih stavova *Val* je bio poslije četvrtog broja zabranjen.

August Cesarec je već od svoje petnaeste godine pisao i tiskao svoje prve radove u *Pobratimu*, omladinskom književnom časopisu (1908. god. „Logogrifi“ pjesmica – zagonetka, 1909. god. putopis „Prvi put na selu“ i drugo), zatim 1910. god. u socijaldemokratskom listu *Slobodna riječ* pod inicijalima A. C. P(lemenščanski) pripovijetku „Iz svijeta potlačenih“. U časopisu *Valu* objavljivao je 1911. god. u nastavcima pripovijetku „Bezbožni sin“ pod pseudonimom Augusto Augustov. Zbog zabrane *Vala* pripovijetka nije izišla u cjelini ali je sačuvana u rukopisu.

Kao pristaša nacionalno-revolucionarne studentske omladine August Cesarec bio je učesnik borbe protiv mađarizacije, naročito za vrijeme komesara Slavka Cuvaja i jedan od učesnika i vođa generalnog štrajka srednjoškolaca 1912. god. Povodom tog događaja napisao je brošuru *Đački pokret* pod pseudonimom Budislav Mirković.

Nakon atentata Luke Jukića 8. VII. 1912. god. na komesara Slavka Cuvaja, August Cesarec je bio uhapšen sa jedanaesticom drugova kao učesnik u pripremanju atentata. 12. VIII. 1912. god. bio je osuđen na pet godina teške tamnice, a 25. X. iste god. Stol sedmorice mu je snizio kaznu na četiri godine. Kaznu je izdržavao u Sremskoj Mitrovici do kraja februara 1914. god. Za nepune dvije godine tamnovanja u Zagrebu i Sr. Mitrovici August Cesarec je mnogo pisao. Sačuvano je niz rukopi-

sa iz tog vremena kao na pr. radovi u prozi „Glupani“ i „Parip“ te pjesme „Moj sud“, „Pjesma djela i obećanja“, „Nama“, „Roktaj“ i druge. U toku tamnovanja August Cesarec se razbolio na plućima pa je bio nakon nepune dvije godine uvjetno pušten. Po dolasku s robije, da bi došao do materijalnih sredstava za liječenje, zaposlio se kao korektor u *Malim novinama* te otišao na liječenje u sanatorij Brestovac na Sljeme kraj Zagreba.

U početku I. svjetskog rata August Cesarec je bio zbog bolesti oslobođen vojne obaveze ali je krajem 1915. god. pozvan u vojsku i mobiliziran. Kraće vrijeme bio je u Zagrebu odakle je krajem ožujka 1916. god. bio upućen u Kruševac u okupiranu Srbiju. Bio je oslobođen od službe na frontu pa je do kraja rujna 1918. god. boravio u Kruševcu. Taj boravak opisao je u dvije pripovijetke autobiografskog karaktera i to: „Pravednikova dvojaka mjera“ (1927. god.) i „Golgota osmorice“ (1928. god.). Svoj povratak u Zagreb opisao je u pripovijetki „Na posljednjim tračnicama“ (*Plamen* 1919. god. broj 7, 8 i 9.). U Kruševcu je napisao veći broj pjesama objavljenih u knjizi *Stihovi*.

Nakon svršetka I svjetskog rata August Cesarec je zajedno s M. Krležom pokrenuo i izdavao polumjesečni književni časopis *Plamen*: Časopis je izlazio od siječnja do kolovoza 1919. god., ukupno 15 brojeva kada je uslijed zabrane prestao izlaziti.

Časopis *Plamen* sadržajno se bavio revolucionarnim gibanjem masa i protestirao protiv tada postojećeg režima. U tom smislu je i August Cesarec pisao i tiskao u *Plamenu* svoje pjesme, pripovijetke, dramska djela i niz članaka kao na primjer „Zidanje novoga hrama“, „Te hominem Laudamus“, „Dve orijentacije“, „Internacionala aterenaa“, „Mistifikacija jedne etike“ i drugo.

Osim u *Plamenu* August Cesarec je 1919. i 1920. god. tiskao svoja djela u *Istini* i *Novoj istini* organu tada osnovane Socijalističke partije Jugoslavije (komunista) kojoj je i sam pripadao odmah nakon njenog osnivanja krajem travnja 1919. god.

U *Istini* i *Novoj istini* August Cesarec objavio je nekoliko borbenih članaka kao „Stotinu godina unatrag“, „Parade i revolt“, „Socijalsimulantima oko Obnove“, „Bankrot socijalsimulatima“ i „Boljševizam i kultura“.

Zbog svoje političke djelatnosti August Cesarec je krajem 1919. god. morao bježati iz zemlje u Beč i Prag. Bio je upleten i aferu Diamanstein koja je trajala od ko-

lovoza 1919. god. do 6. IV. 1920. god. kada je proces završen. To razdoblje i događaje tih dana opisao je u romanu *Bjegunac* s dosta autobiografskih podataka. Taj roman počeo je pisati u emigraciji, a u cijelosti je objavljen tek 1933/34. god.

Nakon povratka iz emigracije August Cesarec je učestvovao na Vukovarskom kongresu (20-25.VI.1920. god.) i bio izabran za člana redakcije novog glasila KPJ-e *Novi svijet*. U tom glasilu tiskao je tri članka pod svojim imenom i to: „Iz Partije“, „Dekadansa i revolucija“ i jedan politički osvrt na pisanje M. Radoševića.

Pod režimom Obznane i Zakona o zaštiti države, a naročito poslije atentata Spasoje Stojića na regenta Aleksandra 29.VI i Alije Alijagića 21.VII 1921. god. na ministra M. Draškovića, došlo je do velikih hapšenja i progona članova KPJ-a od kojih su mnogi mijenjali mjesto boravka pa je i August Cesarec krajem 1921. god. neko vrijeme boravio u Dubrovniku. To razdoblje opisao je u djelima „Divlji kostanj“, „Atentator Mojsije“, „Kći crne ruke“ i drugim.

Izlaskom *Borbe* 19. II. 1922. g. /glasilo KPJ-e/ August Cesarec je bio jedan od njenih prvih suradnika. U 1922. god. objavio je u „Borbi“ članke: „Čovjek svoje klase Franjo Ljuština“, „Posljednja Alijina noć“, „Karakter na vešalima“, „Uoči Prvog maja“ i t.d. U to vrijeme surađivao je i u časopisu *Kritika* gdje je u prvoj polovini 1922. god. tiskao svoju pjesmu „Slepac pod uštapom“ i odlomak iz romana *Bjegunci* pod naslovom „Izaci Velikog maga“.

9. III. 1922. god. dan iza sahrane Alije Alijagića August Cesarec je bio uhapšen i optužen „zbog smetanja javnog mira“ ali je već 14. III. bio uslovno pušten dok je sudski proces trajao do polovice 1925. god.

Krajem oktobra 1922. god. August Cesarec je otišao preko Austrije i Njemačke u Sovjetski Savez gdje je boravio do sredine marta 1923. god., a u Jugoslaviju se vratio 7. aprila iste godine. U Sovjetskom Savezu prisustvovao je IV. kongresu Komunističke internacionale. O svom boravku u Sovjetskom Savezu napisao je više članaka kao: „Lenjin na Kongresu“, „Moskva s ulice“, „Ruski radnik“ i drugo.

Na povratku u domovinu ilegalno je prešao austrijsko-jugoslavensku granicu i bio uhapšen u Mariboru 7. travnja. Osuđen je na tri mjeseca zatvora pod optužbom nedozvoljenog prelaska granice i za zločinstvo po Zakonu o zaštiti države. Nakon izlaska iz zatvora tiskao

je svoje članke i rasprave u *Borbi*, *Književnoj republici*, *Savremeniku* i *Novoj Evropi*. U *Borbi* je tiskao feljtone o Sovjetskom Savezu kao „Prvi dan u Sovjetskoj Rusiji“, „Drugi požar Moskve“, „Lenjin na Kongresu“, „Ruski radnik“ i druge. U *Književnoj republici*, *Savremeniku* i *Novoj Evropi* objavljivao je rasprave iz oblasti kulturnog života („Boljševizam i kultura“, „Teatar i ruska revolucija“, „Umetnost i ruski radnik“ i t.d.), zatim rasprave društveno-teoretskog karaktera („Boljševizam kao rešenje problema“, „Istok-zapad“, „Diktatura proletarijata kao pretpostavka nove civilizacije“) i komparativnu studiju „Dostojevski-Lenjin“. Svoj ilegalni prijelaz preko granice opisao je u pripovijetki „U katakombi“ a boravak u mariborskom zatvoru u pjesmi „Zapisci prekobrojnog iza rešetke“.

O unutrašnjoj situaciji Jugoslavije August Cesarec objavio je članak: „Nacionalno pitanje i naši zadaci“ (*Borba*, 1923. god.), zatim esej o Svetozaru Pribičeviću (*Književna republika*, 1924. god.) i raspravu „Stjepan Radić i republika“ (*Književna republika*, 1925. god.).

Osim suradnje u nabrojanim časopisima i *Borbi* August Cesarec je između 1923. i 1925. god. objavio prve odlomke iz *Careve kraljevine*, a 1925. god. i cijeli roman. Iste godine tiskao je dijelove romana *Zlatni mladić*, nekoliko prizora iz drame *Krčma široko grlo* i novelu *Sudite me*.

1. studenog 1925. god. August Cesarec bio je uhapšen s obrazloženjem zagrebačke policije zbog vršenja priprema za demonstracije na grobu Alije Alijagića. Na obrazloženje policije o uzrocima hapšenja A. Cesarec je u listu *Hrvat* /8.XI.1925. god./ izdao članak pod naslovom „Policija i sloboda ličnosti“:

U toku 1926. i 1927. god. August Cesarec objavljivao je u književnom časopisu *Vrijeme* roman u nastavcima *Čuk u njenom duplju*, zbirku novela *Za novim putem*; pripovijetku *Kći crne ruke* (u „*Savremeniku*“) i roman *Zlatni mladić*. Godine 1928. izdao je pripovijetku „Golgota osmorice“ i političku satiru „Uskrs i smrt cara Lazara“.

2. VIII. 1928. god. KPH počela je izdavati tjednik *Zaštita čovjeka*, nezavisni glasnik za čovječja i građanska prava, pod uredništvom Augusta Cesarca. Većinu članaka u *Zaštiti čovjeka* pisao je sam August Cesarec. U svojim člancima razotkrivao je i žigosao teror u Jugoslaviji, osuđivao režim koji je spremao otvorenu diktaturu, i borio se za slobodu tiska i druge demokratske slobode. Zbog takovih sadržaja list je bio dva puta cenzuriran i zabranjivan, a zadnji broj *Zaštite čovjeka* (od 10. I. 1929.

god.) donio je izvještaj da su odgovorni urednik i tiskar osuđeni na 14 dana zatvora i 1.500 din. globe. August Cesarec proveo je u zatvoru nekoliko tjedana (od 16. I. od 4. III. 1929. god.). Odgovarao je za djela iz razdoblja od 1922. do 1928. god. a sudske rasprave vodile su se sve do kraja 1933. god. Političke i ekonomske prilike tog vremena, a isto tako i svoje unutrašnje raspoloženje, August Cesarec je dao u pripovijetkama „U sirotinjskom mraku“ i „Tijelovu“ (pisane 1929. god.) i u korespondenciji iz 1933. i 1934. god. upućenoj Mariji Vinski s kojom se je 1935. god. oženio.

Nakon proglašenja diktature djelatnost Augusta Cesarca bila je veoma jaka i različita. Pisao je mnoge znanstveno-političke članke koji su izlazili u časopisima *Hrvatska revija*, *Savremena stvarnost*, *Danas* i nekim drugim manjim listovima. Bavio se i prevodilačkim radom te prevodio djela Uptonia Sinclaira, Emila Zole, Jaroslava Haška i drugih. Pripremio je za štampu (1932-1933. god.) Marxov *Kapital* koji su na robiji proveli Moša Pijade i Rodoljub Čolaković. 1931. god. izdao je novelu „Tonkina jedina ljubav“ i 1933. god. roman *Bjegunci*. U tom razdoblju napisao je i niz drugih pripovijedaka koje je 1938. god. izdao u knjizi *Izraelov izlazak i druge legende* i znanstveno-političkih članaka u kojima je prikazao društveno-ekonomski položaj proletarijata, borio se za pobjedu marksističke misli i za progresivni pravac u literaturi. Bavio se individualnom psihologijom i napisao niz članaka koji su 1931. god. izlazili u *Književniku* a 1932. god. u posebnoj knjizi pod naslovom *Psihoanaliza i individualna psihologija*.

Poslije prvog neuspjelog prijelaza granice u proljeće 1934. god. August Cesarec je s Marijom Vinski u jesen iste godine uspio otputovati u Sovjetski Savez gdje je ostao do sredine 1937. god. Utiske svog boravka u Sovjetskom Savezu objavio je 1937. god. u knjizi *Današnja Rusija* pod pseudonimom Vuk Korneli i 1940. god. u ciklusu djela *Putovanje po Sovjetskom Savezu (Na Uralu i Volgi, Na Ukrajini i Kod sovjetskih malih naroda)*.

Sredinom 1937. godine August Cesarec je preko Njemačke otišao u Francusku i Španjolsku. U Francuskoj je proučavao građu o Anti Starčeviću i Eugenu Kvaterniku za dramu *Sin domovine* objavljenju 1940. god.

Iz Francuske je otišao u Španjolsku gdje je boravio do studenog 1937. god. Obilazio je borbene jedinice, naročito jugoslavenske dobrovoljce koji su se u sastavu internacionalnih brigada borili protiv generala Franka.

Utiske iz rata u Španjolskoj objavio u knjizi *Španjolski susreti*, koja je izišla u Torontu (Kanada) u izdanju Hrvatske radničke knjižare 1938. god.

Po povratku iz Španjolske ostao je u Francuskoj do početka jeseni 1938. god. U Parizu je napisao niz političkih članaka pod pseudonimom G. K. (Gustav Korneli) koje je kao dopisnik *Nove riječi* slao u Zagreb na tiskanje.

Na povratku u zemlju u jesen 1938. god. August Cesarec je na prelasku granice u Sušaku bio uhapšen i sproveden u Zagreb gdje je neko vrijeme proveo u zatvoru. Po izlasku iz zatvora surađivao je pod svojim imenom u *Novoj riječi* do studenog 1939. god. i u *Izrazu* (od 1939.-1941. god.). Osim toga surađivao je i u ilegalnim listovima Komunističke partije *Našim novinama* (1939.) i *Radničkom tjedniku* (1940.). U *Izrazu* je tiskao niz rasprava između kojih su značajnije „Ideološka pozicija E. Kvaternika“, „Križa stranke prava“ i „Naši komunari 1971.“, „E. Kvaternik kao politički ekonom“ i „E. Kvaternik i ekonomski problem njegova vremena“. U tim raspravama August Cesarec je pisao o pravaštvu i njegovim vodama te ukazao na prvu fazu pravaštva u borbi protiv fašističke ideologije i njenih eksponenata u Hrvatskoj.

U člancima tiskanim u *Novoj riječi* analizirao je društveno-političku i kulturnu prošlost i suvremena politička zbivanja kod nas i u Evropi. („Bismark i Rusija“, „Ideja Mitteleurope u prošlosti“, „O Hrvatsko-zapadnoj politici Kvaternika i Starčevića“ i dr.).

Osim publicistike August Cesarec je u tom razdoblju izdao i pripovijetku „Pečat“ (1940. god.), preveo i napisao predgovor djelu Charlesa de Costera: *Legenda o Tilu Ulenšpigelu i Lanžu Gudzaku*.

Događaje pred II. svjetski rat opisivao je u svom „Ratnom dnevniku“ (od 22. VIII. 1939. do 19. X. 1939. god.). O tim događajima napisao je nekoliko članaka tiskanih u *Izrazu* 1939. god. kao na pr.: „Tok i ishod englesko-sovjetskih pregovora“, „Poslije poljskog sloma“, „SSSR i Baltičke države“ i „Ankarski pakt“. U prvoj polovici 1940. god. mnogo je radio na osnivanju Društva prijatelja Sovjetske Rusije za Banovinu Hrvatsku.

Nakon sloma stare Jugoslavije i okupacije zemlje August Cesarec se skrivao i mijenjao mjesto boravka, ali je već sredinom mjeseca travnja 1941. god. bio uhapšen i odveden u zatvor u Petrinjskoj ulici, a zatim u kaznionicu na Savskoj cesti u Zagrebu. Tokom svibnja bio je prebačen u logor Kerestinec. U noći s 13. na 14. VII. izvršen

je bijeg zatvorenika iz logora Kerestinec. Među njima bio je i August Cesarec, ali je ubrzo uhvaćen i prebačen u Zagreb u ustaški zatvor u ulici Račkoga 9. Nedugo iza toga osuđen je od ustaša na smrt i strijeljan.

CESAREC, AUGUST

Autobiografija

Rođen sam 4. prosinca 1893, u Zagrebu. Otac - sin siromašnog seljaka – bio je radnik (drvodjelja) i kao takav sudjelovao je u radničkom pokretu od sama njegova početka u Hrvatskoj, u 90-tim godinama prošloga stoljeća. Kao član štrajkaškog komiteta – radilo se o historijski prvom štrajku drvodjelja (stolara) u Hrvatskoj – bio je 1893. godine u zatvoru. Do rata bio je član Socijaldemokratske stranke Hrvatske, a poslije rata, već u poodmakloj životnoj dobi, simpatizer Komunističke partije Jugoslavije.

Majka je bila kćerka maloga krojačkog obrtnika; također se mnogo mučila da odgoji svoju djecu – svih zajedno bilo nas je sedmero.

S ocem sam već kao dječak sudjelovao u Prvomajskim demonstracijama i upoznao se s radničkim zborovima. Nije mi još bilo ni 17 godina – bio sam u 7. razredu realne gimnazije u Zagrebu kada sam postao suradnik centralnog organa Socijaldemokratske stranke Hrvatske i Slavonije Slobodna riječ. Pod utjecajem Maksima Gorkog tu sam 1910. objavio oveću novelu *Iz svijeta potlačenih*.

Već ranije surađivao sam u omladinskim književnim časopisima (*Pobratim*) a 1911. godine bio sam suradnik antiklerikalnoga književnog časopisa *Val* u kojem sam štampao prvo svoje od cenzure zabranjeno djelo, novelu *Bezbožni sin*.

Došla je sudbonosna godina u mom životu, 1912. Socijalizam prepletao se u meni još s nacionalizmom, bio sam pripadnik porobljenoga hrvatskog naroda, i kako je te godine to porobljavanje uzelo još oštriji oblik raspuštanjem Hrvatskog sabora to sam sudjelovao u atentatu na nosioca tog raspuštanja, kraljevskog komesara Cuvaja (8. VI 1912). Zbog toga bio sam osuđen na trogodišnji zatvor; kompromitirala me vrlo mnogo i jedna brošura (Đački pokret) koju sam napisao u povodu generalnog štrajka srednjih škola u Hrvatskoj, koji je pretodio samom atentatu. Ne svršivši srednju školu, nalazio sam se tada pred maturom, ostao sam u zatvoru do 3. ožujka 1914, kada sam bio pušten na „uvjetni dopust“. Odmah po dolasku na slobodu podnio sam u Zagrebu molbu za prijem u članstvo Socijaldemokratske stranke, ali moja molba nije bila prihvaćena s motivacijom: da se stranka ne bi „kompromitirala“.

To, kao i sramotni slom Druge internacionale, do kojeg je došlo svega nekoliko mjeseci kasnije, podržavalo me je u ovo vrijeme (i za sve godine rata) u anarhistič-

kom raspoloženju (komunistički anarhizam Krapotkina). Posljednje tri godine rata proveo sam kao vojnik u pozadini (pri tome mnogo progonjen kao politički sumnjivac), a odmah po završetku rata, kada sam se (30. X 1918) vratio u Zagreb, predao sam opet molbu za prijem u članstvo tada obnovljene Socijaldemokratske stranke i priklonio se njezinu lijevom krilu koje je kasnije, 1919, na beogradskom Kongresu ujedinjenja, osnovalo Socijalističku partiju Jugoslavije (komunista) i, 1920, na Kongresu u Vukovaru, Komunističku partiju Jugoslavije kao sekciju Kominterne. Na oba ta Kongresa bio sam od Partije poslan kao književnik; u partijskoj štampi surađivao sam od prosinca 1918, a od samog početka 1919, zajedno s drugom Miroslavom Krležom, izdavao sam i uređivao književno-revolucionarni časopis *Plamen* (s priličnim još anarhokomunističkim priklonom).

Poslije zabrane *Plamena* u kolovozu 1919, u situaciji da zbog svojih veza s peštanskom komunom računam sa zatvorom, emigrirao sam u jesen te godine u Beč i u Prag, gdje sam uspostavio veze sa češkim komunistima. Vrativši se mjeseca svibnja 1920. natrag u Zagreb, postao sam, nakon sudjelovanja na Kongresu u Vukovaru, član redakcije zagrebačkog organa KPJ *Novi svijet*. Poslije *Obznane*, 1921, po zadatku Partije izdavao sam, sâm pisao i štampao prvi partijski ilegalni organ u Hrvatskoj *Komunist*. Uoči Prvog maja te godine Partija me poslala u Beč, gdje sam uredio jedan ilegalni broj *Prvomajskih novina*.

Poslije donošenja *Zakona o zaštiti države* trebalo je da u kolovozu 1921. i ja budem uhapšen, ali sam se na vrijeme sklonio u provinciju. Uskoro zatim opet sam se legalizirao i, kao u to vrijeme jedan od rijetkih drugova koji su ostali u legalnosti, bio sam veza između CK Partije u inozemstvu s partijskim (i sindikalnim) organizacijama u Zagrebu. Istovremeno sam po odluci Partije, zajedno s bivšim drugom Puškarićem, organizirao bijeg druga Mironova. U proljeće 1922. godine postao sam suradnik *Borbe*. U povodu justifikacije druga Alijagića, s kojim sam probdio posljednju noć pred njegovo vješanje, bio sam uhapšen i zbog jednog članka, štampanog u *Borbi* o Alijagiću, od državnog tužioca pozvan na odgovornost. U jesen iste godine bio sam od Partije kao delegat poslan na IV kongres Kominterne u Moskvi. U Moskvi sam ostao 5 mjeseci. Na povratku bio sam na granici uhapšen i ostao dva mjeseca u zatvoru. Opet na slobodi, u partijskoj sam i u opozicijskoj buržoaskoj štampi

objavio nekoliko serija članaka o kulturno-političkim pitanjima u Sovjetskom Savezu. Istovremeno sudjelovao sam u *Borbi* u diskusiji o nacionalnom pitanju, posluživši se pri tome osnovnom za to pitanje knjigom druga Staljina. Iste te godine, tj. u jesen 1923, postao sam suradnik revolucionarno-književnog časopisa *Književna republika* koji je izdavao drug Krleža. U tom sam časopisu surađivao do 1925, a iste sam te godine objavio (poslije *Stihova* 1919) dva romana: *Sudite me* i *Careva kraljevina* i kritičku studiju *Stjepan Radić i republika*. Te sam godine također sudjelovao u organizaciji bijega druga Senjka.

Zatim sam se, do 1928, posvetio isključivo književnom radu, izdavši 1926. knjigu novela (s temom i iz revolucionarnog ilegalnog rada) *Za novim putem* i 1928. antifašistički roman *Zlatni mladić*. U ljeto te godine, poslije događaja u beogradskom parlamentu od 20. lipnja, po odluci Partije osnovao sam i uređivao organ Međunarodne organizacije pomoći revolucionarima (MOPR) „Zaštita čovjeka“. Zbog članaka koje sam objavio u tom listu bio sam po Zakonu o štampi dva puta osuđen, na 14 i 10-dnevni zatvor, a poslije uvođenja vojno-fašističke diktature u siječnju 1929, zbog čitavog lista uhapšen i predan sudu po Zakonu o zaštiti države i optužen od državnog tužništva da stojim u vezi s KPJ i da sam u njezino ime uređivao „Zaštitu čovjeka“. Toj optužbi tužilac je dodao staru i neriješenu optužbu zbog ovdje već spomenutog članka, objavljenog 1922. isto tako u *Borbi*, u o Alijagiću, i zbog nekrologa Lenjinu, a koji je početkom 1929. bio preštampan u *Radniku* u Chicagu! Uzgred budi rečeno (poslije 2-mjesečnog zatvora) kroz sve prve godine diktature zbog istih optužbi stajao sam pred sudom ne manje nego 7 puta (pri tome 2 puta pred kasacijom); proces još ni danas nije završen!

Od 1929. do jeseni 1934. bio sam suradnik gotovo svih lijevih književnih časopisa u Zagrebu: *Književnik*, *Literatura*, *Savremena stvarnost* i *Danas* (u Beogradu). Osim toga i buržoaske *Hrvatske revije* dok ona nije postala fašistička. Sudjelovao sam u antifašističkoj književnoj borbi (slučaj Crnjanski 1932. i borba protiv klerikalaca-fašista 1933. i 1934). Cenzura je veoma često zabranjivala moje novele i članke; posljednji moj roman *Bjegunci* (1934) cenzuriran je na 33 mjesta, često i cijele strane. Osim tog romana objavio sam u to vrijeme novelu *Tonkina jedina ljubav* (1930) i kritičku studiju *Psihoanaliza i individualna psihologija* (1931). U lijevom *Almanahu savremenih problema* objavio sam 1932. godine veliku studiju o Unamunu. Početkom 1930. pomagao sam pri bije-

gu druga Andreja. Po zadatku Partije postao sam 1933. godine član komisije Agitpropa u Zagrebu i ostao na toj dužnosti do proljeća 1934. kada sam, po odluci Partije, trebao otputovati na Kongres sovjetskih književnika u Moskvu.

Putovanje mi nije odmah pošlo za rukom. Pri pokušaju ilegalnog prelaska granice bio sam uhapšen i osuđen na mjesec dana zatvora. Uspio mi je tek drugi pokušaj, ali kako je tada bilo već prekasno da stignem na Kongres sovjetskih pisaca, to je svrha moga putovanja u ovome: upoznati se s prilikama u Sovjetskom Savezu, skupiti materijal i nove snage za dalju svoju književnu i partijsku djelatnost u Jugoslaviji.

Tako sam po odluci CK Partije, zajedno sa svojom ženom, pošao na put i stigao u Moskvu krajem studenog 1934. godine. Čitavu prvu godinu svoga boravka u Sovjetskom Savezu, 1935, proveo sam isključivo u skupljanju materijala za svoje knjige o Sovjetskom Savezu. Po liniji Skoja bio sam u ovdašnjih njihovih rukovodilaca, u mjesecu ožujku 1935. u oblasti Marijaca, a u mjesecu travnju 1935. u Zapadnoj oblasti. To mi je jednim dijelom dalo materijal za prvu moju knjigu koju sam, u dogovoru s Izdavačkim poduzećem inostranih radnika, napisao na hrvatskom jeziku: *Dojmovi iz Sovjetskog Saveza*.

U jesen 1935. bio sam s jugoslavenskom delegacijom (delegati na VII kongresu Kominterne) na Uralu, u Sverdlovsku, Čeljabinsku, Magnitogorsku, i na Volgi, u Kujbiševu. Zatim sam otputovao na Kavkaz, u Kabardino-balkarsku oblast, i tamo skupio materijal za drugu svoju knjigu koju za sada također u dogovoru s Izdavačkim poduzećem inostranih radnika još pišem: *Po Uralu i Kavkazu*; u toj knjizi namjeravam pisati i o Ukrajini kam se upravo spremam.

Na svim tim putovanjima, kao i na drugim, manjim, ili pak u samoj Moskvi, nastupao sam uvijek s predavanjima u kojima sam sovjetske drugove upoznao s položajem radnika i seljaka, s borbom KP i SKOJ-a, s revolucionarnom književnošću u Jugoslaviji. Nastupao sam pred radnicima, kolhoznicima, pionirima, komso-molcima, studentima, književnicima, crvenoarmejcima: u Joškarlu, Bježencu, Brjansku, Možinu, Moskvi, Čeljabinsku, Magnitogorsku, Kujbiševu, Naljčiku.

Ovdje, u Moskvi, radim u Inostranoj sekciji sovjetskih pisaca, u njezinoj partijskoj ćeliji i u političkom kružoku. A mislim ovdje još ostati dok ne završim drugu svoju knjigu o Sovjetskom Savezu i dok ne bude dovršen prijevod (na ruski jezik) mog romana *Zlatni mladić* koji je prihvaćen za izdanje od Goslitizdata.

Moskva, u mjesecu svibnju 1936.

preveo Davor Kapetanić

Ivo Kerdić, medalja A. Cesarec, 1945.

KRONOLOGIJA

**August Cesarec
(1893–1941)**

1893. August Cesarec rođen je 4. prosinca u Zagrebu u obitelji stolarskog radnika Augusta Cesarca i Kornelije rođene Senk. Stariji brat Rudolf, mlađi Stanko i sestre Štefa, Draga i Ivka.
- 1900–1904. Polazi kaptolsku Nižu dječjačku školu koju završava s odličnim uspjehom.
- 1904–1905. Upisan u prvi razred Kraljevske realne gimnazije u Zagrebu.
- 1909–1912. Kao politički angažiran osmoškolac, sudjeluje u organizaciji đlačkoga generalnog štrajka i u demonstracijama protiv bana Cuvaja. Pod pseudonimom Budislav Mirković objavljuje brošuru Đlački pokret, u kojoj polemizira s režimskim tumačenjima đlačkih političkih ciljeva. Prve tekstove objavljuje u *Pobratimu* i *Valu*. Nakon atentata na bana Cuvaja, August Cesarec je kao sudionik u atentatu uhapšen još istog dana (8. lipnja). Osuđen je na pet godina robije, što je kasnije preinačeno na tri godine. Kaznu je izdržavao u Sremskoj Mitrovici.
1914. Nakon dvadeset i jednog mjeseca izdržane kazne, zbog tuberkuloze pušten uvjetno s robije.
- 1915–1918. Mobiliziran i poslan u Srbiju kao regrut 53. regimente. U Kruševcu služi kao vojni pisar; čita, piše i uči ruski. Nakon povratka u Zagreb učlanjuje se u Socijaldemokratsku stranku. U prosincu 1918. uključuje se u rad prvih ilegalnih komunističkih organizacija.
1919. S Miroslavom Krležom uređuje polumjesečnik *Plamen*, piše pjesme, prozu, dramske tekstove, eseje, kritike i članke. Izlazi mu prva knjiga pjesama pod naslovom *Stihovi*. Nakon hapšenja Alfreda Diamantsteina bježi u Prag.
- 1920–1921. Nakon povratka iz Praga uključuje se u pripreme vukovarskog kongresa KPJ-a na kojem je izabran u redakciju partijskog glasila *Novi svijet*. Prevodi dramu Maksima Gorkog *Na dnu*.
1922. Noć pred vješanja Alije Alijagića, ubojice ministra Milorada Draškovića, Cesarec je probdio s osuđenikom i o tom iskustvu piše u *Posljednjoj Alijinoj noći*. U listopadu putuje u Sovjetski Savez i sudjeluje na Četvrtom kongresu Komunističke internacionale. O boravku u Sovjetskom Savezu piše niz značajnih tekstova.
- 1923–1925. Po povratku iz Sovjetskog Saveza uhapšen je u Mariboru zbog ilegalnog prelaska granice te osuđen na tri mjeseca zatvora. Nakon izlaska iz zatvora piše u *Borbi*, *Književnoj republici*, *Savremeniku*, *Novoj Europi* i *Obzoru*. Piše studiju o društvenim i političkim prilikama u Hrvatskoj *Stjepan Radić i republika* i romane *Sudite me* i *Careva kraljevina*.
1926. Matica hrvatska objavljuje mu knjigu novela *Za novim putem*.
1928. Izlazi roman *Zlatni mladić i njegove žrtve* kod Vošickog u Koprivnici. Uređuje partijski tjednik *Zaštita čovjeka* i postaje odbornik u Matici hrvatskoj.
- 1929–1932. Ponovno je uhapšen 6. siječnja 1929. i u zatvoru ostaje do 6. ožujka. Intenzivno prevodi (Victora Hugoa, Jaroslava Haška, Uptonu Sinclaira itd.), objavljuje roman o sudbinama malih junaka iz malograđanske sredine *Tonkina jedna ljubav* (1931). Piše tekstove o Freudovoj psihoanalizi i Adlerovoj individualnoj psihologiji koje sabire u studiji *Psihoanaliza i individualna psihologija* (1932). Krajem 1932. pokreće list *Glas Trešnjevke*.

1933. Radi na redakturi prijevoda *Kapitala* Karla Marxa (prevoditelji Moša Pijade i Rodoljub Čolaković) koji će objaviti beogradski Kosmos. Napušta Maticu hrvatsku zbog sukoba s Filipom Lukasom. Roman *Bjegunci* izlazi u cenzuriranoj verziji.
1934. Ponovno putuje u Sovjetski Savez. Živi u moskovskom hotelu Lux, zaposlen je u inozemnoj sekciji Saveza sovjetskih pisaca. U moskovskim i lenjingradskim arhivima istražuje život Eugena Kvaternika. Sudionik je Sedmog kongresu Kominterne. Putuje u Ukrajinu i druge dijelove SSSR-a.
1937. Od rujna do studenog boravi u Španjolskoj „da bi pisanom riječju pomogao borbu protiv fašizma“, obilazi republikanske borbe i upoznaje život i borbu internacionalnih brigada. U Parizu istražuje Kvaternikove i Starčevićeve francuske veze. Pod pseudonimom Vuk Korneli objavljuje knjigu putopisa *Današnja Rusija*.
1938. Na povratku u Hrvatsku, ponovno je uhapšen na Sušaku. Nakon izlaska iz zatvora i dalje prevodi i piše publicističke tekstove. Svoje španjolske dojmove i susrete objavljuje u knjizi *Španjolski susreti*, koja izlazi u Torontu (Kanada).
- 1939–1940. Piše tekstove o Starčeviću i Kvaterniku i ne upliće se u tzv. sukob na književnoj ljevici. Drama *Sin domovine* postavljena mu je na pozornici HNK-a u Zagrebu u režiji Branka Gavella. Predstava je izvedena samo pet puta i potom pod pritiskom vlasti skinuta s repertoara. Ipak, *Sin domovine* dobitnik je *Demetrove nagrade* za sezonu 1939–1940.
1941. August Cesarec uhapšen je već 15. travnja. Najprije boravi u zatvoru u Petrinjskoj pa u Savskoj, a od 22. svibnja u Kerestincu. Veliki broj hrvatskih komunista, među njima i August Cesarec, nastradao je zbog nesporazuma u organizaciji bijega između Mjesnog komiteta u Zagrebu i CK KP Hrvatske. August Cesarec strijeljan je 17. ili 18. srpnja i pokopan najvjerojatnije na Dotršćini.

17. Subversive festival

DVODNEVNA KONFERENCIJA

Izložba: *Moj brat August, persona non grata* • Glazba: **Višeslav Laboš** • Testar: **August Cesarec: Careva kraljevina, dramski fragment**; studenti treće godine ADU, mentor **Borna Baletić** • Poetski performans: **Boris Bakal** • Filmske projekcije po djelima Augusta Cesareca

AUGUST CESAREC

— Argumenti za revoluciju

MULTIMEDIJALNI DOGAĐAJ

8.-10.5.2024.

Kulturno informacijski centar - KIC
Prevaljevičeva 5, Zagreb

08.05.
SRJEDA

- 19 h**
- *Monolog s kuglom zemaljskom*, poetski performans: **Boris Bakal**
  - *August Cesarec: Careva kraljevina*, izabrani dramski fragmenti; u izvedbi studenata treće godine ADU Sveučilišta u Zagrebu (mentor **Borna Baletić**)
  - *Moj brat August, persona non grata* (izložba); glazba: **Višeslav Laboš**
  - Filmske projekcije

Na otvorenju govore:

- **Nenad Rizvanović**, autor projekta
- **Hrvoje Hribar**, ravnatelj KIC-a Zagreb
- **Feda Gavrilović**, voditelj Galerije Forum

ARGUMENTI ZA REVOLUCIJU

KONFERENCIJA

09.05.
ČETVRTAK

- 11-13 h**
- **Dragan Markovina**: *Izbrisani ili postoji li više uopće Cesarec u društvenoj svijesti i živoj kulturi?*
  - **Vlaho Bogišić**: *August Cesarec: hrvatski argonaut Crvenog oktobra*
  - **Branimir Janković**: *(Protu)argumenti za revoluciju: August Cesarec u mreži intelektualnih (protu)odnosa*
- 13-14 h**
- **Snežana Banović**: *Sin domovine u HNK-u a.d. 1940.*
  - **Stjepan Matković**: *Zaokupljenost Augusta Cesareca pravaštvom*

- 17-19 h**
- **Zrinka Božić**: *Roman s tezom ili politički roman?*
  - **Milka Car**: *Postimperijalno i revolucionarno razdoblje u romanu Augusta Cesareca Careva kraljevina*
  - **Zdravko Zima**: *Utih i Careva kraljevina u interpretaciji dr. Ivana Krnica*

- 19-20 h**
- **Dubravka Zima**: *„Mi se dižemo i svima vam vičemo u lice“: August Cesarec i Dački strajk*
  - **Jelena Lalatović**: *Izveštaji s fronte za slobodu govora: od Dačkog pokreta do Zaštite čovjeka*

10.05.
PETAK

- 11-13 h**
- **Luka Pejić**: *„Dolje s povlasticama“: o anarhizmu Augusta Cesareca*
  - **Matija Bošnjak**: *Forma legende u poetici Cesareca*
  - **Žarko Pačić**: *Odlasci i povrtaci iz „obecane zemlje“ – četiri slučaja (André Gide, Miroslav Krleža, Walter Benjamin i August Cesarec)*

- 13-14 h**
- **Ana Rajković Pejić**: *U zemlji čudesa*
  - **Ivana Peruško**: *Cesarčeva Rusija*

- 17-19 h**
- **Vesna Vuković**: *Revolucija umjetnosti i/li umjetnost revolucije? Paralelno čitanje Krleže i Cesareca*
  - **Aleksandra Petrović**: *August Cesarec i Zajfka Kveder: argumenti za revoluciju i protiv nje*
  - **Vahidin Preljević**: *Manès Sperber, Cesarec i ljevičarska književna internacionala u međuratnoj Jugoslaviji*

- 19-20 h**
- **Nenad Rizvanović**: *Osuden na borbu i poštenje (Meša Selimović o Augustu Cesarecu)*
  - **Martina Jurišić, Anita Marin i Alena Matijaca**: *Bibliografija monografskih publikacija Augusta Cesareca do 1990.*

NAPOMENA

Svi tekstovi u ovom broju časopisa pročitani su u sklopu multimedijalnog događaja *August Cesarec – Argumenti za revoluciju* koji je održan u KIC-u (Preradovićeve 5) od 8. do 10. svibnja 2024, osim tekstova Ivane Hanaček, Suzane Marjanić i Žarka Paića koji su napisani posebno za ovaj broj časopisa, i tekstova Aleksandra Flakera koji su objavljeni u knjizi *Poetika osporavanja* (Zagreb, 1984.)